

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

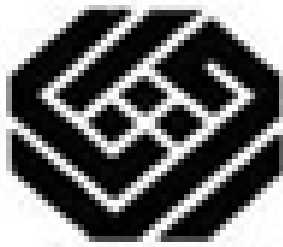
Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

سید علی حسینی صاحب

تفسیر خورشیدی

تالیف

محجۃ الاسلام والمسلمین

حاج شیخ محمد حسن قرظی

جلد اول

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور طبع قدیم

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۵۱	تفسیر نور طبع قدیم جلد ۱
۵۱	مشخصات کتاب
۵۳	اشاره
۵۷	پیشگفتار (چاپ اول)
۵۷	اشاره
۵۸	همکاران
۵۸	امتیازات
۶۰	تقریظ آیه الله حاج سید مهدی روحانی «دامت برکاته»
۶۳	مقدمه چاپ دوازدهم
۶۷	[تفسیر سوره حمد]
۶۷	سیمای سوره حمد
۶۹	درسهای تربیتی سوره ی حمد
۷۰	[سوره الفاتحه (۱): آیه ۱]
۷۰	اشاره
۷۰	نکته ها:
۷۳	سیمای
۷۵	پیام ها:
۷۶	[سوره الفاتحه (۱): آیه ۲]
۷۶	اشاره
۷۶	نکته ها:
۷۷	پیام ها:
۷۸	[سوره الفاتحه (۱): آیه ۳]
۷۸	اشاره

نکته ها: ۷۸

پیام ها: ۷۹

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۴] ۷۹

اشاره ۷۹

نکته ها: ۷۹

پیام ها: ۸۲

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۵] ۸۲

اشاره ۸۲

نکته ها: ۸۲

پیام ها: ۸۳

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۶] ۸۴

اشاره ۸۴

نکته ها: ۸۴

پیام ها: ۹۰

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۷] ۹۱

اشاره ۹۱

نکته ها: ۹۱

مغضوبین در قرآن ۹۲

ضالین در قرآن ۹۳

پیام ها: ۹۴

[تفسیر سوره بقره] ۹۸

اشاره ۹۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱] ۹۸

اشاره ۹۸

نکته ها: ۹۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲] ۱۰۰

۱۰۰ ..... اشاره

۱۰۰ ..... نکته ها:

۱۰۱ ..... پیام ها:

۱۰۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳]

۱۰۲ ..... اشاره

۱۰۲ ..... نکته ها:

۱۰۴ ..... پیام ها:

۱۰۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۴]

۱۰۵ ..... اشاره

۱۰۵ ..... نکته ها:

۱۰۶ ..... پیام ها:

۱۰۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۵]

۱۰۶ ..... اشاره

۱۰۶ ..... نکته ها:

۱۰۸ ..... پیام ها:

۱۰۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶]

۱۰۸ ..... اشاره

۱۰۸ ..... نکته ها:

۱۰۹ ..... پیام ها:

۱۰۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷]

۱۰۹ ..... اشاره

۱۰۹ ..... نکته ها:

۱۰۹ ..... اشاره

۱۱۱ ..... ویژگی های قلب سلیم

۱۱۱ ..... ویژگی های قلب مریض

۱۱۲ ..... ویژگی قلب منیب

پیام ها: ۱۱۲

[سوره البقره (۲): آیه ۸] ۱۱۳

اشاره ۱۱۳

نکته ها: ۱۱۳

پیام ها: ۱۱۴

[سوره البقره (۲): آیه ۹] ۱۱۴

اشاره ۱۱۴

نکته ها: ۱۱۴

پیام ها: ۱۱۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰] ۱۱۶

اشاره ۱۱۶

نکته ها: ۱۱۶

پیام ها: ۱۱۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱] ۱۱۷

اشاره ۱۱۷

پیام ها: ۱۱۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲] ۱۱۸

اشاره ۱۱۸

نکته ها: ۱۱۸

پیام ها: ۱۱۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳] ۱۲۰

اشاره ۱۲۰

پیام ها: ۱۲۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴] ۱۲۰

اشاره ۱۲۰

نکته ها: ۱۲۱

پیام‌ها: ۱۲۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵] ۱۲۱

اشاره ۱۲۱

نکته‌ها: ۱۲۲

پیام‌ها: ۱۲۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶] ۱۲۳

اشاره ۱۲۳

نکته‌ها: ۱۲۳

پیام‌ها: ۱۲۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷] ۱۲۴

اشاره ۱۲۴

نکته‌ها: ۱۲۴

پیام‌ها: ۱۲۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸] ۱۲۶

اشاره ۱۲۶

نکته‌ها: ۱۲۶

پیام‌ها: ۱۲۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹] ۱۲۸

اشاره ۱۲۸

نکته‌ها: ۱۲۸

پیام‌ها: ۱۲۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰] ۱۲۹

اشاره ۱۲۹

نکته‌ها: ۱۲۹

اشاره ۱۲۹

سیمای منافق در قرآن ۱۳۰

پیام ها: ۱۳۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱] ۱۳۱

اشاره ۱۳۱

نکته ها: ۱۳۱

پیام ها: ۱۳۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲] ۱۳۴

اشاره ۱۳۴

نکته ها: ۱۳۴

پیام ها: ۱۳۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳] ۱۳۶

اشاره ۱۳۶

نکته ها: ۱۳۶

پیام ها: ۱۳۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴] ۱۳۷

اشاره ۱۳۷

نکته ها: ۱۳۸

پیام ها: ۱۳۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵] ۱۳۹

اشاره ۱۳۹

نکته ها: ۱۳۹

پیام ها: ۱۴۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶] ۱۴۱

اشاره ۱۴۱

نکته ها: ۱۴۱

پیام ها: ۱۴۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷] ۱۴۴

۱۴۴ ..... اشاره

۱۴۴ ..... نکته ها:

۱۴۶ ..... پیام ها:

۱۴۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۸]

۱۴۷ ..... اشاره

۱۴۷ ..... نکته ها:

۱۴۷ ..... پیام ها:

۱۴۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۹]

۱۴۹ ..... اشاره

۱۴۹ ..... نکته ها:

۱۴۹ ..... پیام ها:

۱۵۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۰]

۱۵۰ ..... اشاره

۱۵۰ ..... نکته ها:

۱۵۲ ..... پیام ها:

۱۵۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۱]

۱۵۴ ..... اشاره

۱۵۴ ..... نکته ها:

۱۵۴ ..... پیام ها:

۱۵۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۲]

۱۵۵ ..... اشاره

۱۵۵ ..... نکته ها:

۱۵۵ ..... پیام ها:

۱۵۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۳]

۱۵۵ ..... اشاره

۱۵۶ ..... پیام ها:

۱۵۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۴]

۱۵۶ ..... اشاره

۱۵۶ ..... نکته ها:

۱۵۷ ..... پیام ها:

۱۵۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۵]

۱۵۸ ..... اشاره

۱۵۸ ..... نکته ها:

۱۵۹ ..... پیام ها:

۱۵۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۶]

۱۵۹ ..... اشاره

۱۵۹ ..... نکته ها:

۱۶۰ ..... پیام ها:

۱۶۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۳۷]

۱۶۱ ..... اشاره

۱۶۱ ..... نکته ها:

۱۶۲ ..... پیام ها:

۱۶۲ ..... [سوره البقره (۲): آیات ۳۸ تا ۳۹]

۱۶۲ ..... اشاره

۱۶۲ ..... نکته ها:

۱۶۳ ..... پیام ها:

۱۶۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۴۰]

۱۶۳ ..... اشاره

۱۶۳ ..... نکته ها:

۱۶۴ ..... پیام ها:

۱۶۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۴۱]

۱۶۵ ..... اشاره

نکته ها: ۱۶۵

پیام ها: ۱۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۴۲] ۱۶۶

اشاره ۱۶۶

نکته ها: ۱۶۶

پیام ها: ۱۶۶

[سوره البقره (۲): آیه ۴۳] ۱۶۶

اشاره ۱۶۶

پیام ها: ۱۶۶

[سوره البقره (۲): آیه ۴۴] ۱۶۸

اشاره ۱۶۸

نکته ها: ۱۶۸

اشاره ۱۶۸

عالم بی عمل در قالب تمثیل ۱۷۰

پیام ها: ۱۷۲

[سوره البقره (۲): آیه ۴۵] ۱۷۲

اشاره ۱۷۲

نکته ها: ۱۷۲

خاطره ۱۷۳

پیام ها: ۱۷۳

[سوره البقره (۲): آیه ۴۶] ۱۷۴

اشاره ۱۷۴

نکته ها: ۱۷۴

پیام ها: ۱۷۴

[سوره البقره (۲): آیه ۴۷] ۱۷۵

اشاره ۱۷۵

نکته ها: ۱۷۵

پیام ها: ۱۷۵

[سوره البقره (۲): آیه ۴۸] ۱۷۵

اشاره ۱۷۵

نکته ها: ۱۷۶

اشاره ۱۷۶

بحثی درباره شفاعت ۱۷۶

پیام ها: ۱۷۸

[سوره البقره (۲): آیه ۴۹] ۱۷۹

اشاره ۱۷۹

نکته ها: ۱۷۹

پیام ها: ۱۷۹

[سوره البقره (۲): آیه ۵۰] ۱۸۰

اشاره ۱۸۰

نکته ها: ۱۸۰

پیام ها: ۱۸۰

[سوره البقره (۲): آیه ۵۱] ۱۸۱

اشاره ۱۸۱

نکته ها: ۱۸۱

پیام ها: ۱۸۲

[سوره البقره (۲): آیه ۵۲] ۱۸۲

اشاره ۱۸۲

نکته ها: ۱۸۲

پیام ها: ۱۸۲

[سوره البقره (۲): آیه ۵۳] ۱۸۳

اشاره ۱۸۳

نکته ها: ۱۸۳

پیام ها: ۱۸۳

[سوره البقره (۲): آیه ۵۴] ۱۸۳

اشاره ۱۸۳

نکته ها: ۱۸۴

پیام ها: ۱۸۴

[سوره البقره (۲): آیه ۵۵] ۱۸۵

اشاره ۱۸۵

نکته ها: ۱۸۵

پیام ها: ۱۸۶

[سوره البقره (۲): آیه ۵۶] ۱۸۶

اشاره ۱۸۶

نکته ها: ۱۸۶

پیام ها: ۱۸۶

[سوره البقره (۲): آیه ۵۷] ۱۸۷

اشاره ۱۸۷

نکته ها: ۱۸۷

پیام ها: ۱۸۷

[سوره البقره (۲): آیه ۵۸] ۱۸۸

اشاره ۱۸۸

نکته ها: ۱۸۸

پیام ها: ۱۸۸

[سوره البقره (۲): آیه ۵۹] ۱۸۹

اشاره ۱۸۹

نکته ها: ۱۸۹

پیام ها: ۱۸۹

۱۹۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۰]

۱۹۰ ..... اشاره

۱۹۰ ..... نکته ها:

۱۹۰ ..... پیام ها:

۱۹۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۱]

۱۹۱ ..... اشاره

۱۹۲ ..... نکته ها:

۱۹۲ ..... پیام ها:

۱۹۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۲]

۱۹۳ ..... اشاره

۱۹۳ ..... نکته ها:

۱۹۴ ..... پیام ها:

۱۹۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۳]

۱۹۵ ..... اشاره

۱۹۵ ..... نکته ها:

۱۹۶ ..... پیام ها:

۱۹۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۴]

۱۹۶ ..... اشاره

۱۹۶ ..... پیام ها:

۱۹۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۵]

۱۹۷ ..... اشاره

۱۹۷ ..... نکته ها:

۱۹۸ ..... پیام ها:

۱۹۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۶۶]

۱۹۹ ..... اشاره

۱۹۹ ..... نکته ها:

پیام‌ها: ۱۹۹

[سوره البقره (۲): آیه ۶۷] ۱۹۹

اشاره ۱۹۹

نکته‌ها: ۲۰۰

پیام‌ها: ۲۰۱

[سوره البقره (۲): آیه ۶۸] ۲۰۲

اشاره ۲۰۲

نکته‌ها: ۲۰۲

پیام‌ها: ۲۰۲

[سوره البقره (۲): آیه ۶۹] ۲۰۳

اشاره ۲۰۳

نکته‌ها: ۲۰۳

پیام‌ها: ۲۰۴

[سوره البقره (۲): آیه ۷۰] ۲۰۴

اشاره ۲۰۴

نکته‌ها: ۲۰۴

پیام‌ها: ۲۰۴

[سوره البقره (۲): آیه ۷۱] ۲۰۶

اشاره ۲۰۶

نکته‌ها: ۲۰۶

پیام‌ها: ۲۰۶

[سوره البقره (۲): آیه ۷۲] ۲۰۷

اشاره ۲۰۷

نکته‌ها: ۲۰۷

پیام‌ها: ۲۰۹

[سوره البقره (۲): آیه ۷۳] ۲۰۹

۲۰۹ ..... اشاره

۲۰۹ ..... پیام‌ها:

۲۱۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷۴]

۲۱۰ ..... اشاره

۲۱۰ ..... نکته‌ها:

۲۱۱ ..... پیام‌ها:

۲۱۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷۵]

۲۱۲ ..... اشاره

۲۱۲ ..... پیام‌ها:

۲۱۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷۶]

۲۱۳ ..... اشاره

۲۱۳ ..... نکته‌ها:

۲۱۳ ..... پیام‌ها:

۲۱۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷۷]

۲۱۴ ..... اشاره

۲۱۴ ..... پیام‌ها:

۲۱۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷۸]

۲۱۴ ..... اشاره

۲۱۴ ..... نکته‌ها:

۲۱۴ ..... پیام‌ها:

۲۱۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۷۹]

۲۱۵ ..... اشاره

۲۱۵ ..... نکته‌ها:

۲۱۵ ..... پیام‌ها:

۲۱۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۸۰]

۲۱۶ ..... اشاره

نکته ها: ۲۱۶

پیام ها: ۲۱۶

[سوره البقره (۲): آیه ۸۱] ۲۱۷

اشاره ۲۱۷

نکته ها: ۲۱۷

پیام ها: ۲۱۷

[سوره البقره (۲): آیه ۸۲] ۲۱۸

اشاره ۲۱۸

پیام ها: ۲۱۸

[سوره البقره (۲): آیه ۸۳] ۲۱۸

اشاره ۲۱۸

نکته ها: ۲۱۹

پیام ها: ۲۱۹

[سوره البقره (۲): آیه ۸۴] ۲۲۰

اشاره ۲۲۰

نکته ها: ۲۲۰

پیام ها: ۲۲۱

[سوره البقره (۲): آیه ۸۵] ۲۲۲

اشاره ۲۲۲

نکته ها: ۲۲۲

پیام ها: ۲۲۳

[سوره البقره (۲): آیه ۸۶] ۲۲۴

اشاره ۲۲۴

نکته ها: ۲۲۴

پیام ها: ۲۲۴

[سوره البقره (۲): آیه ۸۷] ۲۲۵

۲۲۵ ..... اشاره

۲۲۵ ..... نکته ها:

۲۲۶ ..... پیام ها:

۲۲۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۸۸]

۲۲۶ ..... اشاره

۲۲۶ ..... نکته ها:

۲۲۷ ..... پیام ها:

۲۲۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۸۹]

۲۲۷ ..... اشاره

۲۲۷ ..... نکته ها:

۲۲۷ ..... پیام ها:

۲۲۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۰]

۲۲۸ ..... اشاره

۲۲۸ ..... نکته ها:

۲۲۸ ..... پیام ها:

۲۲۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۱]

۲۲۹ ..... اشاره

۲۲۹ ..... پیام ها:

۲۳۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۲]

۲۳۰ ..... اشاره

۲۳۰ ..... نکته ها:

۲۳۰ ..... پیام ها:

۲۳۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۳]

۲۳۰ ..... اشاره

۲۳۱ ..... نکته ها:

۲۳۱ ..... پیام ها:

۲۳۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۴]

۲۳۲ ..... اشاره

۲۳۲ ..... نکته ها:

۲۳۳ ..... پیام ها:

۲۳۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۵]

۲۳۳ ..... اشاره

۲۳۳ ..... نکته ها:

۲۳۴ ..... پیام ها:

۲۳۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۶]

۲۳۴ ..... اشاره

۲۳۴ ..... پیام ها:

۲۳۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۷]

۲۳۵ ..... اشاره

۲۳۵ ..... نکته ها:

۲۳۶ ..... پیام ها:

۲۳۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۸]

۲۳۶ ..... اشاره

۲۳۶ ..... پیام ها:

۲۳۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۹۹]

۲۳۷ ..... اشاره

۲۳۷ ..... نکته ها:

۲۳۷ ..... پیام ها:

۲۳۸ ..... [سوره البقره (۲): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱]

۲۳۸ ..... اشاره

۲۳۸ ..... نکته ها:

۲۳۸ ..... پیام ها:

۲۳۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۲] .....

۲۳۹ ..... اشاره .....

۲۴۰ ..... نکته ها: .....

۲۴۱ ..... پیام ها: .....

۲۴۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۳] .....

۲۴۲ ..... اشاره .....

۲۴۲ ..... نکته ها: .....

۲۴۳ ..... پیام ها: .....

۲۴۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۴] .....

۲۴۳ ..... اشاره .....

۲۴۳ ..... نکته ها: .....

۲۴۴ ..... پیام ها: .....

۲۴۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۵] .....

۲۴۴ ..... اشاره .....

۲۴۵ ..... نکته ها: .....

۲۴۵ ..... پیام ها: .....

۲۴۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۶] .....

۲۴۶ ..... اشاره .....

۲۴۶ ..... نکته ها: .....

۲۴۷ ..... پیام ها: .....

۲۴۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۷] .....

۲۴۷ ..... اشاره .....

۲۴۷ ..... نکته ها: .....

۲۴۸ ..... پیام ها: .....

۲۴۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۸] .....

۲۴۹ ..... اشاره .....

نکته ها: ۲۴۹

پیام ها: ۲۴۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۹] ۲۵۰

اشاره ۲۵۰

نکته ها: ۲۵۰

پیام ها: ۲۵۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۰] ۲۵۱

اشاره ۲۵۱

نکته ها: ۲۵۱

پیام ها: ۲۵۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۱] ۲۵۲

اشاره ۲۵۲

پیام ها: ۲۵۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۲] ۲۵۳

اشاره ۲۵۳

نکته ها: ۲۵۳

پیام ها: ۲۵۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۳] ۲۵۳

اشاره ۲۵۳

نکته ها: ۲۵۴

پیام ها: ۲۵۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۴] ۲۵۵

اشاره ۲۵۵

نکته ها: ۲۵۵

پیام ها: ۲۵۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۵] ۲۵۶

۲۵۶ ..... اشاره

۲۵۷ ..... نکته ها:

۲۵۸ ..... پیام ها:

۲۵۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۶]

۲۵۸ ..... اشاره

۲۵۸ ..... نکته ها:

۲۵۹ ..... پیام ها:

۲۵۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۷]

۲۵۹ ..... اشاره

۲۵۹ ..... نکته ها:

۲۶۰ ..... پیام ها:

۲۶۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۸]

۲۶۰ ..... اشاره

۲۶۱ ..... نکته ها:

۲۶۲ ..... پیام ها:

۲۶۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۹]

۲۶۲ ..... اشاره

۲۶۳ ..... نکته ها:

۲۶۳ ..... پیام ها:

۲۶۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۲۰]

۲۶۴ ..... اشاره

۲۶۴ ..... نکته ها:

۲۶۴ ..... پیام ها:

۲۶۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۲۱]

۲۶۵ ..... اشاره

۲۶۵ ..... نکته ها:

پیام ها: ۲۶۶

[سوره البقره (۲): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ۲۶۶

اشاره ۲۶۶

نکته ها: ۲۶۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۴] ۲۶۷

اشاره ۲۶۷

نکته ها: ۲۶۷

پیام ها: ۲۶۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۵] ۲۷۰

اشاره ۲۷۰

نکته ها: ۲۷۰

پیام ها: ۲۷۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۶] ۲۷۲

اشاره ۲۷۲

نکته ها: ۲۷۲

پیام ها: ۲۷۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۷] ۲۷۳

اشاره ۲۷۳

نکته ها: ۲۷۳

پیام ها: ۲۷۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۸] ۲۷۵

اشاره ۲۷۵

نکته ها: ۲۷۵

پیام ها: ۲۷۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۹] ۲۷۶

اشاره ۲۷۶

نکته ها: ۲۷۶

پیام ها: ۲۷۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۰] ۲۷۷

اشاره ۲۷۷

نکته ها: ۲۷۹

پیام ها: ۲۸۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۱] ۲۸۰

اشاره ۲۸۰

پیام ها: ۲۸۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۲] ۲۸۰

اشاره ۲۸۰

پیام ها: ۲۸۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۳] ۲۸۱

اشاره ۲۸۱

نکته ها: ۲۸۱

پیام ها: ۲۸۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۴] ۲۸۲

اشاره ۲۸۲

نکته ها: ۲۸۳

پیام ها: ۲۸۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۵] ۲۸۳

اشاره ۲۸۳

نکته ها: ۲۸۳

پیام ها: ۲۸۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۶] ۲۸۴

اشاره ۲۸۴

نکته ها: ۲۸۵

پیام ها: ۲۸۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۷] ۲۸۶

اشاره ۲۸۶

نکته ها: ۲۸۶

پیام ها: ۲۸۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۸] ۲۸۷

اشاره ۲۸۷

نکته ها: ۲۸۷

پیام ها: ۲۸۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۹] ۲۸۸

اشاره ۲۸۸

نکته ها: ۲۸۸

پیام ها: ۲۸۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۰] ۲۸۹

اشاره ۲۸۹

نکته ها: ۲۸۹

پیام ها: ۲۹۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۱] ۲۹۰

اشاره ۲۹۰

پیام ها: ۲۹۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۲] ۲۹۱

اشاره ۲۹۱

نکته ها: ۲۹۱

پیام ها: ۲۹۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۳] ۲۹۳

۲۹۳ ..... اشاره

۲۹۳ ..... نکته ها:

۲۹۳ ..... اشاره

۲۹۵ ..... فلسفه تغییر قبله

۲۹۵ ..... پیام ها:

۲۹۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۴]

۲۹۶ ..... اشاره

۲۹۷ ..... نکته ها:

۲۹۷ ..... پیام ها:

۲۹۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۵]

۲۹۸ ..... اشاره

۲۹۸ ..... نکته ها:

۲۹۹ ..... پیام ها:

۳۰۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۶]

۳۰۰ ..... اشاره

۳۰۰ ..... نکته ها:

۳۰۱ ..... پیام ها:

۳۰۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۷]

۳۰۱ ..... اشاره

۳۰۱ ..... پیام ها:

۳۰۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۸]

۳۰۱ ..... اشاره

۳۰۲ ..... نکته ها:

۳۰۲ ..... پیام ها:

۳۰۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۹]

۳۰۳ ..... اشاره

نکته ها: ۳۰۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۰] ۳۰۳

اشاره ۳۰۳

نکته ها: ۳۰۴

پیام ها: ۳۰۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۱] ۳۰۷

اشاره ۳۰۷

نکته ها: ۳۰۷

پیام ها: ۳۰۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۲] ۳۰۸

اشاره ۳۰۸

نکته ها: ۳۰۸

پیام ها: ۳۱۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۳] ۳۱۰

اشاره ۳۱۰

نکته ها: ۳۱۲

پیام ها: ۳۱۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۴] ۳۱۳

اشاره ۳۱۳

نکته ها: ۳۱۳

پیام ها: ۳۱۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۵] ۳۱۴

اشاره ۳۱۴

نکته ها: ۳۱۴

پیام ها: ۳۱۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۶] ۳۱۷

۳۱۷ ..... اشاره

۳۱۷ ..... نکته ها:

۳۲۱ ..... پیام ها:

۳۲۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۷]

۳۲۱ ..... اشاره

۳۲۱ ..... نکته ها:

۳۲۱ ..... پیام ها:

۳۲۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۸]

۳۲۲ ..... اشاره

۳۲۲ ..... نکته ها:

۳۲۴ ..... پیام ها:

۳۲۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۹]

۳۲۵ ..... اشاره

۳۲۵ ..... نکته ها:

۳۲۵ ..... پیام ها:

۳۲۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۶۰]

۳۲۶ ..... اشاره

۳۲۶ ..... نکته ها:

۳۲۷ ..... پیام ها:

۳۲۷ ..... [سوره البقره (۲): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۲]

۳۲۷ ..... اشاره

۳۲۸ ..... نکته ها:

۳۲۸ ..... پیام ها:

۳۲۹ ..... [سوره البقره (۲): آیات ۱۶۳ تا ۱۶۴]

۳۲۹ ..... اشاره

۳۲۹ ..... نکته ها:

پیام ها: ۳۳۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۵] ۳۳۱

اشاره ۳۳۱

نکته ها: ۳۳۱

پیام ها: ۳۳۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۶] ۳۳۲

اشاره ۳۳۲

نکته ها: ۳۳۲

پیام ها: ۳۳۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۷] ۳۳۳

اشاره ۳۳۳

نکته ها: ۳۳۳

پیام ها: ۳۳۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۸] ۳۳۴

اشاره ۳۳۴

نکته ها: ۳۳۴

پیام ها: ۳۳۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۹] ۳۳۷

اشاره ۳۳۷

نکته ها: ۳۳۷

پیام ها: ۳۳۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۰] ۳۳۸

اشاره ۳۳۸

نکته ها: ۳۳۸

پیام ها: ۳۳۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۱] ۳۳۹

۳۳۹ ..... اشاره

۳۳۹ ..... نکته ها:

۳۴۰ ..... پیام ها:

۳۴۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۲]

۳۴۰ ..... اشاره

۳۴۰ ..... نکته ها:

۳۴۱ ..... پیام ها:

۳۴۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۳]

۳۴۲ ..... اشاره

۳۴۲ ..... نکته ها:

۳۴۴ ..... پیام ها:

۳۴۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۴]

۳۴۴ ..... اشاره

۳۴۵ ..... نکته ها:

۳۴۶ ..... پیام ها:

۳۴۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۵]

۳۴۶ ..... اشاره

۳۴۶ ..... نکته ها:

۳۴۷ ..... پیام ها:

۳۴۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۶]

۳۴۷ ..... اشاره

۳۴۷ ..... نکته ها:

۳۴۸ ..... پیام ها:

۳۴۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۷]

۳۴۸ ..... اشاره

۳۴۹ ..... نکته ها:

پیام ها: ۳۵۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۸] ۳۵۴

اشاره ۳۵۴

نکته ها: ۳۵۴

پیام ها: ۳۵۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۹] ۳۵۶

اشاره ۳۵۶

نکته ها: ۳۵۶

پیام ها: ۳۵۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۰] ۳۵۸

اشاره ۳۵۸

نکته ها: ۳۵۸

اشاره ۳۵۸

آثار و برکات وصیت ۳۵۹

اقسام وصیت ۳۶۰

پیام ها: ۳۶۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۱] ۳۶۲

اشاره ۳۶۲

نکته ها: ۳۶۲

پیام ها: ۳۶۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۲] ۳۶۳

اشاره ۳۶۳

نکته ها: ۳۶۳

پیام ها: ۳۶۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۳] ۳۶۴

اشاره ۳۶۴

نکته ها: ۳۶۴

اشاره ۳۶۴

آثار و برکات روزه ۳۶۴

پیام ها: ۳۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۴] ۳۶۷

اشاره ۳۶۷

نکته ها: ۳۶۷

پیام ها: ۳۶۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۵] ۳۶۹

اشاره ۳۶۹

نکته ها: ۳۶۹

اشاره ۳۶۹

رمضان ماه مهمانی خدا ۳۷۰

آداب مهمانی ۳۷۱

پیام ها: ۳۷۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۶] ۳۷۱

اشاره ۳۷۱

نکته ها: ۳۷۲

پیام ها: ۳۷۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۷] ۳۷۵

اشاره ۳۷۵

نکته ها: ۳۷۶

پیام ها: ۳۷۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۸] ۳۷۹

اشاره ۳۷۹

نکته ها: ۳۷۹

۳۷۹ ..... اشاره

۳۷۹ ..... رشوه

۳۸۲ ..... پیام ها:

۳۸۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۸۹]

۳۸۳ ..... اشاره

۳۸۳ ..... نکته ها:

۳۸۵ ..... پیام ها:

۳۸۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۹۰]

۳۸۶ ..... اشاره

۳۸۶ ..... نکته ها:

۳۸۷ ..... پیام ها:

۳۸۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۹۱]

۳۸۸ ..... اشاره

۳۸۸ ..... نکته ها:

۳۸۸ ..... پیام ها:

۳۸۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۹۲]

۳۸۹ ..... اشاره

۳۸۹ ..... نکته ها:

۳۸۹ ..... پیام ها:

۳۹۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۹۳]

۳۹۰ ..... اشاره

۳۹۰ ..... نکته ها:

۳۹۰ ..... پیام ها:

۳۹۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۱۹۴]

۳۹۱ ..... اشاره

۳۹۱ ..... نکته ها:

پیام‌ها: ۳۹۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۵] ۳۹۲

اشاره ۳۹۲

نکته‌ها: ۳۹۳

پیام‌ها: ۳۹۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۶] ۳۹۵

اشاره ۳۹۵

نکته‌ها: ۳۹۶

پیام‌ها: ۳۹۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۷] ۳۹۸

اشاره ۳۹۸

نکته‌ها: ۳۹۸

پیام‌ها: ۳۹۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۸] ۳۹۹

اشاره ۳۹۹

نکته‌ها: ۳۹۹

پیام‌ها: ۴۰۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۹] ۴۰۲

اشاره ۴۰۲

نکته‌ها: ۴۰۲

پیام‌ها: ۴۰۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۰] ۴۰۳

اشاره ۴۰۳

نکته‌ها: ۴۰۳

پیام‌ها: ۴۰۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۱] ۴۰۴

۴۰۴ ..... اشاره

۴۰۴ ..... نکته ها:

۴۰۵ ..... پیام ها:

۴۰۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۲]

۴۰۵ ..... اشاره

۴۰۶ ..... نکته ها:

۴۰۶ ..... پیام ها:

۴۰۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۳]

۴۰۶ ..... اشاره

۴۰۷ ..... نکته ها:

۴۰۷ ..... پیام ها:

۴۰۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۴]

۴۰۸ ..... اشاره

۴۰۸ ..... نکته ها:

۴۰۸ ..... پیام ها:

۴۰۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۵]

۴۰۹ ..... اشاره

۴۰۹ ..... نکته ها:

۴۱۰ ..... پیام ها:

۴۱۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۶]

۴۱۰ ..... اشاره

۴۱۰ ..... پیام ها:

۴۱۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۷]

۴۱۱ ..... اشاره

۴۱۱ ..... نکته ها:

۴۱۲ ..... پیام ها:

۴۱۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۸]

۴۱۲ ..... اشاره

۴۱۳ ..... نکته ها:

۴۱۳ ..... پیام ها:

۴۱۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۹]

۴۱۵ ..... اشاره

۴۱۵ ..... پیام ها:

۴۱۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۱۰]

۴۱۶ ..... اشاره

۴۱۶ ..... نکته ها:

۴۱۶ ..... پیام ها:

۴۱۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۱۱]

۴۱۷ ..... اشاره

۴۱۷ ..... نکته ها:

۴۱۷ ..... پیام ها:

۴۱۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۱۲]

۴۱۸ ..... اشاره

۴۱۸ ..... نکته ها:

۴۱۸ ..... پیام ها:

۴۱۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۱۳]

۴۱۹ ..... اشاره

۴۱۹ ..... نکته ها:

۴۲۰ ..... پیام ها:

۴۲۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۱۴]

۴۲۱ ..... اشاره

۴۲۱ ..... نکته ها:

پیام‌ها: ۴۲۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۵] ۴۲۳

اشاره ۴۲۳

نکته‌ها: ۴۲۳

پیام‌ها: ۴۲۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۶] ۴۲۶

اشاره ۴۲۶

نکته‌ها: ۴۲۶

اشاره ۴۲۶

جهاد در ادیان دیگر ۴۲۸

پیام‌ها: ۴۳۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۷] ۴۳۰

اشاره ۴۳۰

نکته‌ها: ۴۳۱

پیام‌ها: ۴۳۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۸] ۴۳۳

اشاره ۴۳۳

نکته‌ها: ۴۳۳

پیام‌ها: ۴۳۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۹] ۴۳۶

اشاره ۴۳۶

نکته‌ها: ۴۳۶

پیام‌ها: ۴۳۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۰] ۴۳۹

اشاره ۴۳۹

نکته‌ها: ۴۳۹

پیام‌ها: ۴۴۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۱] ۴۴۱

اشاره ۴۴۱

نکته‌ها: ۴۴۱

پیام‌ها: ۴۴۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۲] ۴۴۳

اشاره ۴۴۳

نکته‌ها: ۴۴۳

پیام‌ها: ۴۴۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۳] ۴۴۵

اشاره ۴۴۵

نکته‌ها: ۴۴۵

پیام‌ها: ۴۴۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۴] ۴۴۷

اشاره ۴۴۷

نکته‌ها: ۴۴۷

پیام‌ها: ۴۴۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۵] ۴۴۸

اشاره ۴۴۸

نکته‌ها: ۴۴۸

پیام‌ها: ۴۴۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۶] ۴۴۹

اشاره ۴۴۹

نکته‌ها: ۴۴۹

پیام‌ها: ۴۴۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۷] ۴۵۰

۴۵۰ ..... اشاره

۴۵۰ ..... نکته ها:

۴۵۰ ..... پیام ها:

۴۵۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۲۸]

۴۵۱ ..... اشاره

۴۵۱ ..... نکته ها:

۴۵۲ ..... پیام ها:

۴۵۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۲۹]

۴۵۳ ..... اشاره

۴۵۳ ..... نکته ها:

۴۵۴ ..... پیام ها:

۴۵۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۰]

۴۵۵ ..... اشاره

۴۵۶ ..... نکته ها:

۴۵۶ ..... پیام ها:

۴۵۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۱]

۴۵۷ ..... اشاره

۴۵۷ ..... نکته ها:

۴۵۸ ..... پیام ها:

۴۵۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۲]

۴۵۹ ..... اشاره

۴۵۹ ..... نکته ها:

۴۵۹ ..... پیام ها:

۴۶۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۳]

۴۶۰ ..... اشاره

۴۶۱ ..... نکته ها:

پیام ها: ۴۶۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۴] ۴۶۲

اشاره ۴۶۲

نکته ها: ۴۶۳

پیام ها: ۴۶۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۵] ۴۶۴

اشاره ۴۶۴

نکته ها: ۴۶۴

پیام ها: ۴۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۶] ۴۶۵

اشاره ۴۶۵

نکته ها: ۴۶۶

پیام ها: ۴۶۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۷] ۴۶۷

اشاره ۴۶۷

پیام ها: ۴۶۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۸] ۴۶۸

اشاره ۴۶۸

نکته ها: ۴۶۸

پیام ها: ۴۶۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۹] ۴۶۹

اشاره ۴۶۹

نکته ها: ۴۷۰

پیام ها: ۴۷۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۰] ۴۷۱

اشاره ۴۷۱

نکته ها: ۴۷۱ -----

پیام ها: ۴۷۱ -----

[سوره البقره (۲): آیات ۲۴۱ تا ۲۴۲] ۴۷۲ -----

اشاره: ۴۷۲ -----

نکته ها: ۴۷۲ -----

پیام ها: ۴۷۳ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۳] ۴۷۳ -----

اشاره: ۴۷۳ -----

نکته ها: ۴۷۳ -----

پیام ها: ۴۷۵ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۴] ۴۷۵ -----

اشاره: ۴۷۵ -----

نکته ها: ۴۷۵ -----

پیام ها: ۴۷۵ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۵] ۴۷۶ -----

اشاره: ۴۷۶ -----

نکته ها: ۴۷۶ -----

پیام ها: ۴۸۰ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۶] ۴۸۰ -----

اشاره: ۴۸۰ -----

نکته ها: ۴۸۱ -----

پیام ها: ۴۸۱ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۷] ۴۸۲ -----

اشاره: ۴۸۲ -----

نکته ها: ۴۸۲ -----

پیام ها: ۴۸۳ -----

۴۸۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۸]

۴۸۵ ..... اشاره

۴۸۵ ..... نکته ها:

۴۸۶ ..... پیام ها:

۴۸۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۹]

۴۸۶ ..... اشاره

۴۸۷ ..... نکته ها:

۴۸۸ ..... پیام ها:

۴۸۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۰]

۴۸۹ ..... اشاره

۴۸۹ ..... پیام ها:

۴۹۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۱]

۴۹۰ ..... اشاره

۴۹۰ ..... نکته ها:

۴۹۱ ..... پیام ها:

۴۹۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۲]

۴۹۲ ..... اشاره

۴۹۲ ..... نکته ها:

۴۹۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۳]

۴۹۲ ..... اشاره

۴۹۳ ..... نکته ها:

۴۹۳ ..... پیام ها:

۴۹۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۴]

۴۹۴ ..... اشاره

۴۹۴ ..... نکته ها:

۴۹۵ ..... پیام ها:

۴۹۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۵]

۴۹۵ ..... اشاره

۴۹۶ ..... نکته ها:

۵۰۵ ..... پیام ها:

۵۰۵ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۶]

۵۰۵ ..... اشاره

۵۰۶ ..... نکته ها:

۵۰۶ ..... پیام ها:

۵۰۷ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۷]

۵۰۷ ..... اشاره

۵۰۷ ..... نکته ها:

۵۰۷ ..... اشاره

۵۰۸ ..... گوشه ای از سیمای کسانی که ولایت خدا را پذیرفته اند

۵۱۰ ..... پیام ها:

۵۱۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۸]

۵۱۱ ..... اشاره

۵۱۱ ..... نکته ها:

۵۱۲ ..... پیام ها:

۵۱۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۵۹]

۵۱۲ ..... اشاره

۵۱۳ ..... نکته ها:

۵۱۳ ..... پیام ها:

۵۱۴ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۰]

۵۱۴ ..... اشاره

۵۱۵ ..... نکته ها:

۵۱۶ ..... پیام ها:

۵۱۶ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۱]

۵۱۶ ..... اشاره

۵۱۶ ..... نکته ها:

۵۱۷ ..... پیام ها:

۵۱۸ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۲]

۵۱۸ ..... اشاره

۵۱۸ ..... نکته ها:

۵۱۸ ..... پیام ها:

۵۱۹ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۳]

۵۱۹ ..... اشاره

۵۱۹ ..... نکته ها:

۵۱۹ ..... پیام ها:

۵۲۰ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۴]

۵۲۰ ..... اشاره

۵۲۰ ..... نکته ها:

۵۲۰ ..... پیام ها:

۵۲۱ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۵]

۵۲۱ ..... اشاره

۵۲۱ ..... پیام ها:

۵۲۲ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۶]

۵۲۲ ..... اشاره

۵۲۲ ..... نکته ها:

۵۲۳ ..... پیام ها:

۵۲۳ ..... [سوره البقره (۲): آیه ۲۶۷]

۵۲۳ ..... اشاره

۵۲۴ ..... نکته ها:

پیام ها: ۵۲۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۸] ۵۲۵

اشاره ۵۲۵

نکته ها: ۵۲۵

پیام ها: ۵۲۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۹] ۵۲۶

اشاره ۵۲۶

نکته ها: ۵۲۷

پیام ها: ۵۲۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۰] ۵۲۸

اشاره ۵۲۸

پیام ها: ۵۲۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۱] ۵۲۹

اشاره ۵۲۹

نکته ها: ۵۲۹

پیام ها: ۵۲۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۲] ۵۳۰

اشاره ۵۳۰

نکته ها: ۵۳۰

پیام ها: ۵۳۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۳] ۵۳۲

اشاره ۵۳۲

نکته ها: ۵۳۲

پیام ها: ۵۳۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۴] ۵۳۳

اشاره ۵۳۳

نکته ها: ۵۳۳

پیام ها: ۵۳۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۵] ۵۳۵

اشاره ۵۳۵

نکته ها: ۵۳۵

اشاره ۵۳۵

آثار ربا: ۵۳۹

پیام ها: ۵۳۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۶] ۵۴۰

اشاره ۵۴۰

نکته ها: ۵۴۰

پیام ها: ۵۴۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۷] ۵۴۱

اشاره ۵۴۱

نکته ها: ۵۴۱

پیام ها: ۵۴۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۸] ۵۴۳

اشاره ۵۴۳

نکته ها: ۵۴۳

پیام ها: ۵۴۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۹] ۵۴۴

اشاره ۵۴۴

نکته ها: ۵۴۴

پیام ها: ۵۴۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۰] ۵۴۵

اشاره ۵۴۵

نکته ها: ۵۴۵

پیام ها: ۵۴۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۱] ۵۴۷

اشاره ۵۴۷

نکته ها: ۵۴۷

پیام ها: ۵۴۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۲] ۵۴۸

اشاره ۵۴۸

نکته ها: ۵۴۹

پیام ها: ۵۵۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۳] ۵۵۳

اشاره ۵۵۳

نکته ها: ۵۵۳

پیام ها: ۵۵۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۴] ۵۵۴

اشاره ۵۵۴

نکته ها: ۵۵۴

پیام ها: ۵۵۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۵] ۵۵۷

اشاره ۵۵۷

نکته ها: ۵۵۷

پیام ها: ۵۵۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۶] ۵۵۸

اشاره ۵۵۸

نکته ها: ۵۵۸

پیام ها: ۵۵۹

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۹-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصُومِينَ دَرُوسِ سَطْحِ وَ مَقْدَارِي از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذرانده بودم که به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه و خلاصه آن را یادداشت می کردیم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیه الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا حال بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله تعالی علیه به پیروزی رسید و من از همان روزهای اول بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و الان حدود هفده سال است که هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن در سیمای جمهوری اسلامی ایران برنامه دارم.

همکاری بنده تا پایان تفسیر نمونه ادامه داشت ولی در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار، علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت برداری شد و الان حدود هشت سال است که هر هفته یک روز و در ماه رمضان هر روز برنامه ای تحت عنوان

«آئینه وحی» از رادیو پخش می گردد.

□
بارها پیشنهاد شد آنچه را که در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیه الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمدیان و حجه الاسلام محدثی قرار داده و بعد از تدوین آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق قم گذاشتم تا زیر نظر آیه الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری که نیمی از هفته را به تهران می آمدند، در تبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم تا شانزدهم که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است - حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام شیخ محمود متوسل در این کار مقدس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱ این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

□ □
۲ از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله آمده استفاده شده است.

۳ بیشتر پیام ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و برخی نکات از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبیر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن را مرحمت فرماید و توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت کرده و

ص: ۶

قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل و تواشیح اکتفاء نکرده و مسأله ی اصلی را تدبر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلی قرار دهند و در هر منطقه ای در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسات تفسیر قرآن برپا کنند.

از همه کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر نقش داشته اند تشکر می کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

همچنین از کسانی که در تألیف و تدوین و تصحیح و چاپ و نشر این تفسیر مرا یاری کرده اند و افرادی که انتقاد یا پیشنهاد سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته اند تشکر می کنم.

محسن قرائتی ۳/۸/۷۴/۲۹ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قرآن مجید با تأثیر عظیمی که در زندگی بشر و تحول تاریخ و مخصوصاً مسلمین داشته است، اما چنان که شایسته و بایسته مقام قرآن بوده به آن توجه نشده و در بین مردم مهجور مانده است و با آنکه خود قرآن فرمود: «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» ما قرآن را برای پند گیری سهل و آسان قرار دادیم، باز عده ای از مطالب قرآنی مورد فراموشی و بی توجهی قرار گرفته است، همانطور که درباره ی امم سابقه در قرآن آمده است: «فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ» قرآن مجید از اول تا آخر پیام الهی برای بشر است و آگاهی و آشنایی با تمام پیام لازم است، خصوصاً پیامی که از جانب خدا و مربوط به سعادت دنیوی و ابدی انسان ها باشد که تدبیر در تمام آیات و مطالب آن لازم است:

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ» این مقدمات مقتضی آن است که تفسیری برای همه قرآن مجید تدوین شود که عمده ی نظر بر فهم درک محتوای آیات باشد و روشن شود که این آیه یا آیات چه می خواهد افاده کند؟ و چه مطلبی را متعرض است؟ و به اصطلاح جدید تفسیر «بیانی» باشد.

کتاب های تفسیر بیشتر به تحقیقات فنی در علوم مختلفه مانند ادبیات و شعب آن، و علم کلام، و مباحثات مذهبی و فرقه ای، و فقه و غیرها پرداخته اند، و هر صاحب فنی در دایره فن خود و با اصطلاحات رایج آن فن به بحث پرداخته، به علاوه آنکه بحث ها بسیار طولانی شده است که همین طولانی بودن بحث یکی از موانعی است که انسان با تمام قرآن مجید آشنا شود. بگذریم که بعضی

آیات را دستاویز عقاید شخصی و یا احیاناً انحرافی خود قرار داده اند.

در نهضت امام خمینی قدس سره و انقلاب اسلامی طبعاً توجه به دین مقدس اسلام و مذهب تشیع که بزرگترین مصدر و منبع آن قرآن مجید است، این خلأ بیشتر احساس می شد و تدوین یک دوره تفسیر که وافی به نیاز دانشجویان و فرهنگیان فارسی زبان باشد به نظر لازم آمد.

امتیازاتی که در تدوین این مجموعه ی تفسیری باید مورد توجه بوده باشد این امور است:

۱ به زبان ساده و رسا باشد، اما سست نباشد.

۲ از اصطلاحات فنی علوم که باعث مشکل شدن فهم قرآن است دور باشد.

۳ به مطالبی که راه گشای زندگی و قابل عرضه در جامعه مسلمین بلکه قابل ترجمه و انتقال به تمام جوامع انسانی بوده و به راستی «هُدًى لِلنَّاسِ» و «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» باشد پرداخته شود چه آنکه مطالب قرآن محصور به عصر و زمان معین و یا فرد و جمعیت معینی نیست.

۴ برداشت از آیات از راه دلالت آیات باشد و متکی بر تفسیر به رأی و استحسان های دلخواه و روایات ضعیفه نباشد.

۵ روایات معتبره وارده از اهل بیت علیهم السلام که یکی از ثقلین کتاب الله و عترت رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند و رجوع به آنها بر حسب دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله لازم است باید مورد نظر باشد.

این مبادی و اصول در گرد آوری این تفسیر تفسیر آقای قرائتی در نظر بوده و چنانچه تخلفی مشاهده شود از روی غفلت بوده و ان شاء الله تعالی اصلاح خواهد شد.

امیدوارم که دانشمند گرانمایه حجه الاسلام جناب آقای قرائتی که علاوه بر جهات علمی، صاحب ذوق و قریحه ای سرشار در تفسیر می باشند و لطایف کلمات الهی را به خوبی درک می کنند، بر طبق این اصول و امتیازات، تفسیر خود

را به اتمام برسانند.

اینجانب بیشتر از یک جزء تفسیر از این مجموعه را با خود ایشان به مذاکره نشستیم و ضمناً مطالبی را خدمتشان تذکر دادم.

مؤلف عزیز ما پس از ترجمه ی هر آیه به زبان ساده و رسا، به شرح محتوای آن آیه با بیان نکاتی که آنها را پیام های آیه نامیده، پرداخته است. این نکات در حقیقت روشنگر روح تفسیر و شرح و بسط آن می باشد و انصافاً در بسیاری از موارد نکات و برداشت های ایشان ابتکاری است و تازگی دارد.

به امید روزی که قرآن کریم در حوزه ها و دانشگاه های مسلمین محور اصلی قرار گیرد، همانگونه که امام زین العابدین علیه السلام در دعای ختم قرآن در صحیفه سجادیه درباره قرآن می فرماید:

«و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه» قرآن ترازوی عدلی است که از بیان حقّ زبانش کوتاه نیست.

به امید آن که این شیوه تفسیر و روش ابتکاری که مؤلف عزیز ما در پیاده کردن مطالب عالیّه قرآن در پیش گرفته، گام اوّل و آخر نباشد و صاحب نظران و محققان در گام های بعدی این شیوه را تکمیل نمایند.

«جعلنا الله من المتمسکین بالثقلین بکتاب الله و عتره نبیّه محمد صلی الله علیه و علیهم» قم ۹ ربیع الثانی ۱۴۱۴ مهدی الحسینی
الروحانی

ص: ۱۰

مقدمه چاپ دوازدهم

در سال ۱۳۷۸ برای تجدید چاپ جلد اول توسط «مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن» یک بار دیگر «تفسیر نور» را با دقت مطالعه کردم. مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» و «نخبه التفاسیر» استفاده کرده بودم به مطالب قبلی اضافه شد.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته‌ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می‌دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند بگذرد چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و سُمعه و عُجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت‌ها کشیدم، ولی نمی‌دانم حتی یک صفحه‌ی آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه! البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته‌های ماست. به هر حال به لطف خداوند امیدوارم تا همانگونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می‌شود، در سایه‌ی آیات نورانی قرآن، نوشته‌های ما نیز به نور تبدیل شود.

اللهم آمین محسن قرائتی ۷۸/۴/۶

سیمای سوره حمد

سوره ی حمد که نام دیگرش «فاتحه الکتاب» است، هفت آیه دارد (۱) و تنها سوره ای است که بر هر مسلمانی واجب است حدّ اقل روزانه ده بار آن را در نمازهای شبانه روزی بخواند و گر نه نماز او باطل است. «لا صلاه الا بفاتحه الکتاب» (۲) بنا به روایت جابر بن عبد الله انصاری از رسول اکرم صلی الله علیه و آله:

این سوره بهترین سوره های قرآن است. و به نقل ابن عباس؛

سوره ی حمد اساس قرآن است. در حدیث نیز آمده است:

اگر هفتاد مرتبه این سوره را بر مرده خواندید و زنده شد، تعجب نکنید. (۳)

از نامگذاری این سوره به «فاتحه الکتاب»، معلوم می شود که تمام آیات قرآن در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله جمع آوری شده و به صورت کتاب در آمده است و به امر ایشان این سوره در آغاز و شروع کتاب (قرآن) قرار گرفته است.

همچنین در حدیث ثقلین می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی» (۴)

من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم، کتاب خدا و خاندانم. از این حدیث نیز معلوم می شود که آیات الهی در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله به صورت «کتاب الله»

ص: ۱۵

۱-۱. عدد هفت، عدد آسمان ها، ایام هفته، طواف، سعی بین صفا و مروه و پرتاب سنگ به شیطان نیز می باشد.

۲-۲. مستدرک، ج ۴، ح ۴۳۶۵.

۳-۳. بحار، ج ۹۲، ص ۲۵۷.

۴-۴. بحار، ج ۲، ص ۱۰۰.

جمع آوری شده و به همین نام در میان مسلمانان معروف و مشهور بوده است.

آیات سوره ی مبارکه فاتحه، اشاراتی در باره ی خداوند و صفات او، مسأله معاد، شناخت و درخواست رهروی در راه حقّ و قبول حاکمیت و ربوبیت خداوند دارد.

همچنین به ادامه ی راه اولیای خدا، ابراز علاقه و از گمراهان و غضب شدگان اعلام بیزاری و انزجار شده است.

سوره ی حمد همانند خود قرآن مایه ی شفاست، هم شفای دردهای جسمانی و هم شفای بیماری های روحی. (۱)

ص: ۱۶

۱- ۱). علامه امینی قدس سره در تفسیر فاتحه الكتاب، روایات زیادی را در این زمینه نقل نموده است.

قبل از تفسیر سوره حمد سیمایی از درسهای این سوره را ترسیم نموده و در صفحات بعد به شرح آن می پردازیم؛ ۱ انسان در تلاوت سوره ی حمد با «بِسْمِ اللَّهِ» از غیر خدا قطع امید می کند.

۲ با «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» احساس می کند که مربوب و مملوک است و خودخواهی و غرور را کنار می گذارد.

۳ با کلمه «عَالَمِينَ» میان خود و تمام هستی ارتباط برقرار می کند.

۴ با «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» خود را در سایه لطف او می داند.

۵ با «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» غفلتش از آینده زدوده می شود.

۶ با گفتن «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ریا و شهرت طلبی را زایل می کند.

۷ با «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» از ابرقدرت ها نمی هراسد.

۸ از «أَنْعَمْتَ» می فهمد که نعمت ها به دست اوست.

۹ با «اهْدِنَا» رهپاری در راه حق و طریق مستقیم را درخواست می کند.

۱۰ در «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» همبستگی خود را با پیروان حق اعلام می کند.

۱۱ با «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» و «لَا الضَّالِّينَ» بیزاری و براءت از باطل و اهل باطل را ابراز می دارد.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

نکته ها:

در میان اقوام و ملل مختلف، رسم است که کارهای مهم و با ارزش را به نام بزرگی از بزرگان خویش که مورد احترام و علاقه ی آنهاست، شروع می کنند تا آن کار میمون و مبارک گردد و به انجام رسد. البته آنان بر اساس اعتقادات صحیح یا فاسد خویش عمل می کنند. گاهی به نام بت ها و طاغوت ها و گاهی با نام خدا و به دست اولیای خدا، کار را شروع می کنند. چنان که در جنگ خندق، اولین کلنگ را رسول خدا صلی الله علیه و آله بر زمین زد. (۱)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سر آغاز کتاب الهی است. «بِسْمِ اللَّهِ» نه تنها در ابتدای قرآن، بلکه در آغاز تمام کتاب های آسمانی بوده است. در سر لوحه ی کار و عمل همه ی انبیا «بِسْمِ اللَّهِ» قرار داشت. وقتی کشتی حضرت نوح در میان امواج طوفان به راه افتاد، نوح علیه السلام به یاران خود گفت: سوار شوید که «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا» (۲)

یعنی

حرکت و توقف این کشتی با نام خداست. حضرت سلیمان علیه السلام نیز وقتی ملکه سبا را به ایمان فراخواند، دعوتنامه خود را با جمله ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۳) آغاز نمود.

حضرت علی علیه السلام فرمود: بِسْمِ اللَّهِ

، مایه برکت کارها و ترک آن موجب نافرجامی است.

همچنین آن حضرت به شخصی که جمله ی بِسْمِ اللَّهِ را می نوشت، فرمود:

«جَوِّدْهَا»

آن را نیکو بنویس. (۴)

١-١. بحار، ج ٢٠ ص ٢١٨.

٢-٢. هود، ٤١.

٣-٣. نمل، ٣٠.

٤-٤. كنز العمال، ح ٢٩٥٥٨.

بر زبان آوردن «بِسْمِ اللَّهِ» در شروع هر کاری سفارش شده است؛ در خوردن و خوابیدن و نوشتن، سوارشدن بر مرکب و مسافرت و بسیاری کارهای دیگر. حتی اگر حیوانی بدون نام خدا ذبح شود، مصرف گوشت آن حرام است و این رمز آن است که خوراک انسان های هدف دار و موحد نیز باید جهت الهی داشته باشد.

□
در حدیث می خوانیم: «بِسْمِ اللَّهِ»

□
را فراموش نکن، حتی در نوشتن یک بیت شعر. و روایاتی در پاداش کسی که اولین بار «بِسْمِ اللَّهِ» را به کودک یاد بدهد، وارد شده است. (۱)

□ □
سؤال: چرا در شروع هر کاری «بِسْمِ اللَّهِ» سفارش شده است؟ پاسخ: «بِسْمِ اللَّهِ» آرم و نشانه ی مسلمانی است و باید همه کارهای او رنگ الهی داشته باشد. همانگونه که محصولات و کالاهای ساخت یک کارخانه، آرم و علامت آن کارخانه را دارد؛ خواه به صورت جزیی باشد یا کلی. مثلاً یک کارخانه چینی سازی، علامت خود را روی تمام ظروف می زند، خواه ظرف های بزرگ باشد یا ظرف های کوچک. یا اینکه پرچم هر کشوری هم بر فراز ادارات و مدارس و پادگان های آن کشور است و هم بر فراز کشتی های آن کشور در دریاها، و هم بر روی میز اداری کارمندان.

□ □
سؤال: آیا «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل است؟ پاسخ: به اعتقاد اهل بیت رسول الله علیهم السلام که صد سال سابقه بر سایر رهبران فقهی مذاهب دارند و در راه خدا به شهادت رسیده و در قرآن نیز عصمت و پاکی آنها به صراحت بیان شده است، آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل و جزء قرآن است. فخر رازی در تفسیر خویش شانزده دلیل آورده که «بِسْمِ اللَّهِ» جزء سوره است. آلوسی نیز همین اعتقاد را دارد. در مسند احمد نیز «بِسْمِ اللَّهِ» جزء سوره شمرده شده است. (۲) برخی از افراد که بِسْمِ اللَّهِ را جزء سوره ندانسته و یا در نماز آن را ترک کرده اند، مورد اعتراض واقع شده اند. در مستدرک حاکم آمده است:

ص: ۱۹

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۳.

۲-۲. مسند احمد، ج ۳، ص ۱۷۷ و ج ۴، ص ۸۵.

روزی معاویه در نماز بِسْمِ اللّٰهِ نگفت، مردم به او اعتراض نمودند که «أَسْرَقْتَ أُمَّ نَسِيتَ»، آیه را دزدیدی یا فراموش کردی؟! (۱) امامان معصوم علیهم السلام اصرار داشتند که در نماز، بِسْمِ اللّٰهِ را بلند بگویند. امام باقر علیه السلام در مورد کسانی که «بِسْمِ اللّٰهِ» را در نماز نمی خواندند و یا جزء سوره نمی شمردند، می فرمود: «سَرَقُوا اِكْرَمَ آيَةٍ» (۲)

بهترین آیه قرآن را به سرقت بردند. در سنن بیهقی در ضمن حدیثی آمده است:

چرا بعضی»

بِسْمِ اللّٰهِ

«را جزء سوره قرار نداده اند!» (۳) شهید مطهری قدس سره در تفسیر سوره حمید، ابن عباس، عاصم، کسایی، ابن عمر، ابن زبیر، عطاء، طاووس، فخر رازی و سیوطی را از جمله کسانی معرفی می کند که بِسْمِ اللّٰهِ را جزء سوره می دانستند.

در تفسیر قرطبی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «بِسْمِ اللّٰهِ»

تاج سوره هاست. تنها در آغاز سوره براءت (سوره توبه) بسم الله نیامده و این به فرموده حضرت علی علیه السلام به خاطر آن است که «بِسْمِ اللّٰهِ»

کلمه امان و رحمت است، و اعلام براءت از کفار و مشرکین، با اظهار محبت و رحمت سازگار نیست. (۴)

سیمای

بِسْمِ اللّٰهِ

۱ «بِسْمِ اللّٰهِ» نشانگر رنگ و صبغه ی الهی و بیانگر جهت گیری توحیدی ماست. (۵)

۲ «بِسْمِ اللّٰهِ» رمز توحید است و ذکر نام دیگران به جای آن رمز کفر، و قرین کردن نام خدا با نام دیگران، نشانه ی شرک. نه در کنار نام خدا، نام دیگری را ببریم و نه به جای نام او. (۶)

۳ «بِسْمِ اللّٰهِ» رمز بقا و دوام است. زیرا هر چه رنگ خدایی نداشته باشد، فانی است. (۷)

ص: ۲۰

۱- ۱. مستدرک، ج ۳، ص ۲۳۳.

۲- ۲. بحار، ج ۸۵، ص ۲۰.

۳- ۳. سنن بیهقی، ج ۲، ص ۵۰.

۴- ۴. تفسیر مجمع البیان و فخر رازی.

- ۵-۵). امام رضا علیه السلام می فرماید: بسم الله یعنی نشان بندگی خدا را بر خود می نهم. تفسیر نور الثقلین.
- ۶-۶). نه فقط ذات او، بلکه نام او نیز از هر شریکی منزّه است؛ «سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» حتی شروع کردن کار به نام خدا و محمد صلی الله علیه و آله ممنوع است. إثبات الهداه، ج ۷، ص ۴۸۲.
- ۷-۷). «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» قصص، ۸۸.

۴ «بِسْمِ اللَّهِ» رمز عشق به خدا و توکل به اوست. به کسی که رحمن و رحیم است عشق می ورزیم و کارمان را با توکل به او آغاز می کنیم، که بردن نام او سبب جلب رحمت است.

□
۵ «بِسْمِ اللَّهِ» رمز خروج از تکبر و اظهار عجز به درگاه الهی است.

□
۶ «بِسْمِ اللَّهِ» گام اول در مسیر بندگی و عبودیت است.

□
۷ «بِسْمِ اللَّهِ» مایه ی فرار شیطان است. کسی که خدا را همراه داشت، شیطان در او مؤثر نمی افتد.

□
۸ «بِسْمِ اللَّهِ» عامل قداست یافتن کارها و بیمه کردن آنهاست.

□
۹ «بِسْمِ اللَّهِ» ذکر خداست، یعنی که خدایا من تو را فراموش نکرده ام.

□
۱۰ «بِسْمِ اللَّهِ» بیانگر انگیزه ماست، یعنی خدایا هدفم تو هستی نه مردم، نه طاغوت ها و نه جلوه ها و نه هوس ها.

□
۱۱ امام رضا علیه السلام فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ»

به اسم اعظم الهی، از سیاهی چشم به سفیدی آن نزدیک تر است. (۱)

پیام ها:

□
۱ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز سوره، رمز آن است که مطالب سوره، از مبدأ حق و مظهر رحمت نازل شده است.

□
۲ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز کتاب، یعنی هدایت تنها با استعانت از او محقق می شود. (۲)

□
۳ «بِسْمِ اللَّهِ» کلامی که سخن خدا با مردم و سخن مردم با خدا، با آن شروع می شود.

□
۴ رحمت الهی همچون ذات او ابدی و همیشگی است. «اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

ص: ۲۱

۱-۱). تفسیر راهنما.

□ □
۲-۲). شاید معنای اینکه می گویند: تمام قرآن در سوره حمد، و تمام سوره حمد در «بِسْمِ اللَّهِ»، و تمام «بِسْمِ اللَّهِ» در حرف (باء) خلاصه می شود، این باشد که آفرینش هستی و هدایت آن، همه با استمداد از اوست. چنان که رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز با نام او آغاز گردید. «اقرأ باسم ربك»

۵ بیان رحمت الهی در قالب های گوناگون، نشانه ی اصرار بر رحمت است.

(هم قالب «رحمن»، هم قالب «رحیم») «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» ۶ شاید آوردن کلمه رحمن و رحیم در آغاز کتاب، نشانه این باشد که قرآن جلوه ای از رحمت الهی است، همانگونه که اصل آفرینش و بعثت جلوه لطف و رحمت اوست. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۲]

اشاره

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲)

سپاس و ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

«رَبِّ» به کسی گفته می شود که هم مالک و صاحب چیزی است و هم در رشد و پرورش آن نقش دارد. خداوند هم صاحب حقیقی عالم است و هم مدبّر و پروردگار آن. پس همه هستی حرکت تکاملی دارد و در مسیری که خداوند معین کرده، هدایت می شود.

علاوه بر سوره حمد، چهار سوره ی انعام، کهف، سبأ و فاطر نیز با جمله «الْحَمْدُ لِلَّهِ» آغاز گردیده، ولی فقط در سوره حمد بعد از آن «رَبِّ الْعَالَمِينَ» آمده است.

مفهوم حمد، ترکیبی از مفهوم مدح و شکر است. انسان در برابر جمال و کمال و زیبایی، زبان به ستایش و در برابر نعمت و خدمت و احسان دیگران، زبان به تشکر می گشاید. خداوند متعال به خاطر کمال و جمالش، شایسته ی ستایش و به خاطر احسان ها و نعمت هایش، لایق شکرگزاری است.

الْحَمْدُ لِلَّهِ

بهترین نوع تشکر از خداوند است. هر کس در هر جا، با هر زبانی، هر گونه ستایشی از هر کمال و زیبایی دارد، در حقیقت سرچشمه ی آن را ستایش می کند. البته حمد خداوند منافات با سپاسگزاری از مخلوق ندارد، به شرط آنکه به امر خدا و در خط و مسیر او باشد.

خداوند مسیر رشد و تربیت همه را تعیین نموده است:

«رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۱)

پروردگار ما همه ی موجودات را نعمت وجود بخشیده و سپس به راه

کمالش هدایت نموده است. او به زنبور عسل یاد داده که از چه گیاهی بمکد و به مورچه آموخته است که چگونه قوت زمستانی خود را ذخیره کند و بدن انسان را چنان آفریده که هر گاه کمبود خون پیدا کرد، خون سازی نماید. چنین خداوندی، شایسته حمد و سپاسگزاری است.

خداوند، پروردگار همه ی آفریده هاست. «وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۲) آنچه در آسمان ها و زمین و میان آنهاست، پروردگارشان اوست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» (۳) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «من الجمادات والحيوانات» یعنی او پروردگار جاندار و بی جان است.

«لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

هم آفرینش از اوست و هم اداره ی آن، و او پرورش دهنده ی همه است.

مراد از «عالمین» یا فقط انسان ها هستند، مانند آیه ۷۰ سوره حجر که قوم لوط به حضرت لوط گفتند: «أَوَلَمْ نُنهَكْ عَنِ الْعَالَمِينَ»

آیا ما تو را از ملاقات با مردم نهی نکردیم؟ و یا مراد همه ی عوالم هستی است. «عالم» به معنای مخلوقات و «عالمین» به معنای تمام مخلوقات نیز استعمال شده است. از این آیه فهمیده می شود که تمام هستی یک پروردگار دارد که اوست و آنچه در جاهلیت و در میان بعضی از ملت ها اعتقاد داشتند که برای هر نوع از پدیده ها خدایی است و آن را مدبر و رب النوع آن می پنداشتند، باطل است.

پیام ها:

۱ همه ستایش ها برای اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۴) خداوند در تربیت و رشد هستی اجباری ندارد. زیرا حمد برای کارهای غیر اجباری است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

ص: ۲۳

۱-۱. طه، ۵۰.

۲-۲. انعام، ۱۶۴.

۳-۳. شعراء، ۲۴.

۴-۴. الف و لام در «الحمد» به معنای تمام حمد و جنس ستایش است.

۳ همه هستی زیباست و تدبیر همه هستی نیکوست. زیرا حمد برای زیبایی و نیکویی است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۴ دلیل ستایش ما، پروردگاری اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۵ رابطه ی خداوند با مخلوقات، رابطه ی دائمی و تنگاتنگ است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» (نقاش و بنا هنر خود را عرضه می کند و می رود، ولی مربی باید هر لحظه نظارت داشته باشد). ۶ همه ی هستی، تحت تربیت خداوند یکتاست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۷ امکان رشد و تربیت، در همه ی موجودات وجود دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۸ خداوند هم انسان ها را با راهنمایی انبیا تربیت می کند، (تربیت تشریحی) و هم جمادات و نباتات و حیوانات را رشد و پرورش می دهد. (تربیت تکوینی) «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۹ مؤمنان در آغاز کتاب (قرآن) با نیایش به درگاه خداوند متعال، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» می گویند و در پایان کار در بهشت نیز، همان شعار را می دهند که «آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۳]

اشاره

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۳)

(خدایی که) بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

کلمه «رحمن» به معنای مبالغه و شدت در رحمت و گستردگی آن است. از کاربرد دو صفت «رحمن» و «رحیم» در قرآن، استفاده می شود که رحمانیت درباره همه ی مخلوقات و رحیم بودن، مربوط به انسان و موجودات مکلف است.

خداوند رحمت را بر خود واجب کرده است، «كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَيَّ نَفْسِيهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و رحمت او بر همه چیز سایه گسترده است، «وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) همچنین

ص: ۲۴

۱-۱. یونس، ۱۰.

۲-۲. انعام، ۵۴.

۳-۳. اعراف، ۱۵۶.

پیامبر و کتاب او مایه رحمتند، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۱) آفرینش و پرورش او بر اساس رحمت است و اگر عقوبت نیز می دهد از روی لطف است. بخشیدن گناهان و قبول توبه ی بندگان و عیب پوشی از آنان و دادن فرصت برای جبران اشتباهات، همه مظاهر رحمت و مهربانی اوست.

پیام ها:

۱ تدبیر و تربیت الهی، همراه محبت و رحمت است. (در کنار کلمه «ربّ»، کلمه «رحمن» آمده است.) «رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» ۲ هم چنان که تعلیم نیازمند رحم و مهربانی است، «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» (۲) تربیت و تزکیه نیز باید بر اساس رحم و مهربانی باشد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» ۳ رحمانیت خداوند، دلیل بر ستایش اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۴]

اشاره

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (۴)

(خدایی که مالک روز جزاست.

نکته ها:

مالکیت خداوند، حقیقی است و شامل احاطه و سلطنت است، ولی مالکیت های اعتباری، از سلطه ی مالک خارج می شود و تحت سلطه ی واقعی او نیست. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» با آنکه خداوند مالک حقیقی همه چیز در همه وقت است، ولی مالکیت او در روز قیامت و معاد جلوه ی دیگری دارد؛ در آن روز تمام واسطه ها و اسباب قطع می شوند. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۳) نسبت ها و خویشاوندی ها از بین می رود. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۴)

ص: ۲۵

۱-۱. انبیاء، ۱۰۷.

۲-۲. الرحمن، ۱-۲.

۳-۳. بقره، ۱۶۶.

۴-۴. مؤمنون، ۱۰۱.

مال و ثروت و فرزندان، ثمری ندارند. «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۱) بستگان و نزدیکان نیز فایده ای نمی رسانند. «لَنْ تَنْفَعَكُم أَرْحَامُكُمْ» (۲) نه زبان، اجازه عذر تراشی دارد و نه فکر، فرصت تدبیر. تنها راه چاره لطف خداوند است که صاحب اختیار آن روز است.

لفظ «دین» در معانی گوناگون به کار رفته است:

الف: مجموعه ی قوانین آسمانی. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۳) ب: عمل و اطاعت. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» (۴) ج: حساب و جزا. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» «يَوْمِ الدِّينِ» در قرآن به معنای روز قیامت است که روز کیفر و پاداش می باشد.

«يَسْتَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ» (۵)

می پرسند روز قیامت چه وقت است؟ قرآن در مقام معرفی این روز، چنین می فرماید: «ثُمَّ أَذْرَاكَ مَا يَوْمِ الدِّينِ. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» (۶)

(ای پیامبر!) نمی دانی روز دین چه روزی است؟ روزی که هیچ کس برای

کسی کار آیی ندارد و آن روز تنها حکم و فرمان با خداست.

«مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

نوعی انذار و هشدار است، ولی با قرار گرفتن در کنار آیه ی «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» معلوم می شود که بشارت و انذار باید در کنار هم باشند. نظیر آیه شریفه دیگر که می فرماید: «تَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ. وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ» (۷)

به بندگانم خبر ده که من بسیار مهربان و آمرزنده ام، ولی عذاب و مجازات من نیز

دردناک است. همچنین در آیه دیگر خود را چنین معرفی می کند: «قَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ» (۸)

خداوند پذیرنده ی توبه مردمان و عقوبت کننده ی شدید گناهکاران است.

در اولین سوره ی قرآن، مالکیت خداوند عنوان شده است، «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» و در آخرین سوره، ملکیت او. «مَلِكِ النَّاسِ»

ص: ۲۶

۱-۱. شعراء، ۸۸.

۲-۲. ممتحنه، ۳.

۳-۳. آل عمران، ۱۹.

۴-۴. زمر، ۳.

٥-٥. ذاریات، ١٢.

٦-٦. انفطار، ١٨، ١٩.

٧-٧. حجر، ٤٩، ٥٠.

٨-٨. غافر، ٣.

پیام ها:

۱ خداوند متعال، از جهات مختلف قابل عبادت است و ما باید حمد و سپاس او را به جا آوریم. به خاطر کمال ذات و صفات او که «الله» است، به خاطر احسان و تربیت او که «رَبُّ الْعَالَمِينَ» است و به خاطر امید و انتظار رحم و لطف او که «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» است و به خاطر قدرت و هیبت او که «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» است.

۲ قیامت، پرتوی از ربوبیت اوست. «رَبُّ الْعَالَمِينَ» «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» ۳ قیامت، جلوه ای از رحمت خداوند است. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۵]

اشاره

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۵)

(خدایا) تنها ترا می پرستیم و تنها از تو یاری می جوئیم.

نکته ها:

انسان باید به حکم عقل، بندگی خداوند را بپذیرد. ما انسان ها عاشق کمال هستیم و نیازمند رشد و تربیت، و خداوند نیز جامع تمام کمالات و ربّ همه ی هستی است. اگر به مهر و محبت نیازمندیم او رحمان و رحیم است و اگر از آینده دور نگرانیم، او صاحب اختیار و مالک آن روز است. پس چرا به سوی دیگران برویم؟! عقل حکم می کند که تنها باید او را پرستید و از او کمک خواست. نه بنده هوی و هوس خود بود و نه بنده زر و زور دیگران.

در نماز، گویا شخص نماز گزار به نمایندگی از تمام خداپرستان می گوید:

خدایا نه فقط من که همه ی ما بنده توایم، و نه تنها من که همه ی ما محتاج و نیازمند لطف توایم.

خدایا! من کسی جز تو را ندارم «إِيَّاكَ» ولی تو غیر مرا فراوان داری و همه هستی عبد و بنده ی تو هستند. «إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا» (۱)

در

آسمان ها و زمین هیچ چیزی نیست مگر این که بنده و فرمان بردار تو هستند.

ص: ۲۷

جمله «نَعْبُدُ» هم اشاره به این دارد که نماز به جماعت خوانده شود و هم بیانگر این است که مسلمانان همگی برادر و در یک خط هستند.

مراحل پرواز معنوی، عبارت است از: ثنا، ارتباط و سپس دعا. بنا بر این اول سوره ی حمد ثناست، آیه ی «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ارتباط و آیات بعد، دعا می باشد.

چون گفتگو با محبوب واقعی شیرین است، لذا کلمه «إِيَّاكَ» تکرار شد.

پیام ها:

۱ ابتدا باید بندگی خدا کرد، آن گاه از او حاجت خواست. «نَعْبُدُ» «نَسْتَعِينُ» ۲ بندگی، تنها در برابر خداوند رواست نه دیگران. «إِيَّاكَ» ۳ قوانین حاکم بر طبیعت محترم است، ولی اراده ی خداوند حاکم و قوانین طبیعی، محکوم هستند. (۱) لذا فقط از او کمک می خواهیم. «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» ۴ گر چه عبادت از ماست، ولی در عبادت کردن نیز نیازمند کمک او هستیم.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (۲)

۵ چون خداوند بیشترین لطف را بر ما کرده، ما بهترین تذلل را به درگاهش می بریم. «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ۶ «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» یعنی نه جبر است و نه تفویض. چون می گوئیم:

«نَعْبُدُ»

پس دارای اختیار هستیم و نه مجبور. و چون می گوئیم: «نَسْتَعِينُ» پس نیاز به او داریم و امور به ما تفویض نشده است.

۷ عبادت، مقدمه و وسیله ی استمداد است. ابتدا عبادت آمده آن گاه استمداد.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»

۸ شناخت خداوند و صفات او، مقدمه دست یابی به توحید و یکتاپرستی است.

«رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، إِيَّاكَ نَعْبُدُ»

ص: ۲۸

۱- ۱) در نظام خلقت، از اسباب و وسایل بهره مند می شویم، اما می دانیم کارآیی یا بی اثری هر سبب و وسیله ای، بدست

اوست. او سبب ساز است و سبب سوز.

۲- ۲) «وَ مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ» اگر هدایت الهی نبود ما هدایت نمی یافتیم. اعراف، ۴۳.

۹ از آداب دعا و پرستش این است که انسان خود را مطرح نکند و خود را در حضور خداوند احساس کند. «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ۱۰
توجه به معاد، یکی از انگیزه های عبادت است. «مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۶]

اشاره

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۶)

(خداوند!) ما را به راه راست هدایت فرما.

نکته ها:

در قرآن مجید دو نوع هدایت مطرح شده است:

الف: هدایت تکوینی، نظیر هدایت زبور عسل که چگونه از شهد گلها بمکد و چگونه کند و بسازد. و یا هدایت و راهنمایی
پرنده گان در مهاجرت های زمستانی و تابستانی. آنجا که قرآن می فرماید: «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۱) بیانگر
این نوع از هدایت است.

ب: هدایت تشریحی که همان فرستادن انبیای الهی و کتب آسمانی برای هدایت بشر است.

کلمه ی «صراط» (۲) بیش از چهل مرتبه در قرآن آمده است. انتخاب راه و خط فکری صحیح، نشانه ی شخصیت انسان است.

راههای متعددی در برابر انسان قرار دارد که او باید یکی را انتخاب کند:

راه خواسته ها و هوس های خود.

راه انتظارات و هوس های مردم.

راه وسوسه های شیطان.

راه طاغوت ها.

راه نیاکان و پیشینیان.

ص: ۲۹

۲-۲). «صراط» در قیامت نام پلی است بر روی دوزخ که همه ی مردم باید از روی آن عبور کنند.

راه خدا و اولیای خدا.

انسان مؤمن، راه خداوند و اولیای او را انتخاب می کند که بر دیگر راهها امتیازاتی دارد:

الف: راه الهی ثابت است، بر خلاف راه های طاغوت ها و هوس های مردم و هوس های شخصی که هر روز تغییر می کنند.

ب: یک راه بیشتر نیست، در حالی که راه های دیگر متعدد و پراکنده اند.

ج: در پیمودن آن، انسان به مسیر و مقصد مطمئن است.

د: در پیمودن آن، شکست و باخت وجود ندارد.

راه مستقیم، راه خداست. «إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱) راه مستقیم، راه انبیاست. «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۲) راه مستقیم، راه بندگی خداست. «وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۳) راه مستقیم، توکل و تکیه بر خداست. «مَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۴) راه مستقیم، یکتاپرستی و تنها یاری خواستن از اوست. (۵)

راه مستقیم، کتاب خداوند است. (۶)

راه مستقیم، راه فطرت سالم است. (۷)

انسان، هم در انتخاب راه مستقیم و هم در تداوم آن باید از خدا کمک بگیرد.

مانند لامپی که روشنی خود را هر لحظه از نیروگاه می گیرد.

در راه مستقیم بودن، تنها خواسته ای است که هر مسلمان، در هر نماز از خداوند طلب می کند، حتی رسول الله صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام از خداوند ثابت ماندن در راه مستقیم را می خواهند.

ص: ۳۰

۱-۱. هود، ۵۶.

۲-۲. یس، ۴۳.

۳-۳. یس، ۶۱.

۴-۴. آل عمران، ۱۰۱.

۵-۵. بنا بر اینکه الف و لام در «الصراط» اشاره به همان راه یکتاپرستی در آیه قبل باشد.

۶-۶. بنا بر روایتی در تفسیر مجمع البیان، ج ۱، ص ۵۸.

۷-۷. بنا بر روایتی از امام صادق علیه السلام در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۸۶.

انسان باید همواره، در هر نوع از کارهای خویش، اعم از انتخاب شغل، دوست، رشته ی تحصیلی و همسر، راه مستقیم را از خداوند بخواهد. زیرا چه بسا در عقاید، صحیح فکر کند، ولی در عمل دچار لغزش شود و یا بالعکس. پس هر لحظه، خواستن راه مستقیم از خدا، ضروری است.

راه مستقیم مراتب و مراحل دارد. حتی کسانی که در راه حق هستند، مانند اولیای خداوند، لازم است برای ماندن در راه و زیاد شدن نور هدایت، دعا کنند.

«وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱) راه مستقیم، همان راه میانه و وسط است که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الیمین و الشمال مضله و الطريق الوسطی هی الجاده» (۲)

انحراف به چپ و راست گمراهی و راه وسط،

جاده ی هدایت است.

راه مستقیم یعنی میانه روی و اعتدال و احتراز از هر نوع افراط و تفریط، چه در عقیده و چه در عمل. یکی در عقاید از راه خارج می شود و دیگری در عمل و اخلاق. یکی همه کارها را به خدا نسبت می دهد، گویا انسان هیچ نقشی در سرنوشت خویش ندارد. و دیگری خود را همه کاره و فعال ما یشاء دانسته و دست خدا را بسته می داند. یکی رهبران آسمانی را همچون مردمان عادی و گاهی ساحر و مجنون معرفی می کند و دیگری آن بزرگواران را در حدّ خدا می پندارد.

یکی زیارت امامان معصوم و شهدا را بدعت می داند و دیگری حتی به درخت و دیوار، متوسل شده و ریسمان می بندد. یکی اقتصاد را زیر بنا می داند و دیگری، دنیا و امورات آن را نادیده می انگارد.

در عمل نیز یکی غیرت نابجا دارد و دیگری همسرش را بی حجاب به کوچه و بازار می فرستد. یکی بخل می ورزد و دیگری بی حساب سخاوت به خرج

ص: ۳۱

۱- ۱. کسی که می گوید «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» مراحل از هدایت را پشت سر گذارده است، بنا بر این درخواست او، هدایت به مرحله بالاتری است.

۲- ۲. بحار، ج ۸۷، ص ۳.

می دهد. یکی از خلق جدا می شود و دیگری حق را فدای خلق می کند.

اینگونه رفتار و کردارها، انحراف از مسیر مستقیم هدایت است. خداوند دین پا برجا و استوار خود را، راه مستقیم معرفی می کند. (۱) در روایات آمده است که امامان معصوم علیهم السلام می فرمودند:

راه مستقیم، ما هستیم. (۲) یعنی نمونه ی عینی و عملی راه مستقیم و اسوه و الگو برای قدم برداشتن در راه، رهبران آسمانی هستند. آنها در دستورات خود درباره ی تمام مسائل زندگی از قبیل کار، تفریح، تحصیل، تغذیه، انفاق، انتقاد، قهر، صلح و علاقه به فرزند و، نظر داده و ما را به اعتدال و میانه روی سفارش کرده اند. (۳) جالب آنکه ابلیس در همین صراط مستقیم به کمین می نشیند. (۴)

در قرآن و روایات، نمونه های زیادی آمده که در آنها به جنبه ی اعتدال، تأکید و از افراط و تفریط نهی شده است. به موارد ذیل توجه کنید:

«كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۵)

بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.

«لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۶)

در انفاق، نه دست بر گردن قفل

کن دست بسته باش و نه چنان گشاده دستی کن که خود محتاج شوی.

«الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانُوا بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۷)

مومنان، به هنگام انفاق نه

اهل اسرافند و نه اهل بخل، بلکه میانه رو هستند.

«لَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَ لَا تُخَافُ بِهَا وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» (۸)

نماز را نه بلند بخوان و نه آهسته،

بلکه با صدای معتدل نماز بخوان.

نسبت به والدین احسان کن؛ «وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۹) امّا اگر تو را از راه خدا بازداشتند، اطاعت از آنها لازم نیست. «إِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي» («فَلَا تُطِعْهُمَا») (۱۰)

-
- ۱-۱). «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» انعام، ۱۶۱.
- ۲-۲). تفسیر نور الثقلین، ج ۱ ص ۲۰.
- ۳-۳). در این باره می توان به کتاب اصول کافی، باب الاقتصاد فی العبادات مراجعه نمود.
- ۴-۴). شیطان به خدا گفت: «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» اعراف، ۱۶.
- ۵-۵). اعراف، ۳۱.
- ۶-۶). اسراء، ۲۹.
- ۷-۷). فرقان، ۶۷.
- ۸-۸). اسراء، ۱۱۰.
- ۹-۹). بقره، ۸۳.
- ۱۰-۱۰). لقمان، ۱۵.

پیامبر هم رسالت عمومی دارد؛ «وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا» (۱) و هم خانواده خویش را دعوت می کند. «وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (۲) اسلام هم نماز را سفارش می کند که ارتباط با خالق است؛ «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و هم زکات را توصیه می کند که ارتباط با مردم است. «آتُوا الزَّكَاةَ» (۳) نه محبت ها شما را از گواهی حق منحرف سازد؛ «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَيَّ أَنْفُسُكُمْ» (۴) و نه دشمنی ها شما را از عدالت دور کند. «وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ» (۵) مؤمنین هم دافعه دارند؛ «أَشَدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ» و هم جاذبه دارند. «رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ» (۶) هم ایمان و باور قلبی لازم است؛ «آمَنُوا» و هم عمل صالح. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۷) هم اشک و دعا و درخواست پیروزی از خدا لازم است؛ «رَبِّدَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» (۸) و هم صبوری و پایداری در سختی ها. «عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مَائَتِينَ» (۹) شب عاشورا امام حسین علیه السلام هم مناجات می کرد و هم شمشیر تیز می کرد.

روز عرفه و شب عید قربان، زائر خانه خدا دعا می خواند و روز عید باید در قربانگاه با خون آشنا شود.

اسلام مالکیت را می پذیرد، «النَّاسُ مَسْلُوبُونَ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ» (۱۰) ولی اجازه ضرر زدن به دیگری را نمی دهد و آن را محدود می سازد. «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» (۱۱) آری، اسلام دین یک بعدی نیست که تنها به جنبه ای توجه کند و جوانب دیگر را فراموش کند، بلکه در هر کاری اعتدال و میانه روی و راه مستقیم را سفارش می کند.

پیام ها:

۱ همه ی هستی، در مسیری که خداوند اراده کرده در حرکتند. خدایا! ما را نیز در راهی که خود دوست داری قرار بده. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

ص: ۳۳

۱-۱. مریم، ۵۱.

۲-۲. مریم، ۱۵.

۳-۳. بقره، ۴۳.

۴-۴. نساء، ۱۳۵.

۵-۵. مائده، ۸.

۶-۶. فتح، ۹.

۷-۷. بقره، ۲۵.

۸-۸. بقره، ۲۵۰.

۹-۹. انفال، ۶۵.

۱۰-۱۰. بحار، ج ۲، ص ۲۷۲.

۱۱-۱۱. کافی، ج ۵، ص ۲۸.

۲ درخواست هدایت به راه مستقیم، مهم ترین خواسته ی یکتاپرستان است.

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

۳ برای دست یابی به راه مستقیم، باید دعا نمود. ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ۴ ابتدا ستایش، آن گاه استمداد و دعا. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾
﴿اهْدِنَا﴾ ۵ بهترین نمونه استعانت از خدا، درخواست راه مستقیم است. ﴿إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۷]

اشاره

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (۷)

(خداوندا! ما را به راه کسانی که آنها را مشمول نعمت خود ساختی، (هدایت کن) نه غضب شدگان و نه گمراهان!

نکته ها:

این آیه راه مستقیم را، راه کسانی معرفی می کند که مورد نعمت الهی واقع شده اند و عبارتند از: انبیاء، صدیقین، شهدا و صالحین. (۱) توجه به راه این بزرگواران و آرزوی پیمودن آن و تلقین این آرزو به خود، ما را از خطر کجروی و قرار گرفتن در خطوط انحرافی باز می دارد. بعد از این درخواست، از خداوند تقاضا دارد که او را در مسیر غضب شدگان و گمراهان قرار ندهد. زیرا بنی اسرائیل نیز به گفته قرآن، مورد نعمت قرار گرفتند، ولی در اثر ناسپاسی و لجاجت گرفتار غضب شدند.

قرآن، مردم را به سه دسته تقسیم می نماید: کسانی که مورد نعمت هدایت قرار گرفته و ثابت قدم ماندند، غضب شدگان و گمراهان.

مراد از نعمت در «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، نعمت هدایت است. زیرا در آیه ی قبل سخن از هدایت بود. علاوه بر آنکه نعمت های مادی را کفّار و منحرفین و دیگران نیز دارند.

ص: ۳۴

۱- ۱). (مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ)، کسانی که خدا و رسول را پیروی کنند، آنان با کسانی هستند که خدا آنها را نعمت داده است، از پیامبران، راستگویان، شهدا و صالحان. نساء، ۶۹ و آیه ۵۹ سوره مریم.

هدایت شدگان نیز مورد خطرند و باید دائماً از خدا بخواهیم که مسیر ما، به غضب و گمراهی کشیده نشود.

مغضوبین در قرآن

در قرآن، افرادی همانند فرعون و قارون و ابو لهب و امت هایی همچون قوم عاد، ثمود و بنی اسرائیل، به عنوان غضب شدگان معرفی شده اند. (۱)

بنی اسرائیل که داستان زندگی و تمدن آنها در قرآن بیان شده است، زمانی بر مردم روزگار خویش برتری داشتند؛ «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۲) لکن بعد از این فضیلت و برتری، به خاطر کردار و رفتار خودشان، دچار قهر و غضب خداوند شدند «وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» (۳) این تغییر سرنوشت، به علت تغییر در رفتار و کردار آنان بوده است. دانشمندان یهود، دستورات و قوانین آسمانی تورات را تحریف کردند، «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ» (۴) و تجار و ثروتمندان آنان نیز به ربا و حرام خواری و رفاه طلبی روی آوردند، «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوا» (۵) و عامه مردم نیز در برابر دعوت به جهاد و مبارزه، از روی تن پروری و ترس، از رفتن به جبهه نبرد و ورود به سرزمین مقدس، سر باز زدند. «فَأَذْهَبَ أُنْتِ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» (۶) به خاطر این انحرافات، خدا آنان را از اوج عزت و فضیلت، به نهایت ذلت و سرافکنندگی مبتلا ساخت.

ص: ۳۵

۱-۱. در آیات متعددی از قرآن ویژگی های گمراهان و غضب شدگان و مصادیق آنها بیان شده است که برای نمونه به موارد ذیل اشاره می شود: منافقان و مشرکان و بدگمانان به خداوند. نساء، ۱۱۶ و فتح، ۶. کافران به آیات الهی و قاتلان انبیاء الهی. بقره، ۶۱. اهل کتاب که در برابر دعوت به حق سرکشی کرده اند. آل عمران، ۱۱۰، ۱۱۲. فراریان از جهاد. انفال، ۱۶. پذیرندگان و جایگزین کنندگان کفر با ایمان. بقره، ۱۰۸ و نحل، ۱۰۶. پذیرندگان ولایت دشمنان خدا و دوستداران رابطه ی با دشمنان خدا. ممتحنه، ۱.

۲-۲. بقره، ۴۷.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. نساء، ۴۶.

۵-۵. نساء، ۱۶۱.

۶-۶. مائده، ۲۴.

ما در هر نماز، از خداوند می خواهیم که مانند غضب شدگان نباشیم. یعنی نه اهل تحریف آیات و نه اهل ربا و نه اهل فرار از جهاد در راه حق، و همچنین از گمراهان نباشیم، آنان که حق را رها کرده و به سراغ باطل می روند و در دین و باور خود غلو و افراط کرده و یا از هوی و هوس خود و یا دیگران پیروی می کنند. (۱)

انسان در این سوره، عشق و علاقه و تولای خود را به انبیا و شهدا و صالحان و راه آنان، اظهار و ابراز داشته و از مغضوبان و گمراهان تاریخ نیز برائت و دوری می جوید و این مصداق تولی و تبری است.

ضالین در قرآن

«ضاللت» که حدود دو بیست مرتبه این واژه با مشتقاتش در قرآن آمده است.

گاهی در مورد تحیر بکار می رود، «وَ وَحَيْدَكَ ضَالًّا» (۲) و گاهی به معنای ضایع شدن است، «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۳) ولی اکثراً به معنای گمراهی و همراه با تعبیرات گوناگونی نظیر: «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»، «ضَلَالٍ بَعِيدٍ»، «ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» به چشم می خورد.

در قرآن افرادی به عنوان گمراه معرفی شده اند، از جمله: کسانی که ایمان خود را به کفر تبدیل کردند، (۴) مشرکان، (۵) کفار، (۶) عصیان گران، (۷) مسلمانانی که کفار را سرپرست و دوست خود گرفتند، (۸) کسانی که مردم را از راه خدا باز می دارند، کسانی که به خدا یا رسول خدا توهین می کنند، آنان که حق را کتمان می کنند و

ص: ۳۶

۱-۱. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرِ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ» بگو: ای اهل کتاب! در دینتان به ناحق غلو نکنید و به دنبال خواهش های گمراهان پیش از خود نروید، که آنان افراد زیادی را گمراه کرده و از راه راست گمراه شده اند. مائده، ۷۷.

۲-۲. ضحی، ۷.

۳-۳. محمد، ۱.

۴-۴. «مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» بقره، ۱۰۸.

۵-۵. «وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» نساء، ۱۱۶.

۶-۶. «وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ» «فَقَدْ ضَلَّ» نساء، ۱۳۶.

۷-۷. «وَ مَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ» احزاب، ۳۶.

۸-۸. «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ» «وَ مَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» ممتحنه، ۱.

کسانی که از رحمت خدا مأیوسند.

در قرآن نام برخی به عنوان گمراه کننده آمده است، از قبیل: ابلیس، فرعون، سامری، دوست بد، رؤسا و نیاکان منحرف.

گمراهان خود بستر و زمینه‌ی انحراف را فراهم و گمراه کنندگان از این بسترها و شرایط آماده، استفاده می‌کنند. بسترهای انحراف در قرآن عبارتند از: هوسها، (۱) بت‌ها، (۲) گناهان (۳)، پذیرش ولایت باطل، (۴) جهل و نادانی. (۵)

پیام‌ها:

۱ انسان در تربیت، نیازمند الگو می‌باشد. انبیا، شهدا، صدیقین و صالحان، نمونه‌های زیبای انسانیت اند. «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» ۲ آنچه از خداوند به انسان می‌رسد، نعمت است. قهر و غضب را خود به وجود می‌آوریم. (۴) «أَنْعَمْتَ، الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» ۳ ابراز تنفر از مغضوبان و گمراهان، جامعه اسلامی را در برابر پذیرش حکومت آنان، مقاوم و پایدار می‌کند. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ» (۷)

ص: ۳۷

۱-۱. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ» جاثیه، ۲۳.

۲-۲. «جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ» ابراهیم، ۳۰.

۳-۳. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» بقره، ۲۶.

۴-۴. «أَنَّهُ مِنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يَضِلُّهُ» حج، ۴.

۵-۵. «وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ» بقره، ۱۹۸.

۶-۶. درباره نعمت «أَنْعَمْتَ» بکار رفته، ولی در مورد عذاب، نفرمود: «غَضِبْتَ» تو غضب کردی.

۷-۷. قرآن سفارش کرده است: «لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» هرگز سرپرستی گروه غضب شدگان الهی را نپذیرید. ممتحنه، ۱۳.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره البقره (۲): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

الف لام میم

نکته ها:

درباره ی حروف مقطعه، اقوال مختلفی گفته شده است، از جمله:

۱ قرآن، معجزه ی الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همه است، اگر می توانید شما نیز از این حروف، کلام معجزه آمیز بیاورید.

۲ این حروف، نام همان سوره ای است که در ابتدایش آمده است.

۳ این حروف، اشاره به اسم اعظم الهی دارد. (۱)

۴ این حروف، نوعی سوگند و قسم الهی است. (۲)

۵ این حروف، از اسرار بین خداوند و پیامبر است. (۳) و مطابق بعضی روایات رموزی است که کسی جز خداوند نمی داند. (۴)

اما شاید بهترین نظر همان وجه اول باشد. زیرا در میان صد و چهارده سوره قرآن، که ۲۹ سوره آن با حروف مقطعه شروع می شود، در بیست و چهار مورد بعد از این حروف، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است. چنان که در این سوره به دنبال «الم»، **ذَلِكَ الْكِتَابُ** آمده و به عظمت قرآن اشاره شده است.

ص: ۴۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۸۸، ص ۷.

٣-٣. بحار، ج ٨٩، ص ٣٨٤.

٤-٤. تفسير مجمع البيان.

در آغاز سوره شوری نیز حروف مقطعه ی «حم عسق» آمده است که بعد از آن می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

خداوند عزیز و حکیم، این چنین بر تو و پیامبران پیش از تو وحی می کند. یعنی وحی خداوند نیز با استفاده از همین حروف است. حروفی که در دسترس همه افراد بشری است.

البته خداوند با این حروف، کتابی نازل کرده که معجزه است. آیا انسان نیز می تواند چنین کتابی فراهم کند؟! آری، خداوند از حروف الفبا، کتاب معجزه نازل می کند، هم چنان که از دل خاک صدها نوع میوه و گل و گیاه می آفریند و انسان می سازد. ولی نهایت هنر مردم این است که از خاک و گل، خشت و آجر بسازند!

[سوره البقره (۲): آیه ۲]

اشاره

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (۲)

«۲/۲ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ آن کتاب (با عظمت که) در (حقانیت) آن هیچ تردیدی راه ندارد، راهنمای پرهیزگاران است.»

نکته ها:

«لَا رَيْبَ فِيهِ» یعنی در اینکه قرآن از سوی خداست، شکی نیست. زیرا مطالب آن به گونه ای است که جایی برای این شک و تردید باقی نمی گذارد و اگر شکی در کار باشد، بخاطر سوء ظن و روحیه لجاجت افراد است. چنان که قرآن می فرماید: «فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۱)

آنان در شکی که خود ایجاد می کنند، سردرگم هستند.

هدف قرآن، هدایت مردم است و اگر به مسائلی از قبیل خلقت آسمان ها و زمین و گیاهان و حیوانات و «اشاره کرده به خاطر آن است که توجه مردم به آنها، موجب توجه به علم و قدرت و حکمت خداوند گردد. (۲)

ص: ۴۲

۱-۱. توبه، ۴۵.

۲-۲. در قرآن به موضوعات طبیعی، کیهانی، تاریخی، فلسفی، سیاسی و صنعتی اشاراتی شده، ولی هدف اصلی هدایت است.

قرآن وسیله هدایت همه مردم است؛ «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۱) همانند خورشید بر همه می تابد، ولی تنها کسانی از آن بهره می جویند که فطرت پاک داشته و در برابر حق خاضع باشند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» هم چنان که نور خورشید، تنها از شیشه ی تمیز عبور می کند، نه از خشت و گل. لذا فاسقان (۲)، ظالمان (۳)، کافران، دل مردگان (۴)، مسرفان و تکذیب کنندگان از هدایت قرآن بهره مند نمی شوند.

سؤال: این آیه درباره قرآن و مطالب آن می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» □

شکی در آن نیست. در حالی که خود قرآن شک و تردید مخالفان را در این باره بیان می دارد: یک جا می فرماید: «إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ» (۵) □

ما درباره آنچه ما را به آن می خوانی، در

شک هستیم. و در مورد شک در وحی و نبوت نیز می خوانیم: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِّنْ ذِكْرِي» (۶) دربارہ ی قیامت نیز آمده: «لِنَعْلَمَ مَنْ يُّؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ» (۷) بنا بر این چگونه می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» هیچ شکی در قرآن و محتوای آن نیست؟ پاسخ: مراد از جمله «لَا رَيْبَ فِيهِ» آن نیست که کسی در آن شک نکرده و یا شک نمی کند، بلکه منظور آن است که حقانیت قرآن به قدری محکم است که جای شک ندارد و اگر کسی شک کند به خاطر کور دلی خود اوست. چنان که در آیه ۶۶ سوره نمل می فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ» (۸)

پیام ها:

۱ قرآن در عظمت، مقامی بس والا دارد. «ذَلِكَ» (۹) قرآن در زمان حیات پیامبر جمع آوری و به صورت کتاب شده است. «الْكِتَابُ» □

ص: ۴۳

۱-۱. بقره، ۱۸۵.

۲-۲. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» توبه، ۸۰.

۳-۳. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» مائده، ۴۱. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» مائده، ۶۷.

۴-۴. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ» زمر، ۳۶. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» غافر، ۲۸.

۵-۵. هود، ۶۲.

۶-۶. ص، ۸.

۷-۷. سبأ، ۲۱.

۸-۸. نخبه التفاسیر به نقل از آیه الله جوادی. □

۹-۹. در ادبیات عرب، «ذَلِكَ» اسم اشاره به دور است. در اینجا به قرآن که در پیش روی ماست، با «ذَلِكَ» اشاره می کند که حکایت از عظمت دست نیافتنی قرآن می کند.

۳ راهنما باید در روش دعوت و محتوای برنامه خود، قاطع و استوار باشد.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ» نشانگر استواری و استحکام قرآن است.

۴ توان قرآن بر هدایت پرهیزکاران، خود بهترین دلیل بر اتقان و حَقانیت آن است. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» ۵ قرآن، مایه هدایت خالص و بدون هیچگونه ضلالت و سردرگمی است.

«لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى»

۶ تنها افراد پاک و پرهیزکار، از هدایت قرآن بهره مند می شوند. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» هر کس که ظرف دلش پاکتر باشد، بهره مندی و نورگیری او بیشتر است. (۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۳]

اشاره

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳)

۳/۲

(متقین) کسانی هستند که به غیب ایمان دارند و نماز را به پای می دارند و از آنچه به آنان روزی داده ایم، انفاق می کنند.

نکته ها:

قرآن، هستی را به دو بخش تقسیم می کند: عالم غیب (۲) و عالم شهود. متقین به کل هستی ایمان دارند، ولی دیگران تنها آنچه را قبول می کنند که برایشان محسوس باشد. حتی توقع دارند که خدا را با چشم ببینند و چون نمی بینند، نمی خواهند به او ایمان آورند. چنان که برخی به حضرت موسی گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً» (۳) ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر آنکه خداوند را آشکارا مشاهده کنیم.

این افراد درباره ی قیامت نیز می گویند: «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ» (۴)

جز این دنیا که ما در آن زندگی می کنیم، دنیای دیگری نیست، می میریم و زنده

ص: ۴۴

۱-۱. هدایت دارای مراحل و قابل کم و زیاد شدن است. «و الذين اهتدوا زادهم هدى»

۲-۲. غیب به خداوند متعال، فرشتگان، معاد و حضرت مهدی علیه السلام اطلاق شده است.

۳-۳. بقره، ۵۵.

می شویم و این روزگار است که ما را از بین می برد.

چنین افرادی هنوز از مدار حیوانات نگذشته اند و راه شناخت را منحصر به محسوسات می دانند و می خواهند همه چیز را از طریق حواس درک کنند.

متقین نسبت به جهان غیب ایمان دارند، که برتر از علم و فراتر از آن است. در درون ایمان، عشق، علاقه، تعظیم، تقدیس و ارتباط نهفته است، ولی در علم، این مسائل نیست.

پیام ها:

۱ ایمان، از عمل جدا نیست. در کنار ایمان به غیب، وظایف و تکالیف عملی مؤمن بازگو شده است. «يُؤْمِنُونَ» («يُقِيمُونَ») («يُنْفِقُونَ») ۲ اساسی ترین اصل در جهان بینی الهی آن است که هستی، منحصر به محسوسات نیست. «يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ» ۳ بعد از اصل ایمان، مهم ترین اصل عملی، اقامه ی نماز و انفاق است. «يُؤْمِنُونَ» («يُقِيمُونَ») («يُنْفِقُونَ») (در جامعه ی الهی که حرکت و سیر الی الله دارد، اضطراب ها و ناهنجاری های روحی و روانی و کمبودهای معنوی، با نماز تقویت و درمان می یابد و خلأهای اقتصادی و نابسامانی های ناشی از آن، با انفاق پر و مرتفع می گردد.) ۴ برگزاری نماز، باید دائمی باشد نه موسمی و مقطعی. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» (۱) در انفاق نیز باید میانه رو باشیم. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» (۲) از هر چه خداوند عطا کرده (علم، آبرو، ثروت، هنر و) به دیگران انفاق کنیم.

«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (۳)

امام صادق علیه السلام می فرماید:

از آنچه به آنان تعلیم داده ایم در

ص: ۴۵

۱- ۱. «يُقِيمُونَ» فعل مضارع است و فعل مضارع دلالت بر استمرار و دوام دارد.

۲- ۲. «مِمَّا» (مِنْ ما) است و یکی از معانی «مِنْ» بعض است. یعنی بعضی از آنچه روزی کرده ایم نه همه را انفاق می کنند.

۳- ۳. در اینگونه موارد کلمه «ما» در ادبیات عرب به معنای هر چیز است.

جامعه نشر می دهند. (۱)

۷ انفاق باید از مال حلال باشد، چون خداوند رزق (۲) هر کس را از حلال مقدر می کند. «رَزَقْنَاهُمْ» ۸ با انفاق کردن مغرور نشویم. اگر باور کنیم که همه نعمت ها از خداست، بهتر می توانیم قسمتی از آن را انفاق کنیم. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴]

اشاره

وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴)

و آنان به آنچه بر تو نازل شده و آنچه پیش از تو (بر پیامبران) نازل گردیده، ایمان دارند و هم آنان به آخرت (نیز) یقین دارند.

نکته ها:

ابزار شناخت انسان، محدود به حس و عقل نیست، بلکه وحی نیز یکی از راههای شناخت است که متقین به آن ایمان دارند. انسان در انتخاب راه، بدون راهنما دچار تحیر و سرگردانی می شود. باید انبیا دست او را بگیرند و با منطق و معجزه و سیره ی عملی خویش، او را به سوی سعادت واقعی راهنمایی کنند.

از این آیه و دو آیه قبل بدست می آید که خشوع در برابر خداوند متعال (نماز) و داشتن روحیه ایثار و انفاق و تعاون و حفظ حقوق دیگران و امید به آینده ای روشن و پاداش های بزرگ الهی، از آثار تقوی است.

ص: ۴۶

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۱۷.

۲-۲. «رزق»، به نعمت دائمی که برای ادامه ی حیات طبق احتیاج داده می شود، اطلاق می گردد و قید تداوم و به اندازه ی احتیاج، آن را از مفاهیم احسان، اعطاء، نصیب، انعام و حظ، جدا می کند. التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۴، ص ۱۱۴.

۱ ایمان به تمام انبیا و کتب آسمانی، لازم است. زیرا همه آنان یک هدف را دنبال می کنند. «يُؤْمِنُونَ» («مَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۲ تقوای واقعی، بدون یقین به آخرت ظهور پیدا نمی کند. «بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» ۳ احترام قرآن، قبل از کتب دیگر است. «بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۴ پیامبر اسلام، آخرین پیامبر الهی است. کلمه «مِنْ قَبْلِكَ» بدون ذکر «مِنْ بَعْدِكَ» نشانه ی خاتمیت پیامبر اسلام و قرآن است.

[سوره البقره (۲): آیه ۵]

اشاره

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵)

تنها آنان از جانب پروردگارشان بر هدایتند و آنان همان رستگاران هستند.

نکته ها:

پاداش اهل تقوی که به غیب ایمان دارند و اهل نماز و انفاق و یقین به آخرت هستند، رستگاری و فلاح است. رستگاری، بلندترین قله سعادت است. زیرا خداوند هستی را برای بشر آفریده (۱) و بشر را برای عبادت (۲) و عبادت را برای رسیدن به تقوی (۳) و تقوی را برای رسیدن به فلاح و رستگاری. (۴)

در قرآن، رستگاران دارای ویژگی های زیر هستند:

الف: کسانی که در برابر مفسد جامعه، به اصلاحگری می پردازند. (۵)

ب: کسانی که امر به معروف و نهی از منکر می کنند. (۶)

ج: کسانی که علاوه بر ایمان به رسول خدا صلی الله علیه و آله، او را حمایت می کنند. (۷)

د: کسانی که از بخل دور هستند. (۸)

ص: ۴۷

۱- ۱. «خَلَقَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» بقره، ۲۹.

۲- ۲. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۳- ۳. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» («لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۴- ۴. «وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» مائده، ۱۰۰.

٥-٥. آل عمران، ١٠٤.

٦-٦. آل عمران، ١٠٤.

٧-٧. اعراف، ١٥٧.

٨-٨. حشر، ٩.

ه: کسانی که در قیامت از حسنات، میزان سنگین دارند. (۱)

رستگاری، بدون تلاش بدست نمی آید و شرایط و لوازمی دارد، از آن جمله در قرآن به موارد ذیل اشاره شده است:

برای فلاح و رستگاری، تزکیه لازم است. «فَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (۲) برای فلاح و رستگاری، جهاد لازم است. «جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۳) برای فلاح و رستگاری، خشوع در نماز، اعراض از لغو، پرداخت زکات، پاکدامنی، عفت، امانتداری، وفای به عهد و دوام و پایداری در نماز، لازم است.

پیام ها:

۱ هدایت خاص الهی، برای مؤمنان واقعی تضمین شده است. «هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ» ۲ ایمان و تقوا، انسان را به فلاح و رستگاری می رساند. «لِلْمُتَّقِينَ»، «يُؤْمِنُونَ»، «الْمُفْلِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۶)

همانا کسانی که کفر ورزیده اند، برای آنها یکسان است که هشدارشان دهی یا هشدارشان ندهی. آنها ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

قرآن، بعد از متقین، کفار را معرفی می کند. آنها که در گمراهی و کتمان حق، چنان سرسختند که حاضر به پذیرش آیات الهی نیستند. (۴) چنان که گروهی از آن کافران معاند، در برابر دعوت پیامبران، زبان قال و حالشان این بود: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ

ص: ۴۸

۱-۱. اعراف، ۸.

۲-۲. شمس، ۹.

۳-۳. مائده، ۳۵.

۴-۴. «کفر»، به معنای پوشاندن و نادیده گرفتن است. به کشاورز و شب، کافر می گویند. چون کشاورز دانه و هسته را زیر خاک می پوشاند و شب فضا را در برمی گیرد. کفران نعمت نیز به معنی نادیده گرفتن آن است. شخص منکر دین، به سبب اینکه حقایق و آیات الهی را کتمان می کند و یا نادیده می گیرد، کافر خوانده شده است.

«لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱)

برای ما وعظ و نصیحت تو اثری ندارد، فرقی ندارد که پند دهی

یا از نصیحت دهندگان نباشی.

اگر زمینه مساعد و مناسب نباشد، دعوت انبیا نیز مؤثر واقع نمی شود. باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره زار، خَس

پیام ها:

۱ لجاجت و عناد و تعصّب جاهلان، انسان را جماد گونه می کند. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ» ۲ روش تبلیغ برای کفار، انذار است. اگر انذار و هشدار در انسان اثر نکند، بشارت و وعده ها نیز اثر نخواهند کرد. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ» ۳ انتظار ایمان آوردن همه ی مردم را نداشته باشید. (۲) «لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷]

اشاره

حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۷)

خداوند بر دلها و بر گوش آنان مهر زده است و در برابر چشمانشان پرده ای است و برای آنان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

اشاره

مُهر بدبختی که خداوند بر دل کفار می زند، کیفر لجاجت های آنان است. چنان که می خوانیم: «يَطْمَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ» (۳)

خدا بر دل افراد متکبر و ستم پیشه،

مهر می زند. و در آیه ۲۳ سوره ی جاثیه نیز می خوانیم:

خداوند بر دل کسانی که با علم و آگاهی به سراغ هواپرستی می روند مهر می زند. بنا بر این مهر الهی نتیجه ی انتخاب بد خود انسان است، نه آنکه یک عمل قهری و جبری از طرف خدا باشد.

۱-۱). شعراء، ۱۳۶، جواب قوم هود در برابر آن حضرت.

۲-۲). در آیه ی ۱۰۳ سوره یوسف می فرماید: «و ما اکثر الناس و لو حرصت بمؤمنین» هر چند آرزومند و حریص باشی، بسیاری از مردم ایمان نخواهند آورد.

۳-۳). مؤمن، ۳۵.

مراد از قلب در قرآن، روح و مرکز ادراکات است. سه نوع قلب را قرآن معرفی می کند: قلب سلیم، قلب منیب و قلب مریض.

ویژگی های قلب سلیم

الف: قلبی که در آن جز خدا نیست. «لیس فیہ احد سواہ» (۱) ب: قلبی که پیرو راهنمای حق، توبه کننده از گناه و تسلیم حق باشد. (۲)

ج: قلبی که از حب دنیا، سالم باشد. (۳)

د: قلبی که با یاد خدا، آرام می گیرد. (۴)

ه: قلبی که در برابر خداوند، خاشع است. (۵)

البته قلب مؤمن، هم با یاد خداوند آرام می گیرد و هم از قهر او می ترسد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ» (۶) همانند کودکی که هم به والدین آرام می گیرد و هم از آنان حساب می برد.

ویژگی های قلب مریض

الف: قلبی که از خدا غافل است و لایق رهبری نیست. «لَا تُطِيعُ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ» (۷) ب: قلبی که دنبال فتنه و دستاویز می گردد. «فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» (۸) ج: قلبی که قساوت دارد. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۹) د: قلبی که زنگ گرفته است. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۱۰) ه: قلبی که مهر خورده است. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۱۱)

ص: ۵۰

۱-۱. نور الثقلین، ج ۴، ص ۵۷.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۱۴.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. فتح، ۴.

۵-۵. حدید، ۱۶.

۶-۶. انفال، ۲.

۷-۷. کهف، ۲۸.

۸-۸. آل عمران، ۷.

۹-۹. مائده، ۱۳.

۱۰-۱۰. مطفین، ۱۴.

۱۱-۱۱. نساء، ۱۵۵.

قلب منیب، آن است که بعد از توجه به انحراف و خلاف، توبه و انابه کرده و به سوی خدا باز گردد. ویژگی بارز آن تغییر حالات در رفتار و گفتار انسان است.

خداوند در آیات قرآنی، نه صفت برای قلب کفار بیان کرده است:

الف: انکار. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ» (۱) ب: تعصب. «فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ» (۲) ج: انحراف. «صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۳) د: قساوت. «فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» (۴) ه: موت. «لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى» (۵) و: زنگار. «يَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۶) ز: مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۷) ح: ضيق. «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا» (۸) ط: طبع. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۹) قلب انسان، متغیر است. لذا مؤمنان اینچنین دعا می کنند: «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا» (۱۰)

خدایا! دل‌های ما را بعد از آنکه هدایت نمودی، منحرف مساز. امام صادق علیه السلام می فرمودند:

این جمله (آیه) را زیاد بگویند و خود را از انحرافات در امان ندانند. (۱۱)

پیام ها:

۱ درک نکردن حقیقت، بالاترین کیفر الهی است. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» ۲ کفر و الحاد، سبب مهر خوردن دلها و گوش هاست. «الَّذِينَ كَفَرُوا» («خَتَمَ اللَّهُ» ۳ در اثر کفر، امتیازات اساسی انسان (درک حقایق و واقعیات) سلب می شود.

ص: ۵۱

۱-۱. نحل، ۲۲.

۲-۲. فتح، ۲۶.

۳-۳. توبه، ۱۲۷.

۴-۴. زمر، ۲۲.

۵-۵. روم، ۵۲.

۶-۶. مطفین، ۱۴.

۷-۷. بقره، ۱۴.

۸-۸. انعام، ۱۲۵.

۹-۹. نساء، ۱۵۵.

۱۰-۱۰. آل عمران، ۸.

۱۱-۱۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۱۹.

«الَّذِينَ كَفَرُوا»

□
«خَتَمَ اللَّهُ»

□
۴ کیفر الهی، متناسب با عمل ماست. «الَّذِينَ كَفَرُوا» («خَتَمَ اللَّهُ» جزای کسی که حق را فهمید و بر آن سرپوش گذاشت، آن است که خدا هم بر چشم، گوش، روح و فکرش سرپوش گذارد. در واقع انسان، خود عامل بدبختی خویش را فراهم می کند. امام رضا علیه السلام فرمود: مَهر خوردن، عقوبت کفر آنهاست. (۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۸]

اشاره

□ □ □
وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (۸)

و گروهی از مردم کسانی هستند که می گویند: به خدا و روز قیامت ایمان آورده ایم، در حالی که مؤمن نیستند.

نکته ها:

در آغاز این سوره، برای معرفی مؤمنان چهار آیه و برای شناسایی کفار دو آیه آمده است. در این آیه و آیات بعد که شمار آن سیزده آیه است، گروه سومی را معرفی می کند که منافق هستند. اینان نه ایمان گروه اول را دارند و نه جرأت و جسارت گروه دوم را در ابراز کفر. منافق، همانند موش صحرائی است که برای لانه اش دو راه فرار قرار می دهد، یکی از آن دو را باز می گذارد و از آن رفت و آمد می کند و دیگری را بسته نگه می دارد. هر گاه احساس خطر کند با سر خود راه بسته را باز کرده و می گریزد. نام سوراخ مخفی موش «نافقاء» است که کلمه منافق نیز از همین واژه گرفته شده است. (۲)

نفاق، دارای معنای گسترده ای است که هر کس زبان و عملش هماهنگ نباشد، سهمی از نفاق دارد. در حدیث می خوانیم:

اگر به امانت خیانت کردیم و در گفتار دروغ گفتیم و به وعده های خود عمل نکردیم، منافق هستیم گرچه اهل نماز و روزه باشیم. (۳)

نفاق، نوعی دروغ عملی و اعتقادی است و ریاکاری نیز نوعی نفاق است. (۴)

ص: ۵۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۷.

۲-۲. قاموس و مفردات.

۳-۳. سفینه البحار، ج ۲، ص ۶۰۵.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۱ ایمان، یک مسئله قلبی است و به اظهارات انسان بستگی ندارد. «مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ» ۲ اساس ایمان، ایمان به مبدأ و معاد است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۳ خداوند از درون انسان، آگاه است. «وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹]

اشاره

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۹)

(منافقان به پندار خود) با خداوند و مؤمنان نیرنگ می کنند در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند، اما نمی فهمند!

نکته ها:

«شعور» از ریشه ی «شعر» به معنای مو می باشد. کسی که دارای فهم دقیق و موشکافانه باشد، اهل درک و شعور است. بنا بر این منافق گمان می کند که دیگران را فریب می دهد، زیرا درک درست ندارد. «مَا يَشْعُرُونَ» مراد از حيله و مکر منافقان با خدا، یا خدعه و نیرنگ آنان با احکام خدا و دین الهی است که آن را مورد تمسخر و بازیچه قرار می دهند و یا به معنای فریبکاری نسبت به پیامبر خداست. یعنی همانگونه که اطاعت و بیعت با رسول خدا، اطاعت و بیعت با خداست (۱)، خدعه با رسول خدا به منزله خدعه با خدا می باشد که روشن است اینگونه فریبکاری و نیرنگ بازی با دین، خدعه و نیرنگ نسبت به خود است. چنان که اگر پزشک، دستور مصرف دارویی را بدهد و بیمار به دروغ بگوید که آنها را مصرف کرده ام، به گمان خودش پزشک را فریب داده و در حقیقت خود را فریب داده است و فریب پزشک، فریب خود اوست.

ص: ۵۳

---

۱ - ۱). «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» هر کس از رسول پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. نساء، ۸۰. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» کسانی که با تو بیعت کنند، همانا با خدا بیعت نموده اند. فتح، ۱.

برخورد اسلام با منافق، همانند برخورد منافق با اسلام است. او در ظاهر اسلام می آورد، اسلام نیز او را در ظاهر مسلمان می شناسد. او در دل ایمان ندارد و کافر است، خداوند نیز در قیامت او را با کافران محشور می کند.

□
در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم:

ریاکاری، خدعه با خداوند است. (۱)

قرآن، بازتاب کار نیک و بد انسان را برای خود او می داند. چنان که در این آیه می فرماید:

خدعه با دین، خدعه با خود است نه خدا. و در جای دیگر می فرماید: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (۲)

اگر نیکی کنید، به خود نیکی کرده اید و اگر

بدی کنید، باز هم به خود. و یا در جای دیگر می فرماید: «وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» (۳)

نیرنگ بد، جز سازنده اش را فرا نگیرد.

پیام ها:

۱ حيله گری، نشانه ی نفاق است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ» ۲ منافق، همواره در فکر ضربه زدن است. «يُخَادِعُونَ» (کلمه «خدعه» به معنای پنهان کردن امری و اظهار نمودن امر دیگر، به منظور ضربه زدن است.) (۴) آثار نیرنگ، به صاحب نیرنگ بر می گردد. «وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» ۴ منافق، بی شعور است و نمی فهمد که طرف حساب او خداوندی است که همه ی اسرار درون او را می داند (۵) و در قیامت نیز از کار او پرده برمی دارد. (۶) «وَمَا يَشْعُرُونَ» (۷) ۵ خدعه و حيله، نشانه ی عقل و شعور نیست. (۸) «يُخَادِعُونَ» («وَمَا يَشْعُرُونَ»)

ص: ۵۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. اسراء، ۷.

۳-۳. فاطر، ۴۳.

۴-۴. تفسیر راهنما.

۵-۵. «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

۶-۶. «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ» طارق، ۹.

۷-۷. جمله «و ما يشعرون» را دو گونه می توان معنا نمود: یکی آنکه شعور ندارند که خدا اسرارشان را می داند و دیگری اینکه شعور ندارند که در حقیقت به خود ضربه می زنند.

۸-۸. در روایات می خوانیم: عقل واقعی آن است که توسط آن، انسان خداوند را بندگی نماید.

اشاره

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (۱۰)

در دل‌های منافقان، بیماری است پس خداوند بیماری آنان را بیافزاید. و برای ایشان عذابی دردناک است، به سزای آنکه دروغ می گویند.

نکته ها:

بیماری، گاهی مربوط به جسم است، نظیر آیه ی ۱۸۵ سوره بقره؛ «وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا» که درباره احکام روزه بیماران می باشد. و گاهی مربوط به روح، نظیر این آیه «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» که درباره بیماری نفاق می باشد.

داستان منافق، به لاشه و مرداری بد بو می ماند که در مخزن آبی افتاده باشد. هر چه آب در آن بیشتر وارد شود، فسادش بیشتر شده و بوی نامطبوع و آلودگی آن افزایش می یابد. نفاق، همچون مرداری است که اگر در روح و دل انسان باقی بماند، هر آیه و حکمی که از طرف خداوند نازل شود، به جای تسلیم شدن در برابر آن، دست به تظاهر و ریاکاری می زند و یک گام بر نفاق خود می افزاید. این روح مریض، تمام افکار و اعمال او را، ریاکارانه و منافقانه می کند و این نوعی افزایش بیماری است. «فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» شاید جمله ی «فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» نفرین باشد. نظیر «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ» یعنی اکنون که در دل بیماری دارند، خدا بیماری آنان را اضافه کند.

پیام ها:

۱ نفاق، یک مرض روحی و منافق بیمار است. همانطور که بیمار، نه سالم است و نه مرده، منافق هم نه مؤمن است و نه کافر. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» ۲ اصل انسان، دل و روح اوست. «فَزَادَهُمُ اللَّهُ» (حقّ این بود که بگویند «فزادها الله مرضاً» یعنی در دل آنان مرض بود، خداوند مرض دلها را زیاد نمود. ولی فرمود: مرض خود آنان را زیاد نمود. پس قلب

انسان، به منزله تمام انسان است. زیرا اگر روح و قلب منحرف شود، آثارش در سخن و عمل هویدا است. (۱) نفاق، رشد سرطانی دارد. (۲) «فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» ۴ زمینه های عزت و سقوط را، خود انسان در خود به وجود می آورد. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» ۵ دروغگویی، از روشهای متداول منافقان است. «كَانُوا يَكْذِبُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ (۱۱)

هر گاه به آنان (منافقان) گفته شود در زمین فساد نکنید، می گویند: همانا ما اصلاح‌حگریم.

پیام‌ها:

۱ گرچه منافقان پندپذیر و نصیحت خواه نیستند، ولی بهتر است با آنها سخن گفت و نهی از منکر کرد. «قِيلَ لَهُمْ» ۲ نفاق، عامل فساد است. «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» ۳ منافق چند چهره بودن خود را مردم داری و اصلاح طلبی می داند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» ۴ منافق، فقط خود را اصلاح طلب معرفی می کند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» (ممکن است کسی در حدّ اعلاّی بیماری روحی باشد، ولی خیال کند که سالم است.)

ص: ۵۶

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. در قرآن، آیاتی را می خوانیم که در آن اوصاف پسندیده ای همچون: علم، هدایت و ایمان، قابل افزایش معرفی شده است. همانند: «زِدْنِي عِلْمًا» طه، ۱۱۴ و «زَادَتْهُمْ إِيْمَانًا» انفال، ۲ و «زَادَهُمْ هُدًى» محمد، ۱۷. همچنین برخی از امراض و اوصاف ناپسند مانند: رجس، نفرت، ترس و خسارت نیز قابل ازدیاد دانسته شده اند. همانند: «فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا» توبه، ۱۲۵ و «زَادَهُمْ نُفُورًا» فرقان، ۶۰ و «مَا زَادَكُمْ إِلَّا خَبَالًا» توبه، ۴۷ و «وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» اسراء، ۸۲. با توجه به آیات مذکور، معلوم می شود که سنت خداوند، آزادی دادن به هر دو گروه خیر و شر است. «كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءِ وَ هُوْلَاءِ» اسراء، ۲۰.

۵ منافق با ستایش نابجا از خود، در صدد تحمیق مردم و توجیه خلافکاری های خویش است. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲]

اشاره

أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۲)

آگاه باشید! همانا آنان خود اهل فسادند، ولی نمی فهمند.

نکته ها:

در یک بررسی اجمالی از آیات قرآن در می یابیم که نفاق، آثار و عوارض سوئی در روح، روان، رفتار و کردار شخص منافق ایجاد می کند که او را در دنیا و قیامت گرفتار می سازد. قرآن در وصف آنها می فرماید:

دچار فقدان شعور واقعی می شوند. (۱)

اندیشه و فهم نمی کنند. (۲)

دچار حیرت و سرگردانی می شوند. (۳)

به سبب دروغهایی که می بافند (۴) در کفر پایدار می شوند (۵) و هدایت نمی یابند. (۶)

چون اعتقاد قلبی ندارند، وحشت و اضطراب (۷) و عذابی دردناک دارند. (۸)

پیام ها:

۱ مسلمانان باید به ترفند و شعارهای به ظاهر زیبای منافقان، آگاه شوند. «أَلَا» ۲ بلندپروازی و خیال پردازی مغرورانه ی منافق، باید شکسته شود. «إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ»

ص: ۵۷

۱- ۱. «لَا يَشْعُرُونَ» بقره، ۱۲؛ «هُمُ السُّفَهَاءُ» بقره، ۱۳.

۲- ۲. «لَا يَفْقَهُونَ» توبه، ۸۷؛ «لَا يَعْلَمُونَ» بقره، ۱۳.

۳- ۳. «يَعْمَهُونَ» بقره، ۱۵، «لَا يُبْصِرُونَ» بقره، ۱۷.

۴- ۴. «بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» بقره، ۱۰.

۵- ۵. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ» انعام، ۷۰.

۶- ۶. «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» بقره، ۱۶.

٧-٧). «حَذَرَ الْمَوْتِ» بقره، ١٩.
٨-٨). «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» بقره، ١٠

۳ منافقان دائماً در حال فساد هستند. «الْمُفْسِدُونَ» ۴ زرنگی اگر در مسیر حق نباشد، بی شعوری است. «لَا يَشْعُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳)

و چون به آنان گفته شود، شما نیز همانگونه که (سایر) مردم ایمان آورده اند ایمان آورید، (آنها با تکبر و غرور) گویند: آیا ما نیز همانند ساده اندیشان و سبک مغزان، ایمان بیاوریم؟! آگاه باشید! آنان خود بی خردند، ولی نمی دانند.

پیام ها:

۱ ارشاد و دعوت اولیای خدا، در منافقان بی اثر است. «قِيلَ» ((أَنْتُمْ)) ۲ منافقان، روحیه امتیاز طلبی و خود برتر بینی دارند. «أَنْتُمْ» ۳ تحقیر مؤمنان، از شیوه های منافقان است. «كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ» (ایمان داشتن و تسلیم خدا بودن، در نظر منافقان سبک مغزی است.) ۴ مسلمانان باید هوشیار باشند تا فریب ظواهر را نخورند. «أَلَا» ۵ در فرهنگ قرآن، تسلیم حق نشدن، سفاهت است. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ» ۶ باید غرور متکبرانه منافق، شکسته و با آن مقابله به مثل شود. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ» ۷ افشای چهره دروغین منافق، برای جامعه اسلامی ضروری است. «هُمُ السُّفَهَاءُ» ۸ بدتر و درد آورتر از هر دردی، جهل به آن درد است. «لَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴]

اشاره

وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ (۱۴)

و چون با اهل ایمان ملاقات کنند گویند: ما (نیز همانند شما) ایمان آورده ایم.

ولی هر گاه با (هم فکران) شیطان صفت خود خلوت کنند، می گویند: ما با شما هستیم، ما فقط (اهل ایمان را) مسخره می کنیم.

«شیطان» از «شَظَن» به معنای دور شده از خیر است که به هر کس القای انحراف کند، اطلاق شده و به انسان های بدکار و دور از حق نیز گفته می شود. (۱)

پیام ها:

۱ منافق، نان را به نرخ روز می خورد. «قَالُوا آمَنَّا» («قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ» ۲ به هر اظهار ایمان، نباید اعتماد قطعی کرد و باید مواظب عوامل نفوذی بود.

«قَالُوا آمَنَّا»

۳ منافق، شهامتِ صداقت ندارد و از مؤمنان ترس و هراس دارد. «خَلَوْا» تماس و ارتباط منافقان با مؤمنان، آشکار و علنی است ولی تماس آنان با کفار یا سران و رهبران خود، سرّی و محرمانه، در نهان و خلوت صورت می گیرد.

۴ دوستان منافقان، شیطان صفت هستند. «شَيَاطِينِهِمْ» ۵ کفار و منافقان با همدیگر ارتباط تشکیلاتی دارند و منافقان از آنان خطّ فکری می گیرند. «شَيَاطِينِهِمْ» ۶ اظهار ایمان از سوی منافق موقتی است، ولی کفر او پایدار و ثابت است. «آمَنَّا ، إِنَّا مَعَكُمْ» (ایمان، با جمله ی فعلیه و کفر با جمله ی اسمیه آمده و جمله اسمیه نشانه ی دوام و ثبوت است). ۷ منافقان با کافران نه تنها هم فکرنند بلکه کمک کار هم نیز هستند. «إِنَّا مَعَكُمْ» (کلمه «مع»، در جایی بکار می رود که علاوه بر هم فکری، همکاری نیز باشد). ۸ منافقان، مؤمنان را به استهزا می گیرند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵]

اشاره

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۵)

خداوند آنان را به استهزا می گیرد و آنان را در طغیانشان مهلت می دهد تا سرگردان شوند.

ص: ۵۹

کلمه «يَعْمَهُونَ» از «عمه» مثل «عمی» می باشد، لکن «عمی» کوری ظاهری را گویند و «عمه» کوری باطنی است. (۱)

امام رضا علیه السلام در تفسیر این آیه می فرماید:

خداوند، اهل مکر و خدعه و استهزا نیست، لکن جزای مکر و استهزای آنان را می دهد. (۲) هم چنان که آنان را در طغیان و سرکشی خودشان، رها می کند تا سردرگم و غرق شوند. و چه سزایی سخت تر از قساوت قلب و تسلط شیطان و وسوسه های او، میل به گناه و بی رغبتی به عبادت، همراهی و همکاری با افراد ناهل و سرگرمی به دنیا و غفلت از حقّ که منافقان بدان گرفتار می آیند.

منافقان، دوگانه رفتار می کنند و لذا با آنها نیز دو گونه برخورد می شود؛ در دنیا احکام مسلمانان را دارند و در آخرت کیفر کفار را می بینند.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی، متناسب با گناهان است. در برابر «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ»، «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» آمده است.

۲ منافقان با خدا طرفیند، نه با مؤمنان. (آنها مؤمنان را مسخره می کنند، ولی خدا به حمایت آمده و پاسخ مسخره ی آنان را خودش می دهد.) «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» ۳ استهزا، اگر به عنوان پاسخ باشد مانعی ندارد. نظیر تکبر در مقابل متکبر. «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» ۴ از مهلت دادن و زیاده بخشی های خداوند، نباید مغرور شد. «يُمَدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ» ۵ سرکشی و طغیان، زمینه ای برای سردرگمی هاست. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

ص: ۶۰

۱-۱). تفسیر کشاف.

۲-۲). تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۰.

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۱۶)

آنان کسانی هستند که به بهای (از دست دادن) هدایت، خریدار ضلالت و گمراهی شدند. اما این داد و ستد، سودشان نبخشید و در شمار هدایت یافتگان در نیامدند. (و یا به اهداف خود راهی نیافتند).

نکته ها:

منافقان، صاحب هدایتی نبودند که آن را از دست بدهند. پس شاید مراد آیه این است که زمینه های فطری و عوامل هدایت را از دست دادند. هم چنان که در آیات دیگر می خوانیم: «اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» (۱)

گروهی ایمان را با کفر معامله کردند. و یا «اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (۲)

آخرت را با زندگی دنیوی معامله نمودند. و یا «وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ» (۳)

آمرزش و عفو الهی را با قهر و عذاب او معامله نمودند. یعنی استعداد ایمان و دریافت پاداش و مغفرت را با اعمال خود از بین بردند. عاقبت، نور الهی دود شد فطرت حق جوی او، نمرود شد

پیام ها:

۱ منافق، سود و زیان خود را نمی شناسد و لذا هدایت را با ضلالت معامله می کند. «اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ» ۲ انسان، آزاد و انتخاب گر است. چون داد و ستد، نیاز به اراده و تصمیم دارد.

«اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ»

۳ دنیا همچون بازار است و مردمان، معامله گر و مورد معامله، اعمال و انتخاب های ماست. «اشْتَرُوا» (فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» ۴ عاقبت مؤمن، هدایت؛ «عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ» و سرانجام منافق، انحراف است.

«مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ»

ص: ۶۱

۱-۱. آل عمران، ۱۷۷.

۲-۲. بقره، ۸۶.

۳-۳. بقره، ۱۷۵.

۵ منافقان به اهداف خود راهی نمی یابند. «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» وبا توجه به آیات بعد.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷]

اشاره

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْقَدُوا نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (۱۷)

مثل آنان (منافقان)، مثل آن کسی است که آتشی افروخته، پس چون آتش اطراف خود را روشن ساخت، خداوند روشنایی و نورشان را برد و آنان را در تاریکی هایی که (هیچ) نمی بینند، رهایشان کند.

نکته ها:

مثال، برای تفهیم مطلب به مردم، نقش مؤثری دارد. مسائل معقول را محسوس و بدینوسیله راه را نزدیک و عمومی می کند، درجه اطمینان را بالا می برد و لجوجان را خاموش می سازد. در قرآن مثال های فراوانی آمده است از جمله:

مثال حق، به آب و باطل به کف روی آب. (۱) مثال حق به شجره ی طیبه و باطل به شجره ی خبیثه. (۲) تشبیه اعمال کفار به خاکستری در برابر تندباد. (۳) و یا تشبیه کارهای آنان، به سراب. (۴) تشبیه بت ها و طاغوت ها به خانه عنکبوت. (۵) تمثیل دانشمند بی عمل به الاغی که کتاب حمل می کند. (۶) و تمثیل غیبت، به خوردن گوشت برادری که مرده است. (۷)

این آیه نیز در مقام تشبیه مجموعه ای از روحيات و حالات منافقان است. آنان، نار می افروزند، ولی خداوند نورش را می برد و دود و خاکستر و تاریکی برای آنان باقی می گذارد.

امام رضا علیه السلام فرمودند:

معنای آیه

«تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ»

آن است که خداوند آنان را به حال خود رها می کند. (۸)

ص: ۶۲

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. ابراهیم، ۲۶.

۳-۳. ابراهیم، ۱۸.

۴-۴. نور، ۳۹.

٥-٥. عنكبوت، ٤١.

٦-٦. جمعه، ٥.

٧-٧. حجرات، ١٢.

٨-٨. تفسير نور الثقلين.

۱ منافق برای رسیدن به نور، از نار(آتش) استفاده می کند که خاکستر و دود و سوزش نیز دارد. «اَسْتَوْقَدُ نَارًا» ۲ نور اسلام عالم گیر است، ولی نوری که منافقان در سایه ی آن تظاهر به اسلام می کنند، در شعاعی کمتر و روشنایی آن ناپایدار است. «أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ» ۳ اسلام نور و کفر تاریکی است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ» ۴ کسی که از یک نور بهره مند نشود، در ظلمات متعدّد باقی می ماند. «بِنُورِهِمْ» («فِي ظُلُمَاتٍ» (کلمه «نور» مفرد و کلمه «ظُلُمَاتٍ» جمع است). ۵ نقشه ها و توطئه های منافقان، به اراده الهی ناتمام می ماند. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» ۶ طرف مقابل منافقان، خداوند است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» ۷ عاقبت و آینده ی منافقان، تاریک است. «فِي ظُلُمَاتٍ» ۸ منافقان دچار وحشت و اضطراب، و در تصمیم گیری های دراز مدّت، سردرگم هستند. «فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ» ۹ گاهی در آغاز، ایمان واقعی است، ولی کم کم انسان به انحراف گرایش پیدا نموده و منافق می شود. (کلمه «بِنُورِهِمْ» در این آیه و جمله «لَا يَرْجِعُونَ» در آیه بعد نشان می دهد که آنان نوری داشتند، ولی به سوی آن نور برنگشتند.)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸]

اشاره

صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (۱۸)

آنان (از شنیدن حق) کر و (از گفتن حق) گنگ و (از دیدن حق) کورند، پس ایشان (بسوی حق) باز نمی گردند.

نکته ها:

قرآن در ستایش برخی پیامبران می فرماید: آنان دست و چشم دارند، «وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ اُولَى الْاَيْدِي وَ الْاَبْصَارِ» (۱) شاید مقصود آن است که

ص: ۶۳

کسی که دست بت شکنی دارد دست دارد، کسی که چشم خداین دارد چشم دارد، پس منافقان که چنین دست و چشمی ندارند، در واقع همچون ناقص الخلقه هایی هستند که خود مقدمات نقص را فراهم کرده و وسائل شناخت را از دست داده اند. لذا در این سوره درباره ی منافقان تعبیری همچون «[□]لَا يَشْعُرُونَ، [□]مَا يَشْعُرُونَ، [□]لَا يَعْلَمُونَ، [□]لَا يُبْصِرُونَ، [□]يَعْمَهُونَ، [□]بُكْمٌ عُمِيٌّ، [□]لَا يَزْجَعُونَ» بکار رفته است.

نظر، غیر از بصیرت است. در سوره اعراف می خوانیم: «[□]لَرَأَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَ هُمْ لَا يُبْصِرُونَ» (۱)

می بینی که به تو نگاه می کنند، در حالی که نمی بینند. یعنی چشم بصیرت ندارند که حق را ببینند.

عدم بهره گیری صحیح از امکانات و وسائل شناخت، مساوی با سقوط و از دست دادن انسانیت است. (۲)

جزای کسی که در دنیا خود را به کوری و کوری و لالی می زند، کوری و کوری و لالی آخرت است. «[□]و نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلِيٌّ وَ جُوهِهِمْ عُمِيًّا وَ بُكْمًا وَ صُمًّا» (۳)

پیام ها:

۱ نفاق، انسان را از درک حقایق و معارف الهی باز می دارد. «[□]صُمٌّ بُكْمٌ عُمِيٌّ» ۲ کسی که از عطایای الهی در راه حق بهره نگیرد، همانند کسی است که فاقد آن نعمت هاست. «[□]صُمٌّ بُكْمٌ عُمِيٌّ» ۳ حق ندیدن منافقان دو دلیل دارد: یکی آنکه فضای بیرونی آنان تاریک است؛ «[□]فِي ظُلُمَاتٍ» و دیگر آنکه خود چشم دل را از دست داده اند. «[□]صُمٌّ بُكْمٌ عُمِيٌّ» ۴ منافقان، لجاجت و تعصب دارند. «[□]فَهُمْ لَا يَزْجَعُونَ»

ص: ۶۴

(۱-۱). اعراف، ۱۹۸.

(۲-۲). در سوره ی اعراف آیه ی ۱۷۹ می خوانیم: «[□]لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا وَ لَكُم مِّنْ كَلِمَاتِ كَلَامِهِمْ بَلْ هُمْ أَضِلُّونَ أَوْلَىٰ لَكُم مِّنْ الْغَافِلِينَ» آنان دل دارند، ولی نمی فهمند، چشم دارند ولی نمی بینند، گوش دارند ولی حق را نمی شنوند، این گروه همچون چهارپایان بلکه از آنها پست تر و گمراه ترند، ایشان غافل هستند.

(۳-۳). اسراء، ۹۷.

اشاره

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (۱۹)

یا چون (گرفتاران در) بارانی تند از آسمانند که در آن، تاریکی ها و رعد و برقی است که از ترس صاعقه ها و بیم مرگ، انگشتان خود را در گوشهایشان قرار می دهند. و (لی) خداوند بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند، منافق را به اشخاص در باران مانده ای تشبیه کرده که مشکلات باران تند، شب تاریک، غرش گوش خراش رعد، نور خیره کننده ی برق، و هراس و خوف مرگ، او را فرا گرفته است، امّا او نه برای حفظ خود از باران پناهگاهی دارد و نه برای تاریکی، نوری و نه گوشی آسوده از رعد و نه روحی آرام از مرگ.

پیام ها:

۱ منافقان غرق در مشکلات و نگرانی ها می شوند، و در همین دنیا نیز دلهره و اضطراب و رسوایی و ذلت دامن گیرشان می شود. «ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ» ۲ منافقان از مرگ می ترسند. «حَذَرَ الْمَوْتِ» ۳ منافقان بدانند که خداوند بر آنها احاطه دارد و هر لحظه اراده فرماید، اسرار و توطئه های آنها را افشا می کند. «وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ» (۱)

ص: ۶۵

۱ - ۱). نگاهی به عملکرد و سرنوشت منافقان در جریان انقلاب اسلامی ایران، نشانه ای روشن برای این آیه است. دلهره، تفرقه، شکست، آوارگی، غربت، بی آبرویی، پناهندگی به کفار و طاغوت ها و جاسوسی، نتیجه ی اعمالشان بود. آنان با استفاده از شعارها و شخصیت های مذهبی، خیال پیروزی داشتند؛ «استوقد ناراً» ولی با خنثی شدن توطئه ها و آگاه شدن مردم از سوء نیت آنان، خداوند آنان را گرفتار سردرگمی و تفرقه و بی خبری از واقعیت ها و حقایق نمود. «ذهب الله بنورهم» آنان چون شنیدن اخبار و سخن حق را از علما تحریم می کنند به منزله کران هستند، و چون دریافت های درونی خود و حقایق را بازگو نمی نمایند مانند افراد لالند، و چون چشم دیدن پیشرفت و پیروزی اسلام را ندارند، کورند. و در اثر لجاجت و تعصّب مصداق «لا يرجعون» می باشند. ولی پیروزی ها مثل برق و نهیب مردم و آیات افشاگر همانند رعد و صاعقه، آنان را به وحشت و اضطراب انداخته است.

۴ سرانجام نفاق، به کفر منتهی می شود. «وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ» لذا در جای دیگر قرآن می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا» (۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰]

اشاره

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطِفُ أَبْصَارَهُمْ كَلِمًا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَهَدَّاهُمْ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۰)

نزدیک است که برق، نور چشمانشان را برباید. هر گاه که (برق آسمان در آن صحرای تاریک و بارانی) برای آنان بدرخشد، در آن حرکت کنند، ولی همین که تاریکی، ایشان را فرا گرفت بایستند. و اگر خداوند بخواهد، شنوایی و بینایی آنان را (از بین) می برد، همانا خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

اشاره

منافقان، تاب و توان دیدن دلائل نورانی و فروغ آیات الهی را ندارند. همانند مسافر شبگرد در بیابان که در اثر برق آسمان، چشمانش خیره می شود و جز چند قدم بر نمی دارد. منافقان در جامعه اسلامی هر چند گاهی چند قدمی پیش می روند، ولی در اثر حوادث یا اتفاقاتی از حرکت باز می ایستند. آنان چراغ فطرت درونی خویش را خاموش کرده و منتظر رسیدن نوری از قدرت های بیرونی مانده اند.

هر گاه گفته می شود خداوند بر هر کاری قادر است، مراد کارهای ممکن است.

مثلاً اگر گفتیم فلانی ریاضی دان است، معنایش آن نیست که بتواند حاصل جمع ۲+۲ را ۵ بیاورد. زیرا این امر محال است، نه آنکه آن شخص قادر بر جمع نمودن آن نباشد. کسانی از امام علیه السلام سؤال کردند: آیا خداوند می تواند کره ی زمین را در

ص: ۶۶

تخم مرغی قرار دهد؟ امام ابتدا یک پاسخ اقماعی دادند که با یک عدسی چشم، آسمان بزرگ را می بینیم، سپس فرمودند: خداوند قادر است، اما پیشنهاد شما محال است. (۱) درست مانند قدرت ریاضی دان که مسئله ی محال را حل نمی کند.

سیمای منافق در قرآن

منافق در عقیده و عمل، برخورد و گفتگو، عکس العمل هایی را از خود نشان می دهد که در این سوره و سوره های منافقون، احزاب، توبه، نساء و محمّد آمده است. آنچه در اینجا به مناسبت می توان گفت، این است که منافقین در باطن ایمان ندارند، ولی خود را مصلح و عاقل می پندارند. با همفکران خود خلوت می کنند، نمازشان با کسالت و انفاقشان با کراهت است. نسبت به مؤمنان عیب جو و نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله مودی اند. از جبهه فراری و نسبت به خدا غافل اند. افرادی یاهو سرا، ریاکار، شایعه ساز و علاقمند به دوستی با کفارند. ملاک علاقه شان کامیابی و ملاک غضبشان، محرومیت است. نسبت به تعهداتی که با خدا دارند بی وفایند، نسبت به خیراتی که به مؤمنین می رسد نگران، ولی نسبت به مشکلاتی که برای مسلمین پیش می آید شادند. امر به منکر و نهی از معروف می کنند. قرآن در برابر این همه انحراف های فکری و عملی می فرماید: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (۲)

پیام ها:

۱ منافق در مسیر حرکت، متحیر است. «أَضَاءَ» («مَشَوْا ، أَظْلَمَ») («قَامُوا») ۲ حرکت منافق، در پرتو نور دیگران است. «أَضَاءَ لَهُمْ» ۳ منافق به سبب اعمالی که مرتکب می شود، هر لحظه ممکن است گرفتار قهر خداوندی شود. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ» ۴ سنّت الهی، آزادی دادن به همه است و گرنه خداوند می توانست منافقان را کر

ص: ۶۷

۱-۱). تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۹.

۲-۲). نساء، ۱۴۵.

و کور کند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۲۱)

ای مردم! پروردگارتان که شما و پیشینیان شما را آفرید، پرستش کنید تا اهل تقوا شوید.

نکته ها:

در کتاب های قانون، مواد قانون، بدون خطاب بیان می شود، ولی قرآن کتاب قانونی است که با روح و عاطفه مردم سر و کار دارد، لذا در بیان دستورات، خطاب می کند. البته خطاب های قرآن مختلف است. (۱)

هدف از خلقت جهان و انسان، تکامل انسان هاست. یعنی هدف از آفرینش هستی، بهره گیری انسان هاست (۲) و تکامل انسان ها در گرو عبادت (۳) و اثر عبادت، رسیدن به تقوی (۴) و نهایت تقوی، رستگاری است. (۵)

سؤال: چرا خدا را عبادت کنیم؟ پاسخ: در چند جای قرآن پاسخ این پرسش چنین آمده است:

چون خداوند خالق و ربّی شماست. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» (۶) چون تأمین کننده رزق و روزی و امنیت شماست. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي

ص: ۶۸

۱- ۱. برای عموم می فرماید: «يا ايها الناس»، اما برای هدایت یافتگان فرموده: «يا ايها الذين امنوا»

۲- ۲. «سَخَّرَ لَكُمْ» جایشه، ۱۳. «خَلَقَ لَكُمْ» بقره، ۲۹.

۳- ۳. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۴- ۴. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ» («لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۵- ۵. «وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» بقره، ۱۸۹.

۶- ۶. مشرکان خالقیت را پذیرفته ولی ربوبیت را انکار می نمودند، خداوند در این آیه دو کلمه «رَبَّكُمْ» و «خَلَقَكُمْ» را در کنار هم آورده تا دلالت بدین نکته کند که خالق شما، پروردگار شماست.

أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (۱) چون معبودی جز او نیست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي» (۲) عبادت انسان، هدف آفرینش انسان است نه هدف آفریننده. او نیازی به عبادت ما ندارد، اگر همه مردم زمین کافر شوند او بی نیاز است: «إِنْ تَكْفُرُوا أَنتُمْ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ» چنان که اگر همه مردم رو به خورشید خانه بسازند یا پشت به خورشید، در خورشید اثری ندارد.

با اینکه عبادت خدا بر ما واجب است، چون خالق و رازق و مربی ماست، ولی باز هم در برابر این ادای تکلیف، پاداش می دهد و این نهایت لطف اوست.

آنچه انسان را وادار به عبادت می کند اموری است، از جمله:

۱ توجه به نعمت های او که خالق و رازق و مربی ماست.

۲ توجه به فقر و نیاز خود.

۳ توجه به آثار و برکات عبادت.

۴ توجه به آثار سوء ترک عبادت.

۵ توجه به اینکه همه هستی، مطیع او و در حال تسبیح او هستند، چرا ما وصله ناهم رنگ هستی باشیم.

۶ توجه به اینکه عشق و پرستش، در روح ماست و به چه کسی برتر از او عشق بورزیم.

سؤال: در قرآن آمده است: «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» یعنی

عبادت کن تا به یقین برسی. پس آیا اگر کسی به یقین رسید، نمازش را ترک کند؟! پاسخ: اگر گفتیم: نردبان بگذار تا دست به شاخه بالای درخت برسد، معنایش این نیست که هر گاه دستت به شاخه رسید، نردبان را بردار، چون سقوط می کنی.

کسی که از عبادت جدا شد، مثل کسی است که از آسمان سقوط کند؛ «فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» به علاوه کسانی که به یقین رسیده اند مانند: رسول خدا و امامان معصوم، لحظه ای از عبادت دست برنداشتند. بنا بر این مراد آیه، بیان آثار عبادت

ص: ۶۹

۱-۱. قریش، ۳-۴.

۲-۲. طه، ۱۴.

است نه تعیین محدوده ی عبادت.

آیات و روایات، برای عبادت شیوه ها و شرایطی را بیان نموده است که در جای خود بحث خواهد شد، ولی چون این آیه، اولین فرمان الهی خطاب به انسان در قرآن است، سرفصل هایی را بیان می کنیم تا مشخص شود عبادت باید چگونه باشد:

۱ عبادت مامورانه، یعنی طبق دستور او بدون خرافات.

۲ عبادت آگاهانه، تا بدانیم مخاطب و معبود ما کیست. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» (۱) عبادت خالصانه. «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۲) عبادت خاشعانه. «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۳) عبادت مخفیانه. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اعظم العباده اجراً اخفاها» (۴) عبادت عاشقانه. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «افضل الناس من عَشق العباده» (۵) و خلاصه در یک نگاه باید بگوییم که برای عبادت سه نوع شرط است؛ الف: شرط صحت، نظیر طهارت و قبله.

ب: شرط قبولی، نظیر تقوی.

ج: شرط کمال، نظیر اینکه عبادت باید آگاهانه، خاشعانه، مخفیانه و عاشقانه باشد که اینها همه شرط کمال است. (۶)

پیام ها:

۱ دعوت انبیا، عمومی است و همه مردم را دربر می گیرد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ از فلسفه های عبادت، شکرگزاری از ولی نعمت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» ۳ اولین نعمت ها، نعمت آفرینش، و اولین دستور، گرنش در برابر خالق است.

«اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۴ مبادا بت پرستی یا انحراف نیاکان، ما را از عبادت خداوند دور کند، حتی آنان

ص: ۷۰

۱-۱. نساء، ۴۳.

۲-۲. کهف، ۱۱۰.

۳-۳. مؤمنون، ۲.

۴-۴. بحار، ج ۷۰، ص ۲۵۱.

۵-۵. بحار، ج ۷۰، ص ۲۵۳.

۶-۶. برای تفصیل بیشتر به کتاب پرتوی از اسرار نماز و تفسیر نماز نوشته مؤلف مراجعه نمایید.

نیز مخلوق خداوند هستند. «وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۵ عبادت، عامل تقواست. اگر عبادتی تقوی ایجاد نکند، عبادت نیست.

«اعْبُدُوا»

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۶ به عبادت خود مغرور نشویم که هر عبادتی، تقوا ساز نیست. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲]

اشاره

اللَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۲)

آن (خداوندی) که زمین را برای شما فرشی (گسترده) و آسمان را بنایی (افراشته) قرار داد و از آسمان، آبی فرو فرستاد و به آن از میوه ها، روزی برای شما بیرون آورد، پس برای خداوند شریک و همتایی قرار ندهید با آنکه خودتان می دانید (که هیچ یک از شرکا و بت ها، نه شما را آفریده اند و نه روزی می دهند و اینها فقط کار خداست).

نکته ها:

در این آیه خداوند به نعمت های متعددی اشاره می کند که هر کدام از آنها سرچشمه ی چند نعمت دیگر است. مثلاً فراش بودن زمین، اشاره به نعمت های فراوان دیگری است. همچون سخت بودن کوه ها و نرم بودن خاک دشت ها، فاصله زمین تا خورشید، درجه حرارت و دما و هوای آن، وجود رودخانه ها، درّه ها، کوه ها، گیاهان و حرکت های مختلف آن که مجموعاً فراش بودن زمین را مهیا کرده اند. چنان که در قرآن برای زمین تعبیر چندی شده است، زمین هم «مهده» (۱) گهواره است، هم «ذلول» (۲) آرام و آرام و هم «کفات» (۳) در برگیرنده.

کلمه «سما» در آیه یک بار در برابر «ارض» آمده است که به همه ی قسمت بالا

ص: ۷۱

۱- ۱. «اللَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا» طه، ۵۳.

۲- ۲. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا» ملک، ۱۵.

۳- ۳. «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا» مرسلات، ۱۵.

اشاره دارد و یک بار مراد همان قسمت نزول باران از ابرها می باشد.

پیام ها:

۱ یاد نعمت های الهی از بهترین راههای دعوت به عبادت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۲ از بهترین راههای خداشناسی، استفاده کردن از نعمت های در دسترس است.

«جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً»

۳ در نظام آفرینش، هماهنگی کامل به چشم می خورد. هماهنگی میان زمین، آسمان، باران، گیاهان، میوه ها و انسان. (برهان نظم) «جَعَلَ ، أَنْزَلَ ، فَأَخْرَجَ» ۴ آفریده ها هر کدام برای هدفی خلق شده اند. «رِزْقًا لَكُمْ» باران برای رشد و ثمر دادن میوه ها، «فَأَخْرَجَ بِهِ» و میوه ها برای روزی انسان. «رِزْقًا لَكُمْ» ۵ زمین و باران وسیله هستند، رویش گیاهان و میوه ها بدست خداست. «فَأَخْرَجَ» ۶ نظم و هماهنگی دستگاه آفرینش، نشانه ی توحید است، پس شما هم یکتا پرست باشید. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا» ۷ ریشه ی خداپرستی در فطرت و وجدان همه مردم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۸ آفرینش زمین و آسمان و باران و میوه ها و روزی انسان، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» («الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۹ همه ی انسان ها، حق بهره برداری و تصرف در زمین را دارند. (در آیه «لَكُمْ» تکرار شده است). ۱۰ دلیل واجب بودن عبادت شما، لطف اوست که زمین و آسمان و باران و گیاهان را برای روزی شما قرار داده است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» («الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۱۱ خداوند بر اسباب طبیعی حاکم است. «جَعَلَ ، أَنْزَلَ ، فَأَخْرَجَ» ۱۲ پندار شریک برای خداوند، از جهل است. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۷۲

اشاره

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۳)

و اگر در آنچه بر بنده ی خود (از قرآن) نازل کرده ایم، شک دارید، اگر راست می گوئید (لا- اقل) یک سوره همانند آن را بیاورید و گواهان خود را غیر از خداوند بر این کار دعوت کنید.

نکته ها:

این آیه، معجزه بودن قرآن را مطرح می کند. پیامبران، یک دعوت دارند که هدایت به سوی خداست و با استدلال و موعظه و جدال نیکو انجام می دهند و یک ادعا دارند که از سوی خدا برای هدایت مردم آمده اند و برای آن معجزه می آورند. پس معجزه برای اثبات ادعای پیامبر است، نه دعوت او. (۱)

خداوند در قرآن، بارها مخالفان اسلام را دعوت به مبارزه کرده است، که اگر شما این کتاب را از سوی خدا نمی دانید و ساخته و پرداخته دست بشر می دانید، بجای این همه جنگ و مبارزه، کتابی مثل قرآن بیاورید تا صدای اسلام خاموش شود! خداوند برای اثبات حَقانیت پیامبر و کتاب خود، از یک سو مخالفان را تحریک و از سوی دیگر به آنان تخفیف داده است. یک جا فرموده: «فَأْتُوا بِكِتَابٍ» (۲)

کتابی

مثل قرآن بیاورید. و در جای دیگر فرموده است: «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ» (۳) ده سوره و در جای دیگر می فرماید: «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) یک سوره به علاوه می گوید:

برای این کار می توانید از تمام قدرت ها و یاران و همفکران خود در سراسر جهان دعوت کنید.

تقسیم بندی قرآن و نامگذاری هر بخش به نام سوره، در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و از

ص: ۷۳

۱- ۱). مخفی نماند معجزه به معنای نادیده نگرفتن نظام علت و معلول نیست، بلکه معجزه نیز علت دارد، ولی علت آن یا اراده الهی است، یا عواملی که خداوند علت بودن آن را برای مردم مخفی نموده است.

۲- ۲). قصص، ۴۹.

۳- ۳). هود، ۱۳.

۴- ۴). یونس، ۳۸.

جانب خداوند بوده است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ» قرآن در ستایش انبیا، یا بعد از کلمه «عَبْدِنَا» و یا قبل از کلمه «عَبْد» نام آنان را می برد؛ «عَبْدِنَا أَيُّوبَ»، «إِبْرَاهِيمَ» («إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا» ولی درباره پیامبر اسلام تنها کلمه «عبد» بدون ذکر نام را بکار می برد تا بگوید عبد مطلق، محمد صلی الله علیه و آله است.

پیام ها:

۱ باید از فکر و دل افراد شک زدایی صورت گیرد مخصوصاً در مسائل اعتقادی.

«إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ»

۲ شرط دریافت وحی، بندگی خداست «نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدِنَا» ۳ قرآن، کتاب استدلال و احتجاج است و راهی برای وسوسه و شک باقی نمی گذارد. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ» ۴ انبیا باید معجزه داشته باشند و قرآن معجزه ی رسول اکرم صلی الله علیه و آله است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» ۵ دین جاوید، معجزه ی جاوید می خواهد تا هر انسانی در هر زمان و مکانی، اگر دچار تردید و شک شد، بتواند خود آزمایش کند. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» ۶ بر حقیقت قرآن به قدری یقین داریم که اگر مخالفان، یک سوره مثل قرآن نیز آوردند به جای تمام قرآن می پذیریم. «بِسُورَةٍ» ۷ بهترین قاضی و داور، وجدان است. خداوند و جدان مخالفان را داور قرار داده است. «وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (۲۴)

پس اگر این کار را نکردید، که هرگز نتوانید کرد، از آتشی که هیزمش مردم (گناهکار) و سنگ ها هستند و برای کافران مهیا شده، بپرهیزید.

ص: ۷۴

در سوره ی انبیاء می خوانیم: «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ» (۱)

شما و

آنچه غیر از خدا پرستش می کنید (بت هایتان)، هیزم دوزخید. بنا بر این ممکن است مراد از سنگ در این آیه، همان بت ها باشند که مورد پرستش بوده اند، نه هر سنگی، (۲) تا آنان بدانند و به چشم خود ببینند که کاری از بت ها ساخته نبوده و نیست.

همچنین این سنگ ها در قیامت، همانند چاقوی خونی همراه پرونده قاتل، سند جرم و گناه آنان است.

سؤال: با اینکه الفاظ اختراع بشر است، پس چگونه نمی تواند مثل قرآن را بیاورد؟ پاسخ: حروف الفبا از بشر است، ولی نحوه ترکیب و بیان مفاهیم بلند آنها، برخاسته از علم و هنر است. قرآن بر اساس علم و حکمت بی پایان الهی، نزول یافته است ولی هر کتاب دیگری، از سوی هر کس که باشد، بر اساس علم محدود و محصور به جهل بشر، تألیف یافته است. پس هیچگاه بشر نمی تواند کتابی مثل قرآن بیاورد.

پیام ها:

۱ یقین به حقانیت راه و هدف، یکی از اصول رهبری است. «وَلَنْ تَفْعَلُوا» ۲ اکنون که احساس عجز و ناتوانی کردید، تسلیم حق شوید. «وَلَنْ تَفْعَلُوا فَمَا تَقُوا» ۳ انسان جمود و کافر، هم ردیف سنگ است. «النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» ۴ خباثت های درونی انسان گناهکار، در قیامت تجسم یافته و آتش گیرانه می شود. «وَقُودُهَا النَّاسُ» ۵ کفر و لجاجت، انسان شایسته ی خلیفه الهی را، به هیزم دوزخ تبدیل می کند.

«وَقُودُهَا النَّاسُ»

ص: ۷۵

۱- ۱. انبیاء، ۹۸.

۲- ۲. چنان که در طول تاریخ و در میان آن همه سنگ و چوب، هرگز حجر الاسود مورد پرستش واقع نشده و نقش بت را نداشته و هرگز آتش گیرانه دوزخ نخواهد شد. آری! حجر الاسود دست خدا در زمین و حافظ اسرار و گواه بر اقرار فطرت های بشری است.

۶ رهایی از آتش دوزخ، در گرو ایمان به قرآن و تصدیق پیامبر اسلام است.

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ﴾

﴿أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵]

اشاره

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرِهِ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَآتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۵)

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، مژده بده که برایشان باغهایی است که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، هر گاه میوه ای از آن (باغها) به آنان روزی شود، گویند: این همان است که قبلاً نیز روزی ما بوده، در حالی که همانند آن نعمت ها به ایشان داده شده است (نه خود آنها) و برای آنان در بهشت همسرانی پاک و پاکیزه است و در آنجا جاودانه اند.

نکته ها:

شاید مراد از «مُتَشَابِهًا» این باشد که بهشتیان در نگاه اول، میوه ها را مانند میوه های دنیوی می بینند و می گویند: شبیه همان است که در دنیا خورده بودیم، لکن بعد از خوردن می فهمند که طعم و لذت تازه ای دارد. و شاید مراد این باشد که میوه هایی به آنان داده می شود که همه از نظر خوبی و زیبایی و خوش عطری یکسانند و مانند میوه های دنیا درجه یک، دو و سه ندارد.

در قرآن، معمولاً ایمان و عمل صالح در کنار هم مطرح شده است، ولی ایمان بر عمل صالح مقدم قرار گرفته است. آری، اگر اتاقی از درون نورانی شد، شعاع این نور از روزنه و پنجره ها بیرون خواهد زد. ایمان، درون انسان را نورانی و قلب نورانی، تمام کارهای انسان را نورانی می کند. برکات ایمان و عمل صالح بسیار

است که در آیات قرآن به آنها اشاره شده است. (۱)

همسران بهشتی دو نوع هستند:

الف: یکی حور العین که همچون لؤلؤ و باکره هستند و در همان عالم آفریده می شوند. «أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً» ب: همسران مؤمن دنیایی که با چهره ای زیبا در کنار همسرانشان قرار می گیرند.

«وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ» (۲) از امام صادق علیه السلام درباره ی ازواج مطهره سؤال شد، فرمودند:

همسران بهشتی آلوده به حیض و حدث نمی شوند. (۳)

پیام ها:

۱ مژده و بشارت همراه با هشدار و اخطار (در آیه قبل) یکی از اصول تربیت است. «فَاتَّقُوا النَّارَ» (وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا) ۲ ایمان قلبی باید توأم با اعمال صالح باشد. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ انجام همه ی کارهای صالح و شایسته، کارساز است، نه بعضی از آنها. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (الصالحات) هم جمع است وهم (الف و لام) دارد که به معنای همه کارهای خوب است. ۴ کارهای شایسته و صالح، در صورتی ارزش دارد که برخاسته از ایمان باشد، نه تمایلات شخصی و جاذبه های اجتماعی. اول «آمَنُوا» بعد «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۵ محرومیت هایی که مؤمن به جهت رعایت حرام و حلال در این دنیا می بیند، در آخرت جبران می شود. «رَزَقُوا» ۶ ما در دنیا نگران از دست دادن نعمت ها هستیم، اما در آخرت این نگرانی نیست. «وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

ص: ۷۷

۱-۱. قرآن، ۱۵ برکت برای ایمان همراه عمل صالح، بیان نموده که با مراجعه به معجم المفهرس می توانید به آنها دسترسی پیدا نمایید.

۲-۲. رعد، ۱۳.

۳-۳. تفسیر راهنما و دُرّ المنثور.

۷ آشنایی با سابقه ی نعمت ها، بر لذت کامیابی می افزاید. (۱) «رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ» ۸ همسران بهشتی نیز پاکیزه اند. «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَهُ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَا ذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (۲۶)

همانا خداوند از اینکه به پشه ای (یا فروتر) یا بالاتر از آن مثال بزند شرم ندارد، پس آنهایی که ایمان دارند می دانند که آن (مثال) از طرف پروردگارشان به حق است، ولی کسانی که کفر ورزیدند گویند: خداوند از این مثل چه منظوری داشته است؟ (آری)، خداوند بسیاری را بدان (مثال) گمراه و بسیاری را بدان هدایت می فرماید. (اما آگاه باشید که) خداوند جز افراد فاسق را بدان گمراه نمی کند.

نکته ها:

کلمه «بعوض» به معنای پشه و ریشه ی آن از «بعض» می باشد که به جهت کوچکی جثه به آن اطلاق شده است. (۲)

مثال های قرآن، برای همه ی مردم است و از هر نوع مثلی نیز در آن آمده است:

«وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» (۳) البته این مثل ها را نباید ساده انگاشت، زیرا دانشمندان، کُنه آن را درک می کنند: «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبَ لَهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» (۴) در مثال زدن، تذکر، تفهیم، تعلیم، بیان و پرده برداری از حقایق نهفته است و در کتاب های آسمانی پیشین نیز همانند تورات و انجیل و در

ص: ۷۸

۱-۱. سخنان کسی را که می شناسیم در رادیو و تلویزیون با عشق و علاقه گوش می دهیم و یا عکس جاهایی که قبلاً بدانجا رفته ایم با علاقه نگاه می کنیم.

۲-۲. مفردات راغب.

۳-۳. روم، ۵۸.

۴-۴. عنكبوت، ۴۳.

سخنان رسول اکرم و ائمه اهل بیت علیهم السلام فراوان دیده می شود. در تورات نیز بخشی به نام «أمثال سلیمان» وجود دارد.

بعضی از مخالفان اسلام که از برخورد منطقی و آوردن مثل قرآن عاجز ماندند، مثال های قرآن را بهانه قرار داده و می گفتند:

شأن خداوند برتر از آن است که به حیواناتی چون مگس یا عنکبوت مثال بزند. (۱) و این مثال ها با مقام خداوند سازگار نیست. و بدینوسیله در آیات قرآن تشکیک می کردند. (۲) خداوند با نزول این آیه به بهانه گیری های آنان پاسخ می دهد.

سؤال: چرا خداوند گروهی را با قرآن و مثال های آن گمراه می کند؟ پاسخ: خداوند کسی را گمراه نمی کند، بلکه هر کس در برابر حقایق قرآن بایستد، خود گمراه می شود و بدین معنی می توان گفت که قرآن، سبب گمراهی او گردید.

چنان که در پایان همین آیه می فرماید: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» یعنی

فسق مردم سبب گمراهی آنان می باشد. راستی مگر می شود خداوند مردم را به ایمان تکلیف کند، ولی خودش آنان را گمراه کند؟! و مگر می شود این همه پیامبر و کتب آسمانی نازل کند، ولی خودش مردم را گمراه کند؟! مگر می شود از ابلیس به خاطر گمراه کردن انتقاد کند، ولی خودش دیگران را گمراه نماید؟! گرچه در این آیه، هدایت و گمراهی بطور کلی به خداوند نسبت داده شده است،

ص: ۷۹

۱- ۱) در سوره عنکبوت آیه ۴۱، قدرت های غیر الهی به خانه عنکبوت تشبیه شده و در سوره حج آیه ۷۳ فرموده که دیگران حتی توانایی آفریدن یک مگس را ندارند.

۲- ۲) اصولاً چرا خداوند از مثال زدن به پشه، شرم کند؟ مگر آفریدن پشه، شرم داشت که مثال زدن به آن نیز شرم داشته باشد؟ کوچکی پشه نباید مورد بهانه باشد، زیرا همین پشه تمام اعضای فیل را در اندازه کوچکتر دارد و علاوه بر آن دو شاخک نیز دارد. خرطوم تو خالی آن همانند ظریف ترین و دقیق ترین سرنگ است که می تواند این پشه ی کوچک، بزرگترین حیوان را عاجز کند. از امام صادق علیه السلام نقل شده است که به کوچکی پشه ننگرید که هر چه فیل دارد او هم دارد، به علاوه دو بال که فیل ندارد. تفسیر مجمع البیان.

ولی آیات دیگر، مسئله را باز نموده و می فرماید: «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ» (۱)

خداوند

کسانی را هدایت می کند که به سوی او بروند. و «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ» (۲)

به دنبال

کسب رضای او باشند. و «الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۳)

آنان که در راه او جهاد

کنند. و بر عکس، کسانی که با اختیار خود در راه کج حرکت کنند، خداوند آنان را به حال خود رها می کند. مراد از گمراه کردن خدا نیز همین معناست. چنان که درباره کافران، ظالمان، فاسقان و مسرفان جمله «بِالْا-يَهْدِي *» بکار رفته است. به قول سعدی: راه است و چاه و دیده بینا و آفتاب

پیام ها:

۱ حیا و شرم در مواردی است که کار شرعاً، عقلاً یا عرفاً مذموم باشد. اما در بیان حقایق، شرم و خجالت پسندیده نیست. «لَا يَسْتَحْيِي» ۲ حقایق والا- و مهم را می توان با زبان ساده و مثال بیان نمود. «أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا» ۳ مؤمن کلام خدا را باور دارد و مطیع آن است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ» ۴ مثال های قرآن، وسیله تربیت و رشد است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ» ۵ مثال های قرآن، حق و در مقام بیان حقایق است. «أَنَّهُ الْحَقُّ» ۶ انسیان حقیقت جو، از هر نوری راه را می یابد، ولی شخص بهانه گیر و اشکال تراش، به هر چراغی خرده می گیرد. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا» ۷ کفر و لجاجت، عامل بهانه گیری است. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا» ۸ فسق، موجب گمراهی و مانع شناخت حقایق است. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» ۹ مثال های قرآن، وسیله هدایت یا ضلالت است. «يُضِلُّ بِهِ، يَهْدِي بِهِ» ۱۰ خداوند، پیمان شکن را فاسق و فاسق را گمراه می کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ»

ص: ۸۰

۱-۱. رعد، ۲۷.

۲-۲. مائده، ۱۶.

۳-۳. عنکبوت، ۶۹.

اشاره

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۲۷)

(فاسقان) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از آنکه محکم بستند می شکنند، و پیوندهایی را که خدا دستور داده برقرار سازند قطع می نمایند، و در زمین فساد می کنند، قطعاً آنان زیان کارانند.

نکته ها:

پیمان های الهی که در این آیه مطرح گردیده، متعدّد است: خداوند از انبیا پیمان گرفته تا آیات الهی را به مردم بگوید. (۱) و از اهل کتاب تعهد گرفته تا کتمان حقایق نکنند و به بشارت های تورات و انجیل که درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است عمل نمایند. (۲) و از عامّه مردم نیز عهد گرفته، به فرمان الهی عمل کرده و راه شیطان را رها کنند. (۳)

در اسلام وفای به عهد واجب است، حتی نسبت به کفار. و عهدشکن، منافق معرفی شده است، هر چند که اهل نماز باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا دين لمن لا عهد له» (۴)

آن کس که پایبند تعهدات خود نیست، از دین بهره ای ندارد.

خداوند در این آیه فرمان داده تا با گروه هایی پیوند و رابطه داشته باشیم: «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» در روایات آن گروه ها چنین معرفی شده اند:

رهبران آسمانی، دانشمندان، خویشاوندان، مؤمنین، همسایگان و اساتید. و هر کس رابطه ی خود را با این افراد قطع کند، خود خسارت می بیند. زیرا جلو رشد و تکاملی را که در سایه این ارتباطات می توانسته داشته باشد، گرفته است.

وفای به عهد، کمالی است که خداوند خود را به آن ستوده است؛ «وَمَنْ أَوْفَى»

ص: ۸۱

۱-۱. «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ» احزاب، ۷.

۲-۲. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» آل عمران، ۱۸۷.

۳-۳. «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ» اعراف، ۱۷۲.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۱۹۸.

کیست که بهتر از خدا به پیمانش وفا کند؟. وفای به عهد حتی نسبت به مشرکین لازم است؛ «فَأْتَمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ»

(۲)

تا پایان مدّت قرارداد به

پیمانی که با مشرکین بسته اید وفادار باشید. همچنین در آیه ۲۵ سوره رعد پیمان شکنان لعنت شده اند.

عهد دو گونه است: عهد و پیمانی که مردم با یکدیگر می بندند و باید به آن وفادار باشند. و عهد و پیمانی که خداوند برای رهبری یک جامعه، بر عهده ی پیامبر یا امام قرار می دهد که این عهد مقام الهی است. «لَا يَنْتَلُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۳) بخشی از پیمان های الهی که این آیه بر آن تأکید می کند، همان پیمان های فطری است که خداوند در نهاد همه افراد بشر قرار داده است. چنان که حضرت علی علیه السلام فلسفه ی نبوت را شکوفا نمودن پیمان فطری می داند. «و اتر اليهم انبيائه ليستأدوهم ميثاق فطرته» (۴) سؤال: عهد خداوند چیست؟ پاسخ: از جمله «لَا يَنْتَلُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» استفاده می شود که رهبری آسمانی، عهد خداوند است و از روایات نیز استفاده می شود که نماز، عهد خداوند است.

هر گونه تعهدی که انسان بین خود و خدا داشته باشد، عهد الهی است. قوانین عقلی، فکری و احکام الهی نیز مصداق عهد الهی می باشند.

علامه مجلسی قدس سره به دنبال آیه ی «وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» یکصد و ده حدیث درباره اهمیت صله رحم، بیان نموده و آنها را مورد بحث قرار داده است. (۵) ما در اینجا برخی از نکات جالبی را که در آن روایات آمده، نقل می کنیم:

با بستگان خود دیدار داشته باشید، هر چند در حدّ نشاندن آبی باشد.

صله رحم، عمر را زیاد و فقر را دور می سازد.

با صله رحم، رزق توسعه می یابد.

ص: ۸۲

۱-۱. توبه، ۱۱۱.

۲-۲. توبه، ۴.

۳-۳. بقره، ۱۲۴.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱.

۵-۵. بحار، ج ۷۱، ص ۸۷.

بهترین قدم ها، قدمی است که برای صله ی رحم و دیدار اقوام برداشته می شود.

در اثر صله رحم، به مقام مخصوصی در بهشت دست می یابید.

به سراغ بستگان بروید، گرچه آنها بی اعتنایی کنند.

صله رحم کنید هر چند فامیل از نیکان نباشد.

صله رحم کنید، گرچه با سلام کردن باشد.

صله ی رحم، مرگ و حساب روز قیامت را آسان می کند.

بویی از بهشت نصیب شخص قاطع رحم نمی شود.

صله ی رحم باعث تزکیه عمل و رشد اموال می شود.

کمک مالی به فامیل، بیست و چهار برابر کمک به دیگران پاداش دارد.

صله رحم کنید، گرچه یک سال راه بروید.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

پدرم سفارش کرد، با افرادی که با فامیل خود رابطه ندارند، دوست مشو. (۱)

پیام ها:

۱ پیمان شکنی، شیوه ی فاسقان است. «الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ» (فعل مضارع، رمز دوام است). ۲ به پیمان فاسقان، اعتماد نکنید. کسی که پیمان خداوند را نقض می کند، به عهد و پیمان دیگران وفادار نخواهد بود. «يَنْقُضُونَ ، يَقْطَعُونَ» ۳ انسان در برابر خداوند مسئول است، چون با عقل و فطرت خود، با او عهد و میثاق بسته که به احکام دین عمل کند. «عَهْدَ اللَّهِ» ۴ اسلام با انزوا مخالف است. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَّلَ» ۵ عهدشکن، به تدریج مفسد می شود. «يَنْقُضُونَ ، يُفْسِدُونَ» ۶ عهدشکن به خود ضربه می زند، نه خداوند. «أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

ص: ۸۳

اشاره

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۸)

چگونه به خداوند کافر می شوید، در حالی که شما (اجسام بی روح و) مردگانی بودید که او شما را زنده کرد، سپس شما را می میراند و بار دیگر شما را زنده می کند، سپس به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

بهترین راه خداشناسی، فکر در آفرینش خود و جهان است. حضرت ابراهیم علیه السلام در مقام اثبات خداوند به دیگران فرمود: «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ» (۱)

پروردگار من

کسی است که زنده می کند و می میراند. تفکر در پدیده ی حیات و اندیشیدن در مسئله مرگ، انسان را متوجه می کند که اگر حیات از خود انسان بود، باید همیشگی باشد. چرا قبلاً نبود، بعداً پیدا شد و سپس گرفته می شود؟! خداوند می فرماید:

اکنون که دیدید چگونه موجود بی جان، جاندار می شود، پس بدانید که زنده شدن مجدد شما در روز قیامت نیز همین طور است.

مسئله حیات، حقیقتش مجهول، ولی آثارش در وجود انسان مشهود است. خالق این حیات نیز حقیقتش قابل درک نیست، ولی آثارش در هر چیز روشن است.

پیام ها:

۱ سؤال از عقل و فطرت، یکی از شیوه های تبلیغ و ارشاد است. «كَيْفَ تَكْفُرُونَ» ۲ تفکر در تحولات مرگ و حیات، بهترین دلیل بر اثبات وجود خداوند است.

«كُنْتُمْ اَمْوَاتًا»

خودشناسی مقدمه خداشناسی است.

۳ در بینش الهی، هدف از حیات و مرگ، تکامل و بازگشت به منبع کمال است.

«ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

مولوی در دفتر سوّم مثنوی می گوید: از جمادی مُردم و نامی شدم از نما مُردم ز حیوان سر زدم

[سوره البقره (۲): آیه ۲۹]

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۹)

اوست آن کس که آنچه در زمین است، همه را برای شما آفریده، سپس به آفرینش آسمان پرداخت و آنها را به صورت هفت آسمان، استوار نمود و او بر هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

کلمه «سما» در زبان عربی به معنی بالاست. گاهی به چند متری بالا-تر از سطح زمین، مانند شاخه های درخت که در ارتفاع کمی قرار دارند، گفته شده است:

«وَفَرَعْنَاهَا فِي السَّمَاءِ» (۱) و گاهی به ارتفاع ابرها که از آن باران می بارد؛ «وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۲) و گاهی به جو اطراف زمین اطلاق شده است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا» (۳)

پیام ها:

۱ کفر به خداوند بخشنده ی توانا و برطرف کننده نیازها، شگفت انگیز است.

«كَيْفَ تَكْفُرُونَ

هُوَ الَّذِي»

۲ هستی، برای بشر آفریده شده است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» ۳ نظام هستی، هدفدار است و در آفرینش جهان، تدبیر و طرح حکیمانه مطرح بوده است. «خَلَقَ لَكُمْ» ۴ هیچ آفریده ای در طبیعت بیهوده نیست، هر چند ما راه استفاده از آن را ندانیم.

«خَلَقَ لَكُمْ»

ص: ۸۵

۱-۱. ابراهیم، ۲۴.

۲-۲. ق، ۹.

۳-۳. انبیاء، ۳۲.

۵ اصل آن است که همه چیز برای انسان مباح است، مگر دلیل مخصوصی آن را رد کند. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» ۶ دنیا برای انسان است، نه انسان برای دنیا. «خَلَقَ لَكُمْ» ۷ انسان می تواند از نظر علمی، به جایی برسد که از تمام مواهب طبیعی بهره گیری کند و اسرار هستی را کشف و آن را تسخیر نماید. «لَكُمْ» ۸ بهره گیری از مواهب زمین، برای همه است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۹ آسمان های هفتگانه جهان، دارای اعتدال و بدون کمترین اعوجاج و ناهماهنگی است. «فَسَيَوَافُونَ سَائِعَ سَمَاوَاتٍ» ۱۰ آفرینش آسمان و زمین، همه بر اساس علم الهی است. «خَلَقَ لَكُمْ» («عَلَيْمٌ» ۱۱ آفرینش زمین و آسمان های هفتگانه، دلیل توانایی خدا بر زنده کردن مردگان است که در آیه قبل آمده بود. «ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» («هُوَ الَّذِي»

[سوره البقره (۲): آیه ۳۰]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۰)

و هنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بر آنم که در زمین جانشینی قرار دهم. فرشتگان گفتند: آیا کسی را در زمین قرار می دهی که در آن فساد کند و خون ها بریزد؟ در حالی که ما با حمد و ستایش تو، ترا تنزیه و تقدیس می کنیم. خداوند فرمود: همانا من چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، همه ی مواهب زمین را برای انسان آفریده است. در این آیه و آیات بعد، مسأله ی خلافت انسان در زمین مطرح می شود که نگرانی فرشتگان از فسادهای بشر و توضیح و توجیه خداوند و سجده ی آنان در برابر نخستین انسان را بدنبال دارد.

فرشتگان، یا از طریق اخبار الهی و یا مشاهده ی انسان های قبل از حضرت آدم علیه السلام در عوالم دیگر یا در همین عالم و یا به خاطر پیش بینی صحیحی که از انسان خاکی و مادی و تراحم های طبیعی آنها داشتند، خونریزی و فساد انسان را پیش بینی می کردند.

گرچه همه ی انسان ها، استعداد خلیفه خدا شدن را دارند، اما همه خلیفه ای خدا نیستند. چون برخی از آنها با رفتار خود به اندازه ای سقوط می کنند که از حیوان هم پست تر می شوند. چنان که قرآن می فرماید: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۱) قرارگاه این خلیفه، زمین است، ولی لیاقت او تا «قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى» (۲) می باشد.

به دیگران اجازه دهید سؤال کنند. خداوند به فرشتگان اذن داد تا سؤال کنند و گرنه ملائک، بدون اجازه حرف نمی زنند و فرشتگان می دانستند که برای هر آفریده ای، هدفی عالی در کار است.

سؤال: چرا خداوند در آفرینش انسان، موضوع را با فرشتگان مطرح کرد؟ پاسخ: انسان، مخلوق ویژه ای است که ساخت مادی او به بهترین قوام بوده: «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) و در او روح خدایی دمیده شده و بعد از خلقت او خداوند به خود تبریک گفته است: «فَبَارَكُ اللَّهُ» (۴) سؤال: خدایی که دائماً حاضر، ناظر و قیوم است چه نیازی به جانشین و خلیفه دارد؟ پاسخ: اولاً جانشینی انسان نه به خاطر نیاز و عجز خداوند است، بلکه این مقام به خاطر کرامت و فضیلت رتبه ی انسانیت است. ثانیاً نظام آفرینش بر اساس واسطه هاست. یعنی با اینکه خداوند مستقیماً قادر بر انجام هر کاری است، ولی برای اجرای امور، واسطه هایی را قرار داده که نمونه هایی را بیان می کنیم:

با اینکه مدبّر اصلی اوست: «اللَّهُ الَّذِي» «يُدَبِّرُ» (۵) لکن فرشتگان را مدبّر هستی قرار داده است. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۶)

ص: ۸۷

۱-۱. اعراف، ۱۷۹.

۲-۲. نجم، ۹.

۳-۳. تین، ۴.

۴-۴. مؤمنون، ۱۴.

۵-۵. یونس، ۳.

۶-۶. نازعات، ۵.

با اینکه شفا بدست اوست؛ «فَهُوَ يَشْفِينِ» (۱) اما در عسل شفا قرار داده است. «فِيهِ شِفَاءٌ» (۲) با اینکه علم غیب مخصوص اوست؛ «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ» (۳) لکن بخشی از آن را برای بعضی از بندگان صالحش ظاهر می کند. «إِلَّا مَنْ أَرَادَ مِنْ رُسُولِي» (۴) پس انسان می تواند جانشین خداوند شود و اطاعت او همچون اطاعت از خداوند باشد. «مَنْ يَطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۵) و بیعت با او نیز به منزله ی بیعت با خداوند باشد. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ» (۶) «إِنَّمَا يَبَايِعُونَ اللَّهَ» (۶) و محبت به او مثل محبت خدا باشد. «من احبکم فقد احب الله» (۷) برای قضاوت درباره ی موجودات، باید تمام خیرات و شرور آنها را کنار هم گذاشت و نباید زود قضاوت کرد. فرشتگان خود را دیدند که تسیح و حمد آنها بیشتر از انسان است. ابلیس نیز خود را می بیند و می گوید: من از آتشم و آدم از خاک و زیر بار نمی رود. اما خداوند متعال مجموعه را می بیند که انسان بهتر است و می فرماید: «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

پیام ها:

۱ خداوند ابتدا اسباب زندگی را برای انسان فراهم کرد، سپس او را آفرید. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (۱) «إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ» (۸) آفرینش ملائکه، قبل از آدم بوده است. زیرا خداوند آفریدن انسان را با آنان در میان گذاشت.

۳ انتصاب خلیفه و جانشین و حاکم الهی، تنها بدست خداست. «إِنِّي جَاعِلٌ فِي

ص: ۸۸

۱-۱. شعراء، ۸۰.

۲-۲. نحل، ۶۹.

۳-۳. یونس، ۲۰.

۴-۴. جن، ۲۷.

۵-۵. نساء، ۱۸.

۶-۶. فتح، ۱۰.

۷-۷. زیارت جامعه کبیره.

۸-۸. حضرت علی علیه السلام فرمودند: «فَلَمَّا مَهَّدَ أَرْضَهُ وَانْفَذَ أَمْرَهُ اخْتَارَ آدَمَ» همین که زمین را گسترده و فرمانش را متنفذ قرار داد، انسان را آفرید. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۴ انسان، جانشین دائمی خداوند در زمین است. «جَاعِلٌ» (۱) انسان می تواند اشرف مخلوقات و لایق مقام خلیفه الهی باشد. (۲) «جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» ۶ ملائکه، فساد و خونریزی را کار دائمی انسان می دانستند. «يُفْسِدُ» (وَوَيْشِفُكَ» (۳) ۷ حاکم و خلیفه ای الهی باید عادل باشد، نه فاسد و فاسق. خلیفه نباید «يفسد في الارض» باشد.

۸ طرح لیاقت خود، اگر بر اساس حسادت نباشد، مانعی ندارد. «وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ» ۹ عبادت و تسبیح در فضای آرام، تنها ملائکه و معیار لیاقت نیست. «نَحْنُ نُسَبِّحُ» ۱۰ به خاطر انحراف یا فساد گروهی، نباید جلوی امکان رشد دیگران گرفته شود. با آنکه خداوند می دانست گروهی از انسان ها فساد می کنند، اما نعمت آفرینش را از همه سلب نکرد.

۱۱ مطیع و تسلیم بودن با سؤال کردن برای رفع ابهام منافاتی ندارد. «أَتَجْعَلُ فِيهَا» ۱۲ خداوند فساد و خونریزی انسان را مردود ندانست، لکن مصلحت مهمتر و شایستگی و برتری انسان را طرح نمود. «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۱۳ توقع نداشته باشید همه ی مردم بی چون و چرا، سخن یا کار شما را بپذیرند.

زیرا فرشتگان نیز از خدا سؤال می کنند. «قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا» ۱۴ علوم و اطلاعات فرشتگان، محدود است. «مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۸۹

۱- ۱). کلمه «جاعل» اسم فاعل و رمز تداوم است.

۲- ۲). البتّه ستمکاران را از نیل به این مقام محروم کرده است: «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» بقره، ۱۲۴.

۳- ۳). فعل مضارع نشانه ی استمرار است.

اشاره

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۱)

و خداوند همه ی اسماء (حقائق و اسرار هستی) را به آدم آموخت، سپس آنها را به فرشتگان عرضه داشت و فرمود: اگر راست می گوئید، از اسامی اینها به من خبر دهید؟

نکته ها:

خداوند متعال اسماء (۱) و اسرار عالم هستی را، از نام اولیای خود (۲) تا جمادات را به آدم تعلیم داد. به تعبیر امام صادق علیه السلام که در تفسیر مجمع البیان آمده است:

تمام زمین ها، کوه ها، دره ها، بستر رودخانه ها و حتی همین فرشی که در زیر پای ماست، به آدم شناسانده شد.

پیام ها:

۱ معلم واقعی خداست و قلم، بیان، استاد و کتاب، زمینه های تعلیم هستند. «عَلَّمَ» ۲ برتری انسان بر فرشتگان، به خاطر علم است. «وَعَلَّمَ آدَمَ» ۳ انسان برای دریافت تمام علوم، استعداد و لیاقت دارد. «كُلَّهَا» ۴ فرشتگان عبادت بیشتری داشتند و آدم، علم بیشتری داشت. رابطه مقام خلافت با علم، بیشتر از عبادت است. «نَسَبُحُ بِحَمْدِكَ» («عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» ۵ برای روشن کردن دیگران، بهترین راه، برگزاری امتحان و به نمایش گذاشتن تفاوت ها و لیاقت هاست. «عَلَّمَ» («ثُمَّ عَرَضَهُمْ») («فَقَالَ أَنْبِئُونِي» ۶ فرشتگان، خود را به مقام خلیفه الهی لایق تر می دانستند. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۳)

ص: ۹۰

۱- ۱. «اسم» در عرف ما فقط به معنی نام و نشان است، ولی در فرهنگ قرآنی نام همراه با محتواست. چنان که «فله الاسماء الحسنی» یعنی خداوند صفات عالیه دارد.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۴ و اکمال الدین صدوق، ج ۱، ص ۱۴.

۳- ۳. در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» یعنی اگر شما فرشتگان در ادعای لایق تر بودن خود، صادق هستید. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۳۲)

۳۲/۲

فرشتگان گفتند: پروردگارا! تو پاک و منزهی، ما چیزی جز آنچه تو به ما آموخته ای نمی دانیم، همانا تو دانای حکیمی.

نکته ها:

ابلیس و ملائکه هر کدام به نوعی خود را برتر از آدم می دیدند؛ ابلیس به واسطه ی خلقت؛ «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» و فرشتگان به واسطه ی عبادت؛ «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» امّا ابلیس در برابر فرمان سجده خداوند، ایستادگی کرد، ولی فرشتگان چون حقیقت را فهمیدند، پوزش خواستند و به جهل خود اقرار کردند. «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا»

پیام ها:

۱ عذرخواهی از سؤال بدون علم، یک ارزش است. «سُبْحَانَكَ» ۲ اوج گرفتن ها و خود برتر دیدن ها باید تنظیم شود. گویندگان سخن «نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ» گفتند: «لَا عِلْمَ لَنَا» ۳ به جهل خود اقرار کنیم. «لَا عِلْمَ لَنَا» فرشتگان عالی ترین نوع ادب را به نمایش گذاشتند. کلمات: «سُبْحَانَكَ»، «لَا عِلْمَ لَنَا»، «عَلَّمْتَنَا»، «إِنَّكَ»، «أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»، همه نشانه ی ادب است.

۴ علم فرشتگان، محدود است. «لَا عِلْمَ لَنَا» ۵ علم خداوند، ذاتی است؛ «إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ» ولی علم دیگران، اکتسابی است.

«عَلَّمْتَنَا»

۶ امور عالم را تصادفی نپنداریم. «أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

اشاره

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (۳۳)

ص: ۹۱

(خداوند) فرمود: ای آدم فرشتگان را از نام های آنان خبر ده. پس چون آدم آنها را از نام هایشان خبر داد، خداوند فرمود: که آیا به شما نگفتم که اسرار آسمان ها و زمین را می دانم و آنچه را آشکار می کنید و آنچه را پنهان می داشتید (نیز) می دانم.

پیام ها:

۱ به استعدادهای لایق، فرصت شکوفایی و بروز بدهید. «أَنْبِئُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ» ۲ در آزمون علمی که خداوند برگزار نمود، آدم بر فرشتگان برتری یافت. «فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ» ۳ ملائکه علاوه بر آنچه گفتند، مسائلی را هم کتمان می داشتند. «كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۳۴]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (۳۴)

و هنگامی که به فرشتگان گفتیم برای آدم سجده کنید، همگی سجده کردند جز ابلیس که سر باز زد و تکبر کرد، و از کافران گردید.

نکته ها:

به فرموده قرآن، ابلیس از نژاد جن بود که در جمع فرشتگان عبادت می کرد. «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» (۱) سجده بر آدم چون به فرمان خدا بود، در واقع بندگی و عبودیت خداست. (۲) زیرا عبادت واقعی، عملی است که خداوند بخواهد، نه آنکه طبق میل ما باشد.

ابلیس حاضر بود قرن ها سجده کند، ولی به آدم سجده نکند.

ص: ۹۲

۱-۱. کهف، ۵۰.

۲-۲. عیون اخبار الرضا.

ابلیس مرتکب دو انحراف و خلاف شد:

الف: خلاف عقیدتی؛ «أَبَى» که سبب فسق او شد. (۱)

ب: خلاف اخلاقی؛ «اسْتَكْبَرَ» که سبب دوزخی شدن او گردید. (۲)

سجده برای آدم نه تنها به خاطر شخص او، بلکه به خاطر نسل و اولاد او نیز بوده است. چنان که در جای دیگری می فرماید: «خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» (۳) امام سجاده علیه السلام می فرماید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

سجده بر آدم به خاطر ذریه

و نسل او بود. (۴)

سجده فرشتگان موقتی بود، اما نزول آنها بر مؤمنان و استغفارشان برای آنان دائمی است. «الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» (۵) سجده بر آدم نه به خاطر جسم او، بلکه به خاطر روح الهی اوست. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (۶) بی انصافی است که تمام فرشتگان بر انسان سجده کنند، ولی انسان برای خدا سجده نکند.

پیام ها:

۱ فرشتگان نیز مانند انسان، مورد خطاب و امر و نهی قرار دارند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۲ لیاقت، از سابقه مهمتر است. فرشتگان قدیمی باید برای انسان تازه به دوران رسیده اما لایق، سجده کنند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۳ خطرناک تر از نافرمانی در عمل، بی اعتقادی به فرمان است. «أَبَى وَ اسْتَكْبَرَ»

ص: ۹۳

۱- ۱. «فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ» كهف، ۵۰.

۲- ۲. «فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ» زمر، ۷۲.

۳- ۳. اعراف، ۱۱.

۴- ۴. تفسیر صافی، ذیل آیه.

۵- ۵. کسانی که گفتند پروردگار ما خداست و در این عقیده پایدار بودند فرشتگان بر آنان نازل می شوند. فضیلت، ۳۰. و در جای دیگر می فرماید: «و يستغفرون للذين آمنوا» یعنی فرشتگان برای اهل ایمان دائماً در حال استغفارند. غافر، ۷.

۶- ۶. حجر، ۲۹.

[سوره البقره (۲): آیه ۳۵]

اشاره

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۳۵)

و گفتیم: ای آدم! تو با همسرت در این باغ سکونت کن و از (هر کجای) آن هر چه می خواهید به فراوانی و گوارایی بخورید، اما به این درخت نزدیک نشوید که از ستمگران خواهید شد.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، «شجر» علاوه بر درخت، به «بوته» هم گفته می شود. مثلاً به بوته کدو می گوید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَقْطِينٍ» (۱)، بنا بر این اگر در روایات و تفاسیر می خوانیم که مراد از شجر در این آیه گندم است، جای اشکال نیست.

«جنات» به باغهای دنیا نیز گفته می شود، چنان که در سوره ی قلم آیه ۱۷ آمده است: «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ»

ما صاحبان باغ را آزمایش نمودیم. آنچه از آیات دیگر قرآن و روایات استفاده می شود، باغی که آدم در آن مسکن گزید، بهشت موعود نبوده است زیرا:

۱ آن بهشت، برای پاداش است و آدم هنوز کاری نکرده بود که استحقاق پاداش داشته باشد. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ» (۲) کسی که به بهشت وارد شود، دیگر خارج نمی شود. «وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ» (۳) در آن بهشت، امر و نهی و ممنوعیت و تکلیف نیست، در حالی که آدم از خوردن درخت نهی شد. به علاوه در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که بهشت آدم، بهشت موعود نبوده است.

این نهی که برای حضرت آدم شد، نهی تکلیفی نبود که انجامش حرام باشد، بلکه جنبه ی توصیه و راهنمایی داشت.

ص: ۹۴

۱-۱. صافات، ۱۴۶.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۲.

۳-۳. حجر، ۴۸.

۱ در مسکن، زن تابع مرد است. «أَنْتَ وَ زَوْجُكَ» (۱) در شیوه ی تربیت، هر گاه خواستید کسی را از کار یا چیزی باز دارید، ابتدا راههای صحیح، باز گذاشته شود و سپس مورد نهی اعلام شود. ابتدا فرمود:

«كُلًّا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا»

سپس فرمود: «لَا تَقْرَبَا» ۳ نزدیک شدن به گناه همان، و افتادن در دامن گناه همان. «لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا» ۴ تخلف از راهنمایی های الهی، ظلم به خویشتن است. «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» آدم و همسرش نیز برای توبه گفتند: «ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» البته با توجه به عصمت انبیا مراد از ظلم در این قبیل موارد، ترک اولی است.

[سوره البقره (۲): آیه ۳۶]

اشاره

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ (۳۶)

پس شیطان آن دو را به لغزش انداخت و آنان را از باغی که در آن بودند، خارج ساخت و (در این هنگام به آنها) گفتیم: فرود آید در حالی که بعضی شما دشمن برخی دیگر است و برای شما در زمین قرارگاه و تا وقتی معین بهره و برخوردار است.

نکته ها:

از آیه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» که قبلاً خواندیم، استفاده می شود که غرض اصلی از خلقت آدم این بود که وی در زمین زندگی کند، ولی زندگی در زمین نیازمند یک نوع آمادگی بود و باید آدم بداند که:

۱ آزاد مطلق نیست. در زندگی او، امر و نهی و تکلیف وجود دارد.

ص: ۹۵

۱-۱). در مسأله امر و نهی، وسوسه و اخراج از بهشت، آدم و همسرش یکسان مورد خطاب قرار گرفته اند؛ «كُلًّا، شِئْتُمَا، لَا تَقْرَبَا، فَتَكُونَا، فَأَزَلَّهُمَا، فَأَخْرَجَهُمَا» اما در مسأله ی مسکن، بجای «اسکنا» فرموده است: «اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ»

۲ ابلیس دشمن اوست و چه بسا با سوگند و وعده های دروغ، انسان را فریب دهد.

۳ اطاعت از شیطان، عامل سقوط اوست.

۴ توبه، وسیله جبران است.

امام رضا علیه السلام می فرماید:

ماجرای لغزش آدم، قبل از رسیدن به مقام نبوت بوده و از لغزش های کوچکی بوده که قابل عفو است. (۱)

شیطان برای ایجاد لغزش، دست به هر نوع تاکتیک روانی و تبلیغاتی زد، از جمله:

الف: برای آدم و حوا سوگند یاد کرد. «قَاسَمَهُمَا» (۲) ب: قیافه ی خیرخواهانه به خود گرفت و گفت:

من از خیرخواهان شما هستم.

«إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» (۳) ج: وعده ابدیت داد، که اگر این گیاه را بخورید، زندگی و حکومت ابدی خواهید داشت. «شَجَرَهُ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَا يَبْلَى» (۴) د: دروغ گفت و به ذات حقّ تهمت زد. «مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنِ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَينِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ» (۵) یعنی

پروردگارتان شما را نهی نکرد مگر از ترس اینکه

شما فرشته شوید یا به زندگی ابدی برسید.

پیام ها:

۱ خطر شیطان، برای بزرگان نیز هست. او به سراغ آدم و حوا آمد. «فَأَزَلَّهُمَا» ۲ شیطان، دشمن دیرینه ی نسل بشر است. زیرا از روز اول به سراغ پدر و مادر ما رفت. «فَأَزَلَّهُمَا» ۳ انسان به خودی خود، جایز الخطا و وسوسه پذیر است. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ» ۴ هر انسانی به خاطر استعدادها و لیاقت هایی که دارد بهشتی است، ولی خلاف ها او را سقوط می دهد. «فَأَخْرَجَهُمَا»

ص: ۹۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۰.

۲-۲. اعراف، ۲۱.

۳-۳. اعراف، ۲۱.

۴-۴. طه، ۱۲۰.

۵-۵. اعراف، ۲۰.

۵ از نافرمانی خداوند و عواقب تلخ و سوسه های ابلیس، عبرت بگیریم. تحت نفوذ شیطان قرار گرفتن، برابر با خروج از مقامات الهی و محرومیت از آنهاست. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ» («فَأَخْرَجَهُمَا» ۶ زندگی دنیا، موقتی است. «إِلَى حِينٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۳۷]

اشاره

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۳۷)

پس آدم از سوی پروردگارش کلماتی دریافت نمود، (وبا آن کلمات توبه کرد)، پس خداوند لطف خود را بر او بازگرداند. همانا او توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

چون آدم از غذایی که نباید بخورد، چشید و از آن همه نعمت و رفاه محروم شد، متوجه اشتباه خود گردید. او در اثر پشیمانی و ندامت، کلماتی را از خداوند دریافت کرد و به وسیله ی آن کلمات، توبه نمود. (۱)

طبق آنچه از روایات شیعه و سنی استفاده می شود، مراد از کلماتی که آدم به وسیله ی آن توبه نمود، توسل به بهترین خلق خدا یعنی حضرت محمد و اهل بیت او علیه و علیهم السلام است. چنان که در تفسیر درّ المنثور از ابن عباس نقل شده است که آدم برای پذیرش توبه اش، خداوند را به این نام ها قسم داد: «بحق محمد و علی و فاطمه و الحسن و الحسين» (۲) البته برخی معتقدند، مراد از کلمات، همان جمله ای است که در سوره ی اعراف آمده است: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۳)

خدایا! ما به خود ستم کرده ایم و اگر تو ما را نیامرزی و

مورد رحمت قرار ندهی، حتماً از زیانکاران خواهیم بود.

ص: ۹۷

۱-۱. توبه، به معنی بازگشت است. اگر توبه را به خدا نسبت دهیم، به معنی بازگشت لطف و رحمت او بر بنده ی خلافکار و پشیمان است؛ «هُوَ التَّوَّابُ» و اگر آن را به بنده نسبت دهیم به معنی بازگشت انسان خطا کار به سوی خداوند است. «فَتَابَ عَلَيْهِ»

۲-۲. تفسیر درّ المنثور، ج ۱، ص ۶۰.

۳-۳. اعراف، ۲۳.

۱ هم چنان که توفیق توبه از خداست، باید چگونگی و راه توبه را نیز از خداوند دریافت کنیم. «مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ» ۲ قبول توبه و ارائه ی راه آن، از شئون تربیت و ربوبیت اوست. «مِنْ رَبِّهِ» ۳ این همه لطف و قبول توبه، تنها کار خداست. «هُوَ» ۴ اگر توبه واقعی باشد، خداوند آن را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ» ۵ اگر توبه را شکستیم، باز هم خداوند توبه را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ» ۶ عذرپذیری خداوند همراه با رحمت است، نه عتاب و سرزنش. «التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیات ۳۸ تا ۳۹]

اشاره

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۳۸) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۳۹)

گفتیم: همگی از آن (باغ به زمین) فرود آید، و آن گاه که هدایتی از طرف من برای شما آمد، پس هر که از هدایت من پیروی کند، نه برایشان بیمی است و نه غمگین خواهند شد.

و(لی) کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنانند اهل دوزخ که همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

گرچه اعتراف به خطا و توبه ی آدم، سبب شد که خداوند او را عفو نماید، ولی بعد از توبه بار دیگر به بهشت بر نمی گردد. زیرا آثار وضعی لغزش، غیر از عفو الهی است. فرمان هبوط در چند آیه ی قبل همراه نوعی قهر بود، ولی در این آیه

چون بعد از توبه آدم است به صورت عادی مطرح شده است. همچنین امیدوار می کند که اگر از هدایت الهی پیروی کنند، حزن و اندوهی نخواهند داشت.

پیام ها:

۱ گاهی یک حرکت، دامنه ی تأثیرات خوب و بدش در همه ی عصرها و نسل ها گسترده می شود. «اهْبُطُوا مِنْهَا جَمِيعًا» ۲ با یک لغزش و خطا، نباید کسی را طرد کرد، زیرا انسان قابل ارشاد و هدایت پذیر است. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ۳ برای راهنمایی بشر، آمدن انبیا قطعی است. «يَأْتِيَنَّكُمْ» ۴ هدایت واقعی تنها از طرف خداست. «مِنِّي هُدًى» ۵ امتیت و آرامش واقعی، در سایه ی پیروی از دین و دستورات خداوند حاصل می شود. «فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۰]

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (۴۰)

ای فرزندان اسرائیل! نعمت هایم را که به شما ارزانی داشتم، به خاطر بیاورید و به پیمانم (که بسته اید) وفا کنید، تا من (نیز) به پیمان شما وفا کنم و تنها از من پروا داشته باشید.

نکته ها:

اسرائیل، نام دیگر حضرت یعقوب است که از دو کلمه ی «اسر» و «ئیل» ترکیب یافته است. «اسر» به معنای بنده و «ئیل» به معنای خداوند است. بنا بر این اسرائیل در لغت به معنای بنده ی خداست.

تاریخ بنی اسرائیل و اسارت آنان به دست فرعونیان و نجات آنها به دست حضرت موسی علیه السلام و بهانه گیری و ارتداد آنان، یک سرنوشت و تاریخ ویژه ای برای این قوم به وجود آورده است. این تاریخ برای مسلمانان نیز آموزنده و پندآموز

است که اگر به هوش نباشند، به گفته روایات به همان سرنوشت گرفتار خواهند شد.

پیمان های الهی، شامل احکام کتاب های آسمانی و پیمان های فطری که خداوند از همه گرفته است، می شود. در قرآن به مسئله امامت، عهد گفته شده است:

﴿لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ (۱) یعنی

پیمان من «مقام امامت» به افراد ظالم نمی رسد. پس وفای به عهد یعنی وفای به امام و رهبر آسمانی و اطاعت از او.

ضمناً در روایات می خوانیم:

نماز عهد الهی است. (۲)

پیام ها:

۱ یاد نعمت های پروردگار، سبب محبت و اطاعت اوست. «اذكروا» («أوفوا») به هنگام دعوت به سوی خداوند، از الطاف او یاد کنید تا زمینه ی پذیرش پیدا شود. «اذكروا» ۲ یاد و ذکر نعمت ها، واجب است. «اذكروا» ۳ نعمت هایی که به نیاکان داده شده، به منزله ی نعمتی است که به خود انسان داده شود. با اینکه نعمت ها به اجداد یهود زمان پیامبر داده شده بود، اما خداوند به نسل آنان می گوید فراموش نکنند. «اذكروا» ۴ وفا به پیمان های الهی، واجب است. «بعهدی» ۵ بهره گیری از الطاف خداوند، مشروط به گام برداشتن در مسیر تکالیف الهی است. «أوفوا بعهدكم» آری، اگر مطیع خدا بودیم، خداوند نیز دعاهای ما را مستجاب خواهد کرد. «أوفوا بعهدكم» ۶ در انجام تکالیف الهی، از هیچ قدرتی نترسیم و ملاحظه ی کسی را نکنیم.

تبلیغات سوء دشمن، ملامت ها، تهدیدها و توطئه ها مهم نیست، قهر خدا از همه مهمتر است. ﴿وَإِنِّي فَازُحَبُونِ﴾

ص: ۱۰۰

۱-۱. بقره، ۱۲۴.

۲-۲. وسائل، ج ۴، ص ۱۱۰.

اشاره

وَ آمَنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتَتُونِ (۴۱)

و به آنچه (از قرآن) نازل کردم، ایمان بیاورید که تصدیق می کند آنچه را (از تورات) با شماست. و نخستین کافر به آن نباشید و آیات مرا به بهای ناچیز نفروشید و تنها از من پروا کنید.

نکته ها:

این آیه خطاب به دانشمندان یهود می فرماید:

قرآن، هماهنگ با بشاراتی است که در تورات شماست. (۱) شما دانشمندان، زمانی مبلغ و منتظر ظهور اسلام بودید، اکنون پیشگامان کفر نشوید تا به پیروی از شما، سایر یهود از اسلام آوردن سر باز زنند و آیات الهی را به بهای ناچیز ریاست دنیا، نفروشید و از خدا بترسید.

پیام ها:

۱ اعتقادات صحیح مردم را قبول کنیم، تا آنان نیز سخن ما را بپذیرند. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» ۲ وجود تحریف در بخشی از تورات و انجیل، مانع قبول بخش های دیگر نشود. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» ۳ انحراف علما، سبب انحراف دیگران می شود. «وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ» ۴ رمز سکوت و کتمان های نابجای دانشمندان، وابستگی های مادی آنان است.

«وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۵ با توجه به اینکه متاع دنیا قلیل است، رسیدن به تمام منافع دنیا، ارزش یک لحظه انحراف را ندارد. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۶ بجای نگرانی از دست دادن مال و مقام، باید از قهر خدا ترسید. «إِنِّي فَاتَتُونِ»

ص: ۱۰۱

(۱-۱). مراد از هماهنگی قرآن با تورات تحریف نشده، هماهنگی کلی و اجمالی است، نه هماهنگی در تمام احکام.

اشاره

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۲)

و حق را با باطل نپوشانید و حقیقت را با اینکه می دانید، کتمان نکنید.

نکته ها:

کلمه «Bَلْبَسِ» به معنای پوشاندن و «Bَلْبَسِ» به معنای شک و تردید است.

امتیاز انسان، به شناخت اوست و کسانی که با ایجاد شک و وسوسه و شیطنت، حق را از مردم می پوشانند و شناخت صحیح را از مردم می گیرند، در حقیقت یگانه امتیاز انسان بودن را گرفته اند و این بزرگترین ظلم است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

اگر باطل خالصانه مطرح شود، نگرانی نیست. (چون مردم آگاه می شوند و آن را ترک می کنند.) و اگر حق نیز خالصانه مطرح شود، زبان مخالف بسته می شود. لکن خطر آنجاست که حق و باطل، بهم آمیخته شده و از هر کدام بخشی چنان جلوه داده می شود که زمینه ی تسلط شیطان بر هوادارانش فراهم شود. (۱)

پیام ها:

۱ نه حق را با باطل مخلوط کنیم و آن را تغییر دهیم و نه باطل را در لباس حق مطرح سازیم. «لَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ» ۲ و جدان و فطرت، بهترین گواه بر حق پوشی انسان است. «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

اشاره

وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (۴۳)

و نماز را بپادارید و زکات را پردازید و همراه با رکوع کنندگان، رکوع نمایید.

پیام ها:

۱ بعد از دعوت به ایمان، دعوت به عمل صالح است. «آمِنُوا» («أَقِيمُوا» ۲ نماز و زکات، در آئین یهود نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۳ رابطه با خدا، از طریق نماز و کمک به خلق خدا، از طریق زکات و همراهی با

١-١. نهج البلاغه، كلام ٤٩.

دیگران، یک مثلث مقدس است. «أَقِمْوَا»، «آتُوا»، «ارْكَعُوا» ۴ اصل فرمان نماز، با جماعت است. اساس دین بر حضور در اجتماع و دوری از انزوا و گوشه نشینی است. «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۴]

اشاره

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۴۴)

آیا مردم را به نیکی دعوت کرده و خودتان را فراموش می نمایید؟ با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می خوانید، آیا هیچ فکر نمی کنید؟

نکته ها:

اشاره

دانشمندان یهود، قبل از بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مردم را به ایمان آوردن به آن حضرت دعوت می کردند و بشارت ظهور حضرت را می دادند، اما هنگام ظهور، خودشان ایمان نیاوردند و حتی بعضی از آنان به بستگان خود که اسلام آورده بودند، توصیه می کردند که مسلمان بمانند، ولی خودشان اسلام نمی آوردند. (۱)

در روایات آمده است:

دانشمندی که دیگران را به بهشت دعوت کند، ولی خودش اهل جهنم باشد، بزرگترین و سخت ترین حسرت ها را خواهد داشت. (۲)

حق تلاوت، عمل است. امام صادق علیه السلام فرمود: «كونوا دعاه الناس باعما لكم و لا تكونوا دعاه بالستكم» (۳)

با اعمال خودتان مردم را دعوت کنید، نه تنها با گفتار. از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که فرمود:

سوگند که من شما را به کاری دعوت نمی کنم، مگر آنکه خودم پیشگام باشم و از کاری نهی نمی کنم مگر آنکه خودم قبل از شما آن را ترک کرده باشم. (۴)

در نهج البلاغه آمده است:

هر کس خود را امام دیگران قرار داد، ابتدا باید به تعلیم خود پردازد. (۵)

- ١-١. نمونه، ج ١، ص ٢١٤.
- ٢-٢. بحار، ج ٢، ص ٣٧.
- ٣-٣. نور الثقلين، ج ١، ص ٥٧.
- ٤-٤. نهج البلاغه، خطبه ١٧٥.
- ٥-٥. نهج البلاغه، حكمت ٧٣.

امام کاظم علیه السلام فرموده اند: «طوبی للعلماء بالفعل وویل للعلماء بالقول» (۱)

دروود بر عالمانی

که به گفته خود عمل می کنند و وای بر عالمانی که فقط حرف می زنند.

عالم بی عمل در قالب تمثیل

الف: در قرآن: عالم بی عمل، الاغی است که بار کتاب حمل می کند، ولی خود از آن بهره ای نمی برد. (۲)

ب: در روایات:

رسول خدا صلی الله علیه و آله:

عالم بی عمل، مثل چراغی است که خودش می سوزد، ولی نورش به مردم می رسد. (۳)

رسول خدا صلی الله علیه و آله:

عالم بی عمل، چون تیرانداز بدون کمان است. (۴)

عیسی علیه السلام:

عالم بی عمل، مثل چراغی است بر پشت بام که اتاق ها تاریک اند. (۵)

علی علیه السلام:

عالم بی عمل، چون درخت بی ثمر و گنجی است که انفاق نشود. (۶)

امام صادق علیه السلام:

موعظه ی عالم بی عمل، چون باران بر روی سنگ است که در دلها نفوذ نمی کند. (۷)

ج: در کلام اندیشمندان:

عالم بی عمل:

گرسنه ای است روی گنج خوابیده.

تشنه ای است بر کنار آب و دریا.

طیبی است که خود از درد می نالد.

بیماری است که دائماً نسخه درمان را می خواند، ولی عمل نمی کند.

منافقی است که سخن و عملش یکی نیست.

پیکری است بی روح.

ص: ۱۰۴

۱-۱. بحار، ج ۷۸، ص ۲۹۹.

۲-۲. جمعه، ۵.

۳-۳. کنز العمال، ح ۲۹۱۰۹.

۴-۴. بحار، ج ۱۰، ص ۱۰۰.

۵-۵. بحار، ج ۱۴، ص ۳۰۹.

۶-۶. غرر الحکم.

۷-۷. بحار، ج ۲، ص ۳۹.

۱ آمران به معروف، باید خود عامل به معروف باشند. «تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» ۲ اگر مقدمات فراموشی را خود فراهم کرده باشیم، معذور نیستیم. عذر آن فراموشکاری پذیرفته است که بی تقصیر باشد. «تَنْسَوْنَ»، «تَتْلُونَ» ۳ تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، تعقل لازم است. «تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۴ خود فراموشی، نشانه ی بی خردی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۵]

اشاره

وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ (۴۵)

و از صبر و نماز یاری جوید و این کار جز برای خاشعان، گران و سنگین است.

نکته ها:

هر چند این آیه به دنبال خطاب هایی که به یهود شده آمده است، ولی مخاطب آن همه ی مردم هستند. در روایات می خوانیم که حضرت علی علیه السلام هر گاه مسئله ی مهمی برایشان رخ می داد به نماز می ایستادند و این آیه را تلاوت می کردند.

در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده، که

صبر بر سه نوع است: ۱ صبر در برابر مصیبت. ۲ صبر در برابر معصیت. ۳ صبر در برابر عبادت. (۱) بنا بر این آنچه در روایات آمده که مراد از صبر در این آیه روزه است، اشاره به یکی از مصادیق صبر دارد.

نماز برای رسول الله صلی الله علیه و آله و امثال او نور چشم است (۲) و لکن برای بعضی ها که خشوع ندارند، چون بار سنگین است. خشوع، مربوط به قلب و روح و خضوع، مربوط به اعضای بدن است.

نماز با توجه، انسان را به یاد قدرت بی نهایت خدا می اندازد و غیر او را هر چه باشد کوچک جلوه می دهد. مهر او را در دل زیاد می کند، روحیه ی توکل را تقویت می کند و انسان را از وابستگی های مادی می رها کند. همه ی این آثار، انسان را در

ص: ۱۰۵

۱-۱. بحار، ج ۷۱، ص ۷۷.

۲-۲. بحار، ج ۱۶، ص ۲۴۹.

برابر مشکلات مقاوم می سازد.

صبر و مقاومت، کلید تمام عبادات است. فرشتگان به اهل بهشت سلام می کنند، اما نه به خاطر نماز و حج و زکات، بلکه به خاطر مقاومت و پایداری آنها؛ «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) چون اگر مقاومت نباشد، نماز و جهاد و حج و زکات نیز وجود نخواهد داشت. حتی شرط رسیدن به مقام هدایت و رهبری الهی، صبر است؛ «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا» (۲)

خاطره

شاعری به نام نجاشی، که یکی از دوستان اران حضرت علی علیه السلام بود، در ماه رمضان شراب خورد. به دستور امام، هشتاد ضربه تازیانه به او زدند و بیست ضربه نیز به خاطر ارتکاب گناه در ماه رمضان اضافه زدند. او ناراحت شد و به معاویه پیوست و علیه حضرت شعر گفت! اطرافیان نجاشی که قبیله ای مهم در کوفه بودند از علی علیه السلام گلایه کردند که چرا یاران خود را نگه نمی دارد؟! طارق بن عبد الله رئیس آنها با ناراحتی به امام گفت: شما چرا بین دوست و بیگانه تفاوت قائل نمی شوید؟ شخصی همانند نجاشی نباید شلاق بخورد، ما این گونه رفتار را تحمل نمی کنیم. امام در جواب او این آیه را تلاوت فرمود: «وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ» طارق نیز به معاویه پیوست.

بنا بر این گرچه آیه درباره نماز است، ولی در موارد مشابه می توان از آیات قرآن استمداد کرد.

پیام ها:

۱ صبر و نماز، دو اهرم نیرومند در برابر مشکلات است. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ» ۲ هر چه در آستان خدا اظهار عجز و بندگی بیشتر کنیم، امدادهای او را بیشتر دریافت کرده و بر مشکلات پیروز خواهیم شد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»

ص: ۱۰۶

۱-۱. رعد، ۲۴.

۲-۲. سجده، ۲۴.

۳ استعانت از خداوند در آیه ی «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» منافاتی با استعانت از آنچه به دستور اوست، ندارد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ» ۴ سنگین بودن نماز، نشانه ی تکبر در برابر خداست. «لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۶]

اشاره

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (۴۶)

(خاشعان) کسانی هستند که به (قیامت و) ملاقات (با حساب) پروردگارشان و بازگشت به او ایمان دارند.

نکته ها:

«لقاء» به معنی دیدن نیست، بلکه به معنی حضور است. چنان که اگر شخصی نابینا به حضور کسی برود، می گوید با او ملاقات کردم، گرچه او را ندیده است.

صاحب مجمع البیان نیز می گوید: مراد از لقای پروردگارش، ملاقات با پاداش و کیفر خداست.

شاید مراد از ملاقات پروردگار، همان حالت عرفانی باشد که خاشعان در نماز پیدا می کنند، زیرا نماز حضور در برابر خداست.

اگر «ظن» و گمان در برابر علم باشد، مورد انتقاد است؛ «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» (۱) اما اگر مراد از گمان، اطمینان باشد ارزش است، گرچه یقین قوی نباشد. چنان که خداوند نیز از رزمندگان شجاع و مخلص، به صاحبان گمان تعبیر نموده است: «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَهُ كَثِيرَةً» (۲)

پیام ها:

۱ گمان به وجود قیامت هم، برای کنترل رفتارها کافی است. «يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا» ۲ خاشع، در نماز احساس ملاقات با خداوند را دارد. «الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ»

ص: ۱۰۷

۱- ۱. نجم، ۲۸.

۲- ۲. بقره، ۲۴۹.

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۴۷)

ای بنی اسرائیل! نعمتم را که به شما ارزانی داشتم، بیاد آورید و این که من شما را بر جهانیان برتری بخشیدم.

نکته ها:

این آیه، از فرزندان و نسل حضرت یعقوب می خواهد که برای معرفت بیشتر خداوند و زنده شدن روح شکرگزاری و دلگرم شدن به نعمت های الهی، از آن موهبت ها و نعمت ها یاد کنند. البته برتری و فضیلت بنی اسرائیل، نسبت به مردم زمان خودشان بود. زیرا قرآن درباره مسلمانان می فرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» (۱)

شما

بهترین امت ها هستید. همچنین ممکن است مراد از برتری، پیروزی حضرت موسی و قوم بنی اسرائیل بر فرعونیان باشد، نه برتری اخلاقی و اعتقادی. (۲) زیرا قرآن بارها از بهانه جویی های بی مورد و بی اعتقادی آنها انتقاد می کند.

پیام ها:

۱ نعمت و فضیلت بدست خداوند است. «نِعْمَتِي»، «أَنْعَمْتُ»، «فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ»
۲ نجات از سلطه ی طاغوت، از بزرگ ترین نعمت های الهی است. «نِعْمَتِي»، «فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ»

اشاره

وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۸)

و بترسید از روزی که هیچ کس چیزی (از عذاب خدا) را از کسی دفع نمی کند و هیچ شفاعتی از کسی پذیرفته نمی شود، و از کسی غرامت و بدلی گرفته نشود و یاری نخواهند شد.

ص: ۱۰۸

۱-۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲-۲. جاثیه، ۱۶.

در این آیه به برخی باورهای غلط و امیدهای نابجای یهود، اشاره شده است.

آنان گمان می کردند که در روز قیامت اجدادشان، شفیع آنان خواهد شد. چنان که بت پرستان، بت ها را شفیع خود می پنداشتند. برخی از آنان قربانی کردن را کفاره ی گناهان دانسته و اگر پول نداشتند، یک جفت کبوتر را سر می بریدند.

گروهی از آنان به همراه مرده، طلا و زیورآلات دفن می کردند تا مرده به عنوان جریمه ی گناهانش بردارد.

غافل از آنکه قیامت بر خلاف دنیاست، که برخی با پول و پارتی و یا حمایت گرفتن از قدرت ها، بر مشکلاتشان پیروز می شوند.

در روز قیامت، تمام سبب ها قطع؛ «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱) و نسبت ها محو؛ «فَلَا... أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۲) و زبان عذرخواهی بسته می شود؛ «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۳) مال و فرزند کارآیی ندارند؛ «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۴) و خویشاوندی نیز ثمری ندارد؛ «لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ» (۵) قدرت ها پوچ می شوند؛ «هَلَكَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ» (۶) و شفاعت بدون اذن خداوند پذیرفته نمی شود؛ «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» (۷) و فدیة پذیرفته نمی شود. «لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ» (۸)

بحثی درباره شفاعت

شفاعت از کلمه «شفع» به معنای جفت است، یعنی افرادی که مایه ای از ایمان و تقوی و عمل داشته و در آن روز کمبودی دارند، لطفی به آن مایه ها اضافه می شود و در اثر جفت و همراه شدن با لطف اولیای الهی، از قهر خداوند نجات می یابند.

بنا بر این شفاعت، تنها شامل کسانی می شود که تلاشگرند، ولی در راه مانده اند و نیاز به قدرتی دارند که در کنار آنان باشد.

ص: ۱۰۹

۱-۱. بقره، ۱۶۶.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰۱.

۳-۳. مرسلات، ۳۶.

۴-۴. شعراء، ۸۸.

۵-۵. ممتحنه، ۳.

۶-۶. الحاقه، ۲۹.

۷-۷. انبیاء، ۲۸.

۸-۸. حدید، ۱۵.

حدود سی آیه از قرآن مربوط به شفاعت است که به چند دسته تقسیم می شوند:

۱ آیاتی که شفاعت را نفی می کنند، مانند: «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ فِيهِ وَلَا حُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» (۱)،

روزی که معامله و دوستی و شفاعت در آن نیست.

۲ آیاتی که شفاعت را مخصوص خداوند می دانند، مانند: «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ» (۲)،

غیر از او هیچ یاور و شفاعت کننده ای نیست.

۳ آیاتی که از شفاعت دیگران با اذن خداوند یاد می کنند، مانند: «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۳)،

چه کسی در نزد او (خداوند) شفاعت می کند مگر به اذنش؟ ۴ آیاتی که شرایط شفاعت شوندگان را بیان می کنند، مانند:

الف: شفاعت برای کسی است که مورد رضایت خدا باشد. «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ» (۴) ب: برای ظالمان، دوستدار و شفيعی نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ» (۵) ج: فرشتگان برای کسانی که ایمان آورده اند، دعا و استغفار می کنند. «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۶) با توجه به آیات فوق، معلوم می شود که شفاعت بی قید و شرط نیست و شفاعت به اجازه و اذن خداست و شفاعت شونده، باید واجد شرایطی باشد و اگر کسی شرایط شفاعت را دارا نباشد، هر چند همسر پیامبر خدا باشد، مورد شفاعت قرار نمی گیرد. چنان که همسر نوح و لوط علیهما السلام به علت فسق، مشمول شفاعت نشدند.

«فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُعَيِّبَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ» (۷) بنا بر این شفاعتی سازنده است که انسان را با اولیای خدا پیوند دهد و مانع یأس او شود. ولی اگر ایمان به شفاعت سبب جرأت بر گناه گردد، همانگونه که مسیحیان عقیده دارند که عیسی فدا شد تا گناهان ما بخشیده شود، هرگز قابل قبول نیست.

ص: ۱۱۰

۱-۱. بقره، ۲۵۴.

۲-۲. سجده، ۴.

۳-۳. بقره، ۲۵۵.

۴-۴. انبیاء، ۲۸.

۵-۵. غافر، ۱۸.

۶-۶. غافر، ۷.

۷-۷. تحریم، ۱۰.

سؤال: آیا شفاعتِ اولیای خدا، به معنای ایستادن در برابر اراده ی خدا نیست؟ کسی را که خدا اراده کرده عذاب کند، پیامبر با شفاعت خود جلو آن اراده را نمی گیرد؟ پاسخ: هم کیفر بدکاران و هم اجازه شفاعت به اولیای خود، اراده و خواست اوست.

بنا بر این شفاعت اولیای خدا، چیزی در برابر اراده ی الهی نیست.

سؤال: آیا شفاعت اولیای خدا به این معناست که رحم آنان از خدا بیشتر است. زیرا خدا می خواهد عذاب کند و اولیای او شفاعت می کنند؟ پاسخ: هم وجود رحم در اولیای خدا و هم اجازه ی استفاده از آن، از طرف خداست.

بنا بر این اوست که با رحم و لطف خود، اجازه ی شفاعت می دهد.

سؤال: آیا شفاعت، اراده ی خدا را تغییر می دهد؟ پاسخ: اراده ی خداوند در شرائط مختلف یک نوع نیست. اراده خدا بر کیفر گناهکار است، ولی اگر او توبه کند، قهرش را برمی دارد. زیرا شرائط انسان گناهکار با انسان توبه کار فرق دارد. انسانی بخاطر محبت و ارادت و اطاعت از اولیای خدا در دنیا، مشمول شفاعت آنان می شود و دیگری که مخالف آنان بوده، مشمول نمی شود.

اسباب بخشش گناهان در دنیا سه چیز است:

۱ توبه. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۱) ترک گناهان کبیره. «إِنَّ تَجَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۲) حسنات و کارهای نیک. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۳) ولی در آخرت، راه بخشش فقط شفاعت است.

پیام ها:

۱ ترس از حضور در دادگاه الهی، بدون وجود هر گونه وکیل یا شفیع، زمینه ی تقویت تقوای الهی است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا» ۲ در برابر عقاید خرافی و باطل، با قاطعیت برخورد کنید. «لَا يُقْبَلُ»، «لَا يُؤْخَذُ»

ص: ۱۱۱

۱-۱. بقره، ۱۶۰.

۲-۲. نساء، ۳۱.

۳-۳. هود، ۱۱۴.

اشاره

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبُّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۴۹)

و(نیز به خاطر بیاورید) آن زمان که شما را از فرعونیان رهایی بخشیدیم، که همواره شما را به بدترین وجهی آزار می دادند، پسران شما را سر می بریدند و زنان شما را زنده نگه می داشتند و در این امر، برای شما آزمایش بزرگ و سختی از طرف پروردگارتان بود.

نکته ها:

«فرعون»، عنوان پادشاهان روم، «کسری»، عنوان پادشاهان ایران و «خاقان» عنوان پادشاهان ترک بود. فرعون زمان حضرت موسی، رامسیس اول نام داشت که می گویند جسدش در موزه قاهره نگهداری می شود. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِدَنِكَ لَتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» (۱) واژه «يَسُومُونَكُمْ» از ریشه «سوم» به معنی پی در پی دنبال چیزی رفتن است و «يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ» یعنی شما را به صورت مداوم عذاب می کردند. یکی از عذاب ها و شکنجه ها، کشتن پسران بود که این امر، یا به خاطر خوابی بود که در تعبیر آن به فرعون گفته بودند: تو به دست مردی از بنی اسرائیل از بین خواهی رفت، و یا به خاطر جلوگیری از رشد بنی اسرائیل بود.

پیام ها:

۱ آزادی از سلطه ی طاغوت ها، از بزرگ ترین نعمت هاست. چنان که خداوند از میان همه نعمت ها، نام آن را برده است. «نَجَّيْنَاكُمْ» ۲ بیان سختی ها و تلخی های گذشته، لذت آزادی امروز را چندین برابر می کند.

«يَسُومُونَكُمْ»

«يُدَبُّحُونَ»

«يَسْتَحْيُونَ»

۳ طاغوت ها، بدون اطرافیان قدرت ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

ص: ۱۱۲

۴ ناگواری و آزادی، هر دو وسیله ی آزمایش و تربیت هستند. «بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۵ محو نیروهای دفاعی و توسعه ی نیروهای رفاهی، کار فرعونى است.

«يُدْبِحُونَ أَبْنَاءَ كُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَ كُمْ»

۶ طاغوت ها برای حفظ نظام و سلطه ی خود، به هر نوع شکنجه ای دست می زنند. «يَسْؤُمُونَكُمْ» ، «يُدْبِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۰]

اشاره

وَ إِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَ أَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۵۰)

و (به خاطر بیاورید) هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات دادیم و فرعونیان را در حالی که شما تماشا می کردید، غرق کردیم.

نکته ها:

ماجرای عبور بنی اسرائیل از رود نیل، در چند سوره قرآن بیان شده است. (۱)

خداوند با شکافتن آب، از طریق زدن عصای حضرت موسی علیه السلام، آنان را از رود دریاگونه ی نیل عبور داد.

در این آیه، سه معجزه ی الهی در کنار هم مطرح شده است:

الف: شکافتن دریا. ب: نجات بنی اسرائیل. ج: غرق فرعونیان.

پیام ها:

۱ نقش اسباب، بسته به اراده ی حکیمانه خداوند است. موسی یک عصا دارد که گاهی از سنگ آب می جوشاند؛ «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ» و گاهی به آب خورده و از میان آن راه گشوده می شود. «فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ» ۲ پایان شب سیه سفید است. بنی اسرائیل بعد از آن همه شکنجه و بلا به رفاه و نجات رسیدند. «فَأَنْجَيْنَاكُمْ»

ص: ۱۱۳

۳ انتقام از ستمگران در حضور ستمدیدگان، مرهمی برای آنهاست. «أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۱]

اشاره

وَ إِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰٓ اَزْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ (۵۱)

و(به خاطر بیاورید) هنگامی که با موسی چهل شب وعده گذاردیم و شما پس از (آمدن) او(به میقات،) گوساله را(معبود خود) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

نکته ها:

نام حضرت موسی علیه السلام در سی و چهار سوره قرآن و ۱۳۶ مرتبه آمده است.

ماجرای میعاد حضرت موسی، در سوره های اعراف و طه نیز آمده است. (۱) محلّ وعده، کوه طور و مدّت آن ابتدا سی شب معین شده بود و در وعده گاه، ده شب دیگر به آن اضافه شد که این مدّت برای دریافت کتاب تورات بود، ولی بنی اسرائیل علی رغم اینکه رهبری همچون هارون، برادر حضرت موسی را در میان خود داشتند، همه ی نعمت ها و الطاف الهی را فراموش کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتند. گوساله ای از طلا که بدست مجسمه سازی هنرمند به نام سامری، در غیاب موسی ساخته شده بود.

از آیات قرآن استفاده می شود که در این وعده، سه مسئله مورد نظر بوده است:

گرفتن تورات، اثبات مقام خلافت برای هارون، آزمایش بنی اسرائیل.

در سقوط جامعه ی بنی اسرائیل به دامن شرک، چند عامل نقش داشت:

الف: حضور نداشتن رهبری چون حضرت موسی.

ب: حضور منحرفین هنرمندی مانند سامری.

ج: استفاده از طلا و زیور آلاتی که جاذبه داشت.

ص: ۱۱۴

د: بوق های پر سر و صدای تبلیغاتی. زیرا گوساله سامری صدا می کرد.

ه: مردم ساده و زود باور و نبود ایمان عمیق.

و: زمینه ی مساعد و سابقه ی گاو پرستی.

پیام ها:

۱ کناره گیری رهبران الهی از جامعه برای مدّت محدود به منظور عبادت خدا، کاری شایسته و نیکو است. (۱) «وَاعْذَنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» ۲ عبادت در چهل شب و به دور از مردم، دارای آثار خاصّی است. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» ۳ عدد چهل، در دریافت وحی و الهامات روحانی نقش دارد. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» ۴ شرک، ظلم به انسانیت است. زیرا که انسان دست خود را از دست خداوند برمی دارد و در دست ناهلان عاجز می گذارد. «وَ أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۲]

اشاره

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۵۲)

آن گاه پس از آن (انحراف) از شما در گذشتیم تا شاید شکر (این نعمت را) به جای آرید.

نکته ها:

توبه از شرک، ایمان آوردن و اظهار شهادتین است. زیرا بعثت انبیا، برای نجات انسان از شرک و کفر است. بنا بر این آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» (۲) که می فرماید:

خداوند شرک را نمی بخشد. مربوط به کسانی است که در حال شرک از دنیا بروند و به توحید و یگانه پرستی باز نگردند.

پیام ها:

۱ حتّی برای شرک و گوساله پرستی نیز راه توبه و بازگشت وجود دارد. «ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ» ۲ عفو الهی، خود زمینه ای برای شکرگزاری است. «عَفَوْنَا» (لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

ص: ۱۱۵

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. نساء، ۴۸ و ۱۱۶.

اشاره

وَ إِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۵۳)

و(نیز بخاطر آورید) هنگامی که به موسی کتاب(تورات) و فرقان دادیم، تا شاید شما هدایت شوید.

نکته ها:

فرقان، وسیله ای است که حق را از باطل جدا می سازد. و چون در کتاب آسمانی حق از باطل جدا می شود، به آن فرقان گفته می شود. شاید هم مراد از فرقان، با توجه به اینکه در کنار کتاب آمده است، همان معجزات نه گانه یا حقایق دیگری باشد که غیر از تورات به حضرت موسی عطا شده است.

پیام ها:

۱ کتب آسمانی، بیانگر حق و مایه ی افتراق آن از باطل هستند. «الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ» ۲ حجت از طرف خداوند تمام است، ولی مردم به خاطر هوسها، گاهی حق را نمی پذیرند. «لَعَلَّكُمْ» ۳ هدف از نزول کتب آسمانی، هدایت مردم است. «الْكِتَابَ» («لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»)

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ فَتُوبُوا إِلَيَّ يَا بَارِئِكُمْ فَمَا قُتِلُوا أَنفُسَهُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۵۴)

و(بخاطر بیاورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من، شما با(به پرستش) گرفتن گوساله، به خود ستم کردید. پس به سوی خالق خود توبه کرده و باز گردید و یکدیگر را به قتل برسانید، این کار برای شما در پیشگاه پروردگارتان بهتر است، پس خداوند توبه ی شما را پذیرفت، زیرا او توبه پذیر مهربان است.

مراد از «قتل نفس» در جمله: «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» خودکشی نیست، بلکه یکدیگر را کشتن است. نظیر آیه ی شریفه: «لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱)

همدیگر را طعنه نزنید. و یا نظیر آیه ی «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسَكُمْ» (۲)، یعنی

همدیگر را سلام دهید.

پذیرفتن این نحو توبه ی سخت، برای یهودیان فضیلت است. زیرا خداوند در انتقاد از مسلمانان منافق می فرماید: «وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اقْتُلُوا مَنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ» (۳) یعنی:

اگر بر آنان فرمان کشتن همدیگر را واجب

می نمودیم و یا فرمان خروج از سرزمین خودشان را صادر می کردیم، آن را جز افراد اندکی انجام نمی دادند.

پیام ها:

۱ مردم را با محبت برای پذیرش حدود الهی آماده کنید. «يَا قَوْمِ» («فَاقْتُلُوا» ۲ شرک، ظلم به نفس است. «ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ» ۳ هر چه برهان و معجزه و دلیل بیشتر عرضه شود، تکلیف سنگین تر و تخلف از آن خطرناک تر خواهد بود. گوساله پرستی، بعد از دیدن آن همه معجزه، توبه ای جز اعدام ندارد. «فَتَوَبُوا» («فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ۴ حکم مرتد، قتل است. «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ۵ مرگ در رحمت الهی، بهتر از زندگی در لعنت الهی است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ» ۶ اجرای حدود الهی، گرچه به قیمت قتل انسان باشد، به نفع اوست. «فَاقْتُلُوا» («ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ» ۷ اساس دستورات الهی، خیر رسانی به انسان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ» ۸ برای جرمه های سنگین، باید برکات زیادی گفته شود تا مردم آماده پرداخت آن شوند. «فَاقْتُلُوا» («ذَلِكُمْ خَيْرٌ» ، «فَتَابَ عَلَيْكُمْ» ، «إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

ص: ۱۱۷

۱-۱. حجرات، ۱۱.

۲-۲. نور، ۶۱.

۳-۳. نساء، ۶۶.

اشاره

وَ إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۵۵)

و(نیز بخاطر آورید) هنگامی که گفتید: ای موسی! هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه خدا را آشکارا(به چشم خود) ببینیم، پس صاعقه(جان) شما را گرفت، در حالی که تماشا می کردید.

نکته ها:

قوم حضرت موسی دو گروه شدند:

الف: گروهی برگزیده، که همراه موسی علیه السلام برای مناجات و شنیدن کلام خداوند به کوه طور آمدند، ولی وقتی گفتگوی خدا و موسی را شنیدند، گفتند: از کجا بدانیم که این صدا از خداست، باید خدا را با چشم ببینیم تا بپذیریم.

ب: گروه دیگر که با هارون ماندند، ولی در غیاب حضرت موسی، گوساله پرست شدند. در سوره اعراف (۱) در مورد کسانی که دیدن خدا را طلب کردند، می فرماید: «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

آنها را زمین لرزه گرفت. شاید صاعقه ای که در این آیه مطرح است، همراه با زمین لرزه بوده و آنها با این صاعقه از دنیا رفتند. چون آیه ی بعد می فرماید:

شما را بعد از مرگ دوباره برانگیختیم.

روحیه ی سؤال کنندگان، یکسان نیست. موسی و مردم هر دو تقاضای دیدن خدا کردند، لکن موسی به نمایندگی از مردم و با ادب گفت: «أَرِنِي»، ولی قوم موسی با تکبر گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً»،

ما هرگز ایمان نخواهیم آورد مگر آنکه خدا را آشکارا ببینیم. لذا خداوند در جواب موسی فرمود: «لَنْ نَرَاكَ»،

تو هرگز مرا نخواهی دید. اما در برابر قوم، قهرش را فرستاد.

این آیه پیامبر اسلام را تسلیت و دلداری می دهد که از درخواست های بیهوده مردم نگران مباش. زیرا مردم از موسی درخواست های خطرناکتر داشتند.

ص: ۱۱۸

۱ از عاقبت لجاجت، جسارت، بی ادبی و توقعات نابجای گذشتگان، عبرت بگیرید. «لَنْ نُؤْمِنَ» («فَأَخَذْتُمْ» ۲ برای گروهی منطق و استدلال و موعظه کافی است، ولی برای گروهی قهر و غلبه لازم است. «فَأَخَذْتُمْ» ۳ اگر خداوند نیست تا او را ببینید، اما آثار او که دیدنی است. چرا با دیدن آنها ایمان نمی آورید. «فَأَخَذْتُمْ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۶]

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۵۶)

سپس شما را پس از مرگتان (حیات بخشیدیم و) برانگیختیم، شاید شکر او را بجا آورید.

نکته ها:

زنده کردن مجدد کسانی که در اثر صاعقه از بین رفتند، به دنبال پریشانی و نگرانی و دعای حضرت موسی علیه السلام بود که در سوره ی اعراف (۱) ان شاء الله بحث آن خواهد آمد.

پیام ها:

۱ رجعت و معاد، امر محالی نیست. بعضی از مردگان در همین دنیا زنده شده اند. «بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ» ۲ رمز بروز برخی تلخی ها و سپس نجات از آنها، پیدا شدن روحیه ی شکرگزاری است. «بَعَثْنَاكُمْ» («لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

ص: ۱۱۹

اشاره

و ظَلَلْنَا عَلَيْكُمُ الْعِثَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّانَ وَ السَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۵۷)

و ابر را بر شما سایبان ساختیم و «من» و «سلوی» بر شما نازل کردیم (و گفتیم): از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی دادیم بخورید، (ولی شما با بهانه جویی های خود، کفران نعمت کردید. بدانید که) آنها به ما ستم نکردند، بلکه به خودشان ستم نمودند.

نکته ها:

پس از نجات بنی اسرائیل از سلطه ی فرعون، به آنان دستور داده شد که وارد سرزمین فلسطین شوند. آنها به بهانه ی اینکه در آنجا افراد ستمگری هستند، سرپیچی کرده و به موسی گفتند: با خدایت به جنگ آنان برو، ما همین جا نشسته ایم. قهر خداوند آنها را فراگرفت و مدت چهل سال در بیابان «تیه» ماندگار شدند، ولی خداوند در آنجا نیز برای آنان ابرها را چون سایه بان قرار داد و دو نوع غذای طبیعی و گوارا به نام های «من» و «سلوی»، در دسترس آنان گذاشت.

«غمام» به ابر بی باران گفته می شود که فقط سایه ایجاد می کند، ابرهای باران دار را «سحاب»، «غمام» و «مزن» می گویند. «من»، به شیره ی مخصوص درختان که چون قطره بر روی آنها می نشیند، گفته می شود که همان صیغ است و برخی به معنی عسل و قارچ گرفته اند. «سلوی» به پرندگان مخصوص که شبیه کبوترند می گویند.

پیام ها:

۱ ابر و باد و باران، به فرمان خداوند هستند. «ظَلَلْنَا عَلَيْكُمُ الْعِثَامَ» ۲ رازق بودن خداوند، محدود به شرائط خاصی نیست. در بیابان بی آب و علف هم، رزق طبیعی می فرستد. «وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّانَ وَ السَّلْوَى» ۳ خداوند، رزق انسان را از حلال و پاکیزه مقدر کرده است. «طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» ۴ تخلف از فرامین الهی، ظلم بر خویشتن است. «أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا اَدْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَّقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَاَسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (۵۸)

و(به خاطر بیاورید) زمانی که گفتیم: وارد این قریه (بیت المقدّس) شوید و از (نعمت های فراوان) آن، هر چه می خواهید با گوارایی بخورید و از در (معبد بیت المقدّس) سجده کنان و خاشعانه وارد شوید و بگویید: «حِطَّةً» (گناهان ما را بریز)، تا ما خطاهای شما را ببخشیم و به نیکوکاران، پاداشی افزون خواهیم داد.

نکته ها:

چنان که در سوره ی مائده (۱) آمده، مراد از «قریه» در این آیه، بیت المقدس است. پس از چهل سال ماندن در بیابان تیه، بنی اسرائیل مأمور شد که وارد شهر بیت المقدّس شده و به معبد در آیند و موقع داخل شدن به مسجد، کلمه ی مبارکه «حِطَّةً» را بگویند. «حِطَّةً» به معنای ریزش گناهان و طلب عفو و اظهار توبه است. در تفسیر اطیب البیان آمده است که مراد از باب، دروازه ی شهر نیست، بلکه درب مسجد است که الآن هم به نام «باب الحطه» معروف می باشد و مراد از «سُجَّدًا» نیز سجده ی شکر، بعد از ورود به مسجد است.

پیام ها:

۱ تأمین معاش مردم، مقدم بر فرمان به عبادت و مقدمه ای بر آن است. «كُلُوا» («سُجَّدًا» ۲ برای ورود به مکان های مقدّس، احترام مخصوص لازم است. «ادخلوا» («سُجَّدًا» ۳ بخشش، از اوست، اما استغفار و طلب آمرزش، باید از سوی ما باشد. «قُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ»

ص: ۱۲۱

۴ آداب دعا و شیوه توبه را نیز باید از خدا بیاموزیم. «ادْخُلُوا» («سَيِّئاً وَ قَوْلُوا حِطَّةً» ۵ عمل به دستورات خداوند، زمینه‌ی
آمزش ماست. «ادْخُلُوا» («قُولُوا») («نَغْفِرْ لَكُمْ» ۶ استغفار، برای گناهکار مایه‌ی آمزش و برای نیکوکار اعتلای درجه است.

«نَغْفِرْ لَكُمْ حَطَايَاكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۹]

اشاره

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۵۹)

اما ستمگران (آن سخن را) به سخن دیگری غیر از آنچه به ایشان گفته شده بود، تبدیل کردند (و به جای حطه، به عنوان مسخره
گفتند: حنطه، یعنی گندم). پس ما بر آن ستمکاران به سزای گناهی که مرتکب می شدند، عذابی از آسمان فرو فرستادیم.

نکته ها:

در آیات ۱۶۱ و ۱۶۲ سوره اعراف، مشابه این آیه و آیه‌ی قبل تکرار شده و کلمه‌ی «رجز» به معنای عذاب، بیماری طاعون و
حالت اضطراب بکار رفته است.

سنت خداوند، نزول رحمت است و به همین دلیل، بهترین غذا «الْمَنِّ وَ السَّلْوَى» برای بنی اسرائیل نازل شد، ولی بخاطر کج
روی، عذاب از آسمان نازل می شود.

پیام ها:

۱ ظلم و گناه، زمینه ساز تغییر و تحریف قانون است. «فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲ تا وقتی که روش و شیوه کاری بیان نشده، انسان
آزاد است تا با نظر خود عمل کند، ولی بعد از بیان روشها، عذری در تغییر آن نیست. «قِيلَ لَهُمْ» ۳ جزای تحریف گران قوانین
الهی، قهر و عذاب است. «رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ» ۴ همه‌ی پاداش‌ها و کیفرها مربوط به آخرت نیست، بلکه بعضی از کیفرها در
همین دنیا صورت می پذیرد. «فَأَنْزَلْنَا» («رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ» ۵ اگر کج روی برای انسان عادت شد، قهر الهی فرا می رسد. «كَانُوا
يَفْسُقُونَ»

اشاره

وَ إِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَا عَشَرَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كَلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۶۰)

و(بخاطر بیاور) زمانی که موسی برای قوم خویش طلب آب کرد، به او گفتیم:

عصای خود را به سنگ بزن، ناگاه دوازده چشمه ی آب از آن بشکافت و جوشید، (بطوری که) هر یک از افراد (طوائف دوازده گانه بنی اسرائیل) آبشخور خود را شناخت. (گفتیم): از روزی الهی بخورید و بیاشامید و در زمین، تبهکارانه فساد نکنید!

نکته ها:

در عدد دوازده، رمزی نهفته است. عدد ماهها، عدد نقبای بنی اسرائیل و تعداد حواریون حضرت عیسی علیه السلام و عدد ائمه ی معصومین علیهم السلام، دوازده است.

در آیه، همراه با کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، «لَا تَعْنُوا» نیز آمده است. «عنا» به معنی فساد شدید است و شاید در کنار هم قرار گرفتن این دو کلمه، می خواهد از توجه و تعمّد و روحیّه ی فساد انگیزی نهی کند. چرا که لغزش غیر عمد و بدون قصد فتنه انگیزی، مورد عفو قرار می گیرد.

پیام ها:

۱ انبیا، در فکر تأمین نیازهای مادی مردم نیز هستند. «إِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ» ۲ همه چیز، حتی آب خوردن را از خداوند بخواهیم. «اسْتَسْقَىٰ» ۳ قوانین طبیعت، محکوم اراده ی خداوند است. «اضْرِبْ» («فَانْفَجَرَتْ» خداوند هم سبب ساز و هم سبب سوز است. با یک عصا و از دست یک نفر، یک بار آب را می خشکاند و یک بار آب را جاری می سازد.

۴ دعای انبیا، مستجاب است. «اسْتَسْقَىٰ»، «فَانْفَجَرَتْ» ۵ جاری شدن آب با زدن عصا به سنگ، یک معجزه است و پیدایش دوازده

چشمه برای دوازده قبیله، معجزه ای دیگر. «اِنَّتَنَا عَشْرَةَ» ۶ توزیع منظم و عادلانه و حساب شده، مایه ی امتیّت و صفاست و مانع پیدا شدن اختلاف است. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ اِنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ» ۷ بهره گیری از نعمت های الهی، نباید زمینه ساز فساد باشد. «كُلُوا» (و) «وَلَا تَعْتُوا» ۸ برای جلوگیری از فساد، از محبت ها و لطف خداوند به انسان بگویید. «كُلُوا وَ اشْرَبُوا» (و) «وَلَا تَعْتُوا»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۱]

اشاره

وَ اِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰی طَعَامٍ وَّاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَ قَتَائِهَا وَ فُومِهَا وَ عَدَسِهَا وَ بَصِيْلِهَا قَالَتْ سَتَبَدِّلُوْنَ الَّذِي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اِهْبَطُوْا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَ ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الدَّلٰهَ وَ الْمَسِيْكَةَ وَ بَاؤُ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِآيٰتِ اللّٰهِ وَ يَقْتُلُوْنَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوْا يَعْتَدُوْنَ (۶۱)

و(نیز بخاطر آوردن) زمانی که گفتید: ای موسی، ما هرگز یک نوع غذا را تحمل نمی کنیم، پس پروردگارت را بخوان تا از آنچه(به طور طبیعی از) زمین می رویاند، از سبزی و خیار و سیر و عدس و پیازش، برای ما(نیز) برویاند.

موسی گفت: آیا(غذای) پست تر را بجای نعمت بهتر می خواهید؟(اکنون که چنین است بکوشید از این بیابان خارج شده و)وارد شهر شوید، که هر چه خواستید برای شما فراهم است. پس(مهر)ذلت و درماندگی، بر آنها زده شد و (مجدداً) گرفتار غضب پروردگار شدند. این بدان جهت بود که آنها به آیات الهی کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند، و این به سبب آن بود که آنان گنهکار و سرکش و متجاوز بودند.

بنی اسرائیل به جای شکرگزاری از نعمت های «من و سلوی»، به فکر زیاده خواهی و تنوع طلبی افتاده و از غذاهای زمینی خواستند و برای نمونه، تعدادی از آنها مانند: سبزی، خیار، پیاز و سیر را نام بردند. حضرت موسی در برابر این درخواست ها، ضمن تأسف از اینکه آنها نعمت های نیکو و بهتر را با نعمت های ساده عوض می کنند، به آنها گفت: اگر بنای کامیابی از اینها را دارید، باید به شهر رفته و با دشمنانتان بجنگید، شما از یک سو حال جهاد ندارید و از طرف دیگر تمام امتیازات شهرنشینی را می خواهید. خداوند خبر می دهد که این قوم با چنین ویژگی ها و خصوصیات، به ذلت و خواری افتاده و گرفتار قهر و غضب الهی خواهند شد.

تنوع طلبی و افزون خواهی، دامی برای اسیر شدن انسان هاست. استعمارگران نیز از همین خصیصه ی مردم، برای لباس، مسکن، مرکب و تجملات استفاده کرده و مردم را به اسارت می کشند.

پیام ها:

۱ شکم پرستی، عامل هبوط و سقوط انسان هاست. «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» («اهبطوا» ۲ رفاه طلبی، زمینه ی ذلت و خواری است. «لَنْ نَصْبِرَ») («ضربت علیهم الذلله» ۳ بی ادبی در گفتگو، نشانه ی روحیه ی سرکش و طغیانگر است. آنها می توانستند بجای «لَنْ نَصْبِرَ» هرگز صبر نمی کنیم، بگویند: یکنواختی غذا برای ما سنگین شده است. و یا بجای «فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ» بگویند: «فادع لنا ربنا» ۴ بنی اسرائیل، نژاد پر توقع و افزون طلب هستند. «فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجُ لَنَا» ۵ بیان خواسته های جزیبی، نشانه ی شدت وابستگی و حقارت طبع است. «بقل، قناء، فوم، عدس و بصل» ۶ راضی بودن به آنچه خداوند خواسته و صبر بر آن، تأمین کننده ی خیر و مصلحت واقعی انسان است. «أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ»

۷ شهرنشینی و داشتن همه نوع امکانات، نشانه‌ی رشد و تکامل نیست، بلکه گاهی مایه‌ی سقوط و هبوط است. «اهْبُطُوا مِصْرًا»
۸ کارهای خطرناک، وابسته به افکار انحرافی و خطرناک است. «يَكْفُرُونَ»، «يَقْتُلُونَ» ۹ تاریخ انبیا، با شهادت در راه خداوند
گره خورده است. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ» ۱۰ تعدی و معصیت پی در پی، موجب کفر و کفر، عامل هر گونه جنایت است.

«يَكْفُرُونَ»

«عَصِيًّا» ۱۱ ذلت و بدبختی، مربوط به نژاد نیست، بلکه مربوط به خصوصیات و عقاید و اعمال انسان هاست. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲)

همانا کسانی که (به اسلام) ایمان آورده و کسانی که یهودی شدند و نصاری و صابئان، هر کس که به خدا و روز قیامت ایمان
آورد و عمل صالح انجام دهد، پس برای آنها در نزد پروردگارش، پاداش و اجر است و بر آنها ترسی نیست و آنها محزون
نمی شوند.

نکته‌ها:

در تفسیر نمونه از جامع البیان، نقل شده است: سلمان فارسی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت: دوستان من که اهل ایمان
و نماز بودند، ولی شما را ندیدند تا به شما ایمان بیاورند، وضع آنها در قیامت چگونه است؟ یکی از حاضرین جواب داد: اهل
دوزخند. ولی این آیه نازل شد که

هر کدام از پیروان ادیان که در عصر خود بر طبق وظایف و فرمان الهی عمل کرده اند مأجورند. البته این آیه نمی تواند بهانه و
دستاویزی برای ماندن در یهودیت و مسیحیت باشد. زیرا اولاً قرآن، اهل کتاب را به اسلام دعوت نموده است و ثانیاً: تهدید
کرده که اگر آگاهانه به سراغ دینی غیر از اسلام

بروند، مورد قبول نیست. (۱)

مراد از «الَّذِينَ هَادُوا» یهودیان هستند. این نامگذاری یا به سبب اظهار توبه ی آنان است که با تعبیر «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» (۲) آمده است و یا به جهت آنکه این قوم به یکی از فرزندان حضرت یعقوب که یهود نام داشت، منسوب بودند.

مراد از «النَّصَارَى»، مسیحیان هستند که در جواب حضرت عیسی که فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي» گفتند: «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۳). شاید هم این نامگذاری به جهت سکونت آنان در منطقه ناصریه، زادگاه عیسی علیه السلام باشد.

«صابئین» به کسانی گفته می شود که خود را پیروان حضرت یحیی می دانند و برای ستارگان، قدرت تدبیر قائلند. نام این گروه در سوره های بقره، مائده و حج، در کنار یهود، نصاری، مجوس و مشرکین آمده است (۴) و از اینجا معلوم می شود که صابئین غیر از چهار دسته ی مذکورند. پیروان این آئین نیز همانند سایر اهل کتاب، به اسلام دعوت شده اند. اینها با توجه به اعتقادات خاص خود، پیروان اندکی دارند و اهل تبلیغ از دین خودشان نیستند. آنها بیشتر در کنار رودخانه ها و دریاها زندگی می کنند و گوشه گیر و منزوی هستند. این افراد، غسل های متعددی دارند که در تابستان و زمستان باید در رودخانه و آب جاری انجام دهند. هم اکنون تعداد نزدیک به پنج هزار نفر از آنان در خوزستان در کنار رود کارون و شهرهای دیگر آن استان زندگی می کنند و قریب به هشت هزار نفر نیز در عراق در کنار دجله و شهرهای دیگر عراق سکونت دارند.

پیام ها:

۱ تمام ادیان آسمانی، اصول مشترک دارند؛ توحید، معاد و انجام اعمال صالح.

«أَمَّنْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا»

ص: ۱۲۷

۱-۱. آل عمران، ۸۵.

۲-۲. اعراف، ۱۵۶.

۳-۳. صف، ۱۴.

۴-۴. بقره، ۶۲؛ مائده، ۶۹؛ حج، ۱۷.

۲ مهم ترین اصل اعتقادی بعد از توحید، معاد است. «أَمَّنْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۳ صاحبان ادیان دیگر در صورت بی اطلاعی از اسلام، چه قبل از اسلام و چه بعد از اسلام، اگر به دین آسمانی خود ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند و در بی اطلاعی خود مقصّر نباشند، اهل نجات هستند. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» («لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» ۴ انسان، تنها در سایه ی ایمان به خداوند و امید به معاد و انجام عمل صالح، آرامش می یابد. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» ۵ سعادت و کرامت، مربوط به ایمان و عمل صالح است، نه عنوان مسلم، یهودی، مسیحی، صابئی. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» («لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۳]

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ أذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۶۳)

و(یاد کن) زمانی که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم): آنچه را(از آیات و دستورات خداوند) به شما داده ایم، با قدرت بگیرید و آنچه را در آن هست، به خاطر داشته باشید(و به آن عمل کنید) تا پرهیزگار شوید.

نکته ها:

ماجرای کنده شدن کوه طور از جای خود و قرار گرفتن در بالای سر یهود، در سوره های بقره، (۱) نساء (۲) و اعراف (۳) نیز آمده است. همچنین شاید مراد از پیمان مطرح شده در این آیه، همان پیمانی باشد که در سوره های بقره (۴) و مائده (۵) آمده است.

ص: ۱۲۸

۱-۱. بقره، ۹۳.

۲-۲. نساء، ۱۵۴.

۳-۳. اعراف، ۱۷۱.

۴-۴. بقره، ۴۰ و ۸۲.

۵-۵. مائده، ۱۲.

۱. میثاق گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ» ۲ خداوند، هم از طریق فرستادن پیامبر و هم با نشان دادن کارهای خارق العاده، حجت را بر مردم تمام کرده است. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» ۳ تهدید، برای سرکوب کردن روحیه های مغرور و لجوج، یک وسیله ی تربیتی است. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» ۴ حفظ دستاوردهای انقلاب (نجات از سلطه ی فرعون و آزاد شدن از اسارت و)، باید با قدرت و قوت دنبال شود. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» ۵ عمل به آیات و احکام الهی، باید همراه با جدیت، عشق و تصمیم باشد نه شوخی، نه عادت، نه شک و نه تشریفات. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» ۶ معارف دینی باید با تدریس و تبلیغ، در اذهان مردم زنده بماند. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ» ۷ یاد آیات الهی و تدبیر در آنها، زمینه ساز تقواست. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۴]

اشاره

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۶۴)

۶۴/۲

سپس شما بعد از این جریان (که کوه طور را بالای سر خود دیدید، بازهم) رویگردان شدید و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود قطعاً از زیانکاران بودید.

پیام ها:

۱. انسان غافل، مهم ترین تهدیدها را فراموش می کند. «ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۲. نوبت نشوید، زیرا که خداوند با متخلفان نیز با فضل و رحمت برخورد می کند. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» ۳. نجات از خسارت، در سایه ی فضل و رحمت الهی است. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

ص: ۱۲۹

اشاره

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ إِعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (۶۵)

قطعاً شما از (سرنوشت) کسانی از خودتان که در روز شنبه، نافرمانی کردند (و به جای تعطیل کردن کار در این روز، دنبال کار رفتند) آگاهید، ما (به خاطر این نافرمانی) به آنان گفتیم: به شکل بوزینه های مطرود در آیید.

نکته ها:

یکی از احکام تورات، وجوب تعطیل کردن شنبه بود که حرص و آز، گروهی از بنی اسرائیل را به کار واداشت و با حيله ای که بعداً خواهیم گفت، روزهای شنبه، کار می کردند. لذا خداوند، افراد حيله گر را به صورت بوزینه در آورد تا درس عبرتی برای دیگران باشد. این ماجرا علاوه بر این آیه در سوره اعراف (۱) نیز آمده است. و اصولاً مسخ چهره، یکی از عذاب های الهی و تحقق قهر خداوندی است.

گروهی از نصاری نیز بعد از نزول مائده آسمانی، کفر ورزیدند که به شکل بوزینه و خوک در آمدند. «وَجَعَلْ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ» (۲) کلمه ی «سبت» به معنای قطع و دست کشیدن از کار است. چنان که در آیه ای دیگر، درباره ی نقش خواب فرموده است: «وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا» (۳) و لذا شنبه، روز تعطیلی یهود، «یوم السبت» نامیده شده است.

«خَاسِئِينَ»

از ماده «خسأ» به معنی «طرد نمودن» است. این واژه ابتدا برای طرد سگ بکار رفته، ولی سپس به طور عام استعمال شده است. در آیه بجای «قرده خاسئه»، «خَاسِئِينَ» فرموده که صفت برای جمع مذکر عاقل است، شاید این استعمال برای آن است که جسم آنان تبدیل به بوزینه شده، نه روح و عقل انسانی آنان. زیرا در این صورت، عذاب بیشتری می کشند. هر چند که برخی، همانند مراغی در تفسیر خود، مراد از بوزینه شدن را یک تشبیه دانسته و گفته اند: این آیه

ص: ۱۳۰

۱-۱. اعراف، ۱۶۳، ۱۶۶.

۲-۲. مائده، ۶۰.

۳-۳. نبأ، ۹.

نیز نظیر آیه ی «كَمَثَلِ الْجِمَارِ» و یا «كَالْأَنْعَامِ» است. یعنی مسخ معنوی آنان منظور است، نه مسخ صوری و ظاهری. ولی در تفسیر اُطیب البیان روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند:

خداوند هفتصد امت را در تاریخ به خاطر کفرشان، تغییر چهره داده و به سیزده نوع حیوان، تبدیل شده اند. (۱)

همانگونه که در روایات می خوانیم دامنه مسخ در قیامت با توجه به خصوصیات روحی افراد، گسترده تر خواهد بود. در قیامت مردم ده گونه محشور می شوند:

۱ شایعه سازان، به صورت میمون. ۲ حرام خواران، به صورت خوک.

۳ رباخواران، واژگونه. ۴ قاضی ناحق، کور. ۵ خودخواهان مغرور، کر و لال.

۶ عالم بی عمل، در حال جویدن زبان خود. ۷ همسایه آزار، دست و پا بریده.

۸ خبرچین، آویخته به شاخه های آتش. ۹ عیاشان، بد بوتر از مردار.

۱۰ مستکبران، در پوششی از آتش. (۲)

پیام ها:

۱ از دانستنی های تاریخ، عبرت بگیرید. «وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ» ۲ کسی که حکم خدا را نسخ کند، خود را مسخ کرده است. تغییر و تحریف چهره دین، تغییر چهره انسانیت را بدنبال دارد. «اعْتَدُوا» («كُونُوا قِرَدَةً» ۳ استراحت و عبادت، باید جزء برنامه های رسمی باشد و هر کس زمان تعطیل و تفریح و عبادت را به کار مشغول شود، متجاوز است. «اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» ۴ هر کس راه خدا را کنار بگذارد، بوزینه صفت، مقلد دیگران خواهد شد.

«كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

۵ در جهان طبیعت، تبدیل موجودی به موجود دیگر ممکن است. «كُونُوا قِرَدَةً» ۶ حیوانات، از رحمت خداوند دور نیستند، ولی حیوان شدن انسان، نشانه ی

ص: ۱۳۱

۱-۱. بحار، ج ۱۴، ص ۷۸۷.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان و نور الثقلین و صافی، ذیل آیه ۱۸ سوره نبأ.

قهر و طرد الهی است. «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۶]

اشاره

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ (۶۶)

ما این عقوبت را عبرتی برای حاضران معاصر و نسل های بعدشان و پندی برای پرهیزکاران قرار دادیم.

نکته ها:

«نَكَالًا» عذابی است که اثر آن باقی و ظاهر باشد تا دیگران ببینند و عبرت بگیرند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مراد از

«لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا»

مردم زمان نزول بلا هستند و مراد از

«مَا خَلْفَهَا»

امت های بعد از نزولند که شامل ما مسلمانان نیز می شود.

پیام ها:

۱ شکست ها و پیروزی ها باید برای آیندگان درس باشد. «نَكَالًا» («مَا خَلْفَهَا» ۲ عبرت گرفتن و پندپذیری، نیازمند داشتن روحیه ی تقواست. «مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۷]

اشاره

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوعًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۶۷)

و(بخاطر بیاورید) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: خداوند به شما فرمان می دهد(برای یافتن قاتل) ماده گاوی را ذبح کنید، گفتند: آیا ما را به تمسخر می گیری؟(موسی) گفت: به خدا پناه می برم از اینکه از جاهلان باشم.

این سوره را به جهت این داستان، سوره بقره نامیده اند. فرمان ذبح گاو، در تورات (۱) به عنوان یک قانون قضایی مطرح شده است و خلاصه ی ماجرا از این قرار بوده که مقتولی در بین بنی اسرائیل پیدا شد که قاتل آن معلوم نبود. در میان

ص: ۱۳۲

(۱-۱). تورات، سفر تشیه، فصل ۲۱.

قوم نزاع و درگیری شروع شد و هر قبیله، قتل را به طایفه و قبیله ای دیگر نسبت می داد و خود را تبرئه می کرد.

آنها برای داوری و حل مشکل، نزد حضرت موسی رفتند. موسی علیه السلام به آنها فرمود: خداوند دستور داده گاوی را ذبح کنید و قطعه ای از بدن آن را به مقتول بزنید تا زنده شود و قاتل خود را معرفی کند. آنها با شنیدن این جواب به موسی علیه السلام گفتند: آیا ما را مسخره می کنی؟ موسی گفت: مسخره کردن کار جاهلان است و من به خدا پناه می برم که از جاهلان باشم.

در فرهنگ قرآن و روایات، جهل به معنای بی خردی است، نه نادانی. لذا کلمه ی «جهل» در برابر «عقل» بکار می رود، نه در برابر علم. و چون مسخره کردن دیگران، نشانه ی بی خردی است، حضرت موسی از آن به خدا پناه می برد.

پیام ها:

۱ اگر فرمان خداوند، با ذهن و سلیقه ی ما مطابق نیامد و راز آن را نفهمیدیم، نباید آن را انکار کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ» (أ) تَتَّخِذُوا هُزُؤًا» ۲ موسی علیه السلام دستور ذبح گاو را از سوی خدا معرفی می کند تا بلکه رعایت ادب نموده و تسلیم شوند، ولی آنها باز بهانه گیری می کنند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ» ۳ خداوند اگر اراده نماید، از به هم خوردن دو مرده، مرده ای زنده می شود.

«تَذْبُحُوا بَقْرَةً»

۴ در کشتن گاو، تقدس گاو کوبیده می شود. همانند بت شکنی ابراهیم علیه السلام و آتش زدن گوساله ی طلایی سامری. «تَذْبُحُوا بَقْرَةً» ۵ درجه ی ایمان مردم به پیامبران، از برخورد آنها در مقابل دستورات وی فهمیده می شود. «أَتَتَّخِذُوا هُزُؤًا» ۶ استعاده و پناه بردن به خدا، یکی از راه های بیمه شدن است. عصمت انبیا در سایه ی استعاده و امثال آن است. «أَعُوذُ» ۷ مسخره کردن، کار افراد جاهل و بی خرد است. «أَكُونُ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۸ جهل، خطری است که اولیای خدا، از آن به خدا پناه می برند. «أَعْمُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۹ خداوند در یک ماجرا، توحید؛ قدرت نمایی خود، نبوت؛ معجزه موسی، و معاد؛ زنده شدن مرده را به اثبات می رساند.

[سوره البقره (۲): آیه ۶۸]

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ (۶۸)

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند که آن چگونه (گاوی) است؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می فرماید: ماده گاوی که نه پیر و از کار افتاده باشد و نه بکر و جوان، (بلکه) میان این دو (و میان سال) باشد. پس آنچه به شما دستور داده شده (هر چه زودتر) انجام دهید.

نکته ها:

وقتی بنی اسرائیل فهمیدند که موضوع جدی است، شروع به بهانه تراشی نمودند. و به نظر برخی مفسران، احتمال می رود که این بهانه ها از طرف قاتل واقعی به مردم القا می شد تا مبادا رسوا شود. (۱) در هر حال روش سؤال کردن قوم، حکایت از روحیه ی لجاجت آنان دارد که در آیه به آن اشاره شده و پرده از باطن آنان برداشته است.

پیام ها:

۱ با ادب سؤال کنید. در این آیه کلمه «لَنَا» دو بار تکرار شده و به جای «رَبَّنَا» کلمه «رَبَّكَ» آمده که نشانه روح تکبر است. «اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا» ۲ فرمان خداوند را سریع انجام دهید و از وسوسه و تردید پرهیزید. «فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ»

ص: ۱۳۴

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْثُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِيْنَ (۶۹)

(آنان به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن سازد که رنگش چگونه باشد؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می گوید: آن ماده گاوی باشد زرد یک دست، که رنگ آن بینندگان را شاد و مسرور سازد!

نکته ها:

با اینکه فرمان ذبح، دو بار صادر شد، امّا گویا برخی از آنها قاتل را می شناختند و نمی خواستند معرفی شود. لذا از روی لجاجت و بهانه تراشی، سؤالهای متعددی را مطرح می کردند، تا بالاخره از رنگ گاو سؤال کردند. خداوند در جواب آنها فرمود: رنگ گاو، زرد شدید و پر رنگ و خالص باشد. رنگی که بینندگان را شادمان کند. یعنی از خوش اندامی، سلامتی، رنگ و زیبایی خاصی برخوردار باشد.

ای بسا اگر وسیله ی وزن کردن داشتند، از وزن گاو نیز سؤال می کردند! از سؤالات نابجا نهی شده ایم. در سوره ی مائده می خوانیم: «لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءٍ اِنْ تُبَدَلْ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ» (۱)

از چیزهایی که اگر به آنها پاسخ داده شود برای شما مشکل به وجود

می آید، سؤال نکنید.

روزی پیامبر صلی الله علیه و آله درباره لزوم و اهمّیت حج، خطبه ای ایراد می فرمودند. در بین خطبه، شخصی سؤال کرد: آیا حج، هر سال واجب است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله جواب نفرمود. آن شخص دوباره سؤال خود را تکرار نمود. حضرت ناراحت شده فرمودند: چرا اصرار می کنی؟ اگر بگویم بله، کار شما مشکل می شود، همین که دیدید من ساکت شدم، اصرار نکنید. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

یکی از عوامل هلاکت اقوام گذشته، سؤالات نابجای آنها بود. (۲)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «و سکت لکم عن اشیاء و لم یدعها نسیانا

ص: ۱۳۵

(۱-۱). مائده، ۱۰۱.

(۲-۲). تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۹۶.

خداوند حکم برخی اشیا را مسکوت گذاشته است، این سکوت از سر

فراموشی نیست، بلکه برای آن است که شما در عمل، در وسعت باشید. و لذا با سؤالات نابجا، موشکافی نکنید.

پیام ها:

۱ رنگ زرد، چنان که در روایات نیز آمده، مورد سفارش دین است. «فَاقْعَ لَوْنِهَا» ۲ رنگ ها، در روحیه ی انسان تأثیر دارند. «لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۰]

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ (۷۰)

(بار دیگر به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند چگونه گاوی باشد؟ زیرا این گاو بر ما مشتبه شده و اگر خداوند بخواهد (با توضیحات تو) حتماً هدایت خواهیم شد.

نکته ها:

اعتدال در هر کاری یک ارزش است. گاهی افراد با دیدن نشانه ای بسیار ساده، یقین پیدا می کنند، ولی برخی با وجود بیان صریح؛ «أَنْ تَذَبُّحُوا بَقْرَهُ» و سوسه می کنند. نباید در بیان های روشن و صریح، دچار وسوسه شد.

در حدیث آمده است که پیامبر علیه السلام فرمود:

بنی اسرائیل مأمور ذبح یک گاو ساده و معمولی بودند، لکن چون سخت گرفتند و بهانه آوردند، خداوند نیز بر آنان سخت گرفت. (۲)

پیام ها:

۱ توجه به مسائل فرعی، انسان را از تمرکز نسبت به مسائل اساسی، باز می دارد.

«إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

ص: ۱۳۶

۲ روحیه‌ی لجاجت باعث می‌شود حق بر انسان مشتبه شود. «إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا» ۳ گاهی سؤال برای تحقیق و علم و آگاهی نیست، بلکه نشانه‌ی روح لجاجت و طفره رفتن است. «يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا» ۴ رهبران الهی، سعه‌ی صدر دارند و جسارت را به روی خود نمی‌آورند. (کلمه «رَبِّكَ» بجای «ربنا» یک نوع جسارت بود که بارها تکرار شد، ولی حضرت موسی به روی خود نیاورد.)

[سوره البقره (۲): آیه ۷۱]

اشاره

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لَا شَرِيهَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَ مَا كَادُوا يَفْعَلُونَ (۷۱)

(موسی) گفت: خداوند می‌فرماید: همانا آن گاو ای در (رنگ) آن نیست. گفتند: الآن حق (مطلب) را آوردی! پس (چنان گاو را پیدا کرده و) آن را سر بریدند، ولی نزدیک بود انجام ندهند.

نکته‌ها:

«ذَلُولٌ»

به معنای حیوان رام شده، «تُثِيرُ» از «أَثَارَهُ» به معنای شخم زدن، «مُسَلِّمَةٌ» به معنای سالم از هر عیب و نقص عضوی و «شَرِيهَ» از (وشی) به معنای خال، و «لَا شَرِيهَ» یعنی خال یا رگه‌ی رنگ دیگری نداشته باشد.

یهود نسبت به پیامبر خود بی ادب بودند، با آنکه خود بدنبال بهانه و راه فرار بودند، وقتی مجبور به انجام فرمان شدند، به موسی گفتند: «الآن جِئْتَ بِالْحَقِّ»

حالا حق گفتی. گویا قبل از این باطل می‌گفته است.

پیام‌ها:

۱ در اجرای طرح‌ها، عناصر و منابع فعال و تولیدی و اقتصادی را منهدم نکنید.

«لَا ذَلُولٌ»

«وَلَا تَسْقِي»

۲ آنچه در راه فرمان خدا مصرف می شود، باید سالم باشد. «مُسَيِّمَةٌ» در سفر حج نیز زائر خانه خدا باید روز عید قربان، حیوان سالم ذبح کند.

۳ غرور و هوس، کار را به جایی می رساند که انسان هر چه را طبق میل خودش باشد، حق می داند. «جِئْتُ بِالْحَقِّ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۲]

اشاره

وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (۷۲)

و(بیاد آورید) هنگامی که فردی را به قتل رساندید و سپس درباره ی(قاتل) او، به نزاع پرداختید، ولی خداوند آنچه را شما پنهان می داشتید، آشکار می سازد.

نکته ها:

جریان قتل و فرمان ذبح گاو، در آیات قبل به طور مفصل بیان شده است، ولی این آیه خلاصه ی ماجرا را ذکر می کند تا هشدار می مجدد باشد که آنچه را شما پنهان می داشتید، خداوند با فرمان ذبح و زدن قسمتی از گاو به بدن مقتول و زنده شدن مقتول و معرفی نمودن قاتل خویش، افشا ساخت و از خلاف کاری های شما پرده برداشت.

حدیثی در در المنثور نقل شده که

اگر انسان در لابلای سنگ های محکم که هیچ روزنه ای در آن نباشد، عملی را انجام دهد، خداوند آن را برای مردم ظاهر می کند. (۱)

در روایات می خوانیم: گاو میان سال زرد رنگ با آن خصوصیات، تنها در اختیار جوانی بود که معامله ی پرسودی برایش پیش آمده بود، اما چون کلید انبار زیر سر پدرش بود و او برای اینکه پدر را بیدار نکند، از سود گذشت. و خداوند برای جبران این خدمت فرزند به پدر، پاسخ بهانه های بنی اسرائیل را چنان قرار داد که گاو آن جوان، متعین شود تا آن را با قیمت گران بفروشد. حضرت موسی فرمود:

«انظروا الی البر ما یبلغ باهله»

بنگرید به نیکی، که چه به اهلش می رساند. (۲)

ص: ۱۳۸

۱ هر کس به گناه دیگران راضی باشد، در گناه آنان شریک است. خداوند به یهودیان زمان پیامبر نسبت قتل داده است، گویا آنان به قتل زمان موسی راضی بودند. «وَ إِذِ قَتَلْتُمْ» ۲ گاهی انسان با نسبت دادن جرم به دیگران، می خواهد با حيله آن را از خود دفع کند. غافل از آنکه اگر خداوند بخواهد، با زدن مرده ای بر مرده ی دیگر، مسائل را روشن و مجرم را افشا می کند. «وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۳]

اشاره

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَ يُرِيكُم آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۷۳)

پس گفتیم: قسمتی از گاو ذبح شده را به مقتول بزنید (تا زنده شود و قاتل را معرفی کند). خداوند اینگونه مردگان را زنده می کند و آیات خود را به شما نشان می دهد، شاید تعقل کنید.

پیام ها:

۱ اطمینان و اعتماد مردم را جلب کنید. حضرت موسی، شخصاً به زدن قسمتی از بدن گاو به مقتول اقدام نکرد، بلکه به مردم فرمود: خودتان این کار را بکنید. «اضْرِبُوهُ» ۲ این آیه، نمونه ای از قدرت خداوند بر زنده کردن مردگان در دنیا به عنوان رجعت و در قیامت برای پاداش است. «كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ» ۳ دیدن نشانه های قدرت الهی، برای تعقل دائمی انسان هاست، نه تعجب لحظه ای. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۴ اگر روح و فکر انسان آلوده باشد، دیدن آیات الهی نیز تعقل را در او برنینگیزد. (تعقل با واژه «لعل» بکار رفته است.) «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

اشاره

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعِيدٍ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنْ مِنَ الْحِجَارَةِ لِمَا يُتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۷۴)

سپس دل‌های شما بعد از این جریان سخت شد، همچون سنگ یا سخت تر! چرا که از پاره ای سنگ ها، نهرها شکافته (و جاری) می شود و پاره ای از آنها، شکاف برمی دارد و آب از آن تراوش می کند، و بعضی از سنگ ها از خوف خدا (از فراز کوه) به زیر می افتد. (اما دل‌های شما هیچ متأثر نمی شود) و خداوند از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

آیات قبل، بسیاری از الطاف الهی درباره بنی اسرائیل، از قبیل: رهایی از شرّ فرعون، شکافته شدن دریا، قبول توبه آنان از گوساله پرستی، نزول بهترین غذاها، سایه بان قرار دادن ابرها و رهبری معصوم را یاد آور شد و در نهایت، ماجرای قتل نفس و چگونگی کشف قاتل با یک روش اعجاز آمیز را باز گو کرد. خداوند در این آیه می فرماید:

به جهت بی توجهی شما به این همه نشانه و آیه که از روی لجاجت و کینه بود، دل‌های شما را قساوت فرا گرفت و سنگدل شدید و ای بسا که دل‌هایتان از سنگ نیز سخت تر شد.

سنگ ها، مراحل مختلفی دارند:

الف: خرد می شوند، از آنها نهرها جاری شده و انسان ها را سیراب می کنند. «يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ» ب: انفجار ندارند، ولی حد اقل خود و اطراف خود را تر می کنند. «فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ» ج: از خشیت الهی، سقوط و سجود دارند. «يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»

۱ قساوت و سنگدلی، بدترین نوع مرض روحی است که به جهت لجاجت های پی در پی، برای انسان پیدا می شود. «ثُمَّ قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۲ مشاهده ی آیات و الطاف الهی، در افراد لجوج به جای تقویت ایمان، موجب قساوت قلب می گردد. (۱) «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۳ کاری نکنیم که نسل ما، شرمنده رفتار ما شود. نیاکان سنگدل شدند، ولی خداوند به نسل آنان می گوید: «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ» ۴ علم، به تنهایی نورانیت نمی آورد. بعد از دیدن آن همه معجزه، باز سنگدل شدند. «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۵ قساوت، مراحلی دارد. «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً» ۶ با ساده ترین تشبیه، عمیق ترین معارف را می توان بیان کرد. «كَالْحِجَارَةِ» ۷ انتقادات باید مستند باشد. قرآن که می فرماید: دل های بعضی از سنگ سفت تر است، دلیل آن را که جاری شدن آب از کنار سنگ است، بیان می دارد. «وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارِ لَمَنْ يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الَّذِينَ يَتَفَجَّرُ مِنْهُ أَنْهَارٌ» ۸ جمادات، مرحله ای از شعور را دارا هستند. زیرا خوف و خشیت دارند. «وَإِنَّ مِنْهَا لَمَنْ يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) ۹ داروی قساوت، توجه به علم خداوند است. «كَالْحِجَارَةِ» (وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ)

ص: ۱۴۱

۱-۱) هم چنان که قرآن، برای مؤمنان مایه ی شفا و رحمت و برای ظالمان، موجب زیان و خسارت است. اسراء، ۸۲. باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خَس در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خَس

۲-۲) با توجه به اینکه خشیت، تنها برخاسته از علم است، نه چیز دیگر: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» فاطر، ۲۸. و مولوی نیز می گوید: جمله ی ذرات پیدا و نهان با تو می گویند، روزان و شبان ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم با شما نامحرمان، ما خامُشیم نطق آب و نطق خاک و نطق گل هست محسوس حواس اهل دل

۱۰ سنگدلی، در رفتار ما مؤثر است. «قَسَتْ قُلُوبِكُمْ» («عَمَّا تَعْمَلُونَ» ۱۱ خداوند به همه ی کارهای ما آگاه است. «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۵]

اشاره

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۷۵)

(پس ای مؤمنان!) آیا انتظار دارید (که یهودیان سرسخت،) به (دین) شما ایمان بیاورند؟ در حالی که عده ای از آنان، سخنان خدا را می شنیدند و پس از فهمیدنش، آن را تحریف می کردند با آنکه (حق را) می دانستند.

پیام ها:

۱ انتظار ایمان آوردن مردم نیز نیکوست، ولی همه این توفیق را ندارند، شما هم انتظار آن را نداشته باشید. «أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا» ۲ با وجود دانشمندان لجوج و خطرناک، امیدی به اصلاح جامعه نیست.

«أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ»

۳ در انتقاد، انصاف را مراعات کنیم. همه یهودیان اهل تحریف نبودند. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ» («يُحَرِّفُونَهُ» ۴ به اصلاح عوام فاسد امیدی هست، ولی به اصلاح دانشمند منحرف لجوج، امیدی نیست. «بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۵ شناخت حق، غیر از قبول حق است. افرادی حق را می شناسند، ولی حاضر نیستند به آن اقرار کنند. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۶ تحریفاتی خطرناک تر است که کارشناسانه و آگاهانه باشد. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۷ جاهل مقصّر، مورد تهدید است نه جاهل بی خبر. «مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۸ تحریف، گناه علما و دانشمندان است. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۴۲

اشاره

وَ إِذِ لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَا بِغَضٍ مِنْهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَ تُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ (۷۶)

و(همین یهودیان) هنگامی که مؤمنان را ملاقات می کنند، می گویند: ایمان آوردیم، ولی هنگامی که بعضی از آنها با بعضی دیگر خلوت می کنند، می گویند: چرا آنچه را که خداوند (درباره ی صفات پیامبر اسلام) برای شما (در تورات) گشوده (و بیان کرده، به مسلمانان) بازگو می کنید تا (روز رستاخیز) در پیشگاه پروردگارتان بر ضد شما به آن استدلال کنند؟ پس آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

برخی از یهود وقتی مسلمانان را می دیدند، به آنها می گفتند: چون اوصاف و نشانه های محمد صلی الله علیه و آله در تورات ما هست، ما نیز ایمان آورده ایم. ولی بعضی افراد وقتی به آنان می رسیدند، آنان را مورد سرزنش و مؤاخذه قرار می دادند که چرا اوصاف و نشانه های محمد صلی الله علیه و آله را برای مسلمانان بازگو می کنید؟ اگر آنچه در تورات است به آنها خبر دهید، روز قیامت علیه شما بکار می گیرند.

پیام ها:

۱ انسان وقتی حقیقت را فهمید، باید از آن پیروی کند و نباید با ارباب و تهدید دیگران و نفوذ مقام این و آن، حقیقت را نادیده بگیرد. «قَالُوا أَ تَحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» ای بسا اگر در آن روز دانشمندان کتمان حق نمی کردند، این همه یهودی و مسیحی وجود نداشت.

۲ در نظر منحرفان، نفاق و کتمان حقیقت برای حفظ موقعیت و تعصب نابجا، نشانه ی عقل و عاقلانه عمل کردن است. «أ تَحَدِّثُونَهُمْ» («أ فَلَا تَعْقِلُونَ»)

اشاره

أَوْ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ (۷۷)

آیا نمی دانند که خداوند آنچه را پنهان و آنچه را آشکار می کند، می داند.

پیام ها:

۱ ایمان به حضور و علم خداوند، انسان را از خطاها باز می دارد. «أَوْ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ» ۲ در نزد خداوند، آشکار و نهان یکسان است. «يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ»

اشاره

وَمِنْهُمْ أُمَّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (۷۸)

و بعضی از آنان (یهودیان)، افراد درس ناخوانده ای هستند که کتاب خدا را جز خیالات و آرزوهای خود نمی دانند، آنها تنها پایبند گمان خویشند.

نکته ها:

بر خلاف گروه پیشین، که دانشمند بوده و به اوصاف و نشانه های پیامبر اسلام در تورات آشنایی داشتند، ولی کتمان حقیقت می کردند، مردم عوام که از محتوای کتاب آسمانی خبری نداشتند، با آرزو و خیال زندگی می کردند. آنها فکر می کردند که یهود، نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا هستند و به جهنم نمی روند و اگر مجازاتی هم برای آنان باشد، چند روزی بیشتر نیست. (۱)

پیام ها:

۱ باید جامعه ی خود را شناخت و با افکار و عقائد حاکم بر مردم زمان خود، آشنا بود. «وَمِنْهُمْ أُمَّيُونَ» ۲ با وجود کتاب و معلّم، امّی بودن و بی سواد بودن، نقص است و باید برای دست یابی به کتاب حقّ، همه تلاش کنند تا مورد انتقاد قرار نگیرند. «وَمِنْهُمْ»

ص: ۱۴۴

۳ بی سوادى و ناآگاهى، زمينه‌ى رشد خيالات و آرزوهاى نابجاست. «أُمِّيُونَ» («أَمَانِيٌّ» ۴ توقّعات و انتظارات، بايد بر مبنای علم باشد نه خيال. «إِلَّا يَظُنُّونَ» ۵ در عقايد، پيروي از گمان و خيال ممنوع است. «إِنَّ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»

[سوره البقره (۲): آيه ۷۹]

اشاره

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْتَسِبُونَ (۷۹)

پس وای بر کسانی که مطالبی را با دست خود می نویسند، سپس می گویند:

این از طرف خداست، تا به آن بهای اندکی بستانند، پس وای بر آنها از آنچه دست هایشان نوشت و وای بر آنها از آنچه (از این راه) به دست می آورند!

نکته ها:

تنها آیه ای که در آن سه بار کلمه «وَيْلٌ» بکار رفته، همین آیه است که خطر علما و دانشمندان دنیاپرست را مطرح می کند.

پیام ها:

۱ دین سازی، جریانی خطرناک در طول تاریخ بوده است. «يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ» ۲ بدعت، دین سازی، دین فروشی و استحمار مردم، از جمله خطراتی است که از ناحیه‌ی دانشمندان فاسد، جامعه را تهدید می کند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۳ مواظب قلم ها، کتاب ها، مقالات زهر آلود، تحریف گر و بدعت گزار باشید و به هر عالمی اعتماد نکنید. «يَكْتُبُونَ» («يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۴ مردم به صورت فطری علاقمند به مذهب هستند، لذا بسیاری از شیادان، سخنان خود را به نام دین و مذهب به مردم تحویل می دهند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۵ یکی از انگیزه های بدعت و افترا، رسیدن به دنیاست. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶ از بدترین درآمدها، درآمد دین فروشی است. «وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ» ۷ شدیدترین عذاب‌ها متوجه کسانی است که به تفکر و اعتقاد مردم خیانت می‌کنند. تکرار کلمه «وَيْلٌ» ۸ هر انحرافی که در طول تاریخ در اثر بدعتی بوجود آید، گناهِش به گردن بدعت گزار است. «يَكْسِبُونَ» دلالت بر استمرار دارد.

[سوره البقره (۲): آیه ۸۰]

اشاره

وَ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸۰)

و(یهود) گفتند: جز چند روزی محدود، هرگز آتش دوزخ به ما نخواهد رسید، بگو: آیا پیمانی از نزد خدا گرفته اید که البته خداوند هرگز خلاف پیمان خود نمی‌کند، یا اینکه بر خداوند چیزی را نسبت می‌دهید که به آن علم ندارید؟

نکته‌ها:

از جمله انحرافات عقیدتی یهود، این بود که می‌گفتند: اگر بر فرض ما گنهکار باشیم، کیفر ما از دیگران کمتر است و چند روزی بیشتر، عذاب نخواهیم شد!

زیرا ما از دیگران برتریم. خداوند در این آیه، بر این طرز تفکر خط بطلان می‌کشد.

پیام‌ها:

۱ امتیاز طلبی، از جمله خصوصیات یهود است. «وَ قَالُوا» ۲ افکار و گفتارهای ناروا را بی‌پاسخ نگذارید. «قَالُوا» («قُلْ» ۳ برتری طلبی، نژادپرستی و آرزوی بدون عمل، ممنوع است. «قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ» («أَمْ تَقُولُونَ» ۴ همه در برابر قانون یکسان هستند، خداوند وعده و پیمانی برای نجات قومی خاص نداده است. «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا» ۵ ناآگاهی از معارف دین، سبب نسبت دادن خرافات به دین می‌شود. «أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

اشاره

بَلِيٍّ مِّنْ كَسَبِ سَيِّئَةٍ وَ أَحْطَاطٍ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۸۱)

آری، هر کس بدی کسب کند و گناهش او را فراگیرد (و آثار گناهان سراسر وجودشان را بپوشاند)، آنها اهل آتشند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

بر خلاف گمان بنی اسرائیل که خیال می کردند کیفر خداوند درباره ی آنان با کیفر الهی نسبت به دیگران تفاوت دارد، این آیه می فرماید: همه در برابر قانون یکسان هستند و اگر آثار گناهان، چنان انسان را احاطه کند که فرصت توبه و بازگشت نداشته باشد، برای همیشه در جهنم خواهد بود.

پیام ها:

۱ در برابر خیالات و موهومات، با صراحت و قاطعیت برخورد کنید. «بَلِيٍّ مِّنْ» ۲ کیفر و پاداش بر اساس آرزو نیست، بلکه بر اساس عمل است. «بَلِيٍّ مِّنْ كَسَبِ» ۳ آن دسته از گناهان کیفر دارند که آگاهانه و از روی عمد و اختیار مرتکب شده باشیم، نه بر اساس جهل یا جبر. «كَسَبِ» ۴ گناهکار به خیال کسب سود و بهره، گناه می کند. «كَسَبِ سَيِّئَةٍ» ۵ هر گناهی، آثار و عوارضی دارد که آن عوارض می تواند انسان را در خود غرق کند. «أَحْطَاطٍ» ۶ انسان فطرتاً پاک است، ولی گناه و خطایا بر او عارض شده، او را احاطه کرده و جوهر او را عوض می کنند. «أَحْطَاطٍ بِهِ خَطِيئَتُهُ» ۷ خوی و خصلت گناهکاری، موجب جاودانگی در آتش دوزخ است. «مِّنْ كَسَبِ» («أَحْطَاطٍ») («خَالِدُونَ»

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۸۲)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، آنان اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند ماند.

پیام ها:

۱ در کنار تهدید، بشارت لازم است. آیه قبل کیفر گنهکار را مطرح کرده، این آیه پاداش نیکوکار را. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ الْجَنَّةِ» ۲ ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ۳ ملاک بهشت، ایمان و عمل است، نه خیال و آرزو. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا» («أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» ۴ انجام یک عمل صالح کفایت نمی کند، بلکه داشتن خوی نیکوکاری و انجام هر گونه کار صالحی لازم است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «الصَّالِحَاتِ» جمع و همراه با (الف و لام) آمده است، لذا همه ی کارهای نیک را در برمی گیرد.

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَ أَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ (۸۳)

و(بیاد آرید) زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم، جز خداوند یگانه را پرستش نکنید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و بینویان، احسان کنید و با مردم، به زبان خوش سخن بگویید و نماز را برپای دارید و زکات بدهید. اما شما (با اینکه پیمان بسته بودید)، جز عده ی کمی، سرپیچی کردید و روی گردان شدید.

احسان، جامع ترین و وسیع ترین واژه در باب نیکی است. در حال فقر والدین، احسان مادی و در حال غنای آنان، احسان روحی. چنان که احسان به یتیم شامل؛ تأدیب، حفظ حقوق، محبت و تعلیم او می شود.

اصول همه ی ادیان یکی است. چون همه ی این میثاق ها، در اسلام نیز هست.

پیام ها:

۱ خداوند از طریق عقل، فطرت و وحی، از مردم پیمان می گیرد. «أَخَذْنَا مِيثَاقَ» ۲ توحید، سرلوحه ی مکتب انبیاست. و بعد از آن کارهای نیک قرار گرفته است.

«لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۳ در کنار توحید، احسان به والدین مطرح است. «لَا تَعْبُدُونَ» (و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) ۴ احسان به والدین باید شخصاً صورت گیرد، نه با واسطه. حرف «ب» در «بِالْوَالِدَيْنِ» به معنای مباشرت شخصی است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۵ گرایش به یکی از پدر و مادر، ممنوع است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۶ ابتدا خویشان نیازمند، سپس دیگران. «ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ» البته در بین خویشاوندان نیز اولویّت ها محفوظ است. «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» (۱) ۷ احسان باید همراه با ادب و بدون ممت باشد. در کنار احسان، جمله «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» آمده است.

۱۸ اگرچه به همه ی مردم نمی توان احسان کرد، ولی با همه می توان خوب سخن گفت. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» ۹ برخورد خوب و گفتار نیکو، نه تنها با مسلمانان، بلکه با همه ی مردم لازم است. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» ۱۰ علاوه بر پرداخت زکات، احسان به مستمندان و ایتام نیز لازم است. در آیه

ص: ۱۴۹

هم زکات آمده و هم احسان به مساکین. «إِحْسَانًا» («وَالْمَسَاكِينَ») («وَأَتُوا الزَّكَاةَ» ۱۱ نماز و رابطه با خداوند، از زکات و رابطه با فقرا جدا نیست. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۲ نماز و زکات در ادیان دیگر نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۳ اعتقاد به توحید، احسان به والدین و ایتم و مساکین، همراه با دستور پرداخت زکات و برخورد نیکو با مردم، و پیاداشتن نماز، نشانه‌ی جامعیت اسلام است.

۱۴ ادای حقوق، دارای مراتب و مراحل است. اول حق خداوند، سپس والدین، سپس خویشاوندان، سپس یتیمان که کمبود محبت دارند و آن گاه مساکین که کمبود مادیات دارند.

۱۵ تمام احکام اعتقادی، اخلاقی و فقهی، میثاق و عهد خدا با انسان است. بعد از «مِثَاقٌ» سخن از عقیده توحیدی، احسان به والدین، نماز و زکات آمده است.

[سوره البقره (۲): آیه ۸۴]

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَوْنَ (۸۴)

و(بیاد آرید) هنگامی که از شما پیمان گرفتیم، خونهای یکدیگر را نریزید و همدیگر را از سرزمین خود بیرون نکنید، پس شما(به این پیمان) اقرار کردید و خود بر آن گواه هستید.

نکته ها:

شاید مراد از میثاق بنی اسرائیل درباره‌ی احترام به خون مردم، آیه ۳۲ سوره مائده باشد که می فرماید:

بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس شخصی را بدون دلیل و از روی فساد در زمین بکشد، گویا همه مردم را کشته است.

حق حیات، اولین حق برای هر انسان است و قتل نفس از گناهان کبیره می باشد.

در سوره‌ی نساء آیه ۹۳ می خوانیم:

هر کس با اختیار و دانسته مسلمانانی را بکشد، برای همیشه در دوزخ و مورد غضب خداوند است. هم چنان که در سوره‌ی

مائده آیه ۳۲

ص: ۱۵۰

کشتن یک نفر را بدون هیچ جرمی برابر با کشتن همه مردم شمرده است. در حدیث آمده است:

تمام گناهان مقتول به گردن قاتل می افتد. و نیز آمده است:

اگر اهل آسمان ها و زمین در قتل یک نفر شریک شوند همه به دوزخ می افتند.

روش طاغوت ها آن است که برای محکم کردن پایگاه خود، قلعه ها و کاخها بنا می کنند و مردم را آواره کرده و مورد آزار و هتک حرمت قرار می دهند. در حالی که حتی بستانکار حق ندارد، بدهکار را مجبور به فروش خانه خود نماید. و اگر شخصی در مسجد برای خود جای بگیرد، کسی حق ندارد در آنجا نماز بخواند. و هر کس زودتر از دیگری مکانی را برای کار یا عبادت یا کشاورزی انتخاب نمود، در اولویت قرار می گیرد و احدی حق مزاحمت ندارد.

□
انتقاد از یهودیان زمان رسول اکرم صلی الله علیه و آله که در جمله «أَفْرَزْتُمْ وَ أَنْتُمْ» به چشم می خورد به خاطر عملکرد نیاکانشان است. آری، هر کس به کار شخصی یا قومی مربوط به زمان های گذشته یا آینده راضی باشد، شریک در آن قلمداد می شود.

پیام ها:

۱ برای اطمینان از انجام کارهای مهم، سفارش و فرمان کافی نیست، میثاق و عهد لازم است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ» ۲ امتیث جان و وطن، سفارش همه مکاتب الهی است. «لَا تَسْفِكُونَ»، «لَا تُخْرِجُونَ» ۳ علاقه به وطن، یک حق فطری و طبیعی است و سلب این حق، ظلم آشکار است. «وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ» ۴ جامعه به منزله ی پیکری واحد است که افراد آن، اعضای این پیکرند.

«دِمَاءُكُمْ»

«أَنْفُسُكُمْ» (۱)

ص: ۱۵۱

۱- ۱. از کلمه «دِمَاءُكُمْ» و «أَنْفُسُكُمْ» استفاده می شود، کشتن یا اخراج دیگری در واقع کشتن و اخراج خود است. سعدی می گوید: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

اشاره

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ فَفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفْتُونُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۸۵)

اما این شما هستید که یکدیگر را به قتل می رسانید و جمعی از خودتان را از سرزمینشان (آواره و) بیرون می کنید و بر علیه آنان، به گناه و تجاوز همدیگر را پشتیبانی می کنید. ولی اگر همانان به صورت اسیران نزد شما آیند، باز خریدشان می کنید (تا آزادشان سازید) در حالی که (نه تنها کشتن، بلکه) بیرون راندن آنها (نیز) بر شما حرام بود. آیا به بعضی از دستورات کتاب آسمانی ایمان می آورید و به برخی دیگر کافر می شوید؟ پس جزای هر کس از شما که این عمل را انجام دهد، جز رسوایی در این جهان، چیزی نخواهد بود و روز قیامت به سخت ترین عذاب بازبرده شوند و خداوند از آنچه انجام می دهید، غافل نیست.

نکته ها:

خداوند در این آیه، بنی اسرائیل را سرزنش می کند که علی رغم پیمان و میثاقی که داشتید، همدیگر را کشتید و یکدیگر را از سرزمین هایتان بیرون کردید. شما موظف بودید یک جامعه ی متحد بر اساس روابط صحیح خانوادگی و رسیدگی به محرومان تشکیل دهید، ولی به جای آن در گناه و تجاوز به حقوق دیگران، یکدیگر را یاری و حمایت نمودید و در جامعه، هرج و مرج و تفرقه و خونریزی را رواج دادید. با حمایت شما، حاکمان ظالم جرأت قتل و تبعید پیدا کردند و عجیب اینکه شما به حکم تورات، اگر در این درگیری ها اسیری داشته باشید با

پرداخت فدیة آزادش می نمایید، در حالی که حکم تورات را در تحریم قتل و تبعید، گوش نمی دهید. حاضرید همدیگر را بدست خود بکشید، ولی حاضر نیستید اسیر یکدیگر باشید! اگر اسارت توهین است، کشتن از آن بدتر است، و اگر فدیة دادن و آزاد کردن اسیران، فرمان تورات است، نهی از قتل و تبعید هم فرمان خداوند است! آری، شما تسلیم فرمان خداوند نیستید، بلکه آیات الهی را هر جا مطابق میل و سلیقه ی خودتان باشد می پذیرید و هر کجا نباشد، زیر بار نمی روید.

این آیه نسبت به خطر التقاط، هشدار می دهد که چگونه افرادی بخشی از دین را می پذیرند و قسمت دیگر آن را رها می کنند. مسلمانانی که به احکام فردی عمل می کنند، ولی نسبت به مسائل اجتماعی بی تفاوتند، باید در انتظار خواری و ذلت دنیا و عذاب قیامت باشند. ای بسا کسانی که شرایط و احکام نماز و روزه را مراعات می کنند، ولی در شرایط و وظایف حاکم و حکومت، متعهد نیستند.

پیام ها:

۱ قرآن، کشتن دیگران را، به کشتن نفس خود تعبیر کرده است تا بگوید دیگر کشی، خود کشی است و افراد یک جامعه همچون اعضای یک پیکرند.

«تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۲ یاری رسانی و همکاری در گناه و تجاوز، ممنوع است. (۱) «تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» ۳ علامت ایمان، عمل است و اگر کسی به دستورات دین عمل نکند، گویا ایمان ندارد. «أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ» قرآن، به جای انتقاد از اینکه

ص: ۱۵۳

۱- ۱). در احادیث آمده است: اگر کسی ستمگر را در ظلم و ستم راهنمایی و کمک کند، در دوزخ قرین «هامان» وزیر فرعون خواهد بود. و حتی آماده کردن دوات و قلم برای ستمگر، جایز نیست. امام کاظم علیه السلام خطاب به یکی از مسلمانان بزرگوار فرمود: کرایه دادن شتر به دستگاه هارون الرشید هر چند برای سفر حج باشد، جایز نیست. تفسیر اُطیب البیان.

چرا بعضی دستورات را عمل می کنید و بعضی را رها می کنید، فرموده است:

چرا به بعضی ایمان می آورید و به بعضی کفر می ورزید.

۴ نشانه ی ایمان واقعی، عمل به دستوراتی است که بر خلاف سلیقه های شخصی انسان باشد و گر نه انجام دستورات مطابق میل انسان، نشانی از میزان ایمان واقعی ندارد. «تَقْتُلُونَ»، «تَفَادُوهُمْ» (در کشتن یکدیگر به تورات کاری ندارید، ولی در آزاد سازی اسیران اهل ایمان می شوید!) ۵ کفر به بعضی از آیات، در واقع کفر به تمام احکام است. و به همین جهت جزای کسانی که به قسمتی از آیات عمل نکنند، خواری دنیا و عذاب قیامت خواهد بود. «خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» («يُرْذُونَ إِلَيَّ أَشَدَّ الْعَذَابِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۶]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۸۶)

آنها کسانی هستند که زندگی دنیا را به بهای (از دست دادن) آخرت خریده اند، پس در مجازات آنان تخفیفی داده نمی شود و آنها یاری نخواهند شد.

نکته ها:

این آیه ریشه ی پیمان شکنی ها، قتل نفس ها و عمل نکردن به برخی آیات را چنین بیان می کند: آنها دنبال زندگی دنیوی هستند و تنها به قوانینی که منافعشان را تأمین کند، پای بند هستند و به هر قانونی که ضرری به منافع دنیوی آنان بزند بی اعتنایند.

پس عذاب الهی برای این رفاه طلبان دنیاپرست، تخفیف ندارد و بر خلاف خیال و گمانشان که ادعا می کنند؛ یا اصلاً عذاب نخواهند شد و یا چند روزی بیشتر مجازات نمی بینند، آنان نیز مثل همه ی مجرمان، در برابر اعمال خود مسئولند.

پیام ها:

۱ انسان، آزاد است و حق انتخاب دارد. تمام آیاتی که می فرماید: انسان دنیا را خرید و آخرت را فروخت، دلیل این هستند که انسان مجبور نیست، بلکه اختیار دارد و خود با فکر و مقایسه، می سنجد و انتخاب می کند. «اشْتَرُوا»

۲ همه در برابر قانون الهی یکسان هستند. «فَلَا يُخَفُّ» اینکه بنی اسرائیل خود را نژاد برتر، فرزندی و محبوب خدا می دانند، گمان و وهمی بیش نیست. قهر الهی برای هیچ انسان و نژادی که در مسیر لجاجت و کفر است، استثنا بر نمی دارد.

۳ دنیاطلبی، یکی از انگیزه های قتل می باشد. «تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ» («اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۷]

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ قَفَيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ إِسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ (۸۷)

و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم و از پس او پیامبرانی پشت سر یکدیگر فرستادیم و به عیسی بن مریم (معجزات و) دلایل روشن بخشیدیم و او را با روح القدس، تأیید و یاری نمودیم. پس چرا هر گاه پیامبری چیزی (از احکام و دستورات) بر خلاف هوای نفس شما آورد، در برابر او تکبر ورزیدید.

(و به جای ایمان آوردن به او) جمعی را تکذیب و جمعی را به قتل رساندید!؟

نکته ها:

این آیه از استمرار لطف خداوند برای هدایت مردم سخن می گوید. که پس از موسی علیه السلام پیامبرانی چون داوود، سلیمان، یوشع، زکریا و یحیی علیهم السلام آمدند و بعد از آن بزرگواران، خداوند حضرت عیسی علیه السلام را با دلایل روشن فرستاد که از سوی روح القدس (۱) یاری و تأیید می شد، ولی بنی اسرائیل راه استکبار و گردنکشی را پیش گرفتند و بجای پذیرش هدایت الهی، به تکذیب و قتل انبیا دست زدند.

نقل تاریخ انبیا، یک نوع تسلی برای پیامبر اسلام و مؤمنان است که تحمل رنجها

ص: ۱۵۵

(۱-۱). از آیه ی ۱۰۲ سوره ی نحل معلوم می شود که روح القدس همان جبرئیل است.

برای آنان آسان شود.

پیام ها:

۱ سَتَّ خدایوند، تداوم وجود رهبر آسمانی در میان مردم است. «فَقَيَّنَا» ۲ تعلیم و تربیت، تعطیل بردار نیست. «فَقَيَّنَا» فرستادن پیامبران یکی پس از دیگری، نشانه ی جریان هدایت در طول تاریخ است.

۳ فرشتگان، به اولیای خدا یاری می رسانند. «أَيُّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدْسِ» ۴ انبیا باید به سراغ مردم بروند. «جَاءَكُمْ الرَّسُولُ» ۵ هدایت، با هوی و هوس سازگار نیست. «لَا تَهْوَى أَنْفُسِكُمْ» ۶ کسی که تسلیم حق نباشد، مستکبر است. «لَا تَهْوَى أَنْفُسَكُمْ اشْتَكَبْتُمْ» ۷ هوی پرستی، انسان را تا پیامبرکشی پیش می برد. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ» ۸ انبیا برای تحقق اهداف خویش، تا پای جان مقاومت می کردند. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۸]

اشاره

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ (۸۸)

و آنها(به پیامبران) گفتند: دل‌های ما در غلاف است (و ما از گفته های شما چیزی نمی فهمیم). چنین نیست، بلکه خداوند به سبب کفرشان از رحمت خود دور ساخته (و به همین دلیل چیزی درک نمی کنند)، پس اندکی ایمان می آورند.

نکته ها:

ظاهراً این جواب استهزاآمیز، شعار همه ی مشرکان و سرکشان، در برابر پیامبران بوده است. چنان که در جواب حضرت شعیب می گفتند: «يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ» (۱)

ما

حرف تو را نمی فهمیم. و یا در برابر آیات قرآن می گفتند: «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ» (۲)

دل‌های ما

در پرده و پوشش است. در این آیه نیز تعبیر «قُلُوبُنَا غُلْفٌ» آمده است.

ص: ۱۵۶

پیام ها:

۱ مقدمات بدبختی، بدبست خود انسان است. اگر گروهی مورد لعنت و قهر الهی قرار می گیرند، به خاطر کفر و لجاجت خودشان است. «لَعْنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۹]

اشاره

وَلَمَّا آتَاهُمُ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ (۸۹)

و چون از طرف خداوند، آنان را کتابی (قرآن) آمد که مؤید آن نشانه هایی است که نزد آنهاست و پیش از این به خود نوید می دادند (که با کمک کتاب و پیامبر جدید) بر دشمنان پیروز گردند، اما چون آنچه (از کتاب و پیامبر که از قبل) شناخته بودند، نزد آنان آمد به او کافر شدند، پس لعنت خدا بر کافران باد.

نکته ها:

این آیه، صحنه ی دیگری از لجاجت ها و هواپرستی های یهود را مطرح می کند که آنها بر اساس بشارت های تورات، منتظر ظهور پیامبر بودند و حتی به همدیگر نوید پیروزی می دادند و به فرموده امام صادق علیه السلام یکی از دلایل اقامت آنها در مدینه این بود که آنها می دانستند آن شهر، محلّ هجرت پیامبر است و به همین سبب از پیش در آنجا سکنی گزیده بودند، ولی بعد از ظهور پیامبر اسلام، با آنکه نشانه های وی را موافق با آنچه در تورات بود یافتند، کفر ورزیدند. (۱)

پیام ها:

۱ ادیان الهی، یکدیگر را تصدیق می کنند، نه آنکه در برابر هم باشند. «مُصَدِّقٌ» ۲ به هر استقبالی نباید تکیه کرد. با آنکه یهودیان در انتظار پیامبر صلی الله علیه و آله سالیانی در

ص: ۱۵۷

مدینه سکنی گزیدند، ولی در عمل کفر ورزیدند. (۱) «كَانُوا مِنْ قَبْلُ» («كَفَرُوا بِهِ» ۳ شناخت حق و علم به آن کافی نیست. چه بسا افرادی که حق را فهمیدند، ولی به خاطر لجاجت کافر شدند. «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۰]

اشاره

بُنِيَ مَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَيْهِمْ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَأُوذُ بَغْضِبٍ عَلَى غَضَبٍ وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (۹۰)

چه بد است آنچه که خویشان را به آن بفروختند، که از روی حسد، به آیاتی که خدا فرستاده بود کافر شدند (و گفتند): که چرا خداوند از فضل خویش بر هر کس از بندگانش که بخواهد، (آیاتش را) نازل می کند. پس به قهر پی در پی الهی گرفتار شدند و برای کافران، مجازاتی خوار کننده است.

نکته ها:

در این آیه، علّت کفر یهودیان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان شده است. آنها حسادت می ورزیدند که چرا بر یکی از افراد بنی اسرائیل، وحی نازل نشده است. و این حسادت و کفرورزی، بهای بدی بود که خود را بدان فروختند.

پیام ها:

۱ معیار ارزش دین مردم، به انگیزه های آنان است. «بُنِيَ مَا اشْتَرَوْا» («بَغْيًا» ۲ حسد مایه کفر است. بنی اسرائیل آرزو داشتند پیامبر موعود از نژاد آنان باشد و چون به آرزوی خود نرسیدند، حسادت ورزیده و کافر شدند. «بَغْيًا أَنْ يُنَزَّلَ» ۳ پیامبری، فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِهِ عَلَيْهِمْ مَنْ يَشَاءُ» ۴ نارضایتی انسان، تأثیری در الطاف حکیمانه خداوند ندارد. خدا بهتر می داند

ص: ۱۵۸

۱- ۱. به عشق و انتظار خود مغرور نباشید. ممکن است در مرحله ی عمل، حالات انسان عوض شود. خدای ناکرده امروز دعای ندبه بخواند، ولی فردا

که رسالت خود را به عهده چه کسی بگذارد. «مَنْ يَشَاءُ» ۵ بدترین معاملات آن است که انسان هستی خود را بدهد و غضب الهی را بخرد. «بِسْمَا اشْتَرَوْا» («غَضَبٍ»، «عَذَابٌ مُهِينٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۹۱]

اشاره

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَنَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصِيدًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۹۱)

و هنگامی که به آنها گفته شود به آنچه خداوند نازل کرده ایمان آورید، گویند:

ما تنها به چیزی ایمان می آوریم که بر (پیامبر) خودمان نازل شده باشد و به غیر آن کافر می شونیم، در حالی که آن (قرآن) حق است و آنچه را (از تورات) با ایشان است، تصدیق می کند. بگو: اگر (به آیاتی که بر خودتان نازل شده) مؤمن بودید پس چرا پیامبران خدا را پیش از این به قتل می رساندید!؟

پیام ها:

۱ پیامبر اسلام، مأمور دعوت همه ی امت ها به اسلام بوده است. «قِيلَ لَهُمْ» ۲ یکی از دلایل کفر کفار، نژادپرستی و تعصبات قومی است. «نُؤْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَنَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ» ۳ ملا-ک ایمان، حقیقت آیین است نه نژاد. «وَهُوَ الْحَقُّ» ۴ قرآن، سراسر حق است. «أَنْزَلَ اللَّهُ» («وَهُوَ الْحَقُّ» ۵ چون یهودیان زمان پیامبر به رفتار نیاکان خود راضی بودند، خداوند نسبت قتل انبیا را به آنان داده است. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ» ۶ دروغگو، رسواست. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ» («إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (اگر به انبیا می که از بنی اسرائیل است ایمان آورده اید، پس آن همه پیامبران همانند حضرت یحیی و زکریا را که از بنی اسرائیل بودند، چرا شهید کردید؟! آری، رفتار شما، نشانه ی ایمان نداشتن شماست.)

اشاره

وَ لَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (۹۲)

و همانا موسی (آن همه) معجزات برای شما آورد، ولی شما پس از (غیاب) او گوساله را (به خدایی) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

نکته ها:

شاهد زنده ی دیگر بر اینکه شما عرب بودن محمد صلی الله علیه و آله را فقط بهانه قرار داده اید تا به او ایمان نیاورید، این است که با آنکه حضرت موسی علیه السلام برجسته ترین پیامبر از نژاد شما بود و آن همه دلایل روشن و معجزات برای شما آورد، ولی همین که چند شبی برای مناجات و گرفتن تورات به کوه طور رفت، به سراغ گوساله پرستی رفتید و تمام زحمات موسی علیه السلام را بر باد داده و بر خویشتن ستم کردید.

پیام ها:

۱ ذکر سوابق، زمینه را برای قضاوت درست فراهم می کند. «اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ» ۲ بازگشت به شرک و جاهلیت، ظلمی به خود و نسل های بعد است. «أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۹۳)

و (یاد کنید) آن گاه که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم): دستوراتی که به شما داده ایم، محکم بگیرید و گوش دهید (و عمل کنید. اما آنان) گفتند: شنیدیم و نافرمانی کردیم، و به سبب کفرشان به (پرستش) گوساله دلباختند. بگو اگر ادعای ایمان دارید، (بدانید که) ایماستان شما را به بد چیزی فرمان می دهد.

آخرین حرف یهودیان این بود که اگر پیامبری از بنی اسرائیل نباشد، به او ایمان نمی آوریم و تنها کتابی را که بر خودمان نازل شده باشد، قبول داریم.

قرآن چند نمونه از دروغهای آنها را بیان می کند: نمونه اول در آیه قبل بود که فرمود:

شما اگر در این ادعا راستگو هستید، پس چرا به موسی پشت کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتید؟! نمونه دوم همین آیه است که می فرماید:

از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما قرار دادیم و گفتیم: با کمال قدرت قوانین آسمانی تورات را بگیرید و گوش داده و عمل کنید، اما شما گفتید: ما قوانین را می شنویم، ولی عمل نمی کنیم. حال اگر به قرآن و پیامبر اسلام ایمان نمی آورید به این بهانه که محمد صلی الله علیه و آله از ما نیست و قرآن بر بنی اسرائیل نازل نشده است، پس چرا با موسی و تورات او آن چنان برخورد کردید؟! قرآن راز این عدم اعتقاد را چنین بیان می کند: آنها به خاطر کفرشان، دلهایشان از علاقه به گوساله سیراب شده و جایی برای تفکر و ایمان نمانده بود. اگر بنی اسرائیل در ادعایشان صادق هستند که هر چه بر ما نازل شود به آن ایمان می آوریم، پس این جنایت را که در پرونده ی آنان هست، چگونه توجیه می کنند؟ آیا گوساله پرستی، پیامبرکشی و پیمان شکنی، جزء ایمان است؟!

پیام ها:

۱ میثاق گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ» ۲ حفظ دست آوردهای انقلاب الهی، هر چند به قیمت تهدید باشد، لازم است.

«رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ»

۳ انجام احکام و دستورات الهی، نیازمند قدرت، جدیت، عشق و تصمیم است و با شوخی و تشریفات، سازگاری ندارد. دینداری، با ضعف و مسامحه و سازشکاری سازگار نیست. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» ۴ عشق و علاقه ی مُفْرِط، خطرناک است. اگر دل انسان از علاقه به چیزی پر

شود، حاضر نمی شود حقایق را بپذیرد. (۱) «أَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ» ۵ رفتار، بهترین بیانگر افکار و عقاید انسان است. «بَشِيرًا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۴]

اشاره

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ أَلْدَارُ الْآخِرَةِ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۹۴)

بگو: اگر سرای آخرت در نزد خداوند مخصوص شماست، نه سایر مردم، پس آرزوی مرگ کنید، اگر راست می گوئید.

نکته ها:

بنی اسرائیل، ادعاهای دروغین و خیال پردازی های فراوان داشتند که برخی از آنها عبارت بود از:

ما فرزندان و محبوبان خدا هستیم. «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ» (۲) کسی وارد بهشت نمی شود مگر آنکه یهودی و یا نصرانی باشد. «قَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارًا» (۳) آتش دوزخ، جز چند روزی به ما اصابت نمی کند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً» (۴) این آیه، همه ی این بافته های خیالی و موهومات فکری آنها را رد کرده و می فرماید:

اگر این ادعاهای شما درست باشد و به این حرف ها ایمان داشته باشید، دیگر نباید از مرگ بترسید و از آن فرار کنید، بلکه باید آرزوی مرگ کنید تا به بهشت وارد شود! اولیای خدا، نه تنها از مرگ نمی ترسند، بلکه اشتیاق به مرگ نیز دارند. همانگونه که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «والله لابن ابی طالب آنس بالموت من الطفل بثدی امه» (۵)

یعنی به خدا سوگند علاقه فرزند ابو طالب به مرگ، از علاقه طفل شیرخوار به سینه

مادرش بیشتر است.

ص: ۱۶۲

۱- ۱. چنان که گفته اند: «حَبُّ الشَّيْءِ يَعْصِي وَيَصْمُ» دوستداری چیزی، انسان را کور و کر می کند. یعنی انسان دیگر حاضر نیست عیب های آن را ببیند و یا بشنود.

۲- ۲. مانده، ۱۸.

۳- ۳. بقره، ۱۱۱.

۴- ۴. بقره، ۸۰.

۵- ۵. بحار، ج ۲۸، ص ۲۳۳.

آری، باید بگونه ای زندگی کنیم که هر لحظه آماده مرگ باشیم. (۱)

پیام ها:

۱ در برابر خیالات و موهومات، با صراحت برخورد کنید. «قُلْ» ۲ دامنه ی انحصار و نژادپرستی، تا قیامت کشیده می شود! «لَكُمْ الدارُ الآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً» ۳ و جدان، بهترین قاضی است. «إِنْ كَانَتْ» (فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ» ۴ آمادگی برای مرگ، نشانه ی ایمان واقعی و صادقانه است. «فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۵]

اشاره

وَ لَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۹۵)

ولی آنها هرگز به سبب آنچه از پیش فرستاده اند، آرزوی مرگ نکنند و خداوند به حال ستمگران، آگاه است.

نکته ها:

نترسیدن از مرگ، نشانه ی صدق و یقین است. وقتی مرگ از راه می رسد شوخی ها، تعارفات و خیالات می گریزند، تنها انسان می ماند و اعمال او. در لحظه ی مرگ، انسان باور می کند که متاع دنیا کم است و آخرت بهتر و باقی است.

در لحظه مرگ، انسان باور می کند که دنیا غنچه ای است که برای هیچکس شکفته نمی شود و دوستان دنیوی مگسازند دور شیرینی. انسان اگر به مرتبه یقین برسد، هر چه به مرگ نزدیک تر می شود، احساس قرب و وصول به لقا و دیدار الهی می کند. به همین دلیل حضرت علی علیه السلام وقتی ضربه ی شمشیر را بر فرق خود

ص: ۱۶۳

۱- ۱). مرگ، همانند سفر است. راننده در صورتی از سفر می ترسد که یا راه را نمی شناسد، یا بنزین ندارد یا تخلف نموده است، یا جنس قاچاق حمل می کند و یا در مقصد، محل سکونت ندارد. در حالی که مؤمن واقعی، راه را می داند؛ «الیه المصیر» سوخت بین راه دارد؛ «عمل صالحاً» تخلفاتش را با توبه جبران کرده است، جنس قاچاق یعنی عمل خلاف ندارد و محل سکونتش را نیز می داند؛ «جَنَّةُ الْمَأْوَى» و لذا نمی ترسد.

احساس کرد فرمود: «فزت و رب الكعبه»

قسم به پروردگار کعبه رستگار شدم.

امام حسین علیه السلام در کربلا هر چه به ظهر عاشورا و زمان شهادت نزدیک می شد، صورتش برافروخته و شکوفاتر می گردید، و وقتی در شب آخر از یارانش پرسیدند: مرگ نزد شما چگونه است؟ جملاتی را در جواب عرضه داشتند که نشان دهنده ی یقین آنان به حَقّانیت راهشان بود، آنها مرگ را شیرین می دانستند و حتّی برخی از آنان در همان شب آخر با یکدیگر مزاح می کردند.

پیام ها:

۱ ترس از مَرگ، در واقع ترس از کیفر کارهای خودماست. «بِمَا قَدَّمْتُمْ أُبَدِّیْهِمْ» ۲ مدعیان دروغگو و متوقّعان نابجا، ظالمند. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ» ۳ خودتان می دانید که چه کرده اید، خداوند نیز که از آنها با خبر است، پس این همه ادعا برای چه؟! «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۶]

اشاره

وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرًا مِّنْ أَلْسِنَةٍ أَرْبَعًا أَوْ مِنَّا وَلَنَكْتُبَنَّ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لِكُلِّ شَيْءٍ مَّوْزَنًا
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرًا مِّنْ أَلْسِنَةٍ أَرْبَعًا أَوْ مِنَّا وَلَنَكْتُبَنَّ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لِكُلِّ شَيْءٍ مَّوْزَنًا
اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۹۶)

(ای پیامبر) هر آینه یهود را حریص ترین مردم، حتّی (حریص تر) از مشرکان، بر زندگی (این دنیا و اندوختن ثروت) خواهی یافت، (تا آنجا که) هر یک از آنها دوست دارد هزار سال عمر کند، در حالی که (اگر) این عمر طولانی به آنان داده شود، آنان را از عذاب خداوند باز نخواهد داشت و خداوند به اعمال آنها بیناست.

پیام ها:

۱ عمر طولانی مهم نیست، قرب به خداوند و برکت عمر و نجات از آتش،

ارزش دارد. (۱) «لَعُوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَ مَا هُوَ بِمُرْجَحٍ مِنْ الْعَذَابِ» ۲ یهود، حریص ترین و دنیاگراترین مردم دنیا هستند. «أَخْرَصَ النَّاسَ عَلَى حَيَاةٍ» ۳ یهودیان می خواهند زنده بمانند گرچه به هر نحو زندگی پست باشد. «أَخْرَصَ النَّاسَ عَلَى حَيَاةٍ» کلمه «حَیَاةٍ» نکره و نشانه ی هر نوع زندگی است. (۴) دروغگو، کم حافظه است. یهودیان از یک سو بهشت را مخصوص خود می دانند، «لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً» و از سوی دیگر می خواهند همیشه در دنیا زنده بمانند. «يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ» (۲)

[سوره البقره (۲): آیه ۹۷]

اشاره

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَ هُدًى وَ بُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (۹۷)

(یهود می گویند: چون فرشته ای که وحی بر تو نازل می کند جبرئیل است و ما با جبرئیل دشمن هستیم، به تو ایمان نمی آوریم) بگو: هر که دشمن جبرئیل باشد (در حقیقت دشمن خداست). چرا که او به فرمان خدا، قرآن را بر قلب تو نازل کرده است، (قرآنی) که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و مایه ی هدایت و بشارت برای مؤمنان است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: وقتی پیامبر اسلام به مدینه آمدند، روزی ابن صوری (یکی از علمای یهود) با جمعی از یهودیان فدک، نزد پیامبر آمده و سؤالاتی

ص: ۱۶۵

۱-۱. در تفسیر فخر رازی دعایی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: اگر زندگی برای من نیکوست، مرا زنده نگهدار و اگر مرگ بهتر است، بمیران. امام سجاد علیه السلام نیز در دعای مکارم الاخلاق از خداوند چنین مسئلت می کند: «الهی عمرنی ما کان عمری بذله فی طاعتک، فاذا کان عمری مرتعاً للشیطان فاقبضنی» خداوند! اگر عمر من وسیله خدمت در راه اطاعت تو باشد، عمر مرا طولانی کن، ولی اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد بود، آن را قطع نما. (۲-۲). تفسیر راهنما.

کردند. حضرت همه ی سؤالات آنها را جواب داده و هر نشانه ای که خواستند بیان کردند. آخرین سؤالشان این بود که نام فرشته وحی تو چیست؟ حضرت فرمودند: جبرئیل. آنها گفتند: اگر میکائیل بود ما به تو ایمان می آوردیم، چون جبرئیل، دستورات مشکلی مثل جهاد می آورد، ولی دستورات میکائیل ساده و راحت است!

پیام ها:

۱ دامنه ی خیال پردازی و لجاجت انسان تا آنجا گسترده می شود که به جهان فرشتگان نیز سرایت می کند. (۱) «عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ»
۲ حمایت و دفاع از پاکانی که مورد تهمت قرار گیرند، لازم است. «نَزَّلَهُ» («يَا ذِينَ اللَّهِ» خداوند ضمن محکوم کردن تصورات بنی اسرائیل، از جبرئیل تجلیل کرده که بدون اذن ما کاری نمی کند و در رسالت خود، امین و رابط بین ما و پیامبر است.

۳ جبرئیل کتابی آورد که تورات شما را تصدیق می کند، پس چرا با او دشمن هستید؟! «نَزَّلَهُ» («مُصَدِّقًا»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۸]

اشاره

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ ميكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ (۹۸)

هر که دشمن خدا و فرشتگان و پیامبران او و جبرئیل و میکائیل باشد (کافر است و بداند که) خداوند دشمن کافران است.

پیام ها:

۱ ایمان و تَوَلَّى، نسبت به همه ی مقدّسات لازم است. «لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ» ۲ دشمنی با انبیا و اولیا، کفر و دشمنی با خداوند است. «فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»

ص: ۱۶۶

۱-۱) انسان لجوج، حتّی فرشتگان را متهم می کند. فرشتگانی که خداوند آنها را معصوم می داند و درباره آنان می فرماید: «لا يعصون الله ما امرهم» آنها هرگز فرمان خداوند را نافرمانی نمی کنند. (تحریم، ۶) آنان دلیل دشمنی با جبرئیل را آوردن دستورات سنگین و دلیل دوستی میکائیل را آوردن دستورات سبک می دانند. درست مانند کودک بازیگوشی که معلم ریاضی را بد و معلم ورزش را خوب می پندارد با آنکه هر دو در جهت تعلیم و تربیت فعالیت می کنند.

۳ همه فرشتگان، در یک مرتبه و سطح نیستند. «مَلَانِكْتِه» («جِبْرِيلَ وَ مِيكَالَ» نام دو فرشته ی مخصوص؛ جبرئیل و میکائیل را برده است).

[سوره البقره (۲): آیه ۹۹]

اشاره

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ (۹۹)

همانا آیات (و نشانه های) روشنی به سوی تو فرستادیم و جز فاسقان کسی به آنها کفر نمی ورزد.

نکته ها:

انسان با پیروی از هوسها و ارتکاب گناه، از مدار حق خارج شده و به سوی کفر تمایل پیدا می کند. قرآن می فرماید:

سرانجام کسانی که مرتکب گناه می شوند اگر توبه و جبران نکنند تکذیب و کفر است. (۱)

ابن صوریاء که داستانش در دو آیه قبل آمد، بعد از آنکه پیامبر سؤالات او را پاسخ داد، بهانه ای نداشت جز اینکه بگوید: چون جبرئیل بر تو وحی می آورد نه میکائیل، ما به تو ایمان نمی آوریم. ولی از آنجا که جوابش با آیه قبل داده شد، برای اغفال عوام یهود گفت: او دلیل روشنی به ما ارائه نکرد. آیه نازل شد که مبدا بهانه جویی علمایی همچون ابن صوریاء تو را ناراحت کند، مردم بدانند که بنی اسرائیل بهانه می گیرند و گر نه ما آیات و دلایل روشن و محکمی فرستاده ایم تا کسی در نبوت تو تردیدی نداشته باشد و با این دلایل، تنها کسانی کفر می ورزند که فاسق باشند و به خاطر هوسها و گناهان زیاد، از مدار حق بیرون رفته باشند.

پیام ها:

۱ در برابر تضعیف ناحق، باید تقویت بجا صورت بگیرد. چون علمای یهود، پیامبر اسلام را به ناحق تضعیف کرده و گفتند دلیل روشنی ندارد، خداوند آن حضرت را تقویت فرمود. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

ص: ۱۶۷

(۱- ۱). «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوْاى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ» روم، ۱۰.

۲ فسق و گناه زمینه ی کفر است. «مَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱]

اشاره

أَوْ كَلَّمَا عَاهِدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۰) وَ لَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

و آیا چنین نبود که هربار آنها (یهود) پیمانی (با خدا و پیامبر) بستند، جمعی از آنان آن را دور افکندند، حقیقت این است که بیشتر آنها ایمان ندارند. (۱)

و هنگامی که فرستاده ای (چون پیامبر اسلام) از سوی خدا به سراغشان آمد، که آنچه را با ایشان است (یعنی تورات) تصدیق می کند، گروهی از اهل کتاب، کتاب خدا را پشت سر افکندند، گویی اصلاً از آن خبر ندارند.

نکته ها:

علمای یهود، پیش از بعثت پیامبر، مردم را به ظهور و دعوت آن حضرت بشارت می دادند و نشانه ها و مشخصات او را بازگو می کردند. با نشانه هایی که در نزد دانشمندان یهود بود، آنان محمّد صلی الله علیه و آله را همچون فرزندان خویش می شناختند، ولی بعد از بعثت آن حضرت، در صدد انکار و کتمان آن نشانه ها برآمدند.

پیام ها:

۱ در برخورد با مخالفان، باید انصاف مراعات شود. در آیه پیشین فرمود: اکثر آنان ایمان نمی آورند، تا حق اقلیت محفوظ بماند. در این آیه نیز می فرماید:

گروهی از آنان چنین اند، تا همه به یک چشم دیده نشوند. «نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ» ۲ علمی که بدان عمل نشود همانند جهل است. به علمایی که علم خود را نادیده

ص: ۱۶۸

۱- ۱. این آیه، تسلی خاطر برای رسول خداست که این گروه در پیمان شکنی و بهانه گیری، سابقه طولانی دارند و نباید از این لجاجت و بهانه گیری تعجب کرد.

گرفته و حقایق را کتمان کردند می فرماید: «كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۲]

اشاره

وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْحَمٍ سُلَيْمَانَ وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَ لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ مَا أُنزِلَ عَلَىٰ الْمَلَائِكِينَ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ وَ مَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ مَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَ لَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۱۰۲)

و(یهود) آنچه(از افسون و سحر که)شیاطین(از جنّ و انس)در عصر سلیمان می خواندند،پیروی می کردند و سلیمان هرگز(دست به سحر نیالود و)کافر نشد و لکن شیاطین، کفر ورزیدند که به مردم سحر و جادو می آموختند و(نیز) از آنچه بر دو فرشته،هاروت و ماروت،در شهر بابل نازل شده بود(پیروی نمودند.آنها سحر را برای آشنایی به طرز ابطال آن به مردم می آموختند.)و به هیچ کس چیزی نمی آموختند،مگر اینکه قبلاً- به او می گفتند ما وسیله آزمایش شما هستیم،(با بکار بستن سحر)کافر نشوید(و از این تعلیمات سوء استفاده نکنید،)ولی آنها از آن دو فرشته مطالبی را می آموختند که بتوانند به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند(نه اینکه از آن برای ابطال سحر استفاده کنند).ولی هیچگاه بدون خواست خدا،نمی توانند به کسی ضرر برسانند.آنها قسمت هایی را فرا می گرفتند که برای آنان زیان داشت و نفعی نداشت،و مسلماً می دانستند هر کس خریدار اینگونه متاع باشد،بهره ای در آخرت نخواهد داشت و به راستی خود را به بد چیزی فروختند،اگر می فهمیدند.

آنچه از روایات استفاده می شود آن است که حضرت سلیمان علیه السلام برای جلوگیری از انحراف یا سوء استفاده، دستور داد اوراق ساحران را جمع آوری و نگهداری کنند. ولی بعد از وفات او گروهی به آن نوشته ها دست یافته و مشغول تعلیم و اشاعه سحر (۱) در میان مردم شدند. آنان حتی معجزات حضرت سلیمان را سحر معرفی کرده و پیامبری او را منکر شدند. و برخی از بنی اسرائیل نیز به جای پیروی از تورات به سراغ سحر و جادو رفتند. این کار چنان شهرت و گسترش یافت که یهود زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز سلیمان را ساحری زبردست می دانستند و او را به عنوان پیامبر نمی شناختند! این آیه، گناه و انحراف رها کردن تورات و پیروی از شیاطین سحرآموز را بیان می کند که یهود به جای تورات از آنچه شیاطین در زمان سلیمان بر مردم می خواندند، پیروی می کردند. آنان برای توجیه کار خویش، نسبت سحر به سلیمان نیز می دادند، در حالی که سلیمان مرد خدا بود و کارش معجزه، و شیاطین در جهت مخالف او و کارشان سحر بود.

علاوه بر آنچه گذشت، یهود از منبع دیگری نیز به سحر دست یافتند. بدین طریق که خداوند دو فرشته را به نام «هاروت» و «ماروت» به صورت انسان در شهر «بابل» (۲) در میان مردم قرار داد که روش ابطال و خنثی سازی سحر و جادو را به آنان بیاموزند. اما برای اینکار لازم بود ابتدا آنان را با سحر آشنا سازند. چون انسان تا فرمول ترکیبی چیزی را نداند، نمی تواند آن را خنثی نماید. لذا فرشته ها، ابتدا طریق سحر و سپس طریقه ابطال آن را می آموختند و قبل از آموزش با شاگردان خود شرط می کردند که از آن سوء استفاده نکنند و می گفتند: این کار مایه ی فتنه و

ص: ۱۷۰

-
- ۱- ۱). سحر، به فن ظریف و دقیقی گفته می شود که امور را از مسیر عادی خود منحرف می سازد. و گاهی سحر به معنی خدعه، و باطل را در شکل و قالب حق آوردن، آمده است.
- ۲- ۲). «بابل» نام منطقه ای حدود نجف و کربلای فعلی بوده است.

آزمایش است، مبادا در مسیر مبارزه و خنثی سازی، خودتان گرفتار شوید. اما یهود از آن آموزش سوء استفاده نموده و از آن برای مقاصد ناشایست بهره بردند و حتی برای جدایی میان مرد و همسرش بکار گرفتند.

قرآن در اینجا نکته ای را یادآور می شود که جای دقت و تأمل است. می فرماید:

ساحر با داشتن علم سحر، از دایره ی قدرت الهی خارج نیست و بدون اراده ی خدا قادر به انجام کاری نیست و به کسی نمی تواند ضرری برساند، ولی از آنجایی که خداوند برای هر چیز اثری قرار داده است، سحر و جادو نیز می تواند اثرات سویی داشته باشد که از آن جمله تأثیر آن بر روابط زناشویی و خانوادگی است.

پیام ها:

۱ در حکومت حق و زمامداری حاکم الهی نیز همه ی مردم اصلاح نمی شوند، گروهی کجروی می کنند. «وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ» ۲ شیاطین، در حکومت سلیمان نیز بیکار نمی نشینند و پی در پی القای سوء می کنند. «مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ» ۳ حکومت، با نبوت منافات ندارد. برخی انبیا حکومت داشته اند. «مُلْكِ سُلَيْمَانَ» ۴ ساحران برای مقدس جلوه دادن و توجیه کار خود، سلیمان را نیز ساحر معرفی می کردند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ» ۵ خداوند، از مقام انبیا در برابر تهمت دیگران دفاع می کند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ» ۶ تعلیم و تعلم و اعمال سحر، در ردیف کفر است. (۱) «كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحَرَ» ۷ برای مقابله با علوم مضر و عقاید انحرافی، آگاهی صالحان از آنها لازم است.

«مَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ»

۸ در مقام تعلیم، معلم باید نسبت به کاربردهای منفی علوم هشدار دهد. «وَ مَا يُعَلِّمَانِ» («حَتَّى يَقُولَا») («فَلَا تَكْفُرْ»)

ص: ۱۷۱

(۱-۱). در روایات نیز وارد شده که ساحر، کافر و مجازاتش قتل است.

۹ انسان در بین دو آموزش قرار داد: هم وساوس شیطانی؛ «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ» و هم الهامات الهی. «وَمَا يُعَلِّمَانِ» ۱۰ فرشتگان نیز می توانند معلّم انسان ها شوند. «مَا يُعَلِّمَانِ» («حَتَّى يَقُولَا» ۱۱ گاهی علم و دانش، وسیله آزمایش است. «إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ» ۱۲ تفرقه انداختن میان زن و شوهر، کاری شیاطینی و در حدّ کفر است. «فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ» ۱۳ دانش و آموزش همیشه مفید نیست، گاهی مضرّ و زیان آور نیز می باشد.

«يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ»

۱۴ سحر و جادو واقعیت دارد و در زندگی انسان مؤثر است. «يُفَرِّقُونَ بِهِ» ۱۵ ساحر دست به کارهایی می زند، ولی تمام تأثیر و تأثرات زیر نظر خداست.

می توان از طریق پناه بردن به خداوند و استعاذه و توکل و دعا و صدقه از توطئه ها نجات یافت. «وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ» ۱۶ ساحران شاید به پول و شهرتی برسند، ولی در قیامت بهره ای ندارند. «مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ» ۱۷ کسی که به سراغ تفرقه اندازی و سحر می رود، انسائیت خود را از دست می دهد. «لَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۱۰۳)

و اگر آنها ایمان آورده و پرهیز کار شده بودند، قطعاً پاداشی که نزد خداست برای آنان بهتر بود، اگر آگاهی داشتند.

نکته ها:

«تقوی» تنها به معنای پرهیز از بدی ها نیست، بلکه به معنای مراقبت و تحفظ درباره ی خوبی ها نیز هست. مثلاً در جمله ی «اتَّقُوا النَّارَ» به معنی حفاظت و خودنگهداری از آتش، و در جمله ی «اتَّقُوا اللَّهَ» به معنی مراقبت درباره ی اوامر و

نواهی الهی است. چنان که در آیه «اتَّقُوا اللَّهَ الْأَزْهَمَ» یعنی نسبت به فامیل و خویشان تحفظ داشته باش.

امام صادق علیه السلام در جواب سؤال از تقوی فرمودند:

تقوی همچون مراقبت هنگام عبور از منطقه تیغ زار و پر خار و خاشاک است.

پیام ها:

۱ ایمان به تنهایی کافی نیست، تقوی و مراقبت لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا» ۲ پاداش های الهی، محدودیت ندارد. «لَمْ تُؤَبِّه» نکره و نشانه ی بی نهایت است.

۳ پاداش های الهی، قطعی است. حرف «ل» در «لَمْ تُؤَبِّه» ۴ پاداش های الهی، از هر چیز بهتر است. به دنبال کلمه «خَيْرٌ» چیزی نیامده که این نشانه ی برتری مطلق است، نه نسبی.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (به پیامبر) نگویید: «راعینا» مراعاتمان کن، بلکه بگویید: «انظرننا» ما را در نظر بگیر، و (این توصیه را) بشنوید و برای کافران عذاب دردناکی است.

نکته ها:

برخی از مسلمانان برای اینکه سخنان پیامبر را خوب درک کنند، درخواست می کردند که آن حضرت با تأنی و رعایت حال آنان سخن بگوید. این تقاضا را با کلمه «راعینا» می گفتند. یعنی مراعاتمان کن. ولی چون این تعبیر در عرف یهود، نوعی دشنام تلقی می شد، (۱) آیه نازل شد که بجای «راعینا» بگویید: «انظرننا» تا

ص: ۱۷۳

۱- ۱). «راعینا» از ماده ی «رعی» به معنی مهلت دادن است. ولی یهود کلمه ی «راعینا» را از ماده ی «الرعونه» که به معنی کودنی و حماقت است، می گرفتند.

دشمن سوء استفاده نکند.

این اولین آیه از آغاز قرآن است که با خطاب: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع می شود.

و از این به بعد بیش از هشتاد مورد وجود دارد که با همین خطاب آمده است.

پیام ها:

۱ توجه به انعکاس حرف ها داشته باشید. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا» ممکن است افرادی با حسن نیت سخن بگویند، ولی باید بازتاب آن را نیز در نظر داشته باشند.

۲ دشمن، تمام حرکات و حتی کلمات ما را زیر نظر دارد و از هر فرصتی که بتواند می خواهد بهره برده و ضربه بزند. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا» ۳ اسلام، به انتخاب واژه های مناسب، بیان سنجیده و نحوه ی طرح و ارائه مطلب توجه دارد. «وَقُولُوا انظُرْنَا» ۴ باید در سخن گفتن با بزرگان و معلّم، ادب در گفتار رعایت شود. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا» ۵ اگر دیگران را سفارش به مراعات ادب می کنیم، باید ابتدا خودمان در سخن با مردم، رعایت ادب را بکنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» خطاب محترمانه است.

۶ اگر از چیزی نهی می شود، باید جایگزین مناسب آن معرفی شود. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۵]

اشاره

مَّا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۱۰۵)

کافران از اهل کتاب و مشرکان، دوست ندارند که هیچ خیر و نیکی از طرف پروردگارتان بر شما نازل شود. در حالی که خداوند، رحمت خود را به هر که بخواهد اختصاص می دهد، و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

ص: ۱۷۴

این آیه، پرده از کینه توزی و عداوت مشرکان و کفار از یهود و نصاری، نسبت به مؤمنان برمی دارد. آنان حاضر نیستند، ببینند که مسلمانان صاحب پیامبری بزرگ و کتابی آسمانی هستند و می خواهند ندای توحید را به تمام جهان رسانده و با تمام تبعیضات نژادی و اقلیمی و با تمام خرافات مشرکان و تحریفات اهل کتاب مبارزه کنند و مانع عوام فریبی بزرگان آنان شوند. خداوند در این آیه می فرماید:

لطف و رحمت خداوند طبق اراده ی او به هر کسی که بخواهد اختصاص می یابد و کاری به میل این و آن ندارد که آنها دوست داشته باشند یا نه!

پیام ها:

۱ اراده ی قلبی و روحیه باطنی دشمن را بشناسید و هرگز به آنان تمایل پیدا نکنید. (۱) «مَا يُوَدُّ» ۲ خیررسانی، از شئون ربوبیت است. «خَيْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ توکل به خدا کنید و از کینه و حسادت دشمن نهرا سید. «وَ اللَّهُ يَخْتِصُّ» ۴ حسادت حسود، هیچ اثری در اراده ی لطف خداوند ندارد. «مَنْ يَشَاءُ» ۵ فضل و رحمت و هدایت خداوند، شامل همه ی اقوام و ملل می شود و اختصاصی به بنی اسرائیل و گروه خاصی ندارد. «مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

ص: ۱۷۵

۱ - ۱). آنان هرگز دوست ندارند به مسلمانان کمترین خیری برسد، ولی در مقابل از بازگشت آنان به کفر و ارتجاع و از سازشکاری و سکوت و سستی با کفار و از به سختی افتادن آنان، لذت می برند. «وَدَّوْا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً» کفار دوست دارند همانند آنها کافر شوید. نساء، ۸۹. «وَدَّوْا لَوْ تَدْهِنُونَ» کفار دوست دارند که تو ای پیامبر نیز با آنها سازش کنی. قلم، ۹. «وَدَّوْا مَا عَنَّا» کفار دوست دارند که شما مسلمین در زحمت قرار گیرید. آل عمران، ۱۱۸. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ» گروهی از اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف نمایند. آل عمران، ۶۹.

اشاره

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۶)

هر (حکم و) آیه ای را نسخ کنیم و یا (نزول) آن را به تأخیر اندازیم، بهتر از آن، یا همانند آن را می آوریم، آیا نمی دانی که خدا بر هر چیزی قادر است؟

نکته ها:

کلمه «نُنسِئُهَا» از مصدر «انساء» به معنای تأخیر انداختن یا حذف کردن است. بدین معنا که نزول آیه به تأخیر افتد و پس از مدتی نازل شود.

این آیه در مقام پاسخ به تبلیغات سوء یهود است. آنان سؤال می کردند چرا در اسلام برخی قوانین تغییر پیدا می کند؟ چرا قبله از بیت المقدس به کعبه تغییر یافت؟ اگر اولی درست بود پس دستور دوم چیست؟ و اگر دستور دوم درست است پس اعمال قبلی شما باطل است.

قرآن به این ایرادها پاسخ می گوید:

ما هیچ حکمی را نسخ نمی کنیم یا آن را به تأخیر نمی اندازیم مگر بهتر از آن یا همانندش را جانشین آن می سازیم. آنان از اهداف و آثار تربیتی، اجتماعی و سیاسی احکام غافل هستند. همانگونه که پزشک برای بیمار در یک مرحله دارویی تجویز می کند، ولی وقتی حال مریض کمی بهبود یافت، برنامه دارویی و درمان او را تغییر می دهد. یا معلم با پیشرفت درس دانش آموز، برنامه درسی او را تغییر می دهد، خداوند نیز در زمان ها و شرایط مختلف و متفاوت، برنامه های تکاملی بشر را تغییر می دهد.

یکی از مصادیق آیه، استمرار امامت در جامعه و جانشینی هر امام به جای امام قبلی است، چنان که در حدیثی ذیل این آیه می خوانیم:

هر امامی از دنیا می رود، امام دیگر جانشین او می شود. (۱)

۱ انسان همراه با نیازهای فطری و ثابت خویش، گاهی در شرایط خاص اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی نیز قرار می گیرد. در این موارد در کنار قوانین و مقررات و احکام ثابت، باید دستور العمل های متغیر داشته باشد که از طریق نسخ یا فرمان پیامبر و جانشینان او به مردم ابلاغ شود. «مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ» ۲ تغییر احکام، دلیل بر شکست طرح قبلی نیست، بلکه نشانه ی توجه به مسائل جدید و تغییری حکیمانه است. همانند تغییر کتاب و معلم. «مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ» (« نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا» ۳ در ظاهر دستورها متغیر و انبیا متعدّدند، ولی لطف خدا همواره یکسان است.

«مِثْلَهَا»

۴ جعل احکام و همچنین تغییر و تأخیر آنها، بدست خداست. «نَسَخَ»، «نُسِخَهَا» ۵ همواره باید بهتر جایگزین شود، نه پست تر. «نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا» ۶ اسلام هرگز بن بست ندارد. بعضی از قوانین، قابل تغییر است. «نَسَخَ»، «نُسِخَهَا» ۷ تغییر قانون، علاوه بر زمینه های گوناگون و پیدا شدن مصالح جدید، نیاز به قدرت دارد. «نَسَخَ» («أَنَّ اللَّهَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۷]

اشاره

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۰۷)

آیا ندانستی که حکومت آسمان ها و زمین از آن خداست؟ (و او حقّ دارد هر گونه تغییر و تبدیلی را به مقتضای حکمت و حاکمیت خود، در قوانین و احکام بوجود آورد.) و جز خدا برای شما هیچ یاور و سرپرستی نیست.

نکته ها:

آنان که درباره ی تغییر بعضی احکام و دستورات اعتراض و ایراد می کنند، توجه به حاکمیت مطلق خداوند ندارند. حاکمیت خداوند دایمی و ذاتی و عمومی

است، ولی غیر خدا، حاکمیت و حکومتش محدود، موقتی، قراردادی و غیر ذاتی است. بنی اسرائیل از حاکمیت الهی چنین تصوّر نادرستی داشته و خدا را نسبت به اعمال حاکمیت، دست بسته می دانسته و می گفتند: «يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ» (۱)، در حالی که دست خداوند در آفرینش و خلقت و همچنین در وضع و جعل قوانین و تغییر و تحول آنها باز است. (۲) «بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ»

پیام ها:

۱ حق حاکمیت همیشگی و مطلق آسمان ها و زمین، مخصوص خداوند است.

«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲ تغییر قوانین، مخصوص خداوندی است که حاکمیت آسمان ها و زمین را دارد. لذا شایبه ی هیچ هوس یا ترسی در این تغییرها نیست. «مَا نَنْسَخُ» (لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ) ۳ راضی کردن دیگران که بهانه گپ و لجوج هستند، برای شما ارزش نباشد، چون غیر از خداوند کسی شما را یاوری و سرپرستی نخواهد کرد. «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

ص: ۱۷۸

۱- ۱. مائده، ۶۴.

۲- ۲. خداوند می تواند هر گاه اراده کند، در آفرینش ایجاد تغییر کند؛ مثلاً آب را تلخ کند؛ «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» واقعه، ۷۰. و یا درختان را خشک سازد؛ «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» واقعه، ۶۵. و بالا-تر از همه، تمامی مردمان را نابود و گروه دیگری را بیافریند؛ «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹. چنان که به گروهی از بنی اسرائیل فرمود: «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ» بقره، ۶۵. یعنی شما به شکل بوزینگان در آید و آنان از شکل انسانی به صورت بوزینگان در آمدند. این نوع تغییر و تحول را بنی اسرائیل در طول تاریخ زندگانی خویش بارها دیده است، خشک شدن دریا برای عبور آنان، اژدها شدن عصای حضرت موسی علیه السلام، شکافته شدن سنگ ها و جاری شدن آب، چگونه است این همه را با چشم خود دیده اند، ولی اکنون با تغییر مختصری در احکام و دستورات بهانه گیری می کنند؟

اشاره

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (۱۰۸)

آیا بنا دارید از پیامبران سؤالات و درخواست هایی (نابجا) بکنید، آن گونه که پیش از این، موسی (از طرف بنی اسرائیل) مورد سؤال قرار گرفت، و هر کس (با این بهانه جویی ها از ایمان سرباز زند و) کفر را با ایمان مبادله کند، پس قطعاً از راه مستقیم گمراه شده است.

نکته ها:

□
با توجه به خود آیه و آنچه از شأن نزول ها برمی آید، برخی از مسلمانان ضعیف الایمان و بعضی از مشرکان، از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضاهای نامربوط و غیر منطقی داشتند، مثلاً تقاضا می کردند برای ما نامه ای از سوی خداوند بیاور! و یا نهرهایی را برای ما جاری ساز. و برخی دیگر همانند بنی اسرائیل می گفتند: خداوند را آشکارا به ما نشان بده تا با چشم او را ببینیم و به او ایمان بیاوریم! آوردن معجزه و اتمام حجت، برای صدق دعوت پیامبر لازم است، ولی انجام دادن هر درخواستی، طبق هوس و میل هر فردی که از راه می رسد، درست نیست. یک مهندس یا نقاش برای اثبات مهارت خویش، چند نمونه کار ارائه می دهد، ولی ضرورت ندارد برای هر کسی خانه ای بسازد یا تابلویی بکشد! بازگویی مشکلات و تاریخ انبیا، برای دلداری دادن به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، که اگر افرادی از تو سؤال و درخواست نامعقول دارند، از انبیای پیشین نیز از همین قبیل درخواست ها می کردند.

پیام ها:

۱ از سؤالات و درخواست های بی جا پرهیزید که گاهی زمینه ساز کفر است. «أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا» («وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ» ۲ خطراتی که پیروان دیگر ادیان را تهدید کرده، مسلمانان را نیز تهدید می کند.

«تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

۳ از عاقبت و سرانجام دیگران، عبرت بگیرید. «كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۹]

اشاره

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْرِفْهُمْ
حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۹)

بسیاری از اهل کتاب (نه تنها خودشان ایمان نمی آورند، بلکه) از روی حسدی که در درونشان هست، دوست دارند شما را بعد از ایمانتان به کفر بازگردانند، با اینکه حق (بودن اسلام و قرآن)، برای آنان روشن شده است، ولی شما (در برابر حسادتی که می ورزند، آنها را) عفو کنید و درگذرید تا خداوند فرمان خویش بفرستد، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

«عفو» یعنی بخشیدنِ خلاف، «صفح» یعنی نادیده گرفتنِ خلاف.

دشمن که در دل آرزوی کفر شما را دارد، در عمل از هیچ توطئه و نقشه ای خودداری نخواهد کرد. روشهای اقدام آنها همان طرح سؤالات بی جا، وسوسه ها، القای شبهات و می باشد که باید نسبت بدانها هشیار بود.

پیام ها:

۱ نسبت به روحیات و برنامه های دشمنان خود، مواظب باشید. «وَدَّ» («يَرُدُّونَكُمْ» ۲ در برخورد با دشمن نیز باید انصاف داشت. «وَدَّ كَثِيرٌ» (آیه می فرماید:

بسیاری از اهل کتاب چنین هستند، نه همه ی آنان). ۳ شعله ی حسادت، چنان خطرناک است که بعد از علم و آگاهی نیز فرو نمی نشیند. «حَسَدًا» («مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ» ۴ شما با ایمان آوردن به اسلام، عظمت و عزتی می یابید که دشمنان به شما

رشک و حسد می ورزند و می خواهند شما به جهل، شرک و تفرقه ی زمان جاهلیت برگردید. «وَدَّ كَثِيرٌ» («لَوْ يَرُدُّونَكُمْ» ۵ با مخالفان نباید فوراً به خشونت برخورد کرد، گاهی لازم است حتی با علم به کینه و حسادت آنها، با ایشان مدارا نمود. «فَاعْفُوا» ۶ فرمان عفو دشمن، به صورت موقت و تا زمانی است که مسلمانان دلسرد و دشمنان جسور نشوند. «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى» ۷ عفو، نشان ضعف نیست. خداوند بر انجام هر کاری تواناست و امروز نیز می تواند شما را بر دشمنان غالب گرداند. «إِنَّ اللَّهَ» («قَدِيرٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۰]

اشاره

وَ أَفِيْمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۰)

و نماز را برپا دارید و زکات را پرداخت نمایید و هر خیری که برای خود از پیش می فرستید، آن را نزد خدا (در سرای دیگر) خواهید یافت، همانا خداوند به اعمال شما بیناست.

نکته ها:

بعد از اولین خطاب در آیه ۱۰۴؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، این آیه حامل سومین دستور برای مسلمانان است.

در دستور اول؛ خداوند رعایت ادب در گفتگو با رسول خدا صلی الله علیه و آله را یادآور شد تا در سخن گفتن مواظب باشند بهانه و دستاویزی برای تمسخر به دست دشمنان و مخالفان ندهند. «لَا تَقُولُوا رَاعِنًا وَ قُولُوا انظُرْنَا» دستور دوم؛ عفو و اغماض از کینه و حسادت اهل کتاب تا زمان صدور دستور جدید بود. «فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا» دستور سوم؛ اقامه نماز و پرداخت زکات است. در زمانی که مسلمانان در تیررس انواع کینه و حسادت ها بودند و مأمور به عفو و اغماض شده اند، لازم است

رابطه ی خودشان را با خداوند از طریق اقامه نماز، و پیوند با محرومان جامعه را از طریق زکات، تقویت نمایند.

پیام ها:

۱ معمولاً دستور به نماز همراه با زکات در قرآن آمده است. یعنی یاد خدا باید همراه با توجه به خلق خدا باشد. «أَقِمْوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۲ اعمال انسان، قبل از خود انسان وارد عرصه قیامت می شود. «تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» ۳ مقدار کار خیر مهم نیست، هر کس به هر مقدار می تواند باید انجام دهد.

«مِنْ خَيْرٍ»

۴ کارهای خیر، برای قیامت محفوظ می ماند. «تَجِدُوهُ» ۵ ایمان به نظارت الهی و پاداش در قیامت، قوی ترین انگیزه عمل صالح می باشد. «مَا تَقَدَّمُوا» (تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۱]

اشاره

وَ قَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۱۱)

و گفتند: هرگز به بهشت داخل نشود مگر آنکه یهودی یا نصرانی باشد. اینها آرزوهای آنهاست، بگو: اگر راستگوید، دلیل خود را (بر این موضوع) بیاورید.

پیام ها:

۱ غرور دینی، باعث شد تا یهود و نصارا خود را نژاد برتر و بهشت را در انحصار خود بدانند. «إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى» ۲ امتیازطلبی و خودبرتربینی، آرزویی خام و خیالی واهی است. «تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ» ۳ ادعای بدون دلیل محکوم است. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۴ هر گونه عقیده ای باید بر اساس دلیل باشد. «قَالُوا» (قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» قرآن، مطالب خود را با دلیل بیان کرده است و از مخالفان نیز تقاضای دلیل می کند.

ص: ۱۸۲

اشاره

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۱۲)

آری، کسی که با اخلاص به خدا روی آورد و نیکوکار باشد، پس پاداش او نزد پروردگار اوست، نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین خواهند شد.

نکته ها:

آیه عاقت ورود در بهشت را، تسلیم فرمان خدا و نیکوکار بودن می داند. یعنی بهشت به ادعا و شعار به کسی داده نمی شود، بلکه ایمان و عمل صالح لازم است.

پیام ها:

۱ برای ورود به بهشت، به جای خیال و آرزو، هم تسلیم خدا بودن و ایمان درونی لازم است و هم عمل صالح بیرونی. «أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ» ۲ نیکوکاری باید سیره ی انسان باشد، نه به صورت موسمی و فصلی. «هُوَ مُحْسِنٌ» ۳ پاداش دادن، از شئون ربوبیت است. «أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» ۴ هر کس خالصانه روی به خدا آورد، هم بهره کامل دارد؛ «فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» و هم از هر نوع دلهره بیمه خواهد بود. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

اشاره

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۱۳)

و یهودیان گفتند: مسیحیان بر حق نیستند، و مسیحیان گفتند: یهودیان بر حق نیستند، در حالی که (هر دو گروه) آنان، کتاب آسمانی را می خوانند! همچنین افراد نادان دیگر (همچون مشرکان که خبر از کتاب ندارند)، همانند سخن آنها را گفتند. پس خداوند در روز قیامت در آنچه اختلاف دارند، در بین آنان داوری خواهد نمود.

این آیه ترسیمی مجددی از سیمای متعصّب اهل کتاب است که هر گروه در صدد نفی گروه دیگر است. یهودیان، مسیحیان را بر باطل و بی موقعیت در پیشگاه خداوند معرفی می کنند و در مقابل، مسیحیان نیز یهود را بی منزلت در نزد خداوند می دانند. اینگونه برخوردها، از روحیه ی متعصّب آنها سرچشمه می گیرد، در حالی که اگر به کتاب آسمانی خود توجه کنند، از این برخوردها دست بر می دارند. سپس می فرماید: مشرکان و بت پرستان نیز با آنکه کتاب آسمانی ندارند، همان سخن ها را می گویند. یعنی صاحبان عقاید باطل همدیگر را نفی می کنند، ولی همه ی این اختلافات در روز قیامت، با داوری خداوند متعال پایان می پذیرد و آنها حق را مشاهده می کنند.

پیام ها:

۱ تعصّب بی جا و انحصارطلبی بی دلیل، ممنوع است. تحقیر و نادیده گرفتن دیگران، نشانه ی استبداد و خودمحوری است. (۱) «لَيْسَ مِنَ النَّصْرَةِ عَلَى شَيْءٍ» «لَيْسَ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى شَيْءٍ» ۲ اگر تعصّب و خودخواهی باشد، علم هم نمی تواند هدایت کند. اهل کتاب قادر به تلاوت آن بودند ولی به خاطر داشتن روحیه ی انحصارطلبی تلاوت ها کارساز نبود. «وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ» ۳ در فضای آمیخته به تعصّب، عالم و جاهل همانند هم فکر می کنند. مشرکان جاهل همان حرفی را می زدند که تلاوت کنندگان تورات و انجیل می گفتند.

«كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۸۴

۱- ۱. هر گروهی به آنچه خود دارد می بالد، و این بالیدن های بی جا ریشه ی بسیاری از فتنه هاست. در سوره ی مؤمنون آیه ۵۳، تعبیر دیگری دارد: «كُلَّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» هر گروهی به آنچه در نزدشان هست، شادمان است.

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۱۴)

کیست ستمکارتر از آنکه نگذاشت نام خدا در مساجد الهی برده شود و سعی در خرابی آنها داشت؟ آنان جز با ترس و خوف، حق ورود به مساجد را ندارند. بهره ی آنان در دنیا، رسوایی و خواری و در آخرت عذاب بزرگ است.

نکته ها:

بنا بر آنچه از شأن نزول ها و برخی روایات بدست می آید، آیه درباره ی کسانی نازل شده است که درصدد تخریب مساجد برآمده بودند. در طول تاریخ، تخریب مساجد و یا جلوگیری از رونق آنان بارها به دست افراد منحرف و طاغوت ها صورت گرفته است. از تخریب بیت المقدس و آتش زدن تورات بدست مسیحیان به رهبری شخصی به نام «فطلوس» گرفته، تا ممانعت قریش از ورود مسلمانان به مسجد الحرام، نشانه ای از همین تلاش ها است.

امروز نیز از یک سو شاهد تخریب مساجد باقیمانده از صدر اسلام در کنار قبور ائمه بقیع علیهم السلام به عنوان مبارزه با شرک هستیم و از طرف دیگر ویرانی مساجد تاریخی، همانند مسجد بامری در هند را که نشانگر قدمت مسلمانان در شبه قاره است، به چشم می بینیم. اینها همه حکایت از روحیه ی کفرآلود طاغوت ها و جاهلانی دارد که از یاد و نام خداوند که در مراکز توحید طنین انداز می شود، وحشت دارند.

این آیه به والدین و بزرگانی که از رفتن فرزندانشان به مساجد ممانعت به عمل می آورند، هشدار می دهد.

اگر خرابی مسجد ظلم باشد پس آباد کردن مسجد، انفع کارها می باشد. (۱)

۱ ظلم فرهنگی، بزرگترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ» (در قرآن «أَظْلَمُ»، به افترا بر خدا و بستن خانه خدا گفته شده که هر دو جنبه فرهنگی دارد). ۲ خرابی مسجد تنها با بیل و کلنگ نیست، بلکه هر برنامه ای که از رونق مسجد بکاهد، تلاش در خرابی آن است. «مَنْعَ مَسَاجِدِ اللَّهِ» ۳ مساجدی مورد قبول هستند که در آنها یاد خدا زنده شود. مطالب خداپسند و احکام خدا بازگو شود. «يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُهُ» ۴ دشمن از در و دیوار مسجد نمی ترسد، ترس او از زنده شدن نام خدا و بیداری مسلمانان است. «أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ» ۵ مساجد سنگر مبارزه اند، لذا دشمن سعی در خرابی آنها دارد. «سَعَى فِي خَرَابِهَا» ۶ مسجد باید پر رونق و پر محتوی و همانند سنگر فرماندهی نظامی باشد.

هم چنان که جاسوس از رخنه به مراکز نظامی در وحشت و اضطراب است، باید مخالفان و دشمنان نیز از نفوذ و ورود به مساجد، در ترس و نگرانی باشند. «مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ» ۷ کسانی که با مقدسات دینی به مبارزه برمی خیزند، علاوه بر قهر الهی در قیامت، گرفتار ذلت و خواری دنیا نیز می شوند. (۱) «سَعَى فِي خَرَابِهَا» («لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۵]

اشاره

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَسِعَ عَلَيْهِمُ (۱۱۵)

مشرق و مغرب از آن خداست، پس به هر سو رو کنید، آنجا روی خداست، همانا خداوند (به همه جا) محیط و (به هر چیز) داناست.

ص: ۱۸۶

۱- ۱. اگر سعی در خرابی ساختمانی که یادآور خداست، ذلت دنیوی و عذاب اخروی دارد، پس کسانی که با شایعه و تهمت و تحقیر، قداست مردانی را شکستند که در جامعه یادآور خدا هستند، قطعاً در همین دنیا گرفتار ذلت و نکبت خواهند شد.

یهود بعد از تغییر قبله ی مسلمانان از بیت المقدس به کعبه، ایجاد سؤال و یا القاء شبهه می کردند که به چه دلیلی قبله تغییر یافته است. هر چند در آیات قبل (۱) به اجمال و سر بسته، خداوند پاسخ اینگونه اعتراضات را بیان فرمود، ولی این آیه نیز بر این حقیقت تکیه می کند که مشرق و مغرب از آن خداست و به هر سو رو کنید، خدا آنجاست. اگر کعبه نیز به عنوان قبله قرار داده شده است، برای تجلی وحدت مسلمانان و تجدید خاطرات ایثارگری و شرک ستیزی ابراهیم علیه السلام است.

و بدین خاطر دارای قداست و احترام می باشد.

چنان که در رساله های احکام مراجع آمده است، در نمازهای مستحبی، قبله شرط نیست و حتی می توان در حال راه رفتن یا سواره بجا آورد. برخی روایات نیز در ذیل این آیه، به این مطلب اشاره نموده اند. (۲)

اگر به فرموده آیه ی قبل، گروهی در خرابی مسجد تلاش کردند، شما از پای ننشینید که توجه به خدا در انحصار جهت خاصی نیست.

جهت قبله به شرق یا غرب باشد، موضوعی تربیتی و سیاسی است، اصل و مقصود، یاد خدا و ارتباط با او می باشد. قرآن در ستایش گروهی از بندگان می فرماید: «يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيمَا وُقُودًا وَّ عَلٰى جُنُوبِهِمْ» (۳)

آنان خدا را به حال ایستاده و

نشسته و خوابیده یاد می کنند. و یا در پاسخ هیهویی که برای تغییر قبله درست شد، می فرماید: «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَّ الْمَغْرِبِ وَّ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» (۴) یعنی:

ای مردم! نیکی این نیست که رو به سوی شرق یا غرب در حال عبادت

بکنید، بلکه نیکی در ایمان واقعی شما به خدا و انجام کارهای خدا پسندانه است.

ص: ۱۸۷

۱-۱. بقره، ۱۰۶.

۲-۲. امام باقر علیه السلام می فرماید: «انزل الله هذه الاية في التطوع خاصة» این آیه در مورد نماز مستحبی نازل شده است. تفسیر برهان؛ راهنما.

۳-۳. آل عمران، ۱۹۱.

۴-۴. بقره، ۱۷۷.

هر چند در آیه قبل، از بزرگترین ظلم یعنی تخریب مساجد یا منع از مساجد، سخن به میان آمد و یا اینکه در جای دیگر می فرماید:

اگر جهاد نبود صوامع و بیع و مساجد ویران می شدند. (۱) ولی آیه بشارت به این است که مبدا مأیوس شوید و یا احساس ناامیدی و بی پناهی نکنید، تمام جهان، محل عبادت و همه جای هستی قبله گاه است.

پیام ها:

۱ هر کاری که به فرمان خداوند بوده و رنگ الهی داشته باشد، وجه الله و عبادت است. «فَأَيُّمَا تَوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» ۲ خداوند در همه جا حاضر و بر هر چیز ناظر است. «إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۶]

اشاره

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ (۱۱۶)

و (برخی از اهل کتاب و مشرکان) گفتند: خداوند فرزندی برای خود اختیار کرده است. منزّه است او، بلکه آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و همه در برابر او فرمان برند.

نکته ها:

اهل کتاب و مشرکان، هر کدام به نوعی برای خداوند فرزندی می پنداشتند؛ یهود می گفت: عزیر فرزند خداست. (۲) نصاری نیز حضرت عیسی را فرزند خدا معرفی می کردند (۳) و مشرکان، فرشتگان را فرزندان خدا می دانستند. (۴) این آیه ردی است بر این توهم غلط و نابجا، و ذات خداوند را از چنین نسبتی منزّه می داند.

ص: ۱۸۸

۱-۱. حج، ۴۰.

۲-۲. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» توبه، ۳۰.

۳-۳. «وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» توبه، ۳۰.

۴-۴. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ» نحل، ۵۷.

خدا را با خود مقایسه نکنیم. اگر انسان نیاز به فرزند دارد بخاطر موارد ذیل است:

۱ عمرش محدود است و میل به بقای خویش و نسل خویش دارد.

۲ قدرتش محدود است و نیازمند معاون و کمک کننده است.

۳ نیازمند محبت و عاطفه است و لازم است مونس داشته باشد.

ولی خداوند از همه ی این کمبودها و نیازها منزّه است، بلکه هر چه در آسمان ها و زمین است، همه در برابر او متواضعند.

پیام ها:

۱ خدایی که همه آسمان ها و زمین در برابر او تسلیم هستند، چه کمبودی دارد تا از طریق فرزند گرفتن آن را جبران کند؟! «يَلْهُ لَهٗ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ خشوع و تواضع، در برابر کسی سزاوار است که تمام هستی از آن اوست، نه بت ها و طاغوت هایی که از آفریدن حتی یک مگس نیز عاجزند و قدرت نفع و ضرری ندارند. «كُلُّ لَهٗ قَائِتُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۷]

اشاره

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۱۱۷)

پدید آورنده آسمان ها و زمین اوست و هنگامی که فرمان (وجود) چیزی را صادر کند، فقط می گوید: باش! پس (فوراً) موجود می شود.

نکته ها:

او نه تنها مالک همه ی موجودات است، بلکه خالق آنهاست، آن هم بطور بدیع و بدون نقشه قبلی. پس او چه نیازی به فرزند دارد؟! هر گاه وجود چیزی را اراده کند، به او می گوید: باش! و فوراً خلق می شود. به تعبیر حضرت رضا علیه السلام:

خداوند در کار خویش حتی نیازمند گفتن کلمه»

كُنْ

«نیست، اراده ی او همان و آفریدن همان. (۱)

ص: ۱۸۹

در این چند آیه، با قدرت الهی آشنا شدیم: «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ»

مشرق و مغرب برای اوست.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

آسمان ها و زمین برای اوست.

«كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ»

همه برای او متواضع و فرمان بردار هستند.

«بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

پدید آورنده آسمان ها و زمین اوست.

«كُنْ فَيَكُونُ»

به فرمان او هر چیز موجود می شود.

هم چنان که خداوند در یک آن می آفریند، در مقام قَهَّارِیت نیز می تواند در یک آن همه چیز را از بین ببرد. چنان که در آیه ۱۹ سوره ابراهیم فرموده: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ایمان به چنین قدرتی، که وجود و عدم همه چیز بدست اوست، به انسان توانایی فوق العاده می دهد و او را از یأس و ناامیدی باز می دارد.

پیام ها:

۱ آفرینش خداوند، همواره بدیع و ابتکاری است. «بَدِيعُ» ۲ خداوند می تواند در یک لحظه همه هستی را بیافریند؛ «كُنْ فَيَكُونُ» هر چند حکمتش اقتضا می کند که سلسله علل در کار باشد و به تدریج خلق شوند.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۸]

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۱۱۸)

کسانی که نمی دانند، گفتند: چرا خدا با خود ما سخن نمی گوید؟ یا آیه و نشانه ای بر خود ما نمی آید؟ همچنین گروهی که قبل از آنان بودند مثل گفته آنان را گفتند، دلها (و افکار) شان مشابه است، ولی ما (به اندازه ی کافی) آیات و نشانه ها را برای

اهل يقين (و حقيقت جويان) روشن ساخته ايم.

نکته ها:

باز هم تقاضای نابجا از سوی گروه دیگری از کفار! افراد ناآگاه، در برابر دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین می گویند: چرا خداوند مستقیماً با خود ما سخن نمی گوید؟

ص: ۱۹۰

چرا بر خود ما آیه نازل نمی شود؟! قرآن برای جلوگیری از اثرات سوء احتمالی اینگونه سخن های یاوه و بیجا بر سایر مسلمانان و دلداری به رسول خدا صلی الله علیه و آله، سؤال و خواست آنها را خیلی عادی تلقی می کند که این سؤالات حرف تازه ای نیست و کفار قبل از اینها نیز از انبیای پیشین چنین توقعات نابجا را داشته اند. سپس می فرماید:

طرز تفکر هر دو گروه به یکدیگر شباهت دارد، ولی ما برای اینگونه درخواست ها اعتبار و ارزشی قائل نیستیم. چرا که آیات خودمان را به قدر کفایت برای طالبان حقیقت بیان کرده ایم.

توقعات نابجا، یا به خاطر روحیه استکبار و خودبرتربینی است و یا به خاطر جهل و نادانی. آنکه جاهل است، نمی داند نزول فرشته وحی بر هر دلی ممکن نیست و حکیم، شربت زلال و گوارا را در هر ظرفی نمی ریزد. در قرآن می خوانیم:

اگر پاکدل و درست کردار بودید، فرقان و قوه تمیز به شما می دادیم. (۱)

پیام ها:

۱ اصالت به تلاش و لیاقت است، نه تقاضا و توقع. گروهی هستند که به جای تلاش و بروز لیاقت، همیشه توقعات نابجای خود را مطرح می کنند. «لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ» ۲ سنت خداوند اتمام حجت و بیان دلیل است، نه پاسخگویی به خواسته ها و تمایلات نفسانی هر کس. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۹]

اشاره

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ (۱۱۹)

(ای رسول!) ما ترا به حق فرستادیم تا بشارتگر و بیم دهنده باشی و تو مسئول (گمراه شدن) دوزخیان (و جهنم رفتن آنان) نیستی.

ص: ۱۹۱

(۱-۱). «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» انفال، ۲۹.

ای رسول گرامی! به توقعات نابجای کفار توجه نکن. آنان هر کدام توقع دارند اوراق متعددی از آیات برایشان نازل شود؛ «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتِيَهُ صُحُفًا مُنَشَّرَةً» (۱) در حالی که ما ترا همراه منطق حق برای مردم فرستاده ایم تا از طریق بشارت و انذار، آنان را نسبت به سعادت خودشان آشنا کنی. اگر گروهی بهانه جویی کرده و از پذیرش حق سرباز زدند و توقع داشتند که بر آنان وحی نازل شود، تو مسئول دوزخ آنان نیستی، تو فقط عهده دار بشارت و انذار، و مسئول نتیجه و قبول یا رد مردم نیستی.

بشارت و انذار، نشانه‌ی اختیار انسان است. در قرآن مکرر این معنا آمده است که آنچه بر خداوند است، فرستادن پیامبری معصوم با منطق حق همراه با بشارت و انذار است. حال مردم خودشان هستند که آزادانه یا راه حق را می‌پذیرند و یا سرسختانه لجاجت می‌کنند.

پیام ها:

۱ در برابر هر تضعیف روحیه‌ی ای از طرف دشمن، نیاز به تقویت و تسلیت و تسکین روحی از طرف خدا است. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» (در آیه قبل بهانه‌های کفار نقل شد، در این آیه پیامبر صلی الله علیه و آله با کلمه «بِالْحَقِّ» تأیید و تقویت می‌شود). ۲ بشارت و تهدید، همچون دو کفه ترازو باید در حال تعادل باشد، و گر نه موجب غرور یا یأس می‌شود. «بَشِيرًا وَ نَذِيرًا»

ص: ۱۹۲

اشاره

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ آتِبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۲۰)

(ای پیامبر!) هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد تا (آنکه تسلیم خواسته آنان شوی و) از آئین آنان پیروی کنی. بگو: هدایت تنها هدایت الهی است، و اگر از هوی و هوسهای آنها پیروی کنی، بعد از آنکه علم (وحی الهی) نزد تو آمد، هیچ سرور و یآوری از ناحیه خداوند برای تو نخواهد بود.

نکته ها:

بعد از تغییر قبله، ناراحتی یهود از مسلمانان بیشتر شد و احياناً بعضی از مسلمانان ها نیز تمایل داشتند قبله همان بیت المقدس باشد تا بتوانند با یهود در الفت و دوستی زندگی کنند، غافل از اینکه رضایت اهل کتاب با حفظ آن حاصل نمی شد و انتظار آنان، پیروی از تمام آئین آنها و نه فقط قبله آنان بود.

این آیه در عین اینکه خطاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، خطاب به همه مسلمانان در طول تاریخ نیز هست که هرگز یهود و نصاری از شما راضی نخواهند شد، مگر آنکه تسلیم بی چون و چرای آنان شوید و از اصول و ارزشهای الهی کناره بگیرید.

ولی شما مسلمان ها باید با قاطعیت دست رد به سینه نامحرم بزنید و بدانید تنها راه سعادت، راه وحی است نه پیروی از تمایلات این و آن.

پیام ها:

۱ دشمن، به کم راضی نیست. فقط با سقوط کامل و محو مکتب و متلاشی شدن اهداف شما راضی می شود. «لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ»
 ۲ اگر مسلمانان مشاهده کردند که کفار از دین آنان راضی هستند، باید در دینداری خود تردید نمایند. دینداری کافر پسند، همان کفر است. «لَنْ تَرْضَىٰ» («حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» ۳ جز وحی و هدایت الهی، همه راه ها انحرافی است. «قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ» ۴ مسئولیت عالم، بیشتر از جاهل است. «بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۵ رابطه با اهل کتاب نباید به قیمت صرف نظر کردن از اصول تمام شود. جذب دیگران آری، ولی عقب نشینی از اصول هرگز. «لَئِنْ آتِبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ»

۶ پیروی از تمایلات و هوسهای مردم، منجر به قطع الطاف الهی می شود. یا لطف خدا، یا هوسهای مردم. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وِلْيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۱]

اشاره

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۲۱)

کسانی که به آنها کتاب آسمانی داده ایم و آن را چنان که سزاوار تلاوت است تلاوت می کنند، آنان به آن (قرآن یا پیامبر) ایمان می آورند و کسانی که به آن کافر شوند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

در برابر یهود و نصاریی که به سبب لجاجت و سرکشی مورد انتقاد قرار گرفتند، گروهی از آنان مورد تمجید و قدردانی خداوند قرار گرفته اند. آنان کسانی هستند که به کتاب های آسمانی مراجعه کرده و نشانه های ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را در آن دیده و به او ایمان می آورند.

در تفسیر اُطیب البیان آمده است: مراد از «الْكِتَابَ» در این آیه، قرآن و مخاطب مسلمانانی هستند که در قرائت قرآن، حق تلاوت را ادا نموده و به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آورده اند. تفسیر المیزان نیز این معنی را احتمال داده است.

روایتی درباره ی آداب تلاوت قرآن در تفسیر المیزان نقل شده، که هشت نکته را مورد توجه قرار داده است:

۱ ترتیل آیات. ۲ تفقه در آیات. ۳ عمل به آیات. ۴ امید به وعده ها. ۵ ترس از وعیدها. ۶ عبرت از داستان ها. ۷ انجام اوامر الهی. ۸ ترک نواهی. در پایان روایت نیز امام صادق علیه السلام فرمود:

حق تلاوت تنها حفظ آیات، درس حروف، قرائت و تجوید نیست. و بر اساس روایات، کسانی که حق تلاوت قرآن را ادا می کنند، تنها امامان معصوم می باشند. (۱)

ص: ۱۹۴

۱ رعایت انصاف حتی در برخورد با مخالفان، لازم است. (۱) «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ» ۲ حق تلاوت، در تلاوت با صوت زیبا و رعایت نکات تجوید خلاصه نمی شود، بلکه ایمان و عمل نیز لازم است. «يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۳ کسی که در انتخاب مکتب دچار انحراف شود، زیانکار واقعی است. «فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳]

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۲۲) وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَ لَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَ لَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَ لَا هُمْ يُنصَرُونَ (۱۲۳)

ای بنی اسرائیل! نعمت مرا که به شما ارزانی داشتم و شما را بر جهانیان برتری بخشیدم یاد کنید.

و بترسید از روزی که هیچکس چیزی (از عذاب خدا) را از دیگری دفع نمی کند و هیچگونه عوضی از او قبول نمی گردد و هیچ شفاعتی، او را سود ندهد و (از جانب هیچ کسی) یاری نمی شود.

نکته ها:

این دو آیه مشابه آیات ۴۷ و ۴۸ همین سوره است که قبلاً گذشت و مطالبی در آنجا ذکر کرده ایم.

ص: ۱۹۵

۱ - ۱. در آیاتی که قرآن از بنی اسرائیل انتقاد می کند، کلماتی همچون «کثیر»، «اکثر» و «فریق»، بکار رفته است تا حق افراد پاکدل و مؤمن از بین نرود.

اشاره

وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (۱۲۴)

و(به خاطر بیاور) هنگامی که پروردگار ابراهیم، او را با حوادث گوناگونی آزمایش کرد و او به خوبی از عهده آزمایش برآمد. خداوند به او فرمود: من تو را امام و رهبر مردم قرار دادم. ابراهیم گفت: از فرزندان من نیز (امامانی قرار بده)، خداوند فرمود: پیمان من به ستمکاران نمی رسد (و تنها آن دسته از فرزندان تو که پاک و معصوم باشند شایسته این مقامند).

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام در بین انبیا، جایگاه و منزلت خاصی دارد. نام آن بزرگمرد، ۶۹ مرتبه و در ۲۵ سوره قرآن آمده و از او همانند پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به عنوان اسوه و نمونه برای بشریت یاد شده است. در برخی از آیات، آن بزرگوار در ردیف اخیار، صالحان، قانتان، صدیقان، صابران و وفاکنندگان شمرده شده است. در بزرگداشت این پیامبر بزرگ، خداوند تعابیر خاصی بکار برده و حتی یکی از اسرار حج را یادآوری و زنده نگهداشتن ایثارگری ها و از خودگذشتگی های حضرت ابراهیم علیه السلام گفته اند. آن مرد الهی، در عرصه های گوناگون با انحراف و شرک مبارزه کرد؛ برهان و استدلال او در مقابل ستاره پرستان و ماه پرستان، مبارزه عملی او با بت پرستان، احتجاج او در برابر نمروود و سربلندی او در آزمایشات دیگر، از او انسانی اسوه و نمونه ساخت که خداوند او را به مقام امامت نصب نمود.

در قرآن حدود بیست مرتبه مسئله آزمایش و امتحان مطرح شده و از سنتهای الهی است.

(هدف آزمایش) آزمایش برای آگاه شدن خداوند نیست، زیرا او از پیش همه چیز را می داند، این آزمایش ها برای ظهور و بروز استعدادهای نهفته و تلاش و عمل انسان هاست. اگر انسان کاری نکند، استحقاق پاداش نخواهد یافت.

(ابزار آزمایش) تلخی ها و شیرینی های زندگی، همه ابزار امتحان هستند. گاهی

افرادی با شدايد و مصايب آزمائش مي شوند و برخي ديگر با رفاه، و ناگزير همه مردم حتي انبيا مورد امتحان قرار مي گيرند. اين امتحانات و آزمائش ها براي رشد و پرورش مردم است.

ابراهيم عليه السلام در هر آزمائشي كه موفق مي شد، به مقامي مي رسيد: در مرحله نخستين، عبد الله شد. سپس به مقام نبي الله رسيد. و پس از آن رسول الله، خليل الله و در نهايت به مقام امامت و رهبري مردم منصوب گرديد. (۱)

مراد از «بِكَلِمَاتٍ» در آيه، امتحانات سنگين است كه حضرت ابراهيم از همه ي آنها بيروز بيرون آمد. نه عمو، نه همسر و نه فرزند هيچكدام نتوانستند مانع او در راه انجام وظيفه شوند. با آنكه ابراهيم تحت سرپرستي عمويش آزر بود، اما با بت پرستي او و جامعه اش به مبارزه برخاست و بت شکن بزرگ تاريخ گرديد و آن گاه كه از سوي خدا مأموريت يافت، همسر و فرزندش را در صحراي مکه ساكن نموده و براي تبليغ به نقطه اي ديگر برود، بي هيچ دلبستگي، آنها را به خدا سپرد و رفت. همچنين فرمان ذبح فرزندش اسماعيل آمد، رضاي خدا را بر هواي دل ترجيح داد و كارد بر گلوي فرزند نهاد. اما ندا آمد كه قصد ما كشتن اسماعيل نبود، بلكه امتحان ابراهيم بود.

حضرت ابراهيم عليه السلام، مقام امامت را براي نسل خود نيز درخواست نمود، پاسخ آمد كه اين مقام عهدي است الهی كه به هر كس لايق باشد عطا مي شود. در ميان نسل تو نيز كساني كه شايستگي داشته باشند، به اين مقام خواهند رسيد. چنان كه پيامبر اسلام صلي الله عليه و آله از نسل ابراهيم عليه السلام است و به اين مقام رسيد، ولي كساني كه دچار كوچكترين گناه و ستمی شده باشند، لياقت اين مقام را ندارند.

ابراهيم عليه السلام تنها پيامبري است كه مشركان و يهود و نصاري، همه خود را پيرو و در راه او مي دانند. در اين آيه ضمن تجليل از ابراهيم عليه السلام، به طور غير مستقيم به همه مي فهماند كه اگر به راستي او را قبول داريد، دست از شرك برداشته و همانند

ص: ۱۹۷

او تسلیم محض اوامر الهی باشید.

این آیه یکی از آیاتی است که پشتوانه فکری و اعتقادی شیعه قرار گرفته است که امام باید معصوم باشد و کسی که لقب ظالم بر او صدق کند، به مقام امامت نخواهد رسید. (۱)

این آیه، مقام امامت را «عَهْدِي» گفته است، پس آیه؛ «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲) یعنی اگر شما به امامی که من تعیین کردم وفادار بودید و اطاعت کردید من نیز به نصرت و یاری که قول داده ام وفا خواهم کرد.

پیام ها:

۱ پیامبران نیز مورد آزمایش الهی قرار می گیرند. «وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» ۲ برای منصوب کردن افراد به مقامات، گزینش و آزمایش لازم است. «وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» («بِكَلِمَاتٍ» ۳ منشأ امامت وراثت نیست، لیاقت است که با پیروزی در امتحانات الهی ثابت می گردد. «فَأَتَمَّهُنَّ» ۴ پست ها و مسئولیت ها باید تدریجاً و پس از موفقیت در هر مرحله به افراد واگذار شود. «فَأَتَمَّهُنَّ» ۵ امامت، مقامی رفیع و از مناصب الهی است. امام باید حتماً از طرف خداوند منصوب شود. «إِنِّي لَجَاعِلُكَ» ۶ امامت، عهد الهی است و همیشه باید این عهد میان خدا و مردم باشد. «عَهْدِي» ۷ از اهم شرایط رهبری، عدالت و حسن سابقه است. هر کس سابقه شرک و ظلم

ص: ۱۹۸

۱-۱). در تفسیر المنار، ج ۱، ص ۴۵۷ آمده است: ابو حنیفه به استناد این آیه، مخالف حکومت وقت (منصور عباسی) بود و مقام قضاوت آنان را قبول نمی کرد. سپس می گوید: ائمه ی اربعه اهل سنت، با حکومت های زمان خود مخالف بودند، زیرا آنان را ظالم می دانستند. البته در منابع و متون تاریخی، مطالبی بر خلاف ادعای صاحب المنار به چشم می خورد.

۲-۲). بقره ۴۰۷.

داشته باشد، لایق امامت نیست. (۱) «لَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۵]

اشاره

وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ اَمْنًا وَ اتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصِدِّمًا وَ عَهْدِنَا اِلَى اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْمَاعِيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعَاكِفِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ (۱۲۵)

و(به یاد آور) هنگامی که خانه(ی کعبه) را محل رجوع و اجتماع و مرکز امن برای مردم قرار دادیم (و گفتیم): از مقام ابراهیم، جایگاهی برای نماز انتخاب کنید و به ابراهیم و اسماعیل تکلیف کردیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و راکعان و ساجدان، پاک و پاکیزه کنید.

نکته ها:

بعد از اشاره به مقام والای ابراهیم علیه السلام در آیه ی گذشته، به یادگار او یعنی کعبه اشاره نموده و می فرماید: کعبه را برای مردم «مَثَابَةً» قرار دادیم. کلمه «مَثَابَةً» از ریشه «بُتُوْبٌ» به معنای بازگشت به حالت اوّل است. کعبه محلّ بازگشت و میعادگاه همه مردم است، میعادگاهی امن و مقدّس.

مقام ابراهیم جایگاهی است با فاصله تقریبی ۱۳ متر از کعبه، که بر حایان لازم است بعد از طواف خانه خدا، پشت آن دو رکعت نماز بگزارند و در آنجا سنگی قرار دارد که حضرت ابراهیم برای بالا بردن دیوارهای کعبه، بر روی آن ایستاده است و آن سنگ فعلاً در محفظه ای نگهداری می شود.

مراد از «عهد» در این آیه دستور الهی است. «عَهْدِنَا» یعنی دستور دادیم.

خداوند جسم نیست تا نیازمند خانه باشد. کلمه ی «بَيْتِي» در این آیه همانند

ص: ۱۹۹

۱-۱). در تفسیر اُطیب البیان به نقل از امالی طوسی آورده است: ابن مسعود از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند فرمود: «من سجد لصنم دونی، لا اجعله اماماً» «انا و علی بن ابی طالب لم یسجد احدنا لصنم قطّ» یعنی هر کس برای بتی سجد کند من او را امام و رهبر قرار نمی دهم» «و من و علی بن ابی طالب، هیچکدام از ما هرگز به بت سجده نکرده است.

«شهر الله» در باره ماه رمضان است که به منظور کرامت بخشیدن به مکان یا زمانی خاص، خداوند آن را به خود منسوب می کند. و در عظمت کعبه همین بس که گاهی می فرماید: «بَيْتِي»

خانه من. گاهی می فرماید: «رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ»

خدای این خانه.

پیام ها:

۱ شخصیت حضرت ابراهیم، شخصیتی جهانی است. در آیه قبل، ابراهیم را امام برای همه ی مردم قرار داد و در این آیه کعبه را میعادگاه همه مردم قرار داده است. «جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ» ۲ جامعه نیازمند امام و امتیت است. در آیه ی قبل فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» و در این آیه می فرماید: «وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمْنَا» ۳ کسی که در راه خداوند حاضر شود خود و همسر و فرزندش را تسلیم نماید، باید تمام سرها در جای پای او برای خداوند به خاک برسد. «مُصَيِّمِي» (۱) ۴ چون خانه از خداست؛ «بَيْتِي» خادم آن نیز باید از اولیای او باشد. «طَهَّرَا بَيْتِي» ۵ زائران بیت الله را همین کرامت بس که ابراهیم و اسماعیل، مسئول طهارت و پاکی آن بیت برای آنها بوده اند. «طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ» ۶ عبادت با طهارت، پیوند دارد. «طَهَّرَا» (و) الرُّكْعَ السُّجُودِ» ۷ عبادت و نماز به قدری مهم است که حتی ابراهیم و اسماعیل برای انجام مراسم آن مأمور پاکسازی می شوند. «طَهَّرَا بَيْتِي» (الرُّكْعَ السُّجُودِ» ۸ مسجد مسلمانان باید پاکیزه و رغبت انگیز باشد. «طَهَّرَا» (الرُّكْعَ السُّجُودِ»

ص: ۲۰۰

اشاره

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ ارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ قَلِيْلًا ثُمَّ اَضْرَطُّهُ اِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَ بَسَّ الْمَصِيْرُ (۱۲۶)

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا! این (سرزمین) را شهری امن قرار ده و اهل آن را، آنان که به خدا و روز آخرت ایمان آورده اند، از ثمرات (گوناگون) روزی ده. (اما خداوند) فرمود: به آنهایی که کافر شوند (نیز) بهره ی اندکی خواهم داد. سپس آنها را به قهر به سوی عذاب آتش می کشانم و چه بد، سرانجامی است.

نکته ها:

در آیات قبل، حضرت ابراهیم علیه السلام برای ذریه ی خویش درخواست مقام امامت نمود، اما خداوند در جواب فرمود: این مقام و مرتبت به افراد ظالم نمی رسد. در این آیه حضرت ابراهیم، رزق دنیا را تنها برای مؤمنان درخواست کرد، اما خداوند این محدودیت را نمی پذیرد و از اعطای رزق مادی به کفار امتناع نمی ورزد. یعنی رزق مادی مهم نیست، لذا به اهل و ناهل هر دو داده می شود، اما مقامات معنوی و اجتماعی و رهبری، بسیار مهم است و به هر کس واگذار نمی شود.

پیام ها:

۱ انبیا علاوه بر ارشاد و هدایت، به نیازهای مادی مردم همانند امتیت و معیشت نیز توجه داشته و برای آن تلاش و دعا می کنند. «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» ۲ بهره مندی از نعمت ها، زمانی لذیذ و گوارا است که در فضای امن، آرام و بی اضطراب باشد. «آمِنًا وَ ارْزُقْ» ۳ در دعا، دیگران را فراموش نکنیم. به جای «B وَ ارْزُقْنَا» فرمود: «وَ ارْزُقْ اَهْلَهُ» ۴ سنت الهی آن است که به همه مردم اعم از مسلمان و کافر، رزق دهد و این سنت حتی با دعای ابراهیم علیه السلام خدشه بردار نیست. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ» ۵ بهره مندی در دنیا، نشانه ی لطف خداوند به انسان نیست. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ» ۶ در کمک رسانی به هممنوع، کاری به مکتب او نداشته باشید. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ» ۷ کامیابی های مادی هر قدر باشد، نسبت به نعمت های آخرت اندک است.

«قَلِيْلًا»

اشاره

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۲۷)

و (بیاد آور) هنگامی که ابراهیم، پایه های خانه (کعبه) را با اسماعیل بالا می برد (و می گفتند): پروردگارا از ما بپذیر، همانا تو شنوا و دانایی.

نکته ها:

از آیات و روایات متعدّد استفاده می شود که خانه کعبه، از زمان حضرت آدم بوده و حضرت ابراهیم علیه السلام آن را تجدید بنا نموده است. چنان که آن حضرت در موقع اسکان همسر و فرزندش در سرزمین مکه می گوید: «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ» (۱)

خداوندا بعضی از خاندانم را در این سرزمین خشک و

بدون زراعت، در کنار خانه تو سکونت دادم. بنا بر این در زمان شیر خوارگی حضرت اسماعیل علیه السلام نیز اثری از کعبه وجود داشته است. و در سوره ی آل عمران (۲) نیز از کعبه به عنوان اولین خانه مردم یاد شده است. در آیه مورد بحث نیز سخن از بالا- بردن پایه های خانه بدست ابراهیم علیه السلام است و این تعبیر می رساند که اساس خانه کعبه، قبلاً وجود داشته و ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام آن را بالا برده اند. حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه قاصعه (۳) می فرماید:

خداوند تمام مردم را از زمان حضرت آدم

تا ابد، با همین کعبه و سنگ های آن آزمایش می نماید.

ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام در کار مساوی نبودند. در حدیث می خوانیم:

ابراهیم بنایی می کرد و اسماعیل سنگ به دست پدر می داد. و شاید به سبب همین تفاوت، میان نام آن دو بزرگوار فاصله گذاشته است. «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ»

پیام ها:

۱ بانیان کارهای نیک را فراموش نکنیم. «إِذْ يَرْفَعُ» «إِذْ» یعنی گذشته را یاد کن.

۲ در مسیر اهداف الهی، کار بنایی و کارگری نیز عبادت است. لذا از خداوند

١-١. ابراهيم، ٣٧.

٢-٢. آل عمران، ٩٦.

٣-٣. نهج البلاغه، خطبه ١٩٢.

قبولی آن را می خواهند. «يَزْفَعُ اِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ» («رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» ۳ کار مهم نیست، قبول شدن آن اهمیت دارد. حتی اگر کعبه بسازیم، ولی مورد قبول خدا قرار نگیرد، ارزش ندارد. «رَبَّنَا تَقَبَّلْ» ۴ کارهای خود را در برابر عظمت خداوند، قابل ذکر ندانیم. حضرت ابراهیم نامی از کار و بنایی خود نبرد و فقط گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» ۵ در روایات آمده است: از شرایط استجاب و آداب دعا، ستایش خداوند است. ابراهیم علیه السلام دعای خود را با ستایش پروردگار همراه ساخته است. «اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۸]

اشاره

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۲۸)

(ابراهیم و اسماعیل همچنین گفتند: پروردگارا! ما را تسلیم (فرمان) خود قرار ده و از نسل ما (نیز) امتی که تسلیم تو باشند قرار ده و راه و روش پرستش را به ما نشان ده و توبه ی ما را بپذیر، که همانا تو، توبه پذیر مهربانی.

نکته ها:

با آنکه حضرت ابراهیم و اسماعیل هر دو در اجرای فرمان ذبح، عالی ترین درجه تسلیم در برابر خدا را به نمایش گذاردند، اما با این همه در این آیه از خداوند می خواهند که

ما را تسلیم فرمان خودت قرار ده. گویا از خداوند تسلیم بیشتر و یا تداوم روحیه تسلیم را می خواهند. کسی که فقط تسلیم خدا باشد، نه تسلیم عمومی بت تراش می شود و نه در برابر بت ها به زانو می افتد و نه از طاغوت ها پیروی می کند.

پیام ها:

۱ به کمالات امروز خود قانع نشوید، تکامل و تداوم آن را از خدا بخواهید. «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ»

۲ توجه به نسل و فرزندان، یک دورنگری عاقلانه و خداپسندانه است که حاکی از وسعت نظر و سوز و عشق درونی است و بارها در دعاهای حضرت ابراهیم آمده است. «وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا» ۳ راه و روش بندگی را باید از خدا آموخت و گر نه انسان گرفتار انواع خرافات و انحرافات می شود. «أَرِنَا مَنَاسِكَنَا» ۴ تا روح تسلیم نباشد، بیان احکام سودی نخواهد داشت. در اینجا ابراهیم علیه السلام ابتدا از خداوند روح تسلیم تقاضا می کند، سپس راه و روش عبادت و بندگی را می خواهد. «وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ» («أَرِنَا مَنَاسِكَنَا» ۵ نیاز به توبه و بازگشت الطاف الهی، در هر حال و برای هر مقامی، ارزش است. (۱) «تُبِّ عَلَيْنَا» ۶ یکی از آداب دعا، ستایش پروردگار است که در این آیه نیز به چشم می خورد.

«التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۹]

اشاره

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۲۹)

پروردگارا! در میان آنان پیامبری از خودشان مبعوث کن تا آیات تو را بر آنها بخواند و آنان را کتاب و حکمت بیاموزد و (از مفسد فکری، اخلاقی و عملی) پاکیزه شان نماید، همانا که تو خود توانا و حکیمی.

نکته ها:

این آیه، دعایی دیگر از حضرت ابراهیم علیه السلام را بازگو می کند که بیانگر عظمت فوق العاده روح، و ترسیم کننده ی سوز و اخلاص درونی اوست. با آنکه خود در حال حیات و از پیامبران برجسته الهی است، برای نسل های آینده دعا می کند که

ص: ۲۰۴

۱-۱). در حدیث می خوانیم: رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر روز، هفتاد مرتبه استغفار می نمود، با اینکه او معصوم بود و هیچ گناهی نداشت.

پروردگارا! در میان مردم و ذریه من، پیامبری از خودشان مبعوث کن.

□
از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: «أنا دعوة ابي ابراهيم»

من نتیجه اجابت دعای پدرم ابراهیم هستم که فرمود:

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ» (۱)

با آنکه در دعای ابراهیم علیه السلام تعلیم بر تزکیه مقدم شده است، اما خداوند در اجابت این دعا، تزکیه را مقدم داشته تا به ابراهیم هشدار دهد که تزکیه، با ارزش تر است و تعلیم در مرتبه بعدی است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (۲)

پیام ها:

۱ نیاز به رهبر آسمانی، از اساسی ترین نیازهای جامعه بشری است. اگر قرن ها قبل برای آن دعا می شود، نشان دهنده ی اهمیت و ارزش و نقش آن است.

«يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ»

«وَابْعَثْ فِيهِمْ»

آری، بالا بردن دیوارهای کعبه بدون حضور رهبر معصوم و الهی، بتخانه ای بیش از آب در نمی آید.

۲ هدف از بعثت پیامبران، تعلیم و تزکیه مردم بر اساس کتاب آسمانی است.

«يَتْلُوا»

«يُعَلِّمُهُمْ»

«يُزَكِّيهِمْ»

۳ علم و دانش زمانی نتیجه می دهد که همراه با بینش و حکمت، و همراه با تزکیه و تقوی باشد. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۰]

اشاره

□
وَ مَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۳۰)

کیست که از آئین ابراهیم روی بگرداند، مگر کسی که خود را (فریب داده و) بی خردی کند؟ و همانا ما او را در این جهان برگزیدیم و قطعاً او در جهان دیگر (نیز) از صالحان است.

ص: ۲۰۵

۱-۱. تفسیر صافی و المیزان.

۲-۲. جمعه، ۲.

در آیات قبل، گوشه هایی از اهداف و شخصیت حضرت ابراهیم بیان گردید. این آیه با توجه به تابناکی و پاکی چهره ابراهیم و آئین او می پرسد، چه کسی جز افراد نادان و سفیه از ابراهیم و اهداف او اعراض می کنند؟! آئین او به قدری ارزش دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله مفتخر است که راه او راه ابراهیم است. ابراهیم کسی است که در منطق، مخالف کافر را مبهوت می کند: «فَبَهَّتِ الَّذِي كَفَرَ» (۱) و در شجاعت یک تنه همه بت ها را می شکند: «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» (۲) قرآن او را حلیم معرفی می نماید و در صبر و توکل نیز نمونه و سرآمد است تا آنجا که درون آتش افکنده می شود بی آنکه وا همه ای داشته باشد. در سخاوت گوساله چاقی را برای مهمانان کباب می کند.

در تسلیم، کودک خود را در بیابان بی آب و گیاه مکه رها کرده و آن گاه که او به سن نوجوانی می رسد، به امر خداوند کارد بر گلوی او می گذارد. آری، انسان تنها با فریب دادن خرد خویش می تواند از ادیان الهی گریزان باشد. «سَيْفَهُ نَفْسَهُ» ابراهیم علیه السلام در دعایی از خداوند خواست که: «الْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ» (۳) خداوند دعای او را استجابت کرده و می فرماید:

ابراهیم در آخرت از صالحان است.

کسی که راه ابراهیم را که برای نسل بشر، مرکز امن، رهبر معصوم، رزق فراوان، توفیق اسلام و تسلیم، قبول توبه و سعادت از خدا طلب می کند، رها کرده و به دنبال دیگران برود، سفیه و نادانی بیش نیست!! در فرهنگ قرآن، به افرادی که حقائق را نادیده انگاشته و کفران نعمت کنند، سفیه گفته می شود. چنان که به بنی اسرائیل به جهت بهانه های بی موردی که درباره ی تغییر قبله می گرفتند، سفیه گفته شده است: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» در ذیل آیه ی «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم» نیز از امام علیه السلام نقل شده است که فرمود:

کسی که شراب بخورد، سفیه است. چنین شخصی به جای نوشیدنی های مفید و حلال، به سراغ آشامیدنی مضر و حرام می رود. آری، کسانی که راه حق را رها نموده و

ص: ۲۰۶

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

۲-۲. انبیاء، ۵۸.

۳-۳. شعراء، ۸۳.

بی راهه می روند، سفیه هستند و آن کس که در انتخاب رهبر و مکتب، قدم درست بردارد عاقل است. در حدیث می خوانیم:
عقل همان چیزی است که به وسیله آن خدا عبادت شود و گر نه شیطن است.

پیام ها:

۱ سفیه کسی است که منطق، مکتب، رهبر و راه حق را نادیده گرفته و به دنبال هوسهای خود یا دیگران رهسپار شود. «سَفِيهَةٌ نَفْسُهُ» ۲ دین داری، خردورزی، و اعراض از آن، دلیل بی خردی است. «مَنْ يَزْغَبُ» («سَفِيهَةٌ نَفْسُهُ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۱]

اشاره

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۳۱)

(بخاطر بیاورید) هنگامی را که پروردگار ابراهیم به او گفت: تسلیم شو. گفت:

در برابر پروردگار جهانیان تسلیم شدم.

پیام ها:

۱ مقامات و الطاف الهی، بدون دلیل به کسی واگذار نمی شود. اگر خداوند ابراهیم را برمی گزیند، به خاطر روحیه ی تسلیم پذیری او در برابر خداست.

«أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ»

۲ فلسفه ی تسلیم انسان در برابر خداوند آن است که او رب العالمین است.

«أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۲]

اشاره

وَ وَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۳۲)

و ابراهیم و یعقوب، فرزندان خود را به همان آئین سفارش نمودند (و گفتند): فرزندان من! خداوند برای شما این دین (توحیدی) را برگزیده است. پس (تا پایان عمر بر آن باشید و) جز در حال تسلیم (و فرمانبرداری) نمیرید.

۱ در فکر سلامت عقیده و ایمان نسل و فرزندان خود باشیم و در وصایای خود تنها به جنبه های مادی اکتفاء نکنیم. «وَصِي»
 («فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۲ راه حق، همان راه اسلام و تسلیم بودن در برابر خداوند است. انبیا همین راه را سفارش می نمودند. «وَصِي بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَيْنَهُ وَ يَعْقُوبُ» ۳ خداوند در میان همه راهها، راه دین را برای ما برگزیده است. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمْ الدِّينَ» ۴ حسن عاقبت و مسلمان مردن مهم است. (۱) «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۵ گرچه زمان و مکان مردن به دست ما نیست، ولی می توانیم زمینه ی حسن عاقبت خود را از طریق عقیده و عمل درست و دعا و دوری از گناه و افراد فاسد، فراهم کنیم. «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۳]

اشاره

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ إِلَهُهَا وَاحِدًا وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۳)

آیا شما (یهودیان) هنگامی که مرگ یعقوب فرا رسید، حاضر بودید؟! آن هنگام که به فرزندان خود گفت: پس از من چه می پرستید؟ گفتند: خدای تو و خدای پدرانت ابراهیم و اسماعیل و اسحاق، خداوند یکتا، و ما در برابر او تسلیم هستیم.

نکته ها:

گروهی از یهود اعتقاد و ادعا داشتند که یعقوب هنگام مرگ، فرزندان خود را به دینی که یهود، با تمام تحریفاتش به آن معتقد بودند، سفارش و توصیه کرده است

ص: ۲۰۸

۱-۱). بسیار افرادی که اهل ایمان بودند، ولی مرتد و کافر شدند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا» نساء، ۱۳۷.

و آنها بدین سبب به آئین خود پای بند هستند. خداوند در ردّ این ادّعا و اعتقاد، آنان را مورد سؤال قرار می دهد که آیا شما در هنگام مرگ بر بالین یعقوب حاضر بوده اید که اینگونه می گوید؟ بلکه او از فرزندان خود اسلام و تسلیم در برابر خداوند را خواست، و فرزندان به او وعده دادند که عبادت و پرستش خدای یگانه و تسلیم بودن در برابر او را در پیش گیرند.

در قرآن از جدّ و عمو، به پدر «أب» تعبیر می کنند. «أَبَاكَ إِبرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» چون ابراهیم، جدّ فرزندان یعقوب و اسماعیل، عموی آنان بوده است.

پیام ها:

۱ سخن باید بر اساس علم و آگاهی باشد. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ» ۲ مرگ به سراغ همه می آید، حتی پیامبران. «حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ» ۳ حتی اس ترین زمان زندگی، لحظه ی مرگ است و حتی اس ترین مسئله، موضوع دین و عقیده و حتی اس ترین مخاطب، نسل انسان است. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِنَبِيِّهِ مَا تَعْبُدُونَ» ۴ موعظه در آستانه ی مرگ، آثار عمیقی دارد. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ» ۵ پدران باید نسبت به آینده ی دینی فرزندان خویش، توجه داشته باشند. حتی فرزندان انبیا در معرض خطر بی دینی هستند. «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي» ۶ همه انبیا، به عبادت و تسلیم در برابر خداوند سفارش می کردند. «إِلَهًا وَاحِدًا» ۷ فقط در برابر فرمان خداوند، تسلیم شویم. «لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۴]

اشاره

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۴)

آنها امتی بودند که در گذشتند، دست آورد آنها مربوط به خودشان و دست آورد شما نیز مربوط به خودتان است و شما از آنچه آنان انجام داده اند، بازخواست نخواهید شد.

نکته ها:

یکی از اشتباهات بنی اسرائیل این بود که به نیاکان و پیشینیان خویش، بسیار مباحات و افتخار می کردند و گمانشان این بود که اگر خودشان آلوده باشند، به خاطر کمالات گذشتگان، مورد عفو قرار خواهند گرفت. این آیه به آنان هشدار می دهد که شما مسئول اعمال خویش هستید، هم چنان که آنان مسئول کرده های خویش هستند.

در کتاب غرر الحکم از حضرت علی علیه السلام آمده است: «الشرف بالهمم العالیه لا بالرمم البالیه»

شرافت و بزرگی به همت های عالی و بلند است، نه به استخوان های پوسیده ی نیاکان و گذشتگان. در تاریخ می بینیم که افراد در سایه عمل خویش، آینده خود را رقم می زنند. زن فرعون اهل بهشت می شود، ولی همسر لوط در اثر بد کرداری، به دوزخ رهسپار می شود. اینها نمونه ی عدالت و نظام حق پروردگار است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

ای بنی هاشم، مبادا سایر مردم برای آخرت خود کار کنند، ولی شما به انساب خود دل خوش کنید.

پیام ها:

۱ نسبت خویشاوندی، در قیامت کارساز نیست. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ» ۲ آینده هر کس و هر جامعه ای، در گرو عمل خود اوست. «وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۵]

اشاره

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۳۵)

(اهل کتاب) گفتند: یهودی یا مسیحی شوید تا هدایت یابید، بگو: (چنین نیست)، بلکه (پیروی از) آئین حقگرای ابراهیم (مایه هدایت است، زیرا) او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه «یهود» از «هود» به معنای بازگشت به خدا، گرفته شده است. در مجمع البحرین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که لقب یهود از آیه ۱۵۶ سوره

اعراف اقتباس شده است، آنجا که بنی اسرائیل به خدا گفتند: «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» و کلمه نصاری نیز از کلام حضرت عیسی علیه السلام گرفته شده است آنجا که فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ» اما کلمه «حَنِيفًا» از «حنف» به معنای در راه مستقیم آمدن است، همانگونه که «حنف» به معنای در راه کج قرار گرفتن آمده است.

در آیه ۱۱۳ خواندیم که یهودیان، نصاری را قبول نداشتند و نصاری نیز یهودیان را پوچ می دانستند و هر یک خیال می کرد که تنها خودش بر هدایت می باشد. در حالی که هر دو گروه دچار شک گردیده و از راه مستقیم منحرف شده اند و راه حق را ابراهیم علیه السلام است که هرگز دچار شک نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

دین حنیف و حقگرا، همان گرایش به حق و اسلام است. (۱)

پیام ها:

۱ انحصار طلبی بی جا، ممنوع است. یهود و نصاری بدون داشتن دلیل، هر کدام هدایت را تنها در آئین خود می دانند. «كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا» ۲ نام و عنوان مهم نیست، ایمان و عمل اهمیت دارد. یهودی یا نصرانی یک لقب بیش نیست، آنچه ارزشمند است، توحید و یکتا پرستی است. «بَلِّغْ لِلَّهِ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» ۳ به تبلیغات سوء دیگران پاسخ دهید. «قَالُوا» (قُلْ) ۴ ابراهیم علیه السلام هیچگاه از مشرکان نبوده است، در حالی که یهود و نصاری گرفتار شرک شده اند. «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۶]

اشاره

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ وَإِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۶)

ص: ۲۱۱

(ای مسلمانان!) بگوئید: ما به خدا ایمان آورده ایم و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه به ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (که پیامبرانی از نوادگان یعقوبند) و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر از طرف پروردگارشان نازل شده است، (ایمان آورده ایم.) ما بین هیچ یک از آنها جدایی قائل نیستیم (و میان آنان فرق نمی گذاریم) و در برابر خداوند تسلیم هستیم.

نکته ها:

این آیه به مسلمانان دستور می دهد که به مخالفان خود بگویند: ما به خدا و همه پیامبران بر حق و آنچه از جانب خدا نازل شده است ایمان داریم و خود محوری ها و یا تعصبات نژادی، باعث نمی شود که ما برخی از آنها را بپذیریم و بعضی دیگر را نفی کنیم. ما به همه انبیای الهی، چه آنهایی که قبل از ابراهیم علیه السلام آمده اند، همانند آدم، شیث، نوح، هود، صالح و چه آنهایی که بعد از ابراهیم بودند همانند سلیمان، یحیی و زکریا، ایمان داریم و هر پیامبری که دلیل روشن و معجزه داشته باشد به حکم عقل او را می پذیریم.

«الْأَشْيَاطِ» جمع «السبط» به معنای نواده است و مراد از آن دوازده تیره و قبیله بنی اسرائیل می باشد که از دوازده فرزند یعقوب به وجود آمده و در میان آنان پیامبرانی وجود داشته است.

جمله «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ» یعنی هر چه به آن دو پیامبر نازل شده قبول داریم، نه هر آنچه نزد شماست و لذا نفرمود: «وَمَا أُوتِيتُمْ». بنا بر این اگر در برابر دعوت شما که می گوئید: «كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ» و راه نجات را در مسیحی یا یهودی بودن می دانید، می ایستیم به دلیل وجود انحراف و خرافاتی است که در دین خدا ایجاد کرده اید و گر نه ما تورات و انجیل واقعی را که در آنها بشارت ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است قبول داریم.

پیام ها:

۱ ایمان به همه ی انبیا و کتاب های آسمانی لازم است. «آمَدًا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ» کفر به بعضی از انبیا، کفر به همه ی آنهاست. مسلمان واقعی کسی است که به تمام انبیای الهی، ایمان داشته باشد.

۲ ما به آنچه بر موسی و عیسی علیهما السلام نازل شده ایمان داریم، نه آنچه امروز به نام تورات و انجیل وجود دارد. «وَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ» ۳ تسلیم عملی، در کنار ایمان قلبی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ» («نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۷]

اشاره

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳۷)

اگر آنها(نیز) به مانند آنچه شما بدان ایمان آورده اید، ایمان بیاورند، همانا هدایت یافته اند، و اگر سرپیچی نمایند، پس جز این نیست که آنها(با حق) در ستیزند و خداوند شرّ آنان را از تو دفع می کند و او شنونده ی داناست.

نکته ها:

اگر اهل کتاب، یهود و نصاری، به جای سرسختی و خودمحموری و تکیه بر مسائل نژادی و قبیله ای، همانند شما مسلمانان به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان بیاورند و تعصبات نابجا را کنار بگذارند، حتماً هدایت می یابند، ولی اگر همچون گذشته، تنها خود را بر حق بدانند و دیگران را منحرف بشمارند، آنان در ستیز با حق و جدایی از حق خواهند بود. البته شما مسلمانان به راه خود دلگرم باشید و از تحقیرها و توطئه های آنان نترسید. چون خداوند شرّ آنان را از شما دفع و شما را در برابر آنان حمایت و کفایت می کند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها:

۱ مسلمانان، الگوی هدایت یافتگان واقعی هستند. «بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ» زیرا به تمام انبیا و کتاب های آسمانی، ایمان و اعتقاد دارند.

۲ خداوند، حمایت و کفایت خود را از مسلمانان اعلام نموده است.

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾

۳ ایمان نیاوردن یهود و نصارا از روی عناد، لجاجت و ستیزه جویی است، نه منطق و استدلال. «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ»

(۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۸]

اشاره

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾ (۱۳۸)

(این است) رنگ آمیزی الهی و کیست بهتر از خدا در نگارگری؟ و ما تنها او را عبادت می کنیم.

نکته ها:

انسان در زندگی خویش باید رنگی را بپذیرد، اما در میان همه رنگ ها، رنگ خدایی بهتر است. ناگفته پیداست که تا رنگ نژاد و قبیله و هوسها را کنار نگذاریم، رنگ وحدت و برادری و تسلیم امر خدا بودن را نخواهیم گرفت. همه ی رنگ ها به مرور زمان کم رنگ و بی رنگ می شود. اما رنگ خدایی همیشگی و پایدار است.

«كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۲) و چه رنگی بهتر از رنگ خدا که او را عبادت و بندگی می کنیم. بگذریم که یهود، کودکان خود را با آبی مخصوص شستشو داده و بدینوسیله به او رنگ مذهبی می دهند.

بهترین رنگ آن است که صفا و بقا داشته و چشم اولیای خدا را به خود جلب کند.

همرنگ با فطرت و منطق بوده، مشتری آن خدا، و بهای آن بهشت باشد. همه ی رنگ ها پاک می شوند، قبیله، نژاد و نسب، دیر یا زود از بین می روند، ولی آنچه ابدی و باقی است همان رنگ و صبغه ی الهی یعنی اخلاص و ایمان است.

در حدیث آمده است: شخصی در دیوار خانه خود سوراخی ایجاد می کرد، امام صادق علیه السلام پرسید: چرا اینکار را انجام می دهی؟! جواب داد: تا دود اجاق

ص: ۲۱۴

۱-۱. امام صادق علیه السلام شقاق و ستیزه جویی را کفر می داند. تفسیر مجمع البیان و راهنما.

۲-۲. قصص، ۸۸.

منزل بیرون رود. امام فرمود: می توانی این منظور را داشته باشی که روزنه ی ورود روشنائی قرار دهی تا اوقات نماز را بشناسی. یعنی اگر بناست در دیوار روزنه ای ایجاد شود، چرا تنها برای بیرون کردن دود باشد؟ چرا برای ورود نور نباشد؟ (۱) بله می توان به هر کاری، رنگ خدایی داد.

راه خدا یکی است. اگر رنگ خدایی نباشد، رنگ های دیگر، انسان را گیج و متحیر می کند. و هم رنگ شدن با جماعتی که اکثر آنها دچار انحرافند خود مایه رسوایی و خواری در قیامت است.

پیام ها:

۱ ایمان به خدا، پیامبران، کتاب های آسمانی و تسلیم خدا بودن، صبغه و رنگ خدایی است. در آیات قبل فرمود: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ» در این آیه می فرماید:

«صِبْغَةَ اللَّهِ»

۲ برترین و زیباترین رنگ ها، صبغه و رنگ الهی است. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» ۳ باید تنها بنده خدا بود، نه بنده ی دیگران. «وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۹]

اشاره

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَ لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (۱۳۹)

(ای پیامبر! به اهل کتاب) بگو: آیا درباره ی خداوند با ما مجادله می کنید، در حالی که او پروردگار ما و شماست و اعمال ما برای ما و اعمال شما از آن شماست و ما برای او خالصانه عبادت می کنیم.

نکته ها:

این آیه، هشدار به اهل کتاب است که از ادعاهای بی دلیل دست بردارند. آنها می گفتند: ما به خدا نزدیکتر و یا فرزندان او و یا محبوبان او هستیم. بنی اسرائیل

ص: ۲۱۵

گمان می کردند که باید همه ی انبیا از نژاد آنان باشند و بخاطر قدیمی بودن دین آنان و کتاب تورات، خودشان را برتر می دانستند و لطف الهی را فقط مخصوص خودشان دانسته و با این گمان با مسلمانان محاجّه و گفتگو می کردند.

پیام ها:

۱ صاحب اختیار همه ی انسان ها، خداست. او به همه لطف دارد و می تواند هر کس را از هر نژادی که باشد، مورد عنایت خاصّ خود قرار دهد. «هُوَ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ» ۲ سعادت هر کس در گرو اعمال اوست. ادّعا و شعار کارساز نیست. «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ» ۳ ملاک قرب به خداوند، عبادت خالصانه و منزّه دانستن او از شریک است.

«نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۰]

اشاره

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِنْدَهُ مِنْ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۴۰)

یا می گوئید که ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط، یهودی یا نصرانی بودند؟ بگو: شما بهتر می دانید یا خدا؟ (چرا حقیقت را کتمان می کنید؟) و چه کسی ستمکارتر است از آن کس که گواهی و شهادت الهی را (درباره ی پیامبران) که نزد اوست، کتمان کند و خدا از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

این آیه، خطابى دیگر به اهل کتاب است، که شما آن قدر به یهودی یا نصرانی بودن خود مباهات می کنید که حتّی حاضرید بزرگترین افتراها را به بهترین اولیای

خدا نسبت دهید؟! آیا می گوئید: ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و پیامبران دیگر از نسل یعقوب «اسباط»، با آنکه قبل از نزول تورات و انجیل بوده اند، یهودی و نصرانی هستند؟ آیا این ستمگری نیست که واقعیتی را که بدان واقفید بیوشانید و این حقیقت روشن تاریخی را بر عامه مردم کتمان کنید و چنین وانمود کنید که همه پیامبران، تابع یهودیت یا نصرانیت بوده اند؟ ولی بدانید که خداوند از آنچه شما انجام می دهید غافل نیست.

پیام ها:

۱ گاهی تعصب به جایی می رسد که شخص حاضر می شود واقعیت های روشن تاریخی را تحریف و یا انکار کند. «أَمْ تَقُولُونَ» ۲ بزرگترین ظلم ها، ظلم فرهنگی و کتمان حقایق است. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ» ۳ علم خداوند به کتمان و ظلم ها، باید برای ما هشدار باشد. «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۱]

اشاره

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴۱)

(به هر حال) آن امت بگذشت، آنچه آنان بدست آوردند برای خودشان است و آنچه شما بدست آوردید برای خودتان است و شما از آنچه آنان کرده اند، سؤال نخواهید شد.

پیام ها:

۱ در کسب خوشبختی، تکیه به گذشتگان و تاریخ پدران، چاره ساز نیست. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ» گیرم پدر تو بود فاضل از فضل پدر، تو را چه حاصل ۲ هر امتی، تنها مسئول عمل خویش است. «لَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

اشاره

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۴۲)

بزودی بی خردان از مردم، خواهند گفت: چه چیزی آنها (مسلمانان) را از (بیت المقدس،) قبله ای که بر آن بودند برگردانید؟ بگو: مشرق و مغرب از آن خداست، هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

چون مشرکان مکه، کعبه را به بتخانه تبدیل کرده بودند، پیامبر اکرم و مسلمانان، سیزده سالی را که بعد از بعثت در مکه بودند، به سوی کعبه نماز نمی خواندند، تا مبادا گمان شود که آنان به بت ها احترام می گزارند. اما بعد از هجرت به مدینه، چند ماهی نگذشته بود که یهودیان زبان به اعتراض گشوده و مسلمانان را تحقیر کردند و گفتند: شما رو به قبله ما بیت المقدس نماز می خوانید، بنا بر این پیرو و دنباله رو ما هستید و از خود استقلال ندارید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این اهانت ناراحت شد و هنگام دعا به آسمان نگاه می کرد، گویا منتظر نزول وحی بود تا آنکه دستور تغییر قبله صادر شد. پیامبر دو رکعت نماز ظهر را به سوی بیت المقدس خوانده بود که جبرئیل مأمور شد، بازوی پیامبر را گرفته و روی او را به سوی کعبه بگرداند. در نتیجه پیامبر صلی الله علیه و آله یک نماز را به دو قبله خواند و اکنون نیز در مدینه نام آن محل به مسجد قبلتین معروف است. (۱)

بعد از این ماجرا، یهود ناراحت شده و طبق عادت خود شروع به خرده گیری کردند. آنها که تا دیروز می گفتند: مسلمانان استقلال ندارند و پیرو ما هستند، اکنون می پرسیدند، چرا اینها از قبله ی پیامبران پیشین اعراض کرده اند؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور شد در جواب آنها پاسخ دهد: مشرق و مغرب از آن خداست و خداوند

ص: ۲۱۸

مکان خاصی ندارد.

آری، تغییر قبله، نشانه‌ی حکمت الهی است نه ضعف و جهل او. هم‌چنان که در نظام تکوین، تغییر فصول سال، نشانه‌ی تدبیر است، نه ضعف یا پشیمانی.

خداوند در همه جا حضور دارد و شرق و غرب عالم از آن اوست. پس جهت‌گیری بدن به سوی کعبه، رمز جهت‌گیری دل به سوی خداست. چه بسا افرادی به سوی کعبه نماز بگزارند، ولی قبله آنان چیز دیگری باشد. چنان که خواجه عبد‌الله انصاری می‌گوید: قبله شاهان بود، تاج و کمند

پیام‌ها:

۱ افرادی که هر روز دنبال بهانه‌ای هستند تا از پذیرش حق طفره روند، سفیه هستند. (۱) «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» ۲ کسی که دست خدا را در وضع یا تغییر احکام بسته بداند، سفیه و سبک مغز است. اعتراض به خدای حکیم و دانا، نشانه‌ی سفاهت است. «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» ۳ مسلمانان باید توطئه‌ها و شایعات و سؤالات بهانه‌جویانه‌ی دشمن را پیش‌بینی کرده و با پاسخ به آنها، از نفوذ و گسترش آن پیشگیری نمایند. «سَيَقُولُ» («قُلْ») ۴ اصل سؤال کردن مورد انتقاد نیست، روحیه سؤال‌کننده مورد انتقاد است که از روی اعتراض و اشکال‌تراشی می‌پرسد. «مَا وَلَاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمْ» ۵ قداست و کرامت مکان‌ها و زمان‌ها، وابسته به عنایت پروردگار است، نه چیز

ص: ۲۱۹

۱-۱). همانگونه که در روایات به کسی که آخرت خویش را فدای دنیا کند مجنون، و به پیروان رهبر فاسد فقیر، و آن کس که دین خود را از دست بدهد، غارت زده گفته شده است.

دیگر. «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ» ۶ تغییر قبله، یکی از نشانه های پیامبر اسلام در کتب آسمانی بود، لذا برای بعضی وسیله ی هدایت شد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۳]

اشاره

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۴۳)

و بدین سان ما شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر (نیز) بر شما گواه باشد. و ما آن قبله ای را که قبلاً بر آن بودی برنگردانیدیم، مگر برای آنکه افرادی را که از پیامبر پیروی می کنند از آنها که به جاهلیت باز می گردند، بازشناسیم. و همانا این (تغییر قبله)، جز بر کسانی که خداوند آنها را هدایت کرده دشوار بود. و خدا هرگز ایمان شما را (که سابقاً به سوی بیت المقدس نماز خوانده اید)، ضایع نمی گرداند. زیرا خداوند نسبت به مردم، رحیم و مهربان است.

نکته ها:

اشاره

مسیحیان در موقع عبادت، رو به محلّ تولّد حضرت عیسی در بیت المقدس می ایستادند که نسبت به محلّ سکونت آنان، در مشرق قرار داشت، و یهودیان رو به بیت المقدس عبادت می کردند که نسبت به محلّ سکونتشان، در طرف مغرب قرار می گرفت، ولی کعبه نسبت به آن دو در وسط قرار می گیرد و قرآن با اشاره به این موضوع، می فرماید:

همانگونه که ما کعبه را در وسط قرار دادیم، شما مسلمانان را نیز امت میانه قرار دادیم.

مفسران بحث های گوناگونی را در ذیل این آیه مطرح نموده اند و در تفسیر

«امت وسط» برخی گفته اند: مراد امتی است که نه اهل افراط باشد نه تفریط، نه طرفدار جبر نه تفویض، نه معتقد به اصالت فرد، نه اصالت جامعه.

ولی با چند مقدمه، روشن می شود که مراد آیه از امت وسط، افراد خاصی هستند.

آن مقدمات عبارتند از:

۱ قرآن، امت وسط را شاهد بر اعمال معرفی کرده است، پس باید در قیامت بر اعمال مردم گواهی دهد.

۲ گواه شدن، علم و آگاهی و عدالت می خواهد.

۳ همه ی افراد امت، آگاهی و عدالت ندارند.

به همین دلیل در روایات می خوانیم که مراد از امت وسط، امامان معصوم هستند که اولاً به همه کارها علم دارند. چنان که قرآن می فرماید: «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) که مراد از مؤمنانی که اعمال مردم را می بینند و به آن علم پیدا می کنند، مطابق روایات امامان معصوم هستند. و ثانیاً عدالت دارند. چنان که خداوند در آیه ی «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۲) عصمت و عدالت آنان را تضمین نموده است.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مگر می شود امتی که بعضی افرادش لایق گواهی دادن برای چند عدد خرما در دادگاه های دنیا نیستند، لیاقت گواهی دادن بر همه ی مردم در قیامت را دارا باشند؟ به هر حال مقام گواه بودن در محضر خداوند، آن هم نسبت به همه ی کارهای مردم، تنها مخصوص بعضی از افراد امت است که به فرموده روایات، امامان معصوم می باشند.

در اینجا یک سؤال باقی می ماند که چرا خداوند به جای نام بعضی افراد، نام امت را برده است؟ که در پاسخ می گوئیم: قرآن حتی یک نفر را نیز امت معرفی نموده است: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ» (۳)

ص: ۲۲۱

۱-۱. توبه، ۱۰۵.

۲-۲. احزاب، ۳۳.

۳-۳. نحل، ۱۲۰.

در مورد فلسفه تغییر قبله، تحلیل های متعددی صورت گرفته است؛ برخی گفته اند انتخاب اولیّه بیت المقدس به عنوان قبله، به منظور جلب افکار یهود و همراهی آنان بوده است و آن گاه که مسلمانان خود قدرت و توانایی پیدا کردند، دیگر به این کار نیاز نبود. برخی نیز گفته اند: علاقه به مکه و وطن موجب شد که قبله تغییر یابد. لیکن این تحلیل ها موهوم و خلاف واقع هستند.

آنچه قرآن در این باره تصریح و تأکید دارد این است که تغییر قبله، آزمایش الهی بود تا پیروان واقعی پیامبر شناخته شوند. زیرا آنها که ایمان خالص ندارند، به محض تغییر یک فرمان، شروع به چون و چرا می نمایند که چرا اینگونه شد؟ اعمال ما طبق فرمان سابق چه می شود؟ اگر فرمان قبلی درست بود، پس فرمان جدید چیست؟ اگر دستور جدید درست است، پس فرمان قبلی چه بوده است؟ خداوند نیز به کسانی که در برابر فرامین او تسلیم هستند، بشارت می دهد که اعمال گذشته ی شما ضایع نمی شود، زیرا مطابق دستور بوده است.

در این آیه به جای کلمه نماز، واژه ایمان بکار رفته است که نشان دهنده ی اهمّیت و مقام نماز و برابری آن با تمام ایمان می باشد. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ»

پیام ها:

۱ اولیای خدا، بر اعمال ما نظارت دارند. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ» آری، بعضی انسان ها دارای چنان ظرفیتی هستند که می توانند ناظر تمام اعمال و آگاه به انگیزه های انسان ها در طول تاریخ باشند.

۲ در قیامت، سلسله مراتب است. تشکیلات و سازماندهی محکمه ی قیامت بگونه ای است که ابتدا ائمه بر کار مردم گواهی می دهند، سپس پیامبر بر امامان گواه است. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً» ۳ آزمایش، یک سنت قطعی الهی است و خداوند گاهی با تغییر فرمان، مردم را امتحان می کند. «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ»

۴ پیروی از دستورات دین، مایه رشد و کمال و نافرمانی از آن، نوعی حرکت ارتجاعی است. «يُنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقِبَيْهِ» ۵ جز فرمان خداوند، به چیز دیگری از قبیل، جهت، رنگ، زمان، مکان و شیوه ی خاصی خود را عادت ندهیم، تا هر گاه فرمانی بر خلاف انتظار یا عادت و سلیقه ی ما صادر شد، بدنبال فرار یا توصیه نباشیم. «لِنُعَلِّمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقِبَيْهِ» ۶ مقام تسلیم بر افراد عادی سنگین است: «لَكَبِيرَةٌ» و تنها کسانی به این مقام دست می یابند که هدایت خاص الهی شامل آنان شود. «إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ» ۷ قوانین و مقررات، شامل زمان های قبل نمی شود. اگر امروز فرمان تغییر قبله صادر شد، نمازهای قبلی صحیح است و از امروز باید به سوی دیگر نماز خواند. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ» ۸ تمام تغییرات و تحولات تکوینی و تشریحی، ناشی از رحمت و رأفت خداوندی است. «لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۴]

اشاره

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ
وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (۱۴۴)

(ای پیامبر!) همانا می بینیم که تو (در انتظار نزول وحی، چگونه) روی به آسمان می کنی، اکنون تو را به سوی قبله ای که از آن خشنود باشی، برمی گردانیم. پس روی خود را به جانب مسجد الحرام کن. و (شما ای مسلمانان) هر جا بودید، روی خود را به جانب آن بگردانید و همانا کسانی که کتاب (آسمانی) به آنها داده شده، (به خوبی) می دانند که این فرمان به حق است که از ناحیه ی پروردگار صادر شده و خداوند از اعمال آنها غافل نیست.

این آیه حاکی از آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله منتظر و مشتاق نزول وحی در جهت تغییر قبله بود و این تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه، وعده ی خداوند به پیامبرش بوده است، ولی آن حضرت در موقع دعا، بی آنکه چیزی بگوید، به سوی آسمان نگاه می کرد تا اینکه آیه نازل شد و دستور داد که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و همه ی مسلمانان در موقع عبادت، رو به سوی مسجد الحرام و کعبه نمایند. اهل کتاب و یهود با آنکه حَقَّائِیت این تغییر را می دانستند و قبلاً در کتاب هایشان خوانده بودند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می گزارد، اما این حقیقت را کتمان نموده و یا با القای شبهات و سؤالات، نقش تخریبی ایفا می کردند و خداوند با جمله ی «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» آنان را تهدید می نماید. (۱)

رضایت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از قبله بودن کعبه، دلالتی داشت از جمله:

الف: کعبه، قبله ی ابراهیم علیه السلام بود.

ب: از زخم زبان، تحقیر و استهزای یهود آسوده می شد.

ج: استقلال مسلمانان به اثبات می رسید.

د: به اولین پایگاه توحید یعنی کعبه، توجه می شد.

چون مسئله ی تغییر قبله یک حادثه ی مهمی بود، لذا در آیه، دو بار در مورد توجه به کعبه، فرمان داده شده است: یک بار خطاب به پیامبر با لفظ؛ «وَجْهَكَ» و یک بار خطاب به مسلمانان با کلمه؛ «وُجُوهَكُمْ»

پیام ها:

۱ آسمان، سرچشمه ی نزول وحی و نظرگاه انبیاست. «رَبِّی تَقَلَّبُ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ» ۲ خداوند به خواسته انسان ها آگاه است. «فَلَنُؤَيِّتَنَّكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا» ۳ تشریح و تغییر احکام، از طرف خداوند است و پیامبر از پیش خود، دستوری

ص: ۲۲۴

صادر نمی کند. «فَوَلُّوا» ۴ ادب پیامبر در نزد خداوند به قدری است که تقاضای تغییر قبله را به زبان نمی آورد، بلکه تنها با نگاه، انتظارش را مطرح می نماید. «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ» ۵ خداوند رضایت رسولش را می خواهد و رضای خداوند در رضای رسول اوست. «فَبَلَّغْ تَزَاهَا» ۶ قرآن، دانشمندانی که حقیقت را می دانند، ولی باز هم طفره می روند، تهدید و نکوهش می کند. «لِيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ» («وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» ۷ نباید دستورات دین را به مردم سخت گرفت. «شَطْرَ» به معنی سمت است.

یعنی به سمت مسجد الحرام ایستادن کافی است و لازم نیست بطور دقیق رو به کعبه باشد. «فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۵]

اشاره

وَ لَئِنْ آتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَ لَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۴۵)

و(ای پیامبر!) اگر هر گونه آیه، (نشانه و دلیلی) برای (این گروه از) اهل کتاب بیاوری، از قبله ی تو پیروی نخواهند کرد، و تو نیز پیرو قبله آنان نیستی، (همانگونه که) بعضی از آنها نیز پیرو قبله دیگری نیست. و همانا اگر از هوسهای آنان پیروی کنی، پس از آنکه علم (وحی) به تو رسیده است، بی شک در این صورت از ستمگران خواهی بود.

نکته ها:

این آیه، از عناد و لجاجت اهل کتاب پرده برداشته و سوگند (۱) یاد می کند که هر چه هم آیه و دلیل برای آنان بیاید، آنها از اسلام و قبله ی آن پیروی نخواهند

ص: ۲۲۵

کرد. چون حقیقت را فهمیده اند، ولی آگاهانه از پذیرش آن سر باز می زنند.

تهدید و هشدارهای قرآن نسبت به پیامبر، به منظور جلوگیری از بروز و رشد غلوگرایی و نسبت ناروای خدایی به اولیاست. آن گونه که در ادیان دیگر، مردم به غلو، عیسی علیه السلام را فرزند خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند.

پیام ها:

۱ لجاجت و تعصب، مانع تفکر، استدلال و حق بینی است. آنان نه تنها نسبت به اسلام تعصب می ورزند، در میان خودشان نیز عناد و لجاجت دارند. «مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ» («وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قِبَلَةِ بَعْضٍ» ۲ در برابر هیاهو و غوغای مخالفان نباید تسلیم شد و برای مایوس کردن دشمنان، قاطعیت لازم است. «وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ» ۳ یهود و نصارا هر یک دارای قبله ی ویژه ای بودند. «وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قِبَلَةِ بَعْضٍ» ۴ انحراف دانشمندان، بسیار خطرناک است. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۵ علم، به تنهایی برای هدایت یافتن کافی نیست، روحیه ی حق پذیری لازم است. یهود صاحب کتاب بودند، ولی با وجود تعصب نابجا، این علم چاره ساز نشد. «أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۶ پیامبر، حق تغییر قانون الهی را بر اساس تمایلات مردم ندارد. «أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۷ آئین اسلام از سرچشمه ی علم واقعی است. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۸ قوانینی شایسته پذیرش و پیروی هستند که از هواهای نفسانی پیراسته و بر پایه ی علم بنا شده باشند. «لَئِنْ أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۹ قانون، برای همه یکسان است. اگر بر فرض پیامبر نیز تابع هوا و هوس شود، گرفتار کیفر خواهد شد. «إِنَّكَ إِذَا» ۱۰ با وجود قانون الهی، پیروی از خواسته های مردم ظلم است. «إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

اشاره

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۱۴۶)

(یهود، نصاری و) کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) داده ایم او (پیامبر اسلام) را همچون پسران خود می شناسند، و همانا گروهی از آنان با آنکه حق را می دانند، کتمان می کنند.

نکته ها:

در قرآن چندین مرتبه این واقعت باز گو شده است که اهل کتاب، به خاطر بشارت تورات و انجیل به ظهور و بعثت پیامبر اسلام، در انتظار او بودند و ویژگی های پیامبر چنان به آنها توضیح داده شده بود که همچون فرزندان خویش به او شناخت پیدا کرده بودند. ولی با این همه، گروهی از آنان حقیقت را کتمان می کردند. قرآن در جای دیگر می فرماید: آنها نه تنها از پیامبر، بلکه از جامعه ای که او تشکیل می دهد و پارانیش نیز خبر داشتند: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيَّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ» (۱)

محمد فرستاده خداست و

کسانی که با او هستند، در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند. پیوسته آنان را در حال رکوع و سجود می بینی، آنها همواره فضل خدا و رضای او را می طلبند. نشانه ی آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است، این توصیف آنها در تورات و انجیل است.

قرآن برای شناخت دقیق اهل کتاب از پیامبر، آن را به شناخت پدر از پسر تشبیه می کند که روشن ترین شناخت هاست. زیرا:

از ابتدای تولد و حتی قبل از آن شکل می گیرد.

شناخت چیزی است که انتظار به همراه دارد.

شناختی است که در آن شک راه ندارد.

ص: ۲۲۷

کتمان علم، بزرگترین گناه است. قرآن درباره ی کتمان کنندگان می فرماید:

﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ (۱)

خداوند و تمام فرشتگان و انس و جن و هر با شعوری،

برای همیشه آنان را لعنت و نفرین می کنند. آری، کتمان حق، همچون کتمان فرزند خویش است و چه ناجوانمردانه است که پدری به خاطر لذت های دنیوی، کودک خود را منکر شود!

پیام ها:

۱ اگر روحیه ی حقیقت طلبی نباشد، علم به تنهایی کافی نیست. یهود با آن شناخت عمیق از رسول خدا، باز هم او را نپذیرفتند. «يَعْرِفُونَ» («لَيَكْفُرُونَ» ۲ حتی درباره ی دشمنان، انصاف را مراعات کنیم. قرآن، کتمان را به همه ی اهل کتاب نسبت نمی دهد. «فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۷]

اشاره

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُكْفِرِينَ (۱۴۷)

حق، (آن چیزی است که) از سوی پروردگار توست، پس هرگز از تردید کنندگان مباش.

پیام ها:

۱ حق همان است که از منبع علم بی نهایت او صادر شده باشد. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ» ۲ دستورها و فرامین الهی که از طریق وحی و یا روایات ثابت شود، جای مجادله و مناقشه ندارد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُكْفِرِينَ» ۳ رهبر باید از قاطعیت و یقین برخوردار باشد، به خصوص وقتی که قانونی را تغییر داده و سنتی را می شکند. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُكْفِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۸]

اشاره

وَ لِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُؤَلِّفٌ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۴۸)

ص: ۲۲۸

و برای هر کس قبله ای است که به آن سوی رو می کند. (بنا بر این درباره ی جهت قبله گفتگو نکنید و به جای آن) در نیکی ها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت جوید. (و بدانید) هر جا که باشید، خداوند همه شما را (در محشر) حاضر می کند، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

برای کلمه «وَجْهَةٌ» دو معناست: قبله و طریقه. اگر این کلمه را همانند اکثر مفسران به معنای قبله بگیریم، معنای آیه همان است که ترجمه کرده ایم. اما اگر کلمه «وَجْهَةٌ» را به معنای طریقه و شیوه بگیریم، معنای آیه این است: برای هر انسان یا گروهی، راه و طریقی است که به سوی همان راه کشیده می شود و هر کس راهی را سپری می کند. و این معنا نظیر آیه ی ۸۴ سوره ی اسراء است که فرمود:

«كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ» بعضی مفسران، مراد از «هُوَ» در «هُوَ مُؤَلِّهَا» را خدا دانسته اند که در این صورت معنای آیه چنین می شود: هر کس قبله ای دارد که خداوند آن را تعیین کرده است.

سبقت در کار خیر، ارزش آن را افزایش می دهد. در قرآن با واژه های «سَارِعُوا»، «سَابِقُوا» و «فَاسْتَبِقُوا» در مورد کار خیر بکار رفته است. و در ستایش انبیا می فرماید: «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۱)

آنها در نیکی ها، شتاب و سرعت می گیرند.

در برخی روایات ذیل این آیه آمده:

در زمان ظهور امام زمان علیه السلام علاقمندان آن حضرت، از اطراف و اکناف جهان یک جا در حضور ایشان جمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱ هر امتی قبله ای داشته و مسئله قبله، مخصوص مسلمانان نیست. «لِكُلِّ وَجْهَةٌ» ۲ بحث های بیهوده را رها کنید و توجه و عنایت شما به انجام کارهای خیر باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

ص: ۲۲۹

۱- ۱. انبیا، ۹۰.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱ ص ۱۳۹.

۳ به جای رقابت و سبقت در امور مادی، باید در کارهای خیر از دیگران سبقت گرفت. «فَاسْرِبُوا الْخَيْرَاتِ» ۴ روز قیامت، خداوند همه را یک جا جمع خواهد کرد و این نمونه ای از مظهر قدرت الهی است. «يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۹]

اشاره

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۴۹)

و(ای پیامبر!) از هر جا(که به قصد سفر) خارج شدی،(به هنگام نماز) روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان، این دستور حقی است از طرف پروردگارت، و خداوند از آنچه انجام می دهد غافل نیست.

نکته ها:

در آیات قبل، توجه به مسجد الحرام، مربوط به شهر مدینه بود که مسلمانان در آن سکونت داشتند، ولی این آیه می فرماید: در مسافرت نیز به هنگام نماز رو به سوی مسجد الحرام نمایید.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۰]

اشاره

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَ لِلَّيْمِ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۰)

و(ای پیامبر!) از هر جا خارج شدی پس(به هنگام نماز) روی خود را به سوی مسجد الحرام بگردان، و(شما ای مسلمانان نیز) هر جا بودید(در سفر و در حضر) روی خود را به سوی آن بگردانید تا برای(هیچ کس از) مردم جز ستمگرانشان، امکان احتجاج(و مجادله) علیه شما نباشد. پس از آنها نترسید و تنها از من بترسید. و(بدانید تغییر قبله برای آن بود) تا نعمت خود را بر شما تمام کنم و شاید که شما هدایت شوید.

تکرار موضوع تغییر قبله در آیات متعدّد، نشانه ی اهمّیت آن است. علاوه بر آنکه در هر یک از آیات در کنار این موضوع، مطلب جدیدی را نیز یادآور می شود. مثلاً در این آیه، خداوند بعد از دستور روی نمودن به سوی مسجد الحرام، می فرماید:

□

این بدین خاطر است که مردمان، بهانه ای بر علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان نداشته باشند.

چون اهل کتاب می دانستند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می خواند و اگر این امر محقّق نمی شد، آنها ایراد می گرفتند که پیامبر شما فاقد اوصاف ذکر شده در کتاب های آسمانی پیشین است. و یا اینکه زخم زبان زده و مسلمانان را تحقیر می کردند که شما دنباله رو یهود هستید و قبله ی مستقلی ندارید.

□

البته این ایراد تنها از سوی یهود نبود، بلکه مشرکان نیز می گفتند: اگر محمّد صلی الله علیه و آله به آئین ابراهیم توجّه دارد، پس چرا به خانه ای که ابراهیم ساخته است، توجّه ندارد؟ البته منافقان آرام نگرفته و با تغییر قبله، خرده گیری های خود را شروع کرده و می گفتند: پیامبر، ثبات رأی ندارد. در هر حال خداوند با تأکید و تکرار، مسلمانان را برای پذیرش موضوع و ثبات قدم آماده می سازد و یادآور می شود، آنان که دنبال حجت و دلیل باشند، بر شما خرده نخواهند گرفت، ولی افراد ظالم که حقیقت را کتمان می کنند، از بهانه جویی دست بر نخواهند داشت و شما نباید به آنان اعتنا کنید، و از آنان نترسید و فقط از خداوند بترسید.

قبله، نشانه و مظهر توحید است. قبله، آرم و نشانه ی مسلمانان است. در نهج البلاغه از کعبه به عنوان عَلم یعنی پرچم و نشانه ی آشکار اسلام یاد شده است. بت پرستان و ستاره پرستان هنگام نیایش، به سوی بت و یا ستاره و ماه توجّه می کردند، اما اسلام توجّه به خانه خدا را به جای آن قرار داد و روی کردن به سوی قبله را نشانه ی توجّه به خدا شمرده است.

در روایات می خوانیم:

□

پیامبر صلی الله علیه و آله معمولاً رو به قبله می نشستند و سفارش کرده اند؛ بسوی قبله بخوابید و بنشینید و حتی رو به قبله نشستن، عبادت شمرده شده است. قبله، جایگاه

و احترام خاصی دارد و در بعضی اعمال، توجه به آن واجب است. برای مثال:

نمازهای واجب باید رو به قبله خوانده شود. ذبح حیوان و دفن میت، باید به سوی قبله باشد. در مستراح رو به قبله یا پشت به قبله نشستن حرام است.

علاوه بر آنچه ذکر شد، قبله عامل وحدت مسلمانان است. اگر از فراز کره ی زمین بر مسلمانان نظر کنیم، می بینیم آنان هر روز پنج بار با نظم و ترتیب خاص، به سوی قبله توجه می کنند. کعبه، قرارگاه و آمادگاه حرکت ها و انقلاب های الهی بوده است. از حضرت ابراهیم و حضرت محمد گرفته تا امام حسین علیهم السلام و در آینده حضرت مهدی علیه السلام، همگی از کنار کعبه حرکت خود را شروع کرده و می کنند. در عظمت کعبه همین بس که مسلمانان به اهل قبله معروفند.

خداوند متعال در ماجرای تغییر قبله می فرماید:

تغییر قبله برای این است که در آینده نعمت خود را بر شما تمام کنم. یعنی استقلال شما و توجه به کعبه، زمینه ی اتمام نعمت در آینده است. «لِأْتِيَنَّكُمْ نِعْمَتِي» این ماجرا در سال دوم هجری در مدینه واقع شده است. در سال هشتم هجری نیز خداوند به مناسبت فتح مکه می فرماید: «وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ» (۱) یعنی: این پیروزی برای این است که خداوند در آینده نعمت خود را بر شما تمام کند. چنان که ملاحظه می کنید در هر دو آیه «اتمام نعمت» به صیغه فعل مضارع بیان شده است که نشانه ی حدوث آن در آینده است، ولی در آیه ۳ سوره ی مائده که به هنگام بازگشت از حجه الوداع در سال دهم هجری و بعد از معرفی رهبری معصوم در غدیر خم نازل می شود، اینگونه می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي»

امروز نعمت خود را بر شما تمام کردم.

قابل توجه و دقت است که خداوند، روی کردن مردم به قبله را قدم نخستین برای اتمام نعمت و فتح مکه را قدم دیگر و تعیین و معرفی رهبر را آخرین قدم در اتمام نعمت بیان می کند. لازم به یادآوری است که در جریان تعیین قبله و همچنین

ص: ۲۳۲

تعیین رهبر، تذکر می دهد که «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اَخْشَوْنِي». چون در هر دو، احتمال مقاومت، مقابله، بهانه گیری و شایعه پراکنی از سوی دیگران می رود.

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «يا على مثلك في الامه كمثل الكعبه نصبها الله للناس علما» (۱)

ای علی! مثال تو در میان امت، همانند مثال کعبه است که خداوند آن را به عنوان نشانه روشن و پرچم برای مردم قرار داده است، تا جهت خویش را گم نکنند. همچنین در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «و نحن کعبه الله و نحن قبله الله» (۲)

ما کعبه و قبله ی خداوندی هستیم.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید از هر کاری که بهانه به دست دشمن می دهد پرهیز کنند.

□ □
«لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

□ □
۲ نفی سلطه ی دیگران و رسیدن به استقلال، یک ارزش است. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ» ۳ تغییر قبله، عامل خنثی سازی ایرادهای بی جا و بهانه تراشی های اهل کتاب و مشرکان و منافقان می باشد. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ» ۴ دشمنان خارجی، بزرگترین خطر برای مسلمانان نیستند، بی تقوایی خطر اصلی است. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اَخْشَوْنِي» ۵ تعیین قبله ی مخصوص برای مسلمانان، زمینه ی اتمام نعمت خدا بر آنهاست. «وَ اِذْ اَتَيْتُمْ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ» ۶ تعیین قبله و نماز خواندن به سوی مسجد الحرام، زمینه ی هدایت مؤمنان است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» ۷ هدایت، دارای مراحل است. با آنکه مخاطب آیه مسلمانان هستند که هدایت شده اند، پس منظور دست یابی به مراحل بالاتری از آن است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

ص: ۲۳۳

۱- ۱. بحار، ج ۲۲، ص ۴۸۳.

۲- ۲. بحار، ج ۶، ص ۲۱۱ و ۳۰۳.

اشاره

كَلَّمَآرْسَلْنَا فَيْكُمْ رَسُوْلًا مِّنْكُمْ يَتْلُوآعَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَ يُزَكِّيْكُمْ وَ يُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ (۱۵۱)

همانگونه (که برای هدایت شما) رسولی در میان شما از نوع خودتان فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را تزکیه کند و کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه نمی توانستید بدانید، به شما یاد دهد.

نکته ها:

کلمه «تلاوت» از واژه «تلو» به معنای پی در پی است و به خواندنی که پی در پی، با نظم صحیح و مناسب و برخوردار از نوعی قداست باشد، اطلاق می شود. کلمه ی «تزکیه» به معنای رشد و نمو و پاک کردن است. تعلیم کتاب، آموختن آیات و احکام آسمانی است و تعلیم حکمت، دادن تفکر و بینش صحیح است.

بعثت پیامبر اسلام، نتیجه استجاب دعای حضرت ابراهیم است که از خداوند خواست: «وَ اَبْعَثْ فَيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ يَتْلُوآعَلَيْهِمْ آيَاتِنَا» (۱)

خدایا! در میانشان پیامبری

مبعوث کن که آیات ترا بر آنان بخواند. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز می فرمود: «انا دعوه ابی ابراهیم»

من همان استجاب دعای پدرم ابراهیم هستم.

پیام ها:

۱ رهبری موفق است که از خود مردم، در میان مردم و هم زبان مردم باشد.

«أَرْسَلْنَا فَيْكُمْ رَسُوْلًا مِّنْكُمْ»

۲ تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيْكُمْ وَ يُعَلِّمُكُمُ» ۳ آموزش دین، محور اصلی است و آموزش های دیگر، در مراحل بعد از آن است. ابتدا «يُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» و پس از آن «يُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ» ۴ انسان برای شناخت بسیاری از حقایق، نیازمند وحی است. بجای «ما لا تعلمون» فرمود: «مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ» تا یاد آور شود که اگر انبیا نبودند، انسان برای

ص: ۲۳۴

آگاهی از اموری همچون آینده ی خود و جهان، راه به جایی نداشت.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۲]

اشاره

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ (۱۵۲)

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم، و برای من شکر کنید و کفران نورزید.

نکته ها:

خداوند در برخی آیات می فرماید: «اذْكُرُوا نِعْمَتِي» (۱)

نعمت های مرا یاد کنید. ولی در این آیه می فرماید: «فَاذْكُرُونِي»

یاد خود من باشید. و این بخاطر درجات شناخت و معرفت مردم است. بگذریم که یاد خداوند، زمینه ساز شکر است و لذا بر شکر مقدم شده است. این آیه، نشانگر نهایت لطف خداوند به بنده است. انسانی که جهل، فقر، فنا و حقارت، از ویژگی های اوست، چقدر مورد لطف قرار گرفته که خداوندِ علیم، غنی، باقی و عزیز به او می گوید:

مرا یاد کن تا ترا یاد کنم. مگر یاد کردن ما چه ارزشی دارد؟ مگر نه این است که یاد کردن ما نیز خود توفیقی از سوی اوست؟ یاد کردن خدا تنها با زبان نیست، با دل و جان باید خدا را یاد کرد. یاد خدا هنگام گناه و دست کشیدن از آن، یاد واقعی است. و بهترین نوع یاد کردن خداوند، نماز است که فرمود: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۲) با اینکه شکر، یکی از مصادیق ذکر خداست، ولی نام آن جداگانه در کنار ذکر آمده و این نشانه ی اهمیت شکر، به عنوان مصداق بارز ذکر است.

خداوند، با انسان داد و ستد می کند و هیچ کاری از انسان را بی بهره نمی گذارد:

«فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»

«أَوْفُوا بَعْثِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۳)، «فَأَفْسِدُوا فَمَا يَفْسَحُ اللَّهُ لَكُمْ» (۴) امام باقر علیه السلام در ذیل این آیه، یکی از مصادیق ذکر خدا را، تسییحات حضرت زهرا شمردند که ۳۴ مرتبه الله اکبر، ۳۳ مرتبه الحمد لله، و ۳۳ مرتبه سبحان الله می باشد. (۵)

ص: ۲۳۵

۱-۱. بقره، ۴۰.

۲-۲. طه، ۱۴.

۳-۳. بقره، ۴۰.

٤-٤. مجادلہ، ١١.

٥-٥. تفسیر نور الثقلین، ج ١ ص ١٤٠.

موانع ذکر خداوند:

الف: شیطان. «فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ» (۱)

شیطان، آنها را از یاد خدا غافل کرد.

ب: تکاثر و رقابت ها. «أَلَّهَاكُمُ التَّكَاثُرُ» (۲)

شما را افزون خواهی، سرگرم ساخت.

ج: آرزوها و خیال. «وَيُلْهِمُهُمُ الْأَمَلُ» (۳)

آرزو، آنها را سرگرم نمود.

اثرات یاد خدا:

یاد نعمت های او، رمز معرفت و شکر اوست.

یاد قدرت بی پایان او، رمز توکل به اوست.

یاد علم و آگاهی او، رمز حیا و تقوای ماست.

یاد الطاف او، رمز محبت به اوست.

یاد عدالت او، رمز خوف از اوست.

یاد امدادهای او، رمز امید و رجاست.

پیام ها:

۱ خداوند، به انسان شخصیت می بخشد و مقام انسان را تا جایی بالا می برد که می فرماید: تو یاد من باش، تا من هم یاد تو باشم. «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» ۲ کسانی مشمول لطف خاص هستند، که همواره به یاد خدا باشند. «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» ۳ ذکر خدا و نعمت های او، زمینه ی شکر و سپاس است. چنان که غفلت از یاد خدا، مایه ی کفران است. «فَاذْكُرُونِي» ، «اشْكُرُوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (۱۵۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر حوادث سخت زندگی،) از صبر و نماز کمک بگیرید، همانا خداوند با صابران است.

ص: ۲۳۶

۱-۱. مجادله، ۱۹.

۲-۲. تکاثر، ۱.

۳-۳. حجر، ۳.

مشابه این کلام الهی را در همین سوره (۱) خواندیم که خداوند به بنی اسرائیل می فرمود:

در برابر ناملایمات و سختی ها، از صبر و نماز کمک بگیرید. در این آیه نیز به مسلمانان دستور داده می شود تا در برابر حوادث سخت زندگی، از صبر و نماز یاری بجویند. آری، دردهای یکسان، داروی یکسان لازم دارد.

اصولاً انسان محدود، در میان مشکلات متعدّد و حوادث ناگوار، اگر متصل به قدرت نامحدود الهی نباشد، متلاشی و منکوب می شود. و انسان مرتبط با خداوند، در حوادث و سختی ها، خود را نمی بازد و برای او حوادث، بزرگ نمی نماید. کسی که نماز را با حضور قلب و با توجه می خواند، به معراج می رود.

هر چه پرواز معنوی او بیشتر باشد و بالاتر رود، دنیا و مشکلات آن و حتی خوشی های آن کوچکتر می شود.

انسان، یا در نعمت بسر می برد که باید به آیه قبل عمل کند؛ «فَاذْكُرُونِي»، «اشْكُرُوا لِي» و یا در سختی بسر می برد که باید به این آیه عمل کند؛ «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ» خداوند می فرماید: خدا با صابران است و نمی فرماید: با نمازگزاران است. زیرا نماز نیز نیاز به صبر و پایداری دارد. (۲)

در روایات می خوانیم:

هر گاه کار سختی برای حضرت علی علیه السلام پیش می آمد حضرت دو رکعت نماز می خواند. (۳) این سیره را بو علی سینا نیز عمل می کرد.

صبر، مادر همه کمالات است. صبر در جنگ، مایه شجاعت است. صبر در برابر گناه، وسیله تقواست. صبر از دنیا، نشانه زهد است. صبر در شهوت، سبب عفت است. صبر در عبادت، موجب طاعت، و صبر در شبهات، مایه ی و رَع است. (۴)

ص: ۲۳۷

۱-۱. بقره، ۴۵.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۱.

۴-۴. تفسیر أطیب البیان، ج ۲، ص ۲۵۸.

۱ ایمان اگر همراه با عمل و توکل و صبر و عبادت باشد، کاربرد بیشتری خواهد داشت. (۱) «الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ» ۲ نماز اهرم است، بار نیست. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ» ۳ صبر و نماز، وسیله ی جلب حمایت های الهی هستند. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» ۴ اگر چه خداوند با هر کس و در هر جایی حضور دارد؛ «هُيَ وَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۲) و لکن همراهی خدا با صابران، معنای خاصی دارد و آن لطف، محبت و یاری رسانی خداوند به صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۴]

اشاره

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَمْوَاتٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (۱۵۴)

و به آنها که در راه خدا کشته می شوند مرده نگوئید، بلکه آنان زنده اند، ولی شما نمی فهمید.

نکته ها:

در جنگ بدر، چهارده نفر از مسلمانان به شهادت رسیدند که شش نفر آنها از مهاجران و هشت نفر از انصار بودند. برخی از مردم می گفتند: فلانی مُرد. این آیه نازل شد و آنان را از این تفکر نهی کرد. (۳) شهدا، نه تنها نامشان یا آثار کارهایشان زنده و باقی است، بلکه یک زندگی واقعی برزخی دارند. زندگی ای که در آن رزق و شادی و بشارت است، زندگی در جوار رحمت خدا که در آن حزن و ترس وجود ندارد. مشخصات این زندگی، در تفسیر سوره آل عمران (۴) خواهد آمد. ان شاء الله.

شهادت در راه خدا، شامل کشته شدن در میدان نبرد، ترور و سوء قصد دشمنان،

ص: ۲۳۸

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. حدید، ۴.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. آل عمران، ۱۶۸، ۱۷۰.

کشته شدن مؤمنان در دفاع از جان و ناموس و مال، در هر مکان و زمان می شود.

پیام ها:

۱ نگرشهای محدود مادی را باید با ایمان به خدا و گفته های او تکمیل و تصحیح کرد. «لَا تَقُولُوا» ۲ تکالیف سخت، نیاز به پشتوانه اعتقادی و جبران خسارت ها دارد. آری، کسی که بداند زنده است، به شهادت رو می کند. «لَا تَقُولُوا» («أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» ۳ شهادت، زمانی ارزش دارد که در راه خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ پیکار در راه دین، از ارزشهای والا در پیشگاه خداوند است. «يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۵ روح، بعد از مرگ باقی است، هر چند جسم و بدن متلاشی شود. «أَحْيَاءٌ» ۶ سرچشمه بسیاری از تحلیل ها، ناآگاهی از واقعیات است. «لَا تَقُولُوا»، «لَا تَشْعُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۵]

اشاره

وَلْتَبْلُوْا نَفْسَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ (۱۵۵)

و قطعاً شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات، آزمایش می کنیم و صابران (در این حوادث و بلاها را) بشارت بده.

نکته ها:

خداوند متعال، همه ی انسان ها را آزمایش می کند، اما آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. تمام جهان، صحنه آزمایش و تمام مردم حتی پیامبران نیز مورد امتحان قرار می گیرند. باید بدانیم که آزمایش های خداوند برای رفع ابهام نیست، بلکه برای شکوفایی استعدادها و پرورش انسان ها است. وسایل آزمایش الهی نیز تمام حوادث تلخ و شیرین و از جمله ترس و گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات است. ترس از دشمن، محاصره ی اقتصادی، جنگ و جهاد و اعزام فرزندان و عزیزان به میدان های نبرد، از جمله امتحانات است.

برای پیروزی در آزمایش خوف از دشمن، نیاز به توکل و یاد خداست و برای

مبارزه با کمبودها، نیاز به صبر است که در دو آیه قبل «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» راه را نشان داده است.

لازم نیست همه ی مردم با همه ی مسائل آزمایش شوند، بلکه ممکن است:

الف: هر کس با چیزی آزمایش شود.

ب: فردی در آزمایشی رؤسفيد باشد، ولی در امتحان ديگري رسوايي به بار آورد.

ج: ممکن است آزمایش فردی، وسیله ی آزمایش ديگران نیز باشد.

گاهی کم شدن مال و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به خاطر آزمایش الهی است، ولی در بعضی اوقات، این امور کیفر اعمال خود انسان هاست. انسان ها گاهی مرتکب بعضی گناهان می شوند که خداوند آنها را به برخی گرفتاری ها مبتلا می کند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «ان الله یتلی عبادہ عند الاعمال السيئه بنقص الثمرات و حبس البركات و اغلاق خزائن الخيرات ليتوب تائب و يتذكر متذکر» (۱)

همانا خداوند، بندگان خود را به خاطر اعمال فاسدشان، به کمبود محصول و

حبس برکت و بسته شدن منابع خیر، گرفتار می کند تا شاید متذکر شوند و توبه نمایند.

البتة همین تبه نیز آزمایش است، همانگونه که بر اثر ایمان نعمتی می دهد که وسیله آزمایشی است؛ «لَأَسَدِّ قِيَامَهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ» (۲)

همانا آبی گوارا به آنان

نوشانديم تا ایشان را آزمایش کنیم.

خداوند چندین عنایت به صابران نموده است از جمله:

۱ محبت. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» (۳) نصرت. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (۴) بهشت. «يُجْزَوْنَ الْعُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۵) پادشاه بی حساب. «إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۶) بشارت. «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

ص: ۲۴۰

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳.

۲-۲. جن، ۱۶.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۶.

۴-۴. بقره، ۱۵۳.

٥-٥. فرقان، ٧٥.

٦-٦. زمر، ١٠.

راه پیروزی در آزمایش های الهی چند چیز است:

الف: صبر و مقاومت.

ب: توجه به گذرا بودن حوادث و مشکلات.

ج: توجه به تاریخ گذشتگان که چگونه مشکلات را پشت سر گذارده اند.

د: توجه به اینکه همه مشکلات ما در منظر و دید خداست و همه چیز حساب دارد.

امام حسین علیه السلام وقتی فرزندش روی دستانش تیر خورد و شهید شد، فرمود: «هون علی ما نزل بی انه بعین الله» (۱)

این حادثه سخت، چون خدا می بیند برایم آسان می نماید.

پیام ها:

۱ آزمایش و امتحان یک برنامه و سنت حتمی الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ» ۲ ناگواری ها، سبب مقاومت و رشد است. بسیاری از صفات انسان از قبیل صبر، رضا، تسلیم، قناعت، رهد، تقوا، حلم و ایثار، در سایه ی برخورد با تنگدستی ها است. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» ۳ مورد بشارت، در آیه بیان نشده است تا شامل انواع بشارت های الهی باشد.

«بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۶]

اشاره

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (۱۵۶)

(صابران) کسانی هستند که هر گاه مصیبتی به آنها رسد، می گویند: ما از آن خدا هستیم و به سوی او باز می گردیم.

نکته ها:

صابران، به جای خود باختگی و پناهندگی به دیگران، تنها به خدا پناه می برند.

زیرا از دید آنها، تمام جهان کلاس درس و میدان آزمایش است که باید در آن رشد کنیم. دنیا جای ماندن نیست، خوابگاه و عشرتکده نیست و شداید و سختی های

آن نیز نشانه‌ی بی‌مهری خداوند نیست. ناگواری‌ها برای آن است که زیر پای ما داغ شود تا تندتر و سریع‌تر حرکت کنیم، بنا بر این در تلخی‌ها نیز شیرینی است.

زیرا شکوفا شدن استعدادها و کامیابی از پاداش‌های الهی را بدنبال دارد.

مصیبت‌هایی که از طرف اوست، تصرف مالک حقیقی و خداوند در مملوک خود است. اگر انسان بداند که خداوند حکیم و رحیم است و او نیز بنده‌ای بوده که قبلاً هیچ نبوده؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» (۱) و حتی بعد از مراحل هم چیز قابل‌ذکری نبوده است؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً» (۲) خواهد پذیرفت که من باید در اختیار او باشم. او مرا از جماد به نبات، و از نبات به حیوان و از مرتبه‌ی حیوانیت به انسانیت سوق داده و این حوادث را برای رشد و ارتقای من قرار داده است.

همانگونه که ما دانه‌ی گندم را زیر فشار، آرد می‌کنیم و بعد نیز در آتش تنور، تبدیل به نان می‌کنیم تا مراحل وجودی او را بالا ببریم.

شعار صابران «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» است. در حدیث می‌خوانیم:

هر گاه با مصیبتی مواجه شدید، جمله‌ی

«إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

را بگویید. (۳) گفتن «إِنَّا لِلَّهِ» و یاد خدا به هنگام ناگواری‌ها، آثار فراوان دارد:

الف: انسان را از کلام کفر آمیز و شکایت باز می‌دارد.

ب: موجب تسلیت و دل‌داری و تلقین به انسان است.

ج: مانع و سوسه‌های شیطانی است.

د: اظهار عقاید حق است.

ه: برای دیگران درس و الگو شدن است.

مردم در برابر مشکلات و مصایب چند دسته‌اند:

الف: گروهی جیغ و داد می‌کنند. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً» (۴) ب: گروهی بردبار و صبور هستند. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

ص: ۲۴۲

٢-٢. انسان، ١.

٣-٣. درّ المنثور، ج ١، ص ٣٧٧.

٤-٤. معارج، ٢٠.

ج: گروهی علاوه بر صبر، شکر گزارند.

«اللهم لك الحمد حمد الشاكرين لك على مصابهم» (۱) این برخوردارها، نشانه‌ی معرفت هر کس نسبت به فلسفه‌ی مصایب و سختی‌هاست. همانگونه که کودک، از خوردن پیاز تند، بی‌تابی می‌کند و نوجوان تحمل می‌کند، ولی بزرگسال پول می‌دهد تا پیاز خریداری و بخورد.

پیام‌ها:

۱ ریشه‌ی صبر، ایمان به خداوند، معاد و امید به دریافت پاداش است. «الصَّابِرِينَ الَّذِينَ» («قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۷]

اشاره

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ (۱۵۷)

آنانند که برایشان از طرف پروردگارشان، درودها و رحمت‌هایی است و همانها هدایت‌یافتگانند.

نکته‌ها:

کلمه «صَلَوَاتٌ» از واژه‌ی «صلو» به معنی ورود در نعمت و رحمت است، بر خلاف واژه‌ی «صلی» که به معنای ورود در قهر و غضب است. مانند: «تَصَلَّيْنَا نَارًا حَامِيَةً» (۲) خداوند بر مؤمنانی که در مشکلات، صبر و مقاومت کرده‌اند، خود درود و صلوات می‌فرستد؛ «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ولی درباره مؤمنان مرفه که زکات اموالشان را می‌پردازند، دستور می‌دهد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درود بفرستد. «صَلِّ عَلَيْهِمْ» (۳)

پیام‌ها:

۱ خداوند، صابران را غرق در رحمت خاص خود می‌کند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ» ۲ تشویق صابران از طرف خداوند، به ما می‌آموزد که باید ایثارگران و صابران و مجاهدان، در جامعه از کرامت و احترام خاصی برخوردار باشند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

ص: ۲۴۳

۱-۱. فقره آخر زیارت عاشورا.

۲-۲. غاشیه، ۴.

۳-۳. توبه، ۱۰۳.

۳ تشویق، از شئون ربوبیت و لازمه تربیت است. «صَلُّوا مِنْ رَبِّهِمْ» ۴ هدایت صابران، قطعی و مسلم است. با آنکه در قرآن، هدایت یافتن بسیاری از انسان ها، تنها یک آرزو است؛ «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» ولی در مورد صابران، هدایت آنان قطعی تلقی شده است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ» ۵ هدایت، مراحل دارد. با اینکه گویندگان «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» مؤمنان و هدایت شدگان هستند، ولی مرحله بالاتر را بعد از صبر و دریافت صلوات و رحمت الهی کسب می کنند. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۸]

اشاره

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (۱۵۸)

همانا صفا و مروه، از شعائر خداست. پس هر که حج خانه خدا و یا عمره به جای آورد، مانعی ندارد که بین صفا و مروه طواف کند. و (علاوه بر واجبات)، هر کس داوطلبانه کار خیری انجام دهد، همانا خداوند سپاسگزار داناست.

نکته ها:

«شَعَائِرِ» جمع «شعیره» به نشانه هایی که برای اعمال خاصی قرار می دهند، گفته می شود و «شَعَائِرِ اللَّهِ» علامت هایی است که خدا برای عبادت قرار داده است. (۱)

صفا و مروه نام دو کوه در کنار مسجد الحرام است که با فاصله تقریبی ۴۲۸ متر، روبروی یکدیگر قرار دارند و امروزه به صورت خیابانی سرپوشیده در آمده است.

زائران خانه خدا، وظیفه دارند هفت مرتبه فاصله میان این دو کوه را طی کنند. این کار یادآور خاطره ی هاجر، همسر فداکار حضرت ابراهیم است که برای پیدا کردن جرعه آبی برای کودک خود اسماعیل، هفت بار فاصله این دو کوه را با اضطراب و نگرانی و بدون داشتن هیچگونه یاور و همدمی طی کرد. امام صادق علیه السلام فرمود:

در روی زمین، مکانی بهتر از میان این دو کوه وجود ندارد، زیرا هر متکبری در آنجا سر

ص: ۲۴۴

برهنه و پابرهنه و کفن پوشیده بدون هیچ امتیاز و نشانه ای باید مسافت بین دو کوه را طی

کند، گاهی با دویدن و گاهی با راه رفتن. کوه صفا علاوه بر اینها خاطره هایی از دعوت پیامبر اسلام دارد که چگونه کفار مکه را به توحید فرامی خواند و آنها گوش نمی دادند. (۱)

در عصر جاهلیت، مشرکان در بالای کوه صفا، بتی بنام «اساف» و بر کوه مروه، بت دیگری بنام «نائله» نصب کرده بودند و به هنگام سعی، آن دو بت را به عنوان تبرک، با دست مسح می کردند. مسلمانان به همین جهت از سعی میان صفا و مروه کراهت داشته و فکر می کردند با توجه به سابقه قرار داشتن بت بر بالای دو کوه، نباید سعی کنند. آیه فوق نازل شد که صفا و مروه از شعائر الهی است و اگر مردم نادان آنها را آلوده کرده اند، دلیل بر این نیست که مسلمانان آن را رها کنند. (۲)

حج و عمره، گاهی در کنار هم، مانند اذان و اقامه بجا آورده می شوند، و گاهی اعمال عمره، جداگانه و به تنهایی انجام می شود. در عمره پنج عمل واجب است:

۱ احرام. ۲ طواف. ۳ نماز طواف. ۴ سعی بین صفا و مروه. ۵ کوتاه کردن مو یا ناخن. حج علاوه بر اینها، چند عمل دیگر دارد که در جای خود بدان اشاره شده است. به هر حال سعی بین صفا و مروه، هم در عمره مطرح است و هم در حج.

دیدن صفا و مروه، حضور در صحنه تاریخ است تا اینکه تصدیق به جای تصور، و عیبت به جای ذهتیت قرار گیرد. در صفا و مروه، کلاس خدانشناسی است که چگونه اراده او این همه انسان را با آن همه اختلاف، در یک لباس و یک جهت جمع می کند. کلاس پیامبر شناسی است که چگونه ابراهیم، آن پیامبر الهی، برای انجام فرمان خداوند، زن و فرزند خویش را در آن بیابان تنها گذاشت. و هم کلاس انسان شناسی است که می آموزد چگونه انسان می تواند در لحظاتی اعمالی را انجام دهد که تا ابد آثار آن باقی بماند. سعی صفا و مروه، یاد می دهد اگر همه با هم حرکت کنیم، روح الهی را در جامعه خود می بینیم. سعی صفا و مروه، یاد می دهد که باید تکبر را به دور انداخته و همراه دیگران حرکت کنیم. سعی صفا و

ص: ۲۴۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

۲-۲. تفسیر تبیان، ج ۱، ص ۴۴.

مروه، به ما می آموزد که در راه احیای نام خداوند، زن و کودک هم سهم دارند.

در آیات قبل، سخن از بلا و آزمایش بود، در این آیه نمونه ای از آزمایش هاجر، کودک، پدر او و سایر مسلمانان مطرح است. اثر کار خدایی و اخلاص تا آنجا پیش می رود که همه ی انبیا و اولیا، موظف می شوند به تقلید از هاجر همسر ابراهیم و با قیافه ای مضطرب و هروله کنان همچون او، این مسافت را هفت بار طی کنند. و این فرمان، تشکر خداوند از رنجهای حضرت هاجر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» با اینکه سعی صفا و مروه واجب است، لکن می فرماید: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» این لحن بخاطر همان نگرانی از وضع پیشین است که جایگاه بت و محل عبور مشرکان بود.

طواف، به معنای گردش دایره ای نیست، بلکه به هر حرکتی که انسان دوباره به جایگاه اولیه برگردد، خواه به صورت دوری باشد یا طولی، طواف گفته می شود.

لذا کلمه طواف، هم در مورد طواف دور کعبه که حرکت دایره ای است گفته شده؛ «وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۱) و هم درباره حرکت طولی بین صفا و مروه آمده است.

پیام ها:

۱ توجه خاص خداوند به برخی مکان ها یا زمان ها یا اشخاص، موجب می شود که آنها از شعائر الهی گردند. «إِنَّ الصَّفاَ وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» ۲ نیت، به کارها ارزش می دهد. مشرکان برای لمس بت ها، سعی می کردند، ولی اسلام می فرماید: برای رضای خدا سعی کنید. (۲) «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا» ۳ اگر مراکز حق، توسط گروهی با خرافات آلوده شد، نباید از آن دست کشید، بلکه باید با حضور در آن مراکز، آنجا را پاک سازی نموده و دست گروه منحرف را از آن کوتاه کرد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا» ۴ عبادت باید عاشقانه و داوطلبانه باشد. «وَمَنْ تَطَوَّعَ»

ص: ۲۴۶

۱-۱. حج، ۲۹.

۲-۲. بسیاری از کارها ظاهری یکسان دارد، اما انگیزه ای متفاوت. نظیر دویدن یوسف و زلیخا به سوی درهای بسته، یوسف می دود تا آلوده نشود، ولی زلیخا می دود که آلوده شود. «فاستبقا»

۵ خداوند در برابر عبادات بندگان، شاکر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ» این تعبیر، بزرگترین لطف از جانب او نسبت به بندگان است.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (۱۵۹)

کسانی که آنچه را از دلائل روشن و اسباب هدایت را نازل کرده ایم، با آنکه برای مردم در کتاب بیان ساخته ایم، کتمان می کنند، خداوند آنها را لعنت می کند و همه لعنت کنندگان نیز آنان را لعن می نمایند.

نکته ها:

گرچه مورد آیه، دانشمندان یهود و نصاری هستند که حقایق تورات و انجیل را برای مردم بیان نمی کردند، ولی جمله ی «يَكْتُمُونَ» که دلالت بر استمرار دارد، شامل تمام کتمان کنندگان در طول تاریخ می شود. چنان که لعنت پروردگار نیز تا ابد ادامه خواهد داشت.

کتمان حق می تواند صورت های مختلفی داشته باشد، گاهی با سکوت و عدم اظهار حق، گاهی با توجیه و گاهی با سرگرم کردن مردم به امور جزئی و غافل ساختن آنها از مسائل اصلی است. در مواردی همانند اسرار مؤمنان یا عیوب برادران دینی، کتمان واجب یا مستحب است.

گناه کتمان، بیشتر از جانب علما است. در آیه ۱۸۷ سوره ی آل عمران نیز آمده است که خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت تا حقایق را برای مردم بیان کرده و کتمان نکنند. «وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» در روایات آمده است:

روز قیامت به دهان کتمان کنندگان حق، لجام زده می شود.

پیام ها:

۱ ظلم فرهنگی، بدترین ظلم هاست که لعنت خالق و مخلوق را به دنبال دارد.

«يَكْتُمُونَ»

«يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ»

ص: ۲۴۷

۲ کتمان، حَقّ ممنوع است، چه کتمان معجزات و دلایل حَقّانیت باشد؛ «الْبَيِّنَاتِ» و چه کتمان رهنمودها و ارشادات. «الْهُدَى»
 (۱) ۳ کتمان حَقّ، بزرگترین گناهان است. چون مانع هدایت مردم و باقی ماندن نسل ها در گمراهی است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» ۴ کتمان حَقّ، ظلم به دین خدا و حَقّ مردم نسبت به هدایت یافتن است. لذا کتمان کنندگان حَقّ را، خدا و مردم لعنت می کنند. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» ۵ نفرین و لعنت مردم، مؤثر است و باید از اهرم نفرت مردم برای نهدی از منکر استفاده نمود. «يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۰]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۶۰)

مگر آنها که توبه کردند و (اعمال بد خود را با اعمال نیک) اصلاح نمودند و (آنچه را کتمان کرده بودند) آشکار ساختند، که من (لطف خود را) بر آنان باز می گردانم، زیرا من توبه پذیر مهربانم.

نکته ها:

برای گناه کتمان، همچون سایر گناهان، راه توبه و بازگشت باز است. اما توبه ی واقعی، با پشیمانی قلبی و اصلاح عمل و بیان موارد کتمان صورت می گیرد.

توبه ی کسی که نماز نخوانده آن است که نمازهای خود را قضا کند. توبه کسی که مال مردم را تلف کرده آن است که باید همان مقدار را به صاحبش برگرداند. در این مورد نیز کسی که با کتمان حقایق، به دنیای علم، اندیشه و نسل ها، خیانت کرده، فقط با تبیین حقایق و بازگویی آنهاست که می تواند گذشته را جبران نماید.

خداوند به شیطان فرمود: «إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي» (۲)

لعنت من بر تو. و در آیه بعد می فرماید: «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ» پس کتمان کنندگان و شیطان، در یک ردیف هستند.

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. ص، ۷۸.

۱ خداوند، امکان توبه و بازگشت را برای خطاکاران، در هر شرایطی فراهم نموده است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» («إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» ۲ کتمان حقایق دینی، فساد است، زیرا به توبه کننده، فرمان اصلاح و جبران داده شده است. «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا» ۳ توبه ی هر گناه، متناسب با آن است. توبه ی کتمان، بیان حقایق است. «تَابُوا» (« وَ يَتُوبُوا» ۴ چون در مقام تهدید و توبیخ، لعنت خداوند شامل حال کتمان کنندگان شد، در مقام مهربانی نیز کلمات «أَنَا» و «التَّوَابُ» و «الرَّحِيمُ» بکار رفته تا بگوید: من خودم با مهربانی مخصوصم، به شما باز می گردم. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» («أَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ» ۵ تهدید گنهکار و بشارت نیکوکار، دو رکن اساسی برای تربیت فرد و جامعه است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» («أَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ» ۶ بازگشت لطف خداوند به توبه کنندگان، دائمی، قطعی و همراه با محبت است.

«أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ مَا تَابُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ الدَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۶۱) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَ لَا هُمْ يُنظَرُونَ (۱۶۲)

همانا کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خدا و فرشتگان و مردم، همگی بر آنها خواهد بود.

(آنان برای) همیشه در آن (لعنت و دوری از رحمت پروردگار) باقی می مانند، نه از عذابِ آنان کاسته می شود و نه مهلت داده می شوند.

ص: ۲۴۹

در آیه ی قبل بیان شد که اگر کتمان کنندگان، توبه کرده و حقایق را بیان نمایند، مورد لطف الهی قرار می گیرند. در این آیه می فرماید: **اَمَّا اِذَا كَفَرْتُمْ فَلا تَتُوبُوا** اگر کفار توبه نکرده و در حال کفر بمیرند، باز همان لعنت خداوند و فرشتگان و تمام مردم گریبان گیر آنان خواهد بود.

سؤال: در آیه، لعنت همه ی مردم بر کفار مطرح شده است، ولی ناگفته پیداست که بعضی از مردم، خودشان کافر یا دوست کافرند، پس لعنت همه مردم در آیه به چه معنا می باشد؟ پاسخ: لعنت، در دنیا و آخرت مطرح است. کسانی که در دنیا دوست کفار یا خود کافرند، در آخرت لعنت خواهند شد. «كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا» (۱) یکی از درخواست ها و دعاهای اولیای خدا، مسلمان مردن است. حضرت یوسف از خداوند می خواهد که مسلمان بمیرد: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۲) حضرت ابراهیم و یعقوب به فرزندان خود سفارش می کنند که «فَلا تَمُوتُنَّ إِلَّا - وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۳) نمیرید مگر اینکه مسلمان یعنی تسلیم پروردگار باشید.

پیام ها:

۱ اصرار بر کفر و در حال کفر مردن، دوری ابدی انسان را از رحمت الهی بدنبال دارد. «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» (عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ) ۲ آنچه مهم است، پایان عمر انسان است که آیا با ایمان می میرد یا بی ایمان.

«مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ»

۳ تخفیف کیفر یا تأخیر آن، مربوط به دنیاست. در قیامت نه تخفیف است و نه تأخیر. «لَا يُخَفَّفُ» (لَا هُمْ يُنظَرُونَ)

ص: ۲۵۰

۱-۱. اعراف، ۳۸.

۲-۲. یوسف، ۱۰۱.

۳-۳. بقره، ۱۳۲.

اشاره

وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۱۶۳) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمِمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْضِيَ بِهِ الْأَرْضَ بَعِيدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِبُ الرِّيحُ وَالسَّحَابُ الْمُسَخَّرُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۶۴)

و معبود شما خدایی یگانه است، جز او معبودی نیست، بخشنده ی مهربان است.

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز و کشتی هایی که برای سودرسانی به مردم در دریا در حرکتند و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده و با آن زمین مرده را زنده نموده و انواع جنبندگان را در آن گسترده (و همچنین) در تغییر مسیر بادهای ابرهایی که میان آسمان و زمین معلقند، برای مردمی که می اندیشند، نشانه هایی گویاست.

نکته ها:

هماهنگی میان عناصر طبیعت و اجزای هستی و قوانین حاکم بر آنها، همه نشان دهنده ی حاکمیت و قدرت و اراده ی خدای یگانه است. آفرینش آسمان ها و توسعه ی دائمی آنها (۱) که دست انسان تا کنون فقط به قسمتی از اولین آسمان رسیده، و استحکام (۲) و طبقات هفتگانه (۳) و نظام حاکم (۴) و تناسبات و ارتباطات میان هر یک و بی ستون بودن (۵) و حفاظت آنها (۶) و حرکات ستارگان در مدارهای

ص: ۲۵۱

۱- ۱. «وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات، ۴۷.

۲- ۲. «سَبْعًا شِدَادًا» نبا، ۱۲.

۳- ۳. «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» ملک، ۳.

۴- ۴. «أَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا» فصلت، ۱۲.

۵- ۵. «بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُونَهَا» رعد، ۲.

۶- ۶. «سَقْفًا مَحْفُوظًا» انبیا، ۳۲.

خود و فاصله هر یک از آنها، همه نشانه های قدرت خداوند یکتای حکیم است.

سعدی می گوید: آفرینش، همه تدبیر خداوند دل است کلمه «الرِّيحِ» جمع «الريح» به معنای باد است، ولی در قرآن هر جا کلمه «رِيحٍ» آمده همراه قهر و عذاب است، مانند: «بِرِيحٍ صَرْصِيرٍ» (۱) ولی هر جا کلمه «الرِّيحِ» آمده است، همراه باران و لطف الهی است. در حدیث می خوانیم: هر گاه بادی می وزید پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: «اللهم اجعلها رياحا و لا تجعلها ريحا»

خداوند! این باد را ریاحِ رحمت قرار ده، نه ریحِ عذاب. (۲)

پیام ها:

۱ شناخت طبیعت، یکی از راههای خداشناسی است که شناخت او، قدرت، حکمت و یکتایی او را در بر دارد. «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» («فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ») («الآيَاتِ») ۲ خداوند، نظیر و شبیه ندارد و مرکب از اجزا نیست. «إِلَهُ وَاحِدٌ» ۳ هم طبیعت و هم صنعت دست ساخت انسان، از اوست. «خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ») («وَالْفُلْكِ») ۴ هر موجودی در جهان هستی، آیه ای از آیات کتاب خداوند در طبیعت است.

«الآيَاتِ»

برگ درختان سبز، در نظر هوشیار

هر ورقش دفتری است، معرفت کردگار

۵ تنها خردمندان از نگاه در هستی، درس خداشناسی می گیرند. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ») («الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

ص: ۲۵۲

۱-۱. الحاقه، ۶.

۲-۲. تفسیر صفوه التفاسیر، ج ۱، ص ۱۱۳.

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (۱۶۵)

و بعضی از مردم کسانی هستند که معبودهایی غیر از خداوند برای خود برمی گزینند و آنها را همچون دوست داشتن خدا، دوست می دارند. اما آنان که ایمان دارند، عشقشان به خدا (از عشق مشرکان به معبودهاشان) شدیدتر است و آنها که (با پرستش بت به خود) ستم کردند، هنگامی که عذاب خدا را مشاهده کنند، خواهند دانست که تمام نیروها، تنها به دست خداست و او دارای عذاب شدید است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام می فرماید:

مراد از «دون الله» و «انداد» در این آیه، بت ها نیستند، بلکه مراد پیشوایان ستمکار و گمراهند که مردم آنان را همچون خداوند دوست دارند. (۱) از جهت ادبی نیز کلمه «هم» در «يُحِبُّونَهُمْ»، برای انسان بکار می رود، نه اشیاء.

ریشه ی محبت، کمال دوستی و جمال دوستی است. مؤمنان تمام کمالات و جمال ها را در خداوند می بینند، لذا بیشترین عشق را به او ابراز می دارند. عشق و محبت مؤمنین، بر اساس شایستگی و لیاقت معشوق است و هرگز به سردی و خاموشی نمی گراید. اما عشق مشرکان، بر اساس خیال و جهل و تقلید و هوس های بیهوده است.

پیام ها:

۱ پرستش و محبت غیر خدا، ممنوع است. «يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ» ۲ احساسات باید در رابطه با اعتقادات باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ»

ص: ۲۵۳

۳ برخی از مردم تا وقتی پرده ها کنار نرود و قیامت را مشاهده نکنند، به پوچی و بیهودگی راه و فکر خویش پی نمی برند. «وَ لَوْ يَرَى الَّذِينَ» ۴ قدرت در جذب نیرو مؤثر است. «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» پس جذب غیر او نشوید.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۶]

اشاره

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (۱۶۶)

در آن هنگام که عذاب را مشاهده کنند و پیوند میانشان بریده (و دستشان از همه چیز قطع) گردد، پیشوایان (کفر)، از پیروان خود بیزاری جویند.

نکته ها:

به هوش باشیم که رهبرمان کیست و محبت و عشق چه کسی را در دل داریم؟ بدانیم طاغوت ها و غیر خدا، ما را برای خودشان می خواهند تا با قدرت و ارادت ما، به هوسها و آرزوهای خود در دنیا برسند، ولی در قیامت همه را رها و از ما اظهار تنفر و انزجار خواهند نمود.

پیام ها:

۱ هر عشق و علاقه، که مایه ای از عقل و فطرت نداشته باشد، دیر یا زود به سردی گرائیده و یا به دشمنی کشیده می شود. «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ» («تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا» ۲ محبت، زمینه ی تبعیت است. «يُحِبُّونَهُمْ» ۳ «اتَّبَعُوا» ۳ آینده نگری لازمه ی عقل است. به کسی عشق و محبت بورزیم که قدرت داشته باشد و در روز خطر، ما را حمایت کند. «إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا» ۴ معیار اصالت یا بی اصل بودن علاقه ها و محبت ها، دیدن عذاب در روزهای خطرناک است. «رَأَوْا الْعَذَابَ»

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسِرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ (۱۶۷)

و(در آن موقع) پیروان گویند: ای کاش بار دیگری برای ما بود(که به دنیا برمی گشتیم) تا از این پیشوایان بیزاری جویم، همانگونه که آنها(امروز) از ما بیزاری جستند. بدینسان خداوند اعمال آنها را که مایه حسرت آنهاست، به آنها نشان می دهد و هرگز از آتش دوزخ، بیرون آمدنی نیستند.

نکته ها:

به فرموده روایات، در قیامت صحنه ها و مواقف متعددی است. در برخی از آنها مهر سکوت بر لب ها زده می شود و تنها با نگاه های پر حسرت به یکدیگر نگریسته و گریه می کنند. در بعضی موارد، از همدیگر استمداد کرده و در صحنه ای نسبت به هم ناله و نفرین می کنند. در این آیه می خوانیم که پیروان کفر نیز از حمایت ها و عشق ورزی های خود نسبت به رهبرانشان به شدت پشیمان می شوند، ولی دیگر کار از کار گذشته و تنها حسرتی است که در دل دارند و با زبان می گویند: اگر ما بار دیگر برگردیم، هرگز دنباله رو آنها نخواهیم بود. کسانی که اینقدر بی وفا هستند که از ما در این روز تبری می جویند، ما هم اگر به دنیا برگردیم، از آنان تبری خواهیم جست. آنها حسرت می خورند، ولی مگر از حسرت، کاری ساخته است.

در آیات متعدّد، کلمه «خلود» در مورد عذاب بکار رفته است. بعضی «خلود» را مدّت طولانی معنا می کنند، ولی از جمله ی «وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ» در این آیه استفاده می شود که «خلود» به معنای ابدیت است، نه مدّت طولانی.

در روایات، نمونه هایی از حسرت گنهکاران در قیامت به چشم می خورد که از جمله: کسانی هستند که اموال زیادی را برای وارثان خود می گذارند و خود در زمان حیات، کار خیری نمی کنند. آنان در آن روز مشاهده می کنند که اگر وارث از ارث او کار خوبی انجام داده، در نامه وارث ثبت شده و اگر کار بدی کرده، شریک

جرم وارث قرار گرفته است. (۱) نمونه دیگر اهل حسرت، آنان که عبادات بسیار دارند، ولی رهبری و ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را نپذیرفته اند. (۲)

انسان، دارای اختیار است. اگر چنین نبود، پشیمانی و حسرت و تصمیم مجدد در او راه نداشت. پشیمانی و حسرت، نشانه ی آن است که می توانستیم کار دیگری انجام دهیم. و تصمیم مجدد، رمز آن است که انسان می تواند با اراده و اختیار، هر راهی را که صلاح بداند، انتخاب کند.

پیام ها:

۱ طاغوت ها را رها کنیم. تا آنان ما را در قیامت رها نکرده اند، آنها را در دنیا رها کنیم. «فَتَبَيَّرُوا مِنْهُمْ» ۲ در قیامت، چشم انسان حقیقت بین شده و بر کارهای خود، حسرت می خورد. «يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ» ۳ آرزوی برگشت هست، ولی برگشتی نیست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً» (وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۱۶۸)

ای مردم! از آنچه در زمین، حلال و پاکیزه است بخورید و از گام های (وسوسه انگیز) شیطان، پیروی نکنید. براستی که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

اسلام، همواره مردم را به بهره بردن از نعمت های پاک و حلال خداوند، سفارش نموده و با هر گونه رهبانیت و زهد بی جا مبارزه می نماید. لذا هم خوردنی های ناسالم را از شیطان می داند؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ» (رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) (۳) و هم نخوردن

ص: ۲۵۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۵۱.

۲-۲. بحار، ج ۲۷، ص ۱۸۴.

۳-۳. مائده، ۹۰.

ناجرا را گام شیطان می داند؛ «کُلُوا» («وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» زیرا در برخی از نقل های تاریخی آمده است که بعضی از طوائف عرب، قسمتی از زراعت و حیوانات را بدون دلیل بر خود حرام کرده بودند و گاهی نیز این تحریم ها را به خداوند نسبت می دادند. آیه نازل شد تا رفع ابهام شود.

اسلام، به زندگی مادی انسان توجه کامل دارد و در رأس آنها نیازهای غذایی است که در این مورد، دهها آیه و صدها حدیث آمده است. یکی از وظایف انبیا نیز بیان خوردنی ها و آشامیدنی های حلال و حرام برای مردم است.

معمولاً قرآن در کنار اجازه مصرف، شرطی را بیان کرده است. مثلاً در اینجا می فرماید: «کُلُوا» («حَلَالًا طَيِّبًا» همچنین می فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا» («وَلَا تَعْثُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (۱)

بخورید و بیاشامید ولی در زمین فساد نکنید. در آیه دیگر می فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۲)

بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید. و در جای دیگر می فرماید: «فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعَمُوا» (۳)

بخورید و اطعام کنید.

در تفسیر برهان از امام صادق علیه السلام نقل شده است که شخصی به نام طارق، تصمیم گرفته بود تا از همسرش جدا شده و زندگی راهبانه ای داشته باشد.

حضرت فرمود: «ان هذا من خطوات الشيطان»

این از گام های شیطان است.

پیام ها:

۱ شرط اساسی در مصرف، دو چیز است: حلال بودن، پاکیزه و دل پسند بودن.

«كُلُوا»

«حَلَالًا طَيِّبًا» ۲ اسلام با بعضی ریاضت ها مخالف است. «کُلُوا» ۳ بهره گیری از محرّمات و چیزهای پلید و ناپاک، پیروی کردن از شیطان است.

«كُلُوا»

«حَلَالًا طَيِّبًا وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۴ نیازهای طبیعی بشر، زمینه ای برای انحراف و تسلط شیطان است. باید ضمن

١-١. بقره، ٦٠.

٢-٢. اعراف، ٣١.

٣-٣. حج، ٢٨.

تأمین نیاز، به لغزش های آن توجه داشت. «کُلُوا» (وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ) ۵ شیطان، انسان را قدم به قدم منحرف می کند. باید از همان قدم اول مواظبت کرد. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» ۶ شیطان برای انحراف مردم، از راههای گوناگونی وارد می شود. «خُطُوَاتِ» ۷ وادار نمودن مردم به استفاده از حرام ها و بازداشتن آنان از نعمت های حلال، نمودی از دشمنی آشکار شیطان است. «کُلُوا» (حَلَالًا طَيِّبًا) (إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۹]

اشاره

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۱۶۹)

همانا (شیطان)، شما را فقط به بدی و زشتی فرمان می دهد و اینکه بر خداوند چیزهایی بگویند که به آن آگاه نیستید.

نکته ها:

در تفسیر روح البیان آمده است که شیطان در وسوسه ی خود، مراحلی را طی می کند: ابتدا به کفر دعوت می نماید. اگر موفق نشد، به بدعت، اگر موفق نشد، به گناهان کبیره، اگر موفق نشد به گناهان صغیره، اگر موفق نشد، به کارهای مباح به جای عبادات و اگر باز هم موفق نشد، به عباداتی دعوت می کند که پایین تر است، تا شخص از مرحله بالاتر باز بماند.

فرمان شیطان، همان وسوسه های اوست. نه آنکه از انسان سلب اختیار کند تا انسان مجبور به گناه شود.

تاثیر فرمان شیطان، نشان ضعف ماست. هر گاه انسان ضعیف شد، وسوسه های شیطان را همچون فرمان مولا می پذیرد؛ «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (۱) و گر نه اولیای خدا، در مرحله ای هستند که شیطان به آنان نفوذ ندارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۲)

ص: ۲۵۸

۱-۱. نحل، ۱۰۰.

۲-۲. حجر، ۴۲.

۱ نشانه ی دشمنی شیطان، وسوسه برای انجام فحشا و افترا به خداوند است.

«عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ»

۲ شیطان، هم دستور به گناه می دهد، هم راه توجیه آن را نشان می دهد. فرمان به سوء و فحشا، همان دستور به گناه و فرمان افترا بستن به خدا، دستور به توجیه گناه است. «يَأْمُرُكُمْ» («وَأَنْ تَقُولُوا» ۳ اظهار نظر در باره احکام دین و فتوی دادن بدون علم، حرام است. «أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۴ حتی در مقام تردید و شک، نباید چیزی را به خداوند نسبت داد، تا چه رسد به مواردی که بدانیم آن حرف و سخن از خدا نیست. بنا بر این باید در تفسیر قرآن و بیان احکام دقت کرد. «وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۰]

اشاره

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (۱۷۰)

و هنگامی که به آنها (مشرکان) گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده است پیروی کنید، گویند: بلکه ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم پیروی می نماییم. آیا (از آنان پیروی می کنند) هر چند پدرانشان چیزی نمی فهمیدند و هدایت نیافته بودند؟

نکته ها:

آیه قبل به ما هشدار داد که از پیروی گامها و فرمان های شیطان، دوری کنیم. این آیه یکی از مصادیق راه شیطان را که تقلید کورکورانه است بیان می کند.

پیروی و اطاعت عقلانی مانعی ندارد، مورد انتقاد قرآن، تقلید از کسانی است که نه خود دارای تعقل بوده اند و نه هدایت انبیا را پذیرفته اند.

هدایت الهی، در هر عصر و زمانی وجود دارد. از اینکه قرآن می فرماید: نیاکان آنان هدایت پذیر نبودند، استفاده می شود که هدایت الهی در هر زمانی بوده، ولی

آنها نمی پذیرفتند. حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «بلی لا تخلوا الارض من قائم لله ظاهر او خائفا» (۱)

زمین از رهبر آسمانی هرگز خالی نیست، خواه آشکارا و

خواه مخفیانه مردم را به راه خدا دعوت می نماید.

پیام ها:

۱ ارتجاع و عقب گرد، ممنوع است. پیروی از سنت و راه نیاکان، اگر همراه با استدلال و تعقل نباشد، قابل پذیرش نمی باشد. «الْفَيْنَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا» ۲ تعصبات نژادی و قبیله ای، از زمینه های نپذیرفتن حق است. «بَل تَتَّبِعُ» («اَبَاءَنَا» ۳ آداب و عقاید نیاکان، در آیندگان اثر گذار است. «مَا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا» ۴ راه حق، با عقل و وحی به دست می آید. «لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَ لَا يَهْتَدُونَ» ۵ انتقال تجربه و دانش ارزش است، ولی انتقال خرافات از نسل گذشته به نسل آینده، ضد ارزش می باشد. «اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» ۶ عقل، ما را به پیروی از وحی، رهبری می کند. «اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ» («أَوْ لَوْ كَانَ اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۱]

اشاره

وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَ نِدَاءً صُمُّ بُكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۱۷۱)

و مثل کافران، چنان است که کسی به حیوانی که جز صدایی (از نزدیک) و یا ندایی (از دور) نمی شنود بانگ زند، اینان کران، لالان و کورانند و از اینروست که نمی اندیشند.

نکته ها:

«دُعَاءً» به معنای خواندن از نزدیک و «نِدَاءً» برای خواندن از راه دور است.

در این آیه دو تشبیه است: یکی تشبیه دعوت کننده ی حق، به چوپان. و دیگری

ص: ۲۶۰

تشبیه کافران، به حیواناتی که از کلام چوپان چیزی جز فریاد نمی فهمند. یعنی ای پیامبر! مثال تو در دعوت این قوم بی ایمان به سوی حق و شکستن سدهای تقلید کورکورانه، همچون کسی است که گوسفندان و حیوانات را برای نجات از خطر صدا می زند و آنها این پیام را درک نمی کنند. زیرا چشم و گوش دل آنها بسته شده و در واقع کر و لال و نابینا هستند.

پیام ها:

۱ ارزش چشم و گوش و زبان، به آن است که مقدمه ی تعقل باشد، و گرنه حیوانات نیز چشم و گوش دارند. «صُمُّ بَكْمِ عُمِّي فَهْمٌ لَا يَعْقِلُونَ» ۲ راه شناخت، پرسیدن، گوش کردن و دیدن همراه با تفکر است. «صُمُّ بَكْمِ عُمِّي فَهْمٌ لَا يَعْقِلُونَ» ۳ اشخاص بی تفاوت در برابر دعوت حق، پنج صفت تحقیرآمیز دارند:

مثل حیوانند، کورند، کردند، لالند و بی عقلند. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» («فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۲]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۷۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید و شکر خدا را به جای آورید. اگر فقط او را پرستش می کنید.

نکته ها:

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که خداوند می فرماید:

من مردم را خلق می کنم، اما آنان غیر مرا می پرستند. من به آنان روزی می دهم، اما آنان شکر دیگری را می نمایند. (۱)

قرآن، هر گاه بنا دارد انسان را از کاری منع کند، ابتدا راههای مباح آن را مطرح کرده و سپس موارد نهی را بیان می کند. چون می خواهد در آیات بعد، مردم را از یک

ص: ۲۶۱

سری خوردنی، منع و نهی کند، در این آیه راههای حلال را بازگو نموده است.

شکر مراحل طی دارد. گاهی با زبان است و گاهی با عمل. شکر واقعی آن است که نعمت‌ها در راهی مصرف شود که خداوند مقرر نموده است.

هدف اصلی از آفرینش نعمت‌های طبیعی، مؤمنان هستند. در سه آیه قبل فرمود:

ای مردم! از آنچه در زمین است بخورید. در این آیه می‌فرماید:

ای مؤمنان! از نعمت‌های دلپسندی که برای شما روزی کرده‌ام بخورید. شاید در این اختلاف تعبیر، رمزی باشد و آن اینکه هدف اصلی، رزق‌رسانی به مؤمنان است، ولی دیگر مردم هم در کنار آنها بهره می‌برند. همانگونه که هدف اصلی باغبان از آبیاری، رشد گلها و درختان میوه است، گرچه علف‌های هرز و تیغها نیز به نوایی می‌رسند.

از هر کس توقع خاصی است. از مردم عادی، توقع آن است که پس از خوردن، دنبال گناه و وسوسه‌های شیطان و فساد نروند؛ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا﴾ (وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ) (۱) ولی از اهل ایمان این توقع است که پس از خوردن، به دنبال عمل صالح و شکرگزاری باشند. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا﴾ (وَأَشْكُرُوا) و ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا﴾ (وَأَعْمَلُوا صَالِحاً) (۲)

پیام‌ها:

۱ خودسازی و زهد و تقوی، منافاتی با بهره‌گیری از طیبیات ندارد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ﴾ ۲ در مکتب اسلام، مادّیات مقدمه‌ی معنویات است. «کُلُوا»، «وَأَشْكُرُوا»، «تَعْبُدُونَ» ۳ اسلام در تغذیه، به بهداشت توجه دارد. «طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» ۴ قبل از تأمین زندگی مردم و محبت به آنان، توقعی نداشته باشید. «کُلُوا» (وَأَشْكُرُوا) ۵ شکر، نشانه‌ی خداپرستی و توحید ناب است. اگر انسان رزق را نتیجه فکر

ص: ۲۶۲

۱- ۱. بقره، ۱۶۸.

۲- ۲. مؤمنون، ۵۱.

اقتصادی، تلاش، مدیریت، سرمایه و اعتبارات خود بدانند، برای خداوند سهمی قایل نخواهد بود تا او را شکر کند. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ» ۶ شکر، نمونه روشن عبادت است. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ» («تَعْبُدُونَ» ۷ شکر خداوند، واجب است. «كُلُوا» («وَ
اشْكُرُوا لِلَّهِ» ۸ خداپرست، آنچه را خدا حلال شمرده، از پیش خود حرام نمی کند. «كُلُوا» («إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۳]

اشاره

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أَهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ أَضْطُرَّ غَيْرَ بَاطِنٍ وَ لَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
(۱۷۳)

همانا خداوند مردار و خون و گوشت خوک و آنچه را که (هنگام ذبح) نام غیر خدا بر آن برده شده، حرام کرده است، (ولی) آن
کس که ناچار شد (به خوردن اینها) در صورتی که زیاده طلبی نکند و از حدّ احتیاج نگذراند، گناهی بر او نیست، همانا خداوند
بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که فرمود: از پیش خود، حلال های خدا را بر خود حرام نکنید، خداوند تنها مردار و خون و گوشت خوک
و هر حیوانی که مانند زمان جاهلیت نام غیر خدا هنگام ذبح بر او برده شود، حرام کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

گوشت مردار، سبب ضعف بدن و قطع نسل و مرگ ناگهانی می شود و خوردن خون، سبب سنگدلی و قساوت قلب می گردد.

(۱)

طبق نظریه های بهداشتی، گوشت خوک عامل دو نوع کرم کدو و تریشین است. و حتی در بعضی از کشورها، مصرف گوشت
خوک ممنوع شمرده شده و انجیل

ص: ۲۶۳

مسیح نیز گناهکاران را به خوگ تشبیه کرده است.

کسی که برای حفظ جان خود هیچ غذایی نداشته باشد، می تواند به خاطر اضطرار از غذای حرام استفاده کند، مشروط بر اینکه از روی سرکشی و نافرمانی و ستمگری نباشد. یعنی فقط به همان مقداری مصرف کند که خود را از مرگ برهاند، نه اینکه خواهان لذت باشد. این اجازه به خاطر لطف و مهربانی خداوند است. امام صادق علیه السلام فرمود:

اگر انسان عمداً در حال اضطرار از خوردنی های ممنوع نخورد و بمیرد، کافر مرده است. (۱)

با توجه به اینکه خوردنی های حرام، بیش از چهار موردی است که در آیه مطرح شده است، پس کلمه «إِنَّمَا» به معنای حصر عقلی نیست، بلکه در مقابل تحریم های جاهلیت است.

قاعده اضطرار، اختصاص به خوردنی ها ندارد و در هر مسئله ای پیش آید، قانون را تخفیف می دهد. از امام صادق علیه السلام سؤال کردند که پزشک به مریضی دستور استراحت و خوابیدن داده است، نماز را چه کند؟ امام این آیه را تلاوت نموده و فرمودند: نماز را خوابیده بخواند. (۲)

احکام اسلام، بر اساس مصالح است. در آیه قبل، خوردن بخاطر طیب بودن آنها مباح بود و در این آیه چیزهایی که از طیبیات نیستند، حرام می شود.

تحریم های الهی، تنها به جهت مسائل طبی و بهداشتی نیست، مثل تحریم گوشت مردار و خون، بلکه گاهی دلیل حرمت، مسائل اعتقادی، فکری و تربیتی است. نظیر تحریم گوشت حیوانی که نام غیر خدا بر آن برده شده که به خاطر شرک زدایی است. چنان که گاهی ما از غذای شخصی دوری می کنیم، به خاطر عدم رعایت بهداشت توسط او، ولی گاهی دوری ما از روی اعراض یا اعتراض و براءت از اوست.

ص: ۲۶۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۳۰.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

۱ اسلام به مسئله غذا و تغذیه، توجه کامل داشته و بارها در مورد غذاهای مضر و حرام هشدار داده است. (۱) «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ» ۲ تحریم ها، تنها به دست خداست نه دیگران. «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ» ۳ توجه به خداوند و بردن نام او، در ذبح حیوانات لازم است. تا هیچ کار ما خارج از مدار توحید نباشد و با مظاهر شرک و بت پرستی مبارزه کنیم. «وَمَا أَهْلٌ بِهِ لغيرِ اللَّهِ» ۴ اضطراری حکم را تغییر می دهد که به انسان تحمیل شده باشد، نه آنکه انسان خود را مضطر کند. کلمه «أضطرَّ» مجهول آمده است، نه معلوم. «فَمَنْ اضْطُرَّ» ۵ اسلام، دین جامعی است که در هیچ مرحله بن بست ندارد. هر تکلیفی به هنگام اضطرار، قابل رفع است. «فَمَنْ اضْطُرَّ» («فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ» ۶ قانون گذاران باید شرایط ویژه را به هنگام وضع قانون در نظر بگیرند. «فَمَنْ اضْطُرَّ» («فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ» ۷ از شرایط اضطراری، سوء استفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۴]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۷۴)

کسانی که آنچه را خداوند از کتاب نازل کرده، کتمان می کنند و بدان بهایی اندک می ستانند، آنها جز آتش در شکم های خود فرو نمی برند، و خداوند روز قیامت با آنها سخن نمی گوید و پاکشان نمی کند و برای آنها عذاب دردناکی است.

ص: ۲۶۵

۱-۱. تحریم گوشت خوک و مردار و خون، چهار بار در قرآن تکرار شده است: آیه مورد بحث و سوره های مائده، ۳ و انعام، ۱۴۵ و نحل، ۱۱۵.

دانشمندان یهود و نصاری تا قبل از آمدن پیامبر اسلام، به مردم وعده ی آمدن آن حضرت را می دادند و نشانه هایی را که در تورات و انجیل آمده بود برای مردم می گفتند، ولی همین که پیامبر اسلام مبعوث شد و آنها اقرار به رسالت آن حضرت را مساوی با از دست دادن مقام، مال و خود دیدند، حقیقت را کتمان نمودند، تا چند روزی بیشتر در مسند خود بمانند و تحفه و هدایایی بخورند، ولی این بهای اندکی است که در برابر گناه بزرگ خود دریافت می دارند و این درآمدها نیز چیزی جز آتش نیست که می خورند. هم چنان که در آیه ای دیگر، از خوردن اموال یتیمان به خوردن آتش تعبیر شده است. (۱)

خداوند در روز قیامت با این کتمان کنندگان، سخنی از روی محبت نخواهد گفت، با آنکه در آن روز، مؤمنان با خدا هم سخن خواهند شد. البته این گفتگو یا از راه ایجاد موج در فضا و یا از طریق الهام و با زبان دل است و همه خوبان در آن روز کلیم الله می شوند.

در آیه قبل، به دنبال تحریم گوشت خوک و مردار، سخنی از مغفرت آمده است، ولی در این آیه که سخن از تحریم کتمان حق و گناهان مربوط به مسائل فکری و فرهنگی است، لحن آیه بسیار تندتر شده و سخنی از مغفرت نیامده است.

بگذریم که در آیه بعد این تهدیدات شدیدتر می شود.

□
کتمان حقیقت، تنها درباره رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نبوده است. کسانی که درباره جانشین واقعی پیامبر نیز کتمان حقیقت کنند، دچار این عقوبت خواهند شد.

آنان که ماجرای غدیر خم را در کتب تفسیر و تاریخ خود محو و مسیر آیات را تحریف و توجیه می کنند و مردم را به جای امام معصوم به سراغ دیگران می فرستند، دچار کتمان حقیقت شده اند.

ص: ۲۶۶

۱ دنیاگرایی، بزرگترین خطر برای علما و دانشمندان است. «يَكْتُمُونَ»، «يَشْتَرُونَ» ۲ دین فروشی، به هر قیمتی که باشد خسارت است، زیرا حقایق و معارف کتب آسمانی ارزشمندتر از همه منافع است. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۳ خوردنی های حرام، به صورت آتش تجسم می یابند. «مَا يَأْكُلُونَ» («إِلَّا النَّارَ») ۴ اشیا دارای یک وجهه باطنی و ملکوتی هستند که در قیامت به آن شکل تجسم می یابند. «فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ» ۵ کیفر، باید متناسب با جرم باشد. آنان که در دنیا راه شنیدن کلام خدا را بر مردم بسته اند، در قیامت از لذت استماع کلام خدا محروم می شوند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» ۶ عذاب های قیامت، هم جسمی و هم روحی است. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۵]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ (۱۷۵)

آنها (کتمان کنندگان حق) کسانی هستند که گمراهی را به بهای از دست دادن هدایت و عذاب را به جای آموزش خریدند. پس به راستی چقدر در برابر عذاب خداوند تحمل دارند؟

نکته ها:

برای گناه کتمان، هشت تهدید پی در پی آمده است؛ پنج تهدید در آیه قبل، دو تهدید در این آیه و یک تهدید در آیه بعد. شاید در مورد هیچ گناه دیگر این همه تهدید پشت سر هم نیامده باشد.

انگیزه های کتمان حقیقت، زیاد است. از آن جمله می توان به غرور، تعصب نابجای دینی، حفظ موقعیت، ضعف نفس، عدم شهامت، تنگ نظری، سفارش بیگانگان، حفظ مقام و مال اشاره کرد.

توبه ی گناه کتمان، تنها استغفار و گریه نیست، بلکه بیان حقایق است. البته در

مواردی که جان کسی در خطر است و یا فساد و خطری مطرح است، کتمان مانعی ندارد. مانند کتمان گناهان خود یا مردم، برای جلوگیری از رواج بدی ها.

پیام ها:

۱ کتمان حقایق، از گناهان ویژه ی دانشمندان است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ» ۲ در بیان کتب آسمانی، هدایت و مغفرت الهی است و در کتمان آنها ضلالت و عذاب. «اشْتَرَوْا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَى وَ الْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَه» ۳ دین فروشی و کتمان حقیقت، سخت ترین کیفرها را بدنبال دارد. جمله ی «فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ» در قرآن تنها در مورد این گروه بکار رفته است.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۶]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (۱۷۶)

آن (عذاب) به جهت آن است که خداوند کتاب (آسمانی) را به حق نازل کرده است و البتّه کسانی که در کتاب (خدا) با کتمان و تحریف (اختلاف) (ایجاد) کردند، همواره در ستیزه ای عمیق هستند.

نکته ها:

این همه تهدید و وعده ی عذاب که برای کتمان کنندگان حقایق دینی بیان شد، از آن جهت است که خداوند کتاب آسمانی را چنان روشن و واضح و همراه با دلایل و استدلال نازل کرده است که جای هیچ گونه شبهه و ابهام برای کسی باقی نماند، اما با این حال گروهی از مردم برای حفظ منافع شخصی خود، دست به توجیه و تحریف زده و در فهم کتاب آسمانی اختلاف به وجود می آورند تا به اصطلاح آب را گل آلود نموده و از آن ماهی بگیرند. خداوند در وصف اینان می فرماید: این گروه در شقاق و جدایی بسر می برند.

یکی از راههای کتمان حقیقت، ایجاد اختلاف است. در سه آیه ی گذشته، تمام تهدیدات متوجه کتمان کنندگان بود. در این آیه به جای اینکه بفرماید: کتمان

کنندگان در شقاقند، فرمود: اختلاف کنندگان در کتاب، در شقاقند. این نشان دهنده ی آن است که کتمان کنندگان، همان اختلاف کنندگان هستند. زیرا در محیط آلوده به اختلاف است که می توان مردم را سردرگم و حقایق را پنهان کرد.

پیام ها:

۱ منشأ اختلافات دینی و مذهبی، دانشمندان هستند، نه کتب آسمانی. «نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» («اِخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ» ۲ کتمان حقایق، موجب شقاق و شکاف و جدایی و پراکندگی است. «شِقَاقٌ بَعِيدٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۷]

اشاره

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۱۷۷)

نیکی (تنها) این نیست که (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مشرق یا مغرب بگردانید، بلکه نیکوکار کسی است که به خدا و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورده و مال (خود) را با علاقه ای که به آن دارد به خویشاوندان و یتیمان و بیچارگان و در راه ماندگان و سائلان و در (راه آزادی) بردگان بدهد، و نماز را برپای دارد و زکات را بپردازد، و آنان که چون پیمان بندند، به عهد خود وفا کنند و آنان که در (برابر) سختی ها، محرومیت ها، بیماری ها و در میدان جنگ، استقامت به خرج می دهند، اینها کسانی هستند که راست گفتند (و گفتار و رفتار و اعتقادشان هماهنگ است) و اینان همان پرهیزکارانند.

کلمه «الْبِرِّ» به معنای نیکی است، ولی به هر کس که خیلی نیکوکار باشد، می گویند او «بِرٌّ» است. یعنی وجودش یکپارچه نیکی است.

«الْبَأْسَاءِ» از «بؤس» به معنای فقر و سختی است که از خارج به انسان تحمیل می شود. «الضَّرَّاءِ» درد و بیماری است که از درون به انسان فشار می آورد. و «حِينَ الْبَأْسِ» زمان جنگ و جهاد است.

بعد از ماجرای تغییر قبله که در آیه ی ۱۴۴ خواندیم، سخن روز، پیرامون قبله و تغییر آن بود که این آیه می فرماید: چرا به جای محتوای دین که ایمان به خدا و قیامت و انجام کارهای نیک است، به سراغ بحث های جدلی رفته اید.

این آیه جامع ترین آیه قرآن است. زیرا اصول مهم اعتقادی، عملی و اخلاقی در آن مطرح گردیده است. در تفسیر المیزان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند:

هر کس به این آیه عمل کند، ایمانش کامل است.

این آیه پانزده صفت نیک را در سه بخش ایمان، عمل و اخلاق بیان نموده است.

در بخش ایمان، به مسئله ایمان به خدا، فرشتگان، انبیا، قیامت و کتب آسمانی اشاره شده و در بخش عمل، به مسائل عبادی مانند نماز و اقتصادی مانند زکات و اجتماعی مانند آزاد نمودن بردگان و نظامی مانند صبر در جبهه و جنگ، و روحی و روانی مثل صبر در برابر مشکلات، اشاره گردیده است. و در بخش اخلاقی به وفای به عهد و دل کندن از مادیات و ترحم به فقرا اشاره شده است.

ایمان به خدا، سبب خضوع در برابر حق و عدم تسلیم در برابر طاغوت هاست.

ایمان به قیامت، موجب وسعت دید و بلندی همت می گردد. ایمان به وجود ملائکه، نشانه ی ایمان به تشکیلات ماورای طبیعت است. ایمان به انبیا، ایمان به وحی و جریان هدایت در طول تاریخ است و دلیل بر اینکه انسان در این جهان رها و بی برنامه نبوده است. انفاق، بیانگر تعاون و نوع دوستی، و نماز، پیوند مستقیم با خدا، و زکات برنامه ریزی برای حل مشکل محرومان، و وفای به عهد

موجب تحکیم ارتباطات، و صبر عامل آبدیده شدن انسان هاست. (۱)

جمله «آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» را سه نوع معنا نموده اند:

الف: پرداخت مال به دیگران با وجود علاقه ای که به آن هست.

ب: پرداخت مال بر اساس حبّ خداوند.

ج: پرداخت مال بر اساس علاقه ای که به فقیر است.

صبر، مادر همه کمالات است و قرآن راه رسیدن به بهشت را صبر می داند؛ «أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۲)

به آنان جایگاه بلند داده می شود، به پاس بردباری که کردند. چنان که فرشتگان به بهشتیان می گویند: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۳)

درود بر شما که

پایداری کردید. همچنین درباره رهبران الهی می فرماید: «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا» (۴)

آنان را بخاطر صبرشان، پیشوایانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می نمودند.

مشابه این آیه، در روایات نیز برای معرفی معارف دینی چنین آمده است:

«ليس العاقل من يعرف الخير من الشر و لكن العاقل من يعرف خير الشرين» (۵)

عاقل آن

نیست که خیر را از شرّ بشناسد، عاقل آن است که میان دو شرّ، خیرش را برگزیند.

«ليس العلم بكثره التعلم انما هو نور يقذفه الله في قلب من يريد» (۶)

دانش، به آموختن بسیار

حاصل نمی شود. دانش واقعی، نوری الهی است که به دلها می تابد.

«ليس البر في حسن الزی و لكن في السكينة و الوقار» (۷)

بزرگی، در ظاهر آراسته نیست،

بلکه در آرامش و وقار است.

«ليس السخي» «الذي ينفق ماله في غير حقه و لكنه الذي يؤدي الى الله ما فرض عليه» (۸)

سخاوتمند کسی نیست که در هر جا و لو بی جا انفاق کند، بلکه کسی است که در هر جا خشنودی خداست انفاق کند.

«ليس العباده كثره الصيام و الصلاه و انما العباده كثره التفكر في امر الله» (۹)

عبادت به نماز و

ص: ۲۷۱

۱-۱. تفسیر مراغی، ذیل آیه.

۲-۲. فرقان، ۷۵.

۳-۳. رعد، ۲۴.

۴-۴. سجده، ۲۴.

۵-۵. بحار، ج ۷۸، ص ۶.

۶-۶. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

۷-۷. بحار، ج ۱، ص ۱۰۶.

۸-۸. بحار، ج ۷۱، ص ۳۵۲.

۹-۹. بحار، ج ۷۱، ص ۳۲۵.

روزه بسیار نیست، به تفکر درباره خدا و آثار اوست.

«اشد من یتیم الیتیم یتیم انقطع عن امامه» (۱)

آنکه از سرپرستی پیشوای حق محروم گشته،

یتیم تر از کسی است که پدر و مادرش را از دست داده است.

برای رسیدن به کمال تقوا، انفاق واجب و غیر واجب، هر دو لازم است. بعضی از مردم به مستمندان کمک می کنند، ولی حقوق واجب خود را نمی پردازند و برخی دیگر با پرداخت خمس و زکات، نسبت به فقرا و محرومان بی تفاوت می شوند. این آیه، مؤمن واقعی را کسی می داند که هم حقوق واجب را پردازد و هم انفاق مستحب را انجام دهد.

به همین دلیل در روایات می خوانیم:

در اموال ثروتمندان، غیر از زکات نیز حقی برای محرومان است. (۲) و کسی که سیر بخوابد در حالی که همسایه او گرسنه باشد ایمان به خدا و

قیامت ندارد. (۳)

پیام ها:

۱ به جای محتوای دین، به سراغ ظاهر نرویم و از اهداف اصلی باز نمانیم. «لَيْسَ الْبِرَّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۲ یکی از وظایف انبیا و کتب آسمانی، تغییر فرهنگ مردم است. «لَيْسَ الْبِرَّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۳ شناخت مفاهیم، مهم نیست عمل به آن مهم است. کلمه «الْبِرَّ» به مفهوم نیکی است، ولی دانستن آن مهم نیست، کسی که این مفهوم را محقق می سازد ارزش دارد. «لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ» ۴ ایمان، مقدم بر عمل است. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» («آتَى الْمَالَ» ۵ ایمان به همه انبیا و ملائکه لازم است. «آمَنَ بِاللَّهِ» («وَالْمَلَائِكَةَ وَ الْكِتَابِ وَ النَّبِيِّينَ» ۶ ارتباط با خدا در کنار ارتباط با مردم و تعاون اجتماعی در حوادث و

ص: ۲۷۲

۱-۱. بحار، ج ۱۰۸، ص ۱۷۱.

۲-۲. تفسیر قرطبی.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۶۶۵.

گرفتاری ها مطرح است. «آمَنْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ» («وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» ۷ تمام کارهای نیک در سایه ایمان به خدا شکل می گیرد. «آمَنْ بِاللَّهِ» («وَأَتَى الْمَالَ» ۸ هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، بلکه دل کندن صاحب مال از مال نیز هست. «عَلَى حُبِّهِ» ۹ نیکوکاران، مال و دارایی خود را با رغبت و علاقه در راه خدا انفاق می کنند.

«آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ»

۱۰ با دست خود به فقرا و یتیمان و بستگان انفاق کنید. «آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» ۱۱ در انفاق، بستگان نیازمند بر سایر گروه های مستمند، اولویّت دارند. «ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ» ۱۲ سائل را ردّ نکنید، گرچه فقیر، مسکین، در راه مانده و فامیل نباشد. کلمه ی «السَّائِلِينَ» به صورت مستقل مطرح شده است. «وَالْمَسْكِينِ وَ» («السَّائِلِينَ» ۱۳ ایمان و نماز و زکات، بدون شرکت در جهاد کامل نمی شود. «وَ حِينَ الْبَأْسِ» («أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» ۱۴ مدعیان ایمان بسیارند، ولی مؤمنان واقعی که به تمام محتوای دین عمل کنند، گروهی اندک هستند. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» ۱۵ نشانه ی صداقت، عمل به وظایف دینی و تعهدات اجتماعی است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» ۱۶ متقی کسی است که عملش، عقایدش را تأیید کند. «آتَى الْمَالَ» («أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ شَيْءٌ فَأَتْبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۷۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (قانون) قصاص در مورد کشتگان، بر شما (چنین) مقرر گردیده است: آزاد در برابر آزاد و برده در برابر برده و زن در برابر زن، پس اگر کسی از ناحیه برادر (دینی) خود (یعنی صاحب خون و ولی مقتول) مورد عفو قرار گیرد. (یا) قصاص او به خون بها تبدیل شود (باید شیوه ای پسندیده پیش گیرد و به نیکی (دیه را به ولی مقتول) بپردازد، این حکم تخفیف و رحمتی است از ناحیه پروردگارتان، پس برای کسی که بعد از این (از حکم خدا) تجاوز کند، عذاب درناکی دارد.

نکته ها:

«الْقِصَاصُ» از ریشه «قص» به معنای پیگیری است. لذا به داستان دنباله دار و پی در پی «قصه» می گویند. پیگیری قتل تا مجازات قاتل را «قصاص» گویند.

در هر اجتماعی گاه و بیگاه قتلی صورت می گیرد، یک دین جامع و کامل همانند اسلام، در قبال چنین حوادثی باید طرح و برنامه ی عادلانه و منطقی ارائه دهد که بتواند جلوی ازدیاد و تکرار چنین حوادث و همچنین جلوی انتقام های نابجا و احیاناً سوء استفاده ها را بگیرد، تا قاتلان، جسور نشوند و خون مظلوم به هدر نرود.

در جاهلیت قبل از اسلام، گاه به خاطر کشته شدن یک نفر، قبیله ای به خاک و خون کشیده می شد و جنگ های طولانی به راه می افتاد. اسلام با طرحی که در این آیه مطرح شده، هم حفاظت خون مردم و هم رضایت طرفین و رعایت حدود و اندازه را در نظر گرفته است. البته قانون قصاص، حکم الهی نیست که قابل عفو و اغماض نباشد، بلکه حقی است برای صاحبان خون که می توانند با گرفتن دیه و یا

بدون آن، از حق خود صرف نظر کنند.

سؤال: چرا در قانون قصاص، جنسیت مطرح است؟ اگر قاتل مرد و مقتول زن باشد، مرد را قصاص نمی کنند؟ پاسخ: قتل زن و مرد، از نظر الهی و انسانی و کیفر اخروی یکسان است، لکن در کیفر دنیوی فرق دارد و این به خاطر آن است که معمولاً مرد نان آور خانه و قتل او سبب ضربه اقتصادی به خانواده است و قانون بر اساس نوع است، نه موارد نادر که ممکن است زنی نان آور باشد.

پیام ها:

۱ برای تحقق احکام دینی، حکومت دینی لازم است. اجرای قانون قصاص بدون قدرت و حکومت، امکان ندارد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ۲ در قانون قصاص، اصول تساوی و عدالت مورد توجه است. ﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ﴾ ۳ قاطعیت و عطوفت در کنار هم لازم است. ﴿فَمَنْ عَفَىٰ لَهُ مِنْ أَخِيهِ﴾ گویا اولیای مقتول، برادر قاتل هستند و قاتل، از مرز اسلام و اخوت بیرون نمی رود.

۴ حقوق اسلامی، آمیخته با اخلاق اسلامی است. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَّةُ أَصْ﴾ (﴿فَمَنْ عَفَىٰ﴾ ۵ اسلام، نه مانند یهود تنها راه را قصاص می داند و نه همچون مسیحیت بهترین راه را عفو می شناسد، بلکه راههای مختلفی مثل قصاص، خون بها و عفو را مطرح می کند. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَّةُ أَصْ﴾ (﴿فَمَنْ عَفَىٰ﴾ ۶ جواز عفو قاتل و تبدیل قصاص به گرفتن خون بها، برای تربیت شماس است.

﴿تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾

۷ تجاوز از حدود الهی و سوء استفاده از آن ممنوع است. ﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ﴾ (﴿فَلَهُ عِذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ۸ اگر در قانونی تخفیف قرار دادید، جلو سوء استفاده ها را بگیرید. ﴿ذَلِكَ تَخْفِيفٌ﴾ (﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ﴾

ص: ۲۷۵

اشاره

وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۹)

ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص، حیات (و زندگی نهفته) است. باشد که شما تقوی پیشه کنید.

نکته ها:

گویا آیه در مقام پاسخ به یک سری ایرادهایی است که به حکم قصاص، به خصوص از سوی روشنفکر نمایان مطرح می شود. قرآن می فرماید:

حکم قصاص برای جامعه انسانی تأمین کننده ی حیات و زندگی است. قصاص یک برخورد و انتقام شخصی نیست، بلکه تأمین کننده امتیّت اجتماعی است. در جامعه ای که متجاوز قصاص نشود، عدالت و امتیّت از بین می رود و آن جامعه گویا حیاتی ندارد و مرده است. چنان که در پزشکی و کشاورزی و دامداری، لازمه حیات و سلامت انسان، گیاه و حیوان، از بین بردن میکروب ها و آفات است.

اگر به بهانه اینکه قاتل هیجان روانی پیدا کرده، بگوییم او رها شود، هیچ ضمانتی نیست که در دیگر جنایت ها این بهانه مطرح نشود، چون تمام جنایتکاران در حال سلامت و آرامش روحی و فکری دست به جنایت نمی زنند. با این حساب تمام خلافکاران باید آزاد باشند و جامعه سالم نیز تبدیل به جنگل شود که هر کس بر اثر هیجان و دگرگونی های روحی و روانی، هر کاری را بتواند انجام دهد. گمان نشود که دنیای امروز، دنیای عاطفه و نوع دوستی است و قانون قصاص، قانونی خشن و ناسازگار با فرهنگ حقوق بشر دنیاست. اسلام در کنار حکم قصاص، اجازه عفو و اخذ خون بها داده تا به مصلحت اقدام شود.

توجهاتی از قبیل اینکه از مجرمان و قاتلان در زندان با کار اجباری به نفع پیشرفت اقتصادی بهره گیری می کنیم، قابل قبول نیست. چون این برنامه ها، تضمین کننده امتیّت عمومی نیستند. اصل، مقام انسانیت و جامعه عدالت پرور است، نه دنیای پرخطر همراه با تولید بیشتر، آن هم به دست جنایتکاران و قاتلان! از آنجا که قانون قصاص، ضامن عدالت و امتیّت و رمز حیات جامعه است، در

پایان آیه می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» یعنی اجرای این قانون، موجب خودداری از بروز قتل های دیگر است.

حیات، دارای انواعی است:

۱ حیات طبیعی. مثل زنده شدن زمین در بهار و بعد از باران. «يُحْيِي الْأَرْضَ» (۱) حیات معنوی. مثل دعوت پیامبر که عامل زنده شدن مردم است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲) حیات برزخی که شهدا دارند. «لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» (۳) حیات اخروی که برای همه است. «يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» (۴) حیات اجتماعی در سایه امتیت و عدالت. نظیر همین آیه «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

پیام ها:

۱ اجرای عدالت، تضمین کننده حیات جامعه است. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» ۲ تعادل میان رأفت و خشونت، لازم است. خدایی که رحمن و رحیم است، قصاص را رمز حیات می داند. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» ۳ حذف عنصر خطرناک، یک اصل عقلانی است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» ۴ زود قضاوت نکنید. ممکن است در برخورد سطحی، قصاص را خوب ندانید ولی با خرد و اندیشه درمی یابید که قصاص رمز حیات است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» ۵ تقوا و دوری از گناه، فلسفه احکام دین است. چه احکام عبادی و چه قضایی. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» ۶ قصاص، سبب بازداری مردم از تکرار قتل است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ص: ۲۷۷

۱-۱. روم، ۵۰.

۲-۲. انفال، ۲۴.

۳-۳. بقره، ۱۵۴.

۴-۴. بقره، ۲۸.

۵-۵. در بیان فلسفه روزه نیز می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۱۸۳.

اشاره

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۱۸۰)

بر شما مقرر شده که چون یکی از شما را (نشانه های) مرگ فرا رسد، اگر مالی از خود به جای گذارده، برای پدر و مادر و نزدیکان به طور شایسته وصیت کند، این کار حق و شایسته پرهیزکاران است.

نکته ها:

اشاره

بعضی ها فکر می کنند وصیت کردن، زمینه ی زود مردن است، در حالی که یک نوع دوراندیشی است و اینکه می فرماید:

هنگام مرگ وصیت کنید. چون آن لحظه، آخرین فرصت است و گرنه می تواند سالها قبل از فرا رسیدن مرگ، وصیت کند.

بعضی وصیت کردن را واجب دانسته اند، اما از جمله ی «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» استفاده می شود که این عمل مستحب است و گرنه می فرمود: «حقاً علی المؤمنین» در آیه ی شریفه به جای کلمه «مال» از کلمه «خیراً» استفاده شده تا روشن شود که مال و ثروت، مایه ی خیر و نیکی است و آنچه در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته، مال حرام یا علاقه ی زیاد به مال یا ترجیح دادن مال بر کمالات فردی و نیازهای اجتماعی و یا استثمار مردم برای تحصیل آن است.

وصیت باید بر اساس «بِالْمَعْرُوفِ» یعنی عقل پسند باشد، نه از روی کینه و انتقام و یا مهرورزی های بی جا و بی رویه. چون از ارث، تنها بعضی از بستگان بهره مند می شوند آن هم به مقدار معین، لذا اسلام سفارش می کند اگر در میان فامیل کسانی هستند که از ارث محرومند و یا سهم ارث آنان اندک است با وصیت، در مورد توسعه ی سهمیه آنان اقدام نماید، ولی اگر کسی در این وصیت رعایت عدالت نکند و یا ظمی را روا دارد، گناه کبیره انجام داده است. (۱)

در لابلای متون روایی آمده است: شخصی با داشتن کودکانی صغیر، تمام اموال

ص: ۲۷۸

خود را در راه خدا بخشید. چون پیامبر صلی الله علیه و آله متوجه شدند، پرسیدند با این مرده چه کردید؟ گفتند: او را دفن کردیم. فرمود: اگر قبلاً به من خبر داده بودید، اجازه نمی دادم او را در قبرستان مسلمانان دفن کنید، چرا که او با داشتن این همه فرزند، برای آنان هیچ مالی نگذاشته و همه را در راه خدا داده است. (۱)

وصیت، کار دقیقی است که اگر خدای ناکرده با بی توجهی انجام شود و بعداً عامل فتنه و ناراحتی هایی گردد، تمام کارهای خیر محو می شود. از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند:

گاهی انسان شصت سال عبادت می کند، ولی چون وصیت نامه ی خود را عادلانه تنظیم نمی کند، به دوزخ می رود. (۲)

وصیت، نشانه ی آن است که مالکیت انسان حتی بعد از مرگ در مورد قسمتی از دارایی هایش ادامه دارد.

مقدار وصیت، یک سوم مال است و اگر شخصی در مورد بیش از این مقدار وصیت کند، اجازه ی وارثان شرط است. برای اینکه یاد بگیریم چگونه وصیت کنیم، بهتر است وصیت نامه های اولیای خدا، شهدا و علما را بخوانیم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

هر کس ابتدا به عهده بگیرد که وصیت شخصی را انجام دهد، ولی سپس بدون عذر آن را رها کند، هیچ عملی از او قبول نمی شود و تمام فرشتگان میان آسمان و زمین او را لعنت می کنند و دائماً در غضب خداوند است و در برابر هر کلمه ی «یا رب» که می گوید، یک لعنت بر او نثار می شود و پاداش تمام کارهای قبلی او به پای وصیت کننده ثبت می گردد. (۳)

آثار و برکات وصیت

۱ وصیت، نشانه ی دقت و اهل حساب بودن است.

۲ وصیت، نشانه ی احترام به حقوق دیگران است.

۳ وصیت، انجام امور خیری است که از آن غفلت شده و تداوم عمل صالح، پس از

ص: ۲۷۹

۱- ۱. سفینه البحار، «وصی».

۲- ۲. نهج الفصاحه، جمله ۶۲۶.

۳- ۳. تفسیر اَطیب البیان.

مرگ است.

۴ وصیت، راهی برای پر کردن خلأهای اقتصادی و تعدیل ثروت است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده اند:

هر کس با وصیت از دنیا برود، گویا شهید مرده است (۱) وصیت برای والدین و بستگان، عامل تجدید محبت و یک نوع قدرشناسی است.

لذا در آغاز آیه وصیت، والدین مطرح شده اند تا علاوه بر سهم ارث، وصیت به نوعی تنظیم شود که نفعش به آنان نیز برسد که این خود از مصادیق احسان است.

اقسام وصیت

۱ واجب: مثل وصیت به حق الله، حق الناس، قضای نماز و عبادات دیگر، پرداخت حقوق واجبه مانند خمس، زکات، دیون، بدهکاری های مردم.

۲ مستحب: مثل وصیت به امور خیریه.

۳ مباح: مثل وصیت فرزندان به نوع شغل، حرفه، لباس، طعام.

۴ مکروه: مثل وصیت به مقبره سازی.

۵ حرام: مثل وصیت به ایجاد مراکز فساد، انتشار کتب ضاله.

پیام ها:

۱ گرچه با مرگ، انسان از دنیا می رود، اما پرونده ی عمل او با کارهایی نظیر وصیت باز می ماند. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ» («الْوَصِيَّةُ» ۲ مال و ثروت، اگر در راه درست مصرف شود خیر است. «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ» ۳ در وصیت باید علاوه بر ارث، برای والدین و نزدیکان سهمی قرار داد.

«الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ»

۴ وصیت باید بر اساس عرف پسندیده ی جامعه باشد. «الْوَصِيَّةُ» («بِالْمَعْرُوفِ» ۵ ترک وصیت، نوعی بی تقوایی نسبت به حقوق دیگران است. «الْوَصِيَّةُ» («حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

اشاره

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۸۱)

پس هر کس که آن (وصیت را) بعد از شنیدن، تغییر دهد، گناهش تنها بر کسانی است که آن را تغییر می دهند، همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه هم هشدار می‌دهد که در صدد تغییر و یا تبدیل وصیت دیگران برمی آیند. اگر کسی بعد از شنیدن و با خبر شدن از موضوع وصیت و موارد مصرف آن، دست به تغییر یا تبدیل آن بزند، گناه این تغییر و تبدیل به گردن همان کسی است که این عمل ناشایست را مرتکب شده است، ولی وصیت کننده به پاداش خود می رسد. مثلاً اگر کسی وصیت کند که به صد فقیر کمک شود، ولی به جای صد فقیر، اموال او را به دیگران دهند و آنان نیز خبر نداشته و مال را مصرف کنند، در این صورت وصیت کننده که از دنیا رفته، به پاداش کمک به فقرا می رسد و گیرندگان بی خبر هم گنهکار نیستند، در این میان، گناه تنها به عهده ی کسی است که وصیت را تغییر داده است و باید بدانند که خداوند شنوا و آگاه است و کیفر این خیانت را در دنیا و آخرت به او خواهد داد.

در حدیث می خوانیم:

وصیت را اگر چه به نفع یهودی یا نصرانی باشد، تغییر ندهید. (۱)

پیام ها:

۱ تغییر وصیت از سوی دیگران، حرام است. «فَمَنْ بَدَّلَهُ» (فَإِنَّمَا إِثْمُهُ» ۲ حق مالکیت، بعد از مرگ نیز محترم است و کسی حق تغییر وصیت را ندارد.

«فَمَنْ بَدَّلَهُ»

«فَإِنَّمَا إِثْمُهُ»

۳ گناه آگاهانه و مغرضانه، خطرناک تر است. «بَعْدَ مَا سَمِعَهُ» ۴ در وصیت کردن، باید شاهد گرفت. «بَعْدَ مَا سَمِعَهُ»

ص: ۲۸۱

۵ وصیت کنندگان، به پاداش می رسند هر چند کسی وصیت آنان را تغییر دهد.

«إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ»

۶ ایمان به اینکه ما در محضر خدا هستیم، بهترین عامل تقوی و دوری از تغییر و تبدیل وصیت مردم است. «فَمَنْ يَدَّلَكَ» («إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۲]

اشاره

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸۲)

پس کسی که از انحراف وصیت کننده (و تمایل بی جای او به بعضی ورثه) یا از گناه او (به اینکه به کار خلافی وصیت کند)، بترسد و میان آنها را اصلاح دهد، گناهی بر او نیست (و مشمول قانون مجازات تبدیل وصیت نمی شود)، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

صاحب تفسیر مجمع البیان کلمه ی «جَنَفًا» را به معنای تمایل به انحرافِ ناآگاهانه و کلمه ی «إِثْمٌ» را به معنای گناه آگاهانه گرفته است.

آنچه در اسلام ممنوع شده، تغییر و تبدیل وصیت های صحیح است، ولی اگر وصیت سبب فتنه می شود و یا خلاف موازین شرع بود، تغییر آن اشکال ندارد.

چنان که اگر وصیت کننده بیش از یک سوم اموالش را وصیت کند، می توان آن مقدار را کم نمود، اگر سفارش به گناه کرد، می توان وصیت را تغییر داد، یا اگر عمل به وصیت ایجاد فتنه و فساد می کند، می توان زیر نظر حاکم اسلامی در وصیت تغییراتی داد. به هر حال در اسلام بن بست وجود ندارد و چون مسیر تمام اعمال رسیدن به تقواست، می توان بر اساس تقوا تمام موارد ضد تقوا را اصلاح کرد.

پیام ها:

۱ اصل اهم و مهم را باید مراعات کرد. احترام به وصیت مهم است، ولی رفع فتنه و اصلاح امور مسلمین مهم تر است. «فَمَنْ خَافَ» («فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»)

۲ تغییر وصیت باید بر اساس فتنه زدایی و اصلاح باشد. «فَمَنْ خَافَ» («فَأَصْلَحَ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! روزه بر شما مقرر گردید، همانگونه که بر کسانی که پیش از شما بودند مقرر شده بود، باشد که پرهیزگار شوید.

نکته ها:

اشاره

تقوی، به معنای خویشتن داری از گناه است. بیشتر گناهان، از دو ریشه غضب و شهوت سرچشمه می گیرند. و روزه، جلوی تندى های این دو غریزه را می گیرد و لذا سبب کاهش فساد و افزایش تقواست. (۱)

به نظر مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، آیاتی که با خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده اند، در مدینه نازل شده و جزء آیات مدنی می باشند. فرمان روزه نیز همچون دستور جهاد و پرداخت زکات در سال دوم هجری صادر گردیده است.

آثار و برکات روزه

تقوی و خداترسی، در ظاهر و باطن، مهم ترین اثر روزه است. روزه، یگانه عبادت مخفی است. نماز، حج، جهاد، زکات و خمس را مردم می بینند، اما روزه دیدنی نیست. روزه، اراده انسان را تقویت می کند. کسی که یک ماه نان و آب و همسر خود را کنار گذاشت، می تواند نسبت به مال و ناموس دیگران خود را کنترل کند. روزه، باعث تقویت عاطفه است. کسی که یک ماه مزه ی گرسنگی را چشید، درد آشنا می شود و رنج گرسنگان را احساس و درک می کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

روزه، نصف صبر است. (۲) روزه ی مردمان عادی، همان خودداری از نان و آب و همسر است، اما در روزه خواص علاوه بر اجتناب از مفطرات، اجتناب از گناهان نیز لازم

ص: ۲۸۳

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲-۲. تفسیر المنار، ذیل آیه.

است، و روزه ی خاصّ الخاص علاوه بر اجتناب از مفطرات و پرهیز از گناهان، خالی بودن دل از غیر خداست. (۱) روزه، انسان را شبیه فرشتگان می کند، فرشتگانی که از خوردن و آشامیدن و شهوت دورند. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

هر کس ماه رمضان را برای خدا روزه بدارد، تمام گناهانش بخشیده می شود. (۳) چنان که در حدیث قدسی نیز آمده است که خداوند می فرماید: «الصوم لی و انا اجزی به»

روزه برای من است و من آن را پاداش می دهم.

اهمیت روزه به قدری است که در روایات پاداش بسیاری از عبادات را همچون پاداش روزه دانسته اند. (۴) هر چند که روزه بر امت های پیشین نیز واجب بوده، ولی روزه ی ماه رمضان، مخصوص انبیا بوده است و در امت اسلامی، روزه رمضان بر همه واجب شده است. (۵) از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

برای هر

چیز زکاتی است و زکات بدنها، روزه است. (۶)

پیام ها:

۱ خطاب زیبا، گامی برای تأثیر گذاری پیام است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» در حدیثی از تفسیر مجمع البیان می خوانیم: لذت خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» سختی روزه را آسان می کند. اگر والدین بخواهند که فرزندشان به سخنانشان گوش دهند، باید آنان را زیبا صدا زنند.

۲ از شیوه های تبلیغ آن است که دستورات مشکل، آسان جلوه داده شود. این آیه می فرماید: فرمان روزه مختص شما مسلمانان نیست، در امت های پیشین نیز این قانون بوده است. و عمل به دستوری که برای همه امت ها بوده، آسان تر از دستوری است که تنها برای یک گروه باشد. «كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۳ قرآن، فلسفه بعضی احکام همچون روزه را بیان داشته است. زیرا اگر مردم

ص: ۲۸۴

- ۱-۱. تفسیر روح البیان.
- ۲-۲. صاحب جواهر، نقل از آیه الله جوادی.
- ۳-۳. تفسیر مراغی، ج ۲، ص ۶۹.
- ۴-۴. کافی، ج ۲، ص ۱۰۰.
- ۵-۵. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۳۶.

نتیجه‌ی کاری را بدانند، در انجام آن نشاط بیشتری از خود نشان می‌دهند.

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۴]

اشاره

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۴)

چند روزی معدود (روزه بر شما مقرر شده است)، ولی هر کس از شما بیمار یا در سفر باشد، پس (به همان) تعداد از روزهای دیگر (را روزه بگیرد) و بر کسانی که طاقت روزه ندارند (همچون بیماران مزمن و پیر مردان و پیر زنان)، لازم است کفاره‌ای بدهند، مسکینی را اطعام کنند. و هر کس به میل خود بیشتر نیکی کند (و بیش از مقدار واجب، طعام بدهد)، برای او بهتر است، ولی اگر (آثار روزه را) بدانید، (می‌فهمید که) روزه گرفتن، برایتان بهتر است. (و هرگز به روزه خواری معذوران، غبطه نمی‌خوردید).

نکته‌ها:

یکی از معانی باب افعال در زبان عربی، سلب است. مثلاً کلمه «عجمه» به معنای گنگی است، وقتی به باب افعال می‌رود و «اعجام» می‌شود، به معنای از بین بردن گنگی است. در این آیه نیز کلمه «يُطِيقُونَهُ» به معنای سلب طاقت و توان است.

تسلیم فرمان خدا بودن، ارزش است. اگر دستور روزه گرفتن داد، باید روزه گرفت و اگر حکم به افطار کرد، باید روزه را شکست.

در مجمع البیان آمده است: گروهی از اصحاب پیامبر حتی در حال سفر روزه گرفته و مایل نبودند که روزه خود را بشکنند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله آنان را گناهکار خواندند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

اگر کسی در سفر روزه بگیرد، من بر جنازه‌ی او نماز نمی‌گزارم.

در تفسیر قرطبی نیز آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در سفر از مدینه به مکه در ماه رمضان، آب خواستند، آن گاه ظرف آب را بر سر دست گرفتند تا مردم ببینند و

سپس از آب میل فرمودند.

به هر حال اگر مسافر یا مریضی روزه گرفت، روزه اش باطل و باید قضای آن را به جا آورد. (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند:

حَتَّىٰ اِذَا كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضٌ اَوْ سَافِرٌ فَلْيُفِطِرْ يَوْمَهُ

داشت، باید روزه خود را افطار نماید و این نشانه‌ی رأفت خداوند است. (۲)

پیام‌ها:

۱ اسلام برای هر فرد در هر شرایطی، قانون مناسب دارد. در این آیه، حکم مسافران، بیماران و سالمندان بیان شده است. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ» ۲ شرایط نباید فلسفه کلی حکم و آثار و منافع آن را تماماً از بین ببرد. اگر انسان مریض یا مسافر در شرایطی نمی‌تواند روزه بگیرد، باید در ایام دیگری قضا کند تا از منافع روزه برخوردار شود. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» ۳ قصد سفر، به تنهایی مانع روزه نیست، در سفر بودن لازم است. «عَلَىٰ سَفَرٍ» ۴ قضای روزه، زمان خاصی ندارد. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» ۵ توانایی، شرط تکلیف است. «عَلَىٰ الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» ۶ تغذیه‌ی فقرا، در متن احکام جاسازی شده است. «طَعَامٌ مِسْكِينٍ» ۷ عباداتی سبب رشد و قرب است که با علاقه و رغبت باشد. «فَمَنْ تَطَوَّعَ» ۸ دستورات الهی بگونه‌ای است که حد اقل را بر همه واجب کرده است و بیش از آن را به اختیار انسان می‌گذارد. در این آیه سیر کردن یک گرسنه واجب، ولی بیش از آن به عنوان عمل مستحبی در اختیار خود انسان است. «فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ» ۹ انجام دستورات خداوند، آثار خوبی دارد که به خود انسان باز می‌گردد نه خدا.

«أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

ص: ۲۸۶

۱-۱). تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۶۴.

۲-۲). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۸۲.

اشاره

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَ لَتَكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَ لَتَكْبُرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۸۵)

(روزه در) ماه رمضان، ماهی است که قرآن در آن نازل شده است. (و قرآن کتابی است که) هدایتگر مردم همراه با دلایل روشن هدایت و وسیله تشخیص حق از باطل است، پس هر کس از شما که این ماه را دریابد، باید روزه بگیرد. و آن کس که بیمار یا در سفر باشد، روزهای دیگری را به همان تعداد روزه بگیرد. خداوند برای شما آسانی می خواهد و برای شما دشواری نمی خواهد (این قضای روزه) برای آن است که شماره مقرر روزها را تکمیل کنید و خدا را بر اینکه شما را هدایت کرده، به بزرگی یاد کنید، باشد که شکر گزار گردید.

نکته ها:

اشاره

«رَمَضَانَ» از ماده «رمض» به معنای سوزاندن است. البته سوزاندنی که دود و خاکستر به همراه نداشته باشد. وجه تسمیه این ماه از آن روست که در ماه رمضان، گناهان انسان سوزانده می شود.

ماه رمضان، ماه نزول قرآن می باشد و تنها ماهی است که نامش در قرآن آمده و شب قدر نیز در این ماه است. در تفسیر برهان از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند:

تمام کتاب های آسمانی، در ماه رمضان نازل شده اند. ماه رمضان، بهترین ماه خدا است. آن حضرت در جمعه آخر ماه شعبان، خطبه مفصلی در عظمت ماه رمضان ایراد کرده اند که در بعضی از تفاسیر و کتب روایی آمده است. (۱) همچنین در صحیفه سجادیه، امام سجاد علیه السلام در وداع ماه رمضان مناجات جان سوزی دارند.

ص: ۲۸۷

اسلام دین آسان و بنای آن بر سهولت و عدم سخت گیری است. هر کس مریض یا مسافر بود روزه نگیرد و قضای آن را انجام دهد. اگر وضو گرفتن مشکل است، تیمم را جایگزین می کند. اگر ایستادن در نماز مشکل است، اجازه ی نشسته نماز خواندن را می دهد. که این قانون به نام «قاعده لا حرج» در فقه مشهور است.

رمضان ماه مهمانی خدا

در رمضان، مؤمنان با کارت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» به میهمانی خداوند دعوت شده اند، و این میهمانی ویژگی هایی دارد:

۱ میزبان، خداوند است و میهمانان را شخصاً دعوت کرده است.

۲ وسیله پذیرایی، شب قدر، نزول قرآن، فرود آمدن فرشتگان، استجاب دعا، لطافت روح، و دوری از دوزخ است.

۳ زمان پذیرایی، ماه رمضان است که به گفته ی روایات، اول آن رحمت، وسط آن مغفرت و آخر آن پاداش است.

۴ چگونگی پذیرایی، شب قدر به گونه ای است که در آن نیاز یک سال میهمانان تأمین می شود و زمین با نزول فرشتگان در شب قدر مزین می گردد.

۵ غذای این ماه، غذای روح است که برای رشد معنوی لازم است، نه غذای جسم. لطف غذای این مهمانی، آیات قرآن است که تلاوت یک آیه آن در ماه رمضان همچون تلاوت تمام قرآن در ماه های دیگر است.

این میهمانی هیچ سنخیتی با میهمانی های دنیوی ندارد. خداوند عالم و غنی و خالق و باقی و عزیز و جلیل، میزبان انسان های جاهل و فقیر و فانی و مخلوق و ذلیل می شود و می گوید:

من دعایتان را مستجاب می کنم و برای هر نفسی که در ماه رمضان می کشید، پاداش تسبیحی عطا می کنم. (۱)

ص: ۲۸۸

□

۱- ۱). خطبه ی پیامبر صلی الله علیه و آله در جمعه آخر ماه شعبان.

در وسائل الشیعه (۱) برای اخلاق روزه دار در ضمن روایت مفصلی می خوانیم:

روزه دار، از دروغ، گناه، مجادله، حسادت، غیبت، مخالفت با حق، فحش و سرزنش و خشم، طعنه و ظلم و مردم آزاری، غفلت، معاشرت با فاسدان، سخن چینی و حرام خواری، دوری کند و نسبت به نماز، صبر و صداقت و یاد قیامت توجه خاص داشته باشد.

شرط حضور در این مهمانی، فقط تحمل گرسنگی نیست. در حدیث آمده است:

آن کس که از اطاعت رهبران آسمانی، سرباز زند و یا در مسائل خانوادگی و شخصی با همسر خود بدرفتار و نامهربان باشد و یا از تأمین خواسته های مشروع او خودداری کند و یا والدین از او ناراضی باشند، روزه او قبول نیست و شرایط این ضیافت را به جای نیاورده است.

روزه گرچه فوائد و منافع طبّی از قبیل دفع و برطرف شدن مواد زاید بدن در اثر گرسنگی را دارد، اما سحرخیزی و لطافت روح و استجاب دعا در ماه رمضان چیز دیگری است و محروم واقعی کسی است که از این همه خیر و برکت محروم باشد.

پیام ها:

۱ ارزش رمضان، به نزول قرآن است. ارزش انسان ها نیز می تواند به مقداری باشد که قرآن در آنها نفوذ کرده باشد. «الَّذِي أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» ۲ هدایت، دارای مراحل است: یک مرحله عمومی است؛ «هُدًى لِلنَّاسِ» و یک مرحله ی خاص است. «وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى» ۳ وجوب روزه، بعد از یقین به حلول ماه رمضان است. «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» ۴ قضای روزه بر مریض و مسافر واجب است. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» ۵ روزه ی قضا، مشروط به زمان خاصی نیست. «أَيَّامٍ أُخَرَ» ۶ احکام خداوند بر اساس آسانی و مطابق طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ» ۷ عسر و حرج، واجبات را از دوش انسان برمی دارد. «لَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» ۸ روزه ی قضا باید به تعداد روزهایی باشد که عذر داشته است. «لِتَكْمِلُوا الْعِدَّةَ» ۹ هدایت و توفیق انجام عبادات، از طرف خداست. تکبیر، نشان بزرگداشت خدا و عدم توجه به خود و دیگران است. «لِتَكْبُرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ» ۱۰ روزه، زمینه ساز هدایت انسان و سپاسگزاری اوست. «لِتَكْبُرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۶]

اشاره

وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (۱۸۶)

و هر گاه بندگانم از تو درباره من پرسند (بگو): همانا من نزدیکم؛ دعای نیایشگر را آن گاه که مرا می خواند پاسخ می گویم. پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند، باشد که به رشد رسند.

برخی افراد از رسول خدا صلی الله علیه و آله می پرسیدند: خدا را چگونه بخوانیم؟ آیا خدا به ما نزدیک است که او را آهسته بخوانیم و یا اینکه دور است که با فریاد بخوانیم؟! این آیه در پاسخ آنان نازل شد.

دعا کننده، آن چنان مورد محبت پروردگار قرار دارد که در این آیه، هفت مرتبه خداوند تعبیر خودم را برای لطف به او بکار برده است:

اگر بندگان خودم دربار خودم پرسیدند، به آنان بگو: من خودم به آنان نزدیک هستم و هرگاه خودم را بخوانند، خودم دعاهای آنان را مستجاب می کنم، پس به خودم ایمان بیاورند و دعوت خودم را اجابت کنند.

این ارتباط محبت آمیز در صورتی است که انسان بخواهد با خداوند مناجات کند.

دعا کردن، همراه و همرنگ شدن با کل هستی است. طبق آیات قرآن، تمام هستی در تسبیح و قنوت هستند؛ «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» (۲) و تمام موجودات به درگاه او اظهار نیاز دارند؛ «يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۳) پس ما نیز از او درخواست کنیم تا

ص: ۲۸۹

۱-۱. وسائل، ج ۷، ص ۱۱۹.

۲-۲. بقره، ۱۱۶.

۳-۳. الرحمن، ۲۹.

وصله ی ناهمگون هستی نباشیم.

قرآن درباره دعا سفارشاتى دارد، از آن جمله:

۱ دعا و درخواست باید خالصانه باشد. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (۱) با ترس و امید همراه باشد. «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا» (۲) با عشق و رغبت و ترس توأم باشد. «يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا» (۳) با تضرع و در پنهانی صورت بگیرد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» (۴) با ندا و خواندنی مخفی همراه باشد. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۵) در اصول کافی، صدها حدیث در اهمیت، نقش و آداب دعا، توجه و اصرار و ذکر حاجت ها هنگام دعا و دعای دسته جمعی و ایمان به استجاب آن آمده است. (۶)

سؤال: چرا گاهی دعای ما مستجاب نمی شود؟ پاسخ: عدم استجاب دعای ما به خاطر شرک یا جهل ماست. در تفسیر المیزان می خوانیم که خداوند در این آیه می فرماید: «أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ»

خودم اجابت می کنم دعا کننده ای را که فقط مرا بخواند و با اخلاص تمام، از من طلب خیر کند.

پس اگر دعا مستجاب نشد، یا به جهت آن است که ما از خداوند خیر نخواسته ایم، و در واقع برای ما شرّ بوده و یا اگر واقعاً خیر بوده، خالصانه و صادقانه از خداوند درخواست نکرده ایم و همراه با استمداد از غیر بوده است. و یا اینکه استجاب درخواست ما، به مصلحت ما نباشد که به فرموده روایات، در این صورت به جای آن بلایی از ما دور می شود و یا برای آینده ما یا نسل ما ذخیره می شود و یا در آخرت جبران می گردد.

در اصول کافی می خوانیم:

کسی که غذای حرام بخورد، یا امر به معروف و نهی از منکر نکند و یا از سر غفلت و بی اعتنایی دعا کند، دعایش مستجاب نمی گردد.

معنای دعا، ترک کسب و کار نیست، بلکه توکل به خداوند همراه با تلاش است.

ص: ۲۹۰

۱-۱. غافر، ۱۴.

۲-۲. اعراف، ۵۶.

۳-۳. انبیاء، ۹۰.

۴-۴. اعراف، ۵۵.

۵-۵. مریم، ۳.

۶-۶. کافی، ج ۲، کتاب الدعاء.

لذا در حدیث می خوانیم:

دعای بیکار مستجاب نمی شود.

شاید قرار گرفتن آیه ی دعا در میان آیات روزه به خاطر تناسب بیشتری است که ماه خدا با دعا دارد.

سؤال: با اینکه کارهای خداوند قانون مند و بر اساس عوامل و سنت های ثابت است، پس دعا چه نقشی دارد؟ پاسخ: همانگونه که انسان در سفر، حکم نماز و روزه اش غیر از انسان در وطن است، انسان دعا کننده با انسان غافل از خدا متفاوت هستند و سنت خداوند لطف به اولی است، نه دومی. آری، دعا و گفتگو با خداوند، ظرفیت انسان را برای دریافت الطاف الهی بیشتر می کند. همانگونه که توسل و زیارت اولیای خدا، شرایط انسان را عوض می کند. چنان که اگر کودکی همراه پدر به مهمانی رود، دریافت محبتش بیش از آن خواهد بود که تنها برود. بنا بر این دعا، زیارت و توسل، سبب تغییر شرایط است، نه برهم زدن سنت های قطعی الهی.

درباره نزدیکی خدا به انسان، فیض کاشانی قدس سره می گوید: گفتم که روی خوبت، از ما چرا نهان است

پیام ها:

۱ دعا در هر جا و در هر وقت که باشد، مفید است. چون خداوند می فرماید: من نزدیک هستم. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» (۱) خداوند به ما نزدیک است، ولی ما چگونه؟ اگر گاهی قهر او دامن ما را می گیرد،

ص: ۲۹۱

۱- ۱). آنچه از اوقات مخصوصه، یا اماکن مقدسه برای دعا مطرح شده برای فضیلت است، نه انحصار به آن ایام و یا اختصاص به آن امکنه.

به خاطر دوری ما از خداوند است که در اثر گناهان می باشد. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» ۳ استجاب خداوند دائمی است، نه موسمی. «أَجِيبُ» نشانه ی دوام است.

۴ با آنکه خدا همه چیز را می داند، اما دعا کردن وظیفه ی ماست. «فَلْيَسِّرْ تَجِيبُوا لِي» ۵ دعا آن گاه به اجابت می رسد که همراه با ایمان باشد. «وَلْيُؤْمِنُوا بِي» ۶ دعا، وسیله ی رشد و هدایت است. «لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۷]

اشاره

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَىٰ اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۸۷)

در شب های روزه (ماه رمضان)، آمیزش با همسرانتان برای شما حلال شد، آنها برای شما (همچون) لباسند و شما برای آنها (همچون) لباس. خداوند می دانست که شما به خود خیانت می کردید (و آمیزش را که ممنوع بود، بعضاً انجام می دادید) پس توبه شما را پذیرفت و از شما درگذشت. اکنون (می توانید) با آنها هم بستر شوید و آنچه را خداوند بر شما مقرر فرموده، طلب کنید. و بخورید و بیاشامید تا رشته سفید از رشته سیاه (شب) برای شما آشکار گردد. سپس روزه را تا شب به اتمام رسانید. و در حالی که معتکف در مساجد هستید، با زنان آمیزش نکنید. این حدود و احکام الهی است پس (به قصد تجاوز و گناه) به آن نزدیک نشوید. خداوند این چنین آیات خود را برای مردم، روشن می سازد، باشد که پرهیزگار گردند.

در آغاز اسلام، در شب و روز ماه رمضان، آمیزش با همسر ممنوع بود و همچنین در ساعت معینی از شب می توانستند افطار کنند و اگر خوابش می گرفت بعد از بیداری حق غذا خوردن نداشت. برخی مسلمانان علی رغم ممنوع بودن آمیزش جنسی این کار را انجام می دادند، ولی برخی دیگر با وجود زحمت و سختی، از خوردن در شب بعد از بیداری خودداری می کردند. یکی از یاران پیامبر به نام مطعم بن جبیر هنگام افطار به علت دیر حاضر شدن غذا خوابش برد، وقتی بیدار شد گفت: من دیگر حق غذا خوردن ندارم و فردا را بدون غذا روزه گرفتم و برای کندن خندق اطراف مدینه حاضر شد. در بین کار به علت شدت ضعف از حال رفت و بیهوش شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار متأثر شد و این آیه نازل گردید که غذا خوردن تا طلوع فجر آزاد است و آمیزش با همسران در شب های ماه رمضان مانع ندارد. خداوند متعال می داند که شما به خویشتن خیانت می کردید و قدرت صبر و خودداری نداشته و ندارید، به همین دلیل تکلیف را بر شما آسان و گذشته ی شما را عفو نمود.

□
اعتکاف، به معنای بریدن از دنیا و پنهان شدن به خداست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با گرفتاری ها و مشکلاتی که داشتند، گاهی در مسجد برای چند روز معتکف می شدند و بدین وسیله روح خود را صفا و آرامش بیشتر می دادند. از آنجا که در غیر حال اعتکاف نیز آمیزش در مسجد ممنوع است. به نظر می رسد مراد از کلمه «عَاكِفُونَ» همان سکونت در مسجد باشد، نه اعتکاف به معنای عبادت مخصوص.

در تشبیه همسر به لباس، نکات و لطایف بسیاری نهفته است:

لباس باید در طرح و رنگ و جنس مناسب انسان باشد، همسر نیز باید کفو انسان و متناسب با فکر و فرهنگ و شخصیت انسان باشد.

لباس مایه ی زینت و آرامش است، همسر و فرزند نیز مایه ی زینت و آرامش خانواده اند.

لباس عیوب انسان را می پوشاند، هر یک از زن و مرد نیز باید عیوب و نارسایی های یکدیگر را بپوشانند.

لباس انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، وجود همسر نیز کانون خانواده را گرم و زندگی را از سردی می رهند.

دوری از لباس، مایه ی رسوایی است، دوری از ازدواج و همسر نیز سبب انحراف و رسوایی انسان می گردد.

در هوای سرد لباس ضخیم و در هوای گرم لباس نازک استفاده می شود، هر یک از دو همسر نیز باید اخلاق و رفتار خود را متناسب با نیاز روحی طرف مقابل تنظیم کند؛ اگر مرد عصبانی است، زن با لطافت با او برخورد کند و اگر زن خسته است، مرد با او مدارا کند.

انسان باید لباس خود را از آلودگی حفظ کند، هر یک از دو همسر نیز باید دیگری را از آلوده شدن به گناه حفظ نماید.

پیام ها:

۱ تخفیف و آسان گیری در احکام، از ویژگی های دین اسلام است. «أَحِلَّ لَكُمْ» ۲ رعایت ادب در سخن، از ویژگی های قرآن است. «الرَّفَثُ» به معنای سخن گفتن پیرامون مسائل زناشویی است که در آیه به کنایه از آمیزش آمده است.

۳ هر کجا خواستید راهی را ببندید، یک راه مشروع را باز بگذارید. چون خداوند در روز رمضان، آمیزش را ممنوع می کند، لذا در شب آن را مجاز می شمرد. (۱) «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ» ۴ عبادت روز و لذت مشروع شب، نشانه ی جامعیت دین است. در یک آیه هم احکام روزه و هم مسائل زناشویی آمده است. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

ص: ۲۹۴

۱- ۱). با اینکه آمیزش جنسی، در اول هر ماه مکروه است، لکن در اول ماه رمضان مستحب است و شاید به خاطر این است که باید به نحوی مردم را تأمین نمود، سپس از آنان تکلیف خواست.

۵ اسلام به نیازهای طبیعی توجه کامل دارد. «الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ» ۶ نیاز زن و مرد به یکدیگر، دو طرفه است و هر یک برای پوشش نیازهای طبیعی خود به دیگری نیازمند است. «هُنَّ لِيَسْرَ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَسْرَ لَهُنَّ» ۷ خداوند از جزئیات کارهای انسان آگاه است. «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ» ۸ انسان، جایز الخطا و غریزه جنسی در او قوی است. «كُنْتُمْ تَحْتَ أَنْوَانِ أَنْفُسِكُمْ» ۹ ترک فرمان خدا، خیانت و ظلمی است به خود ما. «تَحْتَانُونَ أَنْفُسِكُمْ» ۱۰ در آمیزش و فرزند خواهی، برای خداوند تکلیفی معین نکنید که پسر باشد یا دختر. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» ۱۱ حتی آمیزش جنسی باید هدفدار باشد. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» ۱۲ معیار احکام اسلامی، معیارهای عمومی، طبیعی و ساده است. پیدا شدن سپیده ی صبح یا تاریکی شب را، هر کس در هر کجا باشد می تواند بفهمد.

«يَتَّبِعَنَّ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ»

۱۳ نقش زمان بندی را در عبادات فراموش نکنیم. «اتُّمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» ۱۴ اعتکاف، سکونت در مسجد است، مشروط به روزه گرفتن. «عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ» ۱۵ پیشگیری از گناه لازم است. قرآن می فرماید: به گناه نزدیک نشوید. چون نزدیک شدن به گناه همان و افتادن در آن همان. «فَلَا تَقْرُبُوهَا» ۱۶ تقوی، فلسفه ی احکام الهی است. روزه برای تقواست، آمیزش جنسی مشروع نیز برای تقواست. (۱) «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» ۱۷ عمل به دستورات الهی، بستر رشد و تقوا می باشد. «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

ص: ۲۹۵

۱-۱. این سوره که با جمله ی «هدی للمتقین» آغاز گردیده است، در آیات مختلف تقوا را به عنوان هدف دستورات الهی مطرح می کند.

اشاره

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۸)

و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان و قاضی ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می دانید (که خلاف می کنید).

نکته ها:

اشاره

«تُدُلُّوا» به معنای سرازیر کردن دلو در چاه است که در این آیه، رشوه به قاضی به آن تشبیه شده است. مراد از «أَمْوَالِ النَّاسِ» هم اموال عمومی است و هم اموال خصوصی. علاوه بر آنکه رشوه برای گرفتن حقوق غیر مالی مردم نیز ممنوع است.

رشوه

رشوه، یکی از گناهان بزرگی است که مفسد اجتماعی متعددی را به دنبال دارد، از جمله: حذف عدالت، یأس و ناامیدی ضعفا، جرات و جسارت اقویا، فساد و تباهی حاکم و قاضی، از بین رفتن اعتماد عمومی.

با توجه به این آثار و عوارض منفی، در روایات شدیداً از این عمل انتقاد شده است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطاب به حضرت علی علیه السلام فرمود: «یا علی ثمن المیتة و الکلب و الخمر و مهر الزانیة و الرشوة فی الحکم» (۱)

ای علی! درآمد حاصل از فروش مردار، سگ،

شراب، زنا و رشوه یکسان و حرام است. همچنین علی علیه السلام در ذیل آیه شریفه ی «أَكْأَلُونَ لِلشُّحِّ» (۲) فرمود:

رشوه خواران کسانی هستند که مشکل مردم را حل نموده و در

برابر، هدایای آنان را می پذیرند. (۳) امام صادق علیه السلام

رشوه را در حد کفر به خدا می داند. و رسول اکرم صلی الله علیه و آله رشوه دهنده و گیرنده و واسطه را لعنت کرد و فرمود:

بوی بهشت به صاحب رشوه نمی رسد.

در حدیث دیگر می خوانیم:

هر حاکمی که نسبت به گرفتاری های مردم بی تفاوت باشد، خداوند لطفش را نسبت به او می پوشاند و اگر هدیه قبول کند تا کار مردم را انجام دهد، در

ص: ۲۹۶

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۴.

۲-۲. مائده، ۴۲.

۳-۳. بحار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۳.

زنجیر است و اگر رشوه بگیرد، مشرک می باشد. (۱)

حضرت علی علیه السلام

رشوه گیرنده را از حق ولایت محروم می داند. (۲) و در جای دیگر آن حضرت فرمودند:

هیچ گروهی گرفتار رشوه نشدند، مگر آنکه گرفتار ترس و اضطراب و نگرانی شدند! (۳) بعضی برای توجیه خلاف خود، نام های مختلف بر رشوه می گذارند، از جمله:

هدیه، تحفه، حق الزحمه، چشم روشنی و... شخصی به نام «أشعث بن قیس»، حلویابی به در خانه علی علیه السلام به عنوان هدیه آورد تا در محکمه شاید امام به نفع او حکم صادر کند. امام فرمود:

به خدا سوگند! اگر هفت اقلیم را بر من بیخشند تا پوست جوی را به ناحق از دهان مورچه ای بگیرم این کار را نخواهم کرد. (۴)

شخصی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت: من متصدی و مسئول کاری هستم، مردم برایم هدایایی می آورند، چگونه است؟! حضرت در جواب فرمود:

چه شده است که عمال ما از هدایا سخن می گویند! آیا اگر در خانه می نشستند کسی به آنان هدیه می داد؟! (۵)

پیام ها:

۱ مالکیت باید از راه صحیح باشد. مانند: حیازت، تجارت، زراعت، صنعت، ارث، هدیه، امثال آن، ولی تصرف از طریق باطل و رشوه ایجاد مالکیت نمی کند. «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» ۲ جامعه در حکم یک پیکر واحد است. «بَيْنَكُمْ»، «أَمْوَالِكُمْ» ۳ رشوه، حرام است و انسان حق ندارد برای تصاحب اموال مردم رشوه دهد.

«تَدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ»

۴ اسلام، مردم را مالک اموالشان می داند. «أَمْوَالِ النَّاسِ» ۵ لغزش های آگاهانه خطرناک است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۲۹۸

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۶۳.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱.

۳-۳. نهج الفصاحه، ح ۲۶۹۳.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

۵-۵. نهج الفصاحه، ح ۵۳۹.

اشاره

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْإِهْلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۸۹)

درباره (حکمت) هلال های ماه از تو سؤال می کنند، بگو: برای آن است که مردم اوقات (کارهای خویش) و زمان حج را بشناسند. (ای پیامبر به آنان بگو:) نیکی آن نیست که (در حال احرام حج)، از پشت خانه ها وارد شوید، بلکه نیکی آن است که تقوی پیشه کنید و از درها وارد خانه ها شوید، از خدای بترسید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

کلمه «مَوَاقِيتُ» جمع «میقات» به زمان یا مکانی معین گفته می شود که برای انجام کاری مشخص شده باشد.

در این آیه ضمن پاسخگویی به سؤال گروهی از مردم که از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره هلال ماه می پرسیدند، به مواردی اشاره دارد که با هم آن را بررسی می کنیم: ای پیامبر! به آنها که از فایده ی جلوه های مختلف ماه می پرسند، بگو: آن تغییراتی که در ماه پدید می آید، برای مردم وسیله ی وقت شناسی و تقویم همگانی و طبیعی است. یکی از امتیازات اسلام این است که برنامه های خود را با مقیاس های طبیعی، عمومی و مجانی طرح می کند، مثلاً برای تعیین مقدار آب کُر، وَجِب را مقیاس قرار می دهد و یا برای تشخیص وقت نماز، طلوع و غروب و زوال خورشید را مطرح می کند. و برای آغاز و انتهای ماه رمضان و یا ایام حج، هلال ماه را ملاک قرار داده است. اشکال مختلف ماه نیز، حکم یک نوع تقویم عمومی را دارد که در اختیار همه است. نیاز به تقویم و تاریخ، لازمه ی زندگی اجتماعی است و بهترین وسیله عمومی برای این تقویم همین است که افراد اعْم از باسواد و بی سواد در هر کجای عالم با یک نگاه و در یک لحظه بتوانند روزهای ماه را

تشخیص دهند. سپس می فرماید: نیکی در آن نیست که در حال احرام، به جای استفاده از دَر برای ورود به خانه، از پشت خانه و بیراهه وارد شوید و این عقیده، خرافه ای بیش نیست که در حال احرام باید از پشت خانه ها وارد شد.

هر کاری راهی دارد و باید از مجرای طبیعی و راهش وارد شد. برای انجام هر کار زمان مناسب، شیوه مناسب و رهبر مناسب لازم است. همانگونه که زمان از طرف خداوند به وسیله ماه و هلال معین می شود، رهبری نیز باید از طرف خداوند تعیین شود. بنا بر این معنای آیه چنین است: از هلال برای وقت شناسی استفاده کنید و در روش انجام امور، به دستورات آسمانی و رهبران مراجعه کنید و بیراهه نروید. سعادت و خوشبختی، راهی دارد که باید از راهش وارد شد و در انتخاب زمان، روش و رهبر از خدا بترسید تا شاید رستگار شوید. امام صادق علیه السلام فرمود:

مراد از آیه

«وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا»

آن است که هر کاری را از راهش وارد شود. (۱) و امامان معصوم علیهم السلام فرمودند:

□
ما آل محمد باب خداوند هستیم. و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

من شهر علمم و علی درب آن است. (۲)

در این آیه جمله «وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» میان دو «تقوی» قرار گرفته است، شاید این رمز آن باشد که شناخت راه کار و ورود و خروج در امور، نیاز به تقوای فوق العاده دارد و کسانی که تقوای کمی داشته باشند باز هم بی راهه می روند.

شاید معنای آیه چنین باشد: مردم که درباره هلال از تو می پرسند، جوابی درخور فهم آنان بگو که این هلال راهی است برای شناخت زمان و نظم امور دینی. اما اگر می خواهید چگونگی تغییرات ماه را بفهمید، باید از راهش وارد شوید و مطالعه کنید و درس بخوانید. این مطلب را قرآن در این قالب بیان فرمود که بَرّ و نیکی، بیراهه رفتن نیست، بلکه باید هر کاری را از راهش وارد شد و راه شناخت تغییرات جوّی، تحصیلات در این باره است.

ص: ۳۰۰

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۰۹.

۱ حرکت کرات و ماه، دارای برنامه و زمان بندی دقیقی است که می تواند در برنامه عبادت و نظم امور زندگی مردم مؤثر باشد. (۱) «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» ۲ اگر جمادات و کرات آسمانی نظم دارند و برای انتظام امور انسان ها جهت گیری شده اند، شرط انصاف نیست که ما موجوداتی بی نظم و بی حساب و رها باشیم. «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» ۳ در پاسخ به سؤالات، جوابی دهید که سؤال کننده بفهمد و مورد نیازش باشد.

«قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۴ اسلام، با آداب و رسوم جاهلی و خرافی مبارزه می کند. «لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا» ۵ بر و نیکی را نباید از خرافات، عادات و سیره نیاکان بدست آورد، بلکه راه شناخت بر، در چارچوب فرمان وحی و رهبران معصوم علیهم السلام و شیوه های منطقی است. «لَيْسَ الْبِرُّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۶ هر گاه راهی را بستید، راه صحیحی را نشان بدهید. «لَيْسَ الْبِرُّ» (وَلَكِنَّ الْبِرُّ) ۷ ارزش مفاهیم دینی، زمانی است که در افراد جلوه کند. بجای اینکه بگوید:

نیکی تقواست، فرمود: نیکی، متقی است. «وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى» ۸ بپناه رفتن تقوا نیست. اگر از سیره عقلا و اولیای خدا سربیزی کنیم و نام آن را تقوی و خودسازی بگذاریم منحرف شده ایم. «أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۹ بکارگیری روشهای نادرست و غیر منطقی برای انجام امور، خلاف تقواست.

«وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۰ حفظ وقت و مراعات نظم در کارها و عبادات، یکی از مصادیق تقوی و فلاح است. «مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» (لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

ص: ۳۰۱

۱-۱). امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: هر گاه هلال ماه رمضان را دیدید، روزه بگیرید و در پایان، همین که هلال ماه شوال را دیدید، عید فطر بگیرید. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۷۶.

۱۱ رستگاری، نهایت تکامل است. بسیاری از دستورات، برای رسیدن به تقواست، ولی در این آیه، تقوی مقدمه ی رستگاری است. «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۰]

اشاره

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۱۹۰)

و در راه خدا با کسانی که با شما می جنگند، بجنگید ولی از حدّ تجاوز نکنید، که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در این آیه ضمن تصریح به ضرورت دفاع و مقابله در برابر تجاوز دیگران، یادآور می شود که در میدان جنگ نیز از حدود و مرزهای الهی تجاوز نکرده و متعرض بیماران، زنان، کودکان و سالمندانی که با شما کاری ندارند نشوید. قبل از دعوت آنان به اسلام، دست به اسلحه نبرید و شروع کننده جنگ نباشید و مقرّرات و عواطف انسانی را حتّی در جنگ مراعات کنید.

بعضی از صفات، در شرایط مختلف ارزش خود را از دست می دهند؛ مثلاً- ترخّم یک ارزش است، ولی ترخّم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بر گوسفندان است.

و یا علم یک ارزش است، لکن گاهی ندانستن ارزش می شود. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در بستر پیامبر صلی الله علیه و آله به جای آن حضرت خوابید و پیامبر خدا هجرت نمودند، ارزش این فداکاری بدان است که حضرت علی نداند که کشته می شود یا نه. و اگر بداند که او را نمی کشند، افراد عادی نیز حاضرند چنین عملی را انجام بدهند. به هر حال هر یک از سخاوت و شجاعت ممکن است در شرایطی کم ارزش یا پرارزش یا بی ارزش شود، لکن تنها صفتی که هرگز از ارزش نمی افتد، مسئله ی عدالت است که در هر زمان و مکان و نسبت به هر فرد، دوست یا دشمن یک ارزش است.

در اسلام برای برخورد با دشمن مراحل تعیین شده است:

۱ بی اعتنائی. «دَعِ أَذَاهِهِمْ» (۱) اعراف. «فَمَا عَرِضَ عَنْهُمْ» (۲) ۳ خسوف. «وَ اغْلِظْ عَلَيْهِمْ» (۳) ۴ جنگ. «وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» (۴) جنگ مسلمین، برای دفاع از خود و دین خداوند است، لکن هدف دشمن از جنگ، خاموش کردن نور خدا؛ «لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» (۵) و به تسلیم کشاندن مسلمانان است. «لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَ لَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» (۶)

پیام ها:

۱ دفاع و مقابله به مثل، از حقوق انسانی است. اگر کسی با ما جنگید ما هم با او می جنگیم. «قَاتِلُوا» (۱) «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» ۲ هدف از جنگ در اسلام، گرفتن آب و خاک و یا استعمار و انتقام نیست، بلکه هدف، دفاع از حق با حذف عنصرهای فاسد و آزادسازی افکار و نجات انسان ها از خرافات و موهومات می باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۳ حتی در جنگ باید عدالت و حق رعایت شود. «قَاتِلُوا» (۱) «لَا تَعْتَدُوا» بارها قرآن با جمله ی «لَا تَعْتَدُوا» سفارش کرده که در انجام هر فرمانی از حدود و مرزها تجاوز نشود.

۴ ظلم و ستم، رشته ی محبت الهی را پاره می کند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» ۵ تنها حضور در جبهه سبب قرب الهی نیست، بلکه محبوبیت نزد پروردگار زمانی است که در جنگ عادل باشیم و حقوق را رعایت کنیم. «لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» ۶ در جنگ، هدف باید فقط خدا باشد، نه هوسها، تعصب ها، غنائم، ریا و سمعه.

ص: ۳۰۳

۱-۱. احزاب، ۴۸.

۲-۲. نساء، ۶۳.

۳-۳. توبه، ۷۳.

۴-۴. بقره، ۱۹۰.

۵-۵. صف، ۸.

۶-۶. بقره، ۱۲۰.

۷ حتی در دفاع از حق طبیعی خود، باید خدا را در نظر گرفت. با آنکه آنان جنگ را علیه شما آغاز کردند و شما باید دفاع کنید، ولی باز هم «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» باشد.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۱]

اشاره

وَ أَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَيْثُ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُواكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (۱۹۱)

و آنها را (ب) پرستانی که از هیچ جنایتی ابا ندارند، هر کجا یافتید بکشید و از (مکه) همان جایی که شما را بیرون کردند، آنها را بیرون کنید و فتنه (شرک و شکنجه) از قتل بدتر است. و نزد مسجد الحرام با آنها جنگ نکنید، مگر آنکه آنها در آنجا با شما بجنگند، پس اگر با شما جنگ کردند، آنها را (در آنجا) به قتل برسانید. چنین است جزای کافران.

نکته ها:

این آیه فرمان قتل و اخراج مشرکان را از مکه صادر و دلیل آن را چنین بیان می کند که آنان سالها شما را شکنجه و آواره کرده اند و شکنجه از قتل سخت تر و شدیدتر است. پس شما نباید در مبارزه و جنگ با آنها سستی نشان دهید.

سؤال: چرا شکنجه از قتل سخت تر است؟ پاسخ: در قتل، انسان از دنیا جدا ولی به آخرت می رسد، لکن در شکنجه، انسان نه به آخرت می رسد و نه از دنیا کام می گیرد.

پیام ها:

۱ مقابله به مثل و خشونت با دشمن در مواردی لازم است. «وَ أَقْتُلُوهُمْ» ۲ دفاع عادلانه، تنها جبهه و جنگ نیست. «وَ أَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ» ۳ حق وطن، از حقوق انسانی مورد پذیرش ادیان است. «أَخْرِجُوهُمْ»

۴ فتنه انگیز، مثل محارب است و باید به اشد وجه مجازات شود. «وَ اقْتُلُوهُمْ» («أَخْرِجُوهُمْ») («وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ» ۵ حرم و مسجد الحرام مقدّس است، اما خون مسلمانان مقدّس تر؛ و در اینجا مسئله اهمّ و مهمّ مطرح است. «لَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ» ۶ همانگونه که در اصل جنگ نباید شما پیش دستی کنید، در شکستن مقدّسات هم نباید شما پیش دستی نمائید. «حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۲]

اشاره

فَإِنْ ائْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۲)

و اگر دست کشیدند، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در اینکه مشرکان باید از چه چیز دست بردارند تا بخشیده شوند، دو احتمال وجود دارد:

الف: از جنگ و فتنه. به دلیل آیات قبل که سخن از جنگ بود.

ب: از کفر. به دلیل دریافت مغفرت الهی که مخصوص مؤمنان است.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید آتش بس واقعی دشمنان را بپذیرند. «فَإِنْ ائْتَهُوا» ۲ اسلام، راه بازگشت را حتی برای کفار باز گذارده است. «فَإِنْ ائْتَهُوا» ۳ اگر کفار دست از فتنه و جنگ برداشته یا ایمان آوردند، آنان را به کارهای قبل ملامت نکنید. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۴ انسان باید خود زمینه ی دریافت رحمت الهی را بوجود آورد. «فَإِنْ ائْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ اِنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۹۳)

و با آنها بجنگید تا فتنه (بت پرستی و سلب آزادی از مردم)، باقی نماند و دین، تنها از آن خدا شود. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آنها نشوید. زیرا) تعدی جز بر ستمکاران روا نیست.

نکته ها:

هدف اسلام از جنگ، کشور گشایی و کسب غنائم یا انتقام گیری نیست، بلکه غرض از جنگ و جهاد در اسلام، برچیده شدن بساط شرک و کفر است. فتنه به معنای شرک، کفر، آزمایش و شکنجه آمده است. در این آیه می فرماید: اگر مشرکان دست از فتنه و قتال برداشتند، دیگر با آنها دشمنی و جنگ نخواهد شد.

زیرا برخورد نظامی تنها با ستمکاران و متجاوزان است.

تعبیر به عدوان، به خاطر رفتار آنهاست و گر نه اسلام اهل عدوان نیست. مثل اینکه می گوئیم: جواب بدی، بدی است. با اینکه جواب بدی با بدی، عدالت است، لکن به خاطر عمل او، نامش را بدی می گذاریم.

پیام ها:

۱ هدف از جنگ در اسلام، برچیدن شرک و فتنه و استقرار دین و قانون خداست. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ» ۲ پاکسازی، قبل از بازسازی است. ابتدا فتنه برداشته شود تا بعد دین الهی مستقر گردد. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ» ۳ راه برگشت و توبه بر هیچ کس و در هیچ شرایطی بسته نیست. حتی دشمن سرسخت نیز اگر تغییر مسیر دهد، خداوند او را مورد عفو قرار می دهد. «فَإِنْ اِنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ»

۴ در آیه ی قبل بخشش خداوند نسبت به گناه کفار مطرح شده است؛ «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» در این آیه به مردم سفارش می کند که در صورت دست برداشتن دشمن از جنگ، شما هم از جنگ صرف نظر کنید. «فَلَا عُدْوَانَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۴]

اشاره

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنْ إِعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا إَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۹۴)

ماه حرام در برابر ماه حرام و (اگر دشمنان احترام آن را شکستند و با شما جنگ کردند، شما نیز حق دارید مقابله به مثل کنید. زیرا) حرمت ها را (نیز) قصاص است و هر کس به شما تجاوز کرد، به مانند آن تجاوز، بر او تعدی کنید و از خدا بپرهیزید (که زیاده روی نکنید) و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است.

نکته ها:

قبل از اسلام در میان عرب ها، هر سال چهار ماه احترام خاصی داشت که در آن ماهها جنگ، حرام و ممنوع بود، سه ماه آنها پی در پی که عبارتند از ذی القعدة، ذی الحجه و محرم، و یکی هم ماه رجب که جداست. حتی یکی از علل تسمیه ماه ذی القعدة آن گفته اند که در این ماه قعود از جنگ لازم است.

اسلام این سنت را پذیرفت و در هر سال چهار ماه را آتش بس اعلام نمود، ولی دشمن همیشه در کمین است تا از فرصت ها سوء استفاده کند و چه بسا با خود فکر کند که چون مسلمانان در این ماهها موظف به رعایت آتش بس هستند، پس به آنها حمله کنیم. این آیه می فرماید: اگر مخالفان شما در این چهار ماه به شما هجوم آوردند، شما نیز در برابرشان بایستید و در همان ماهها با آنان بجنگید و ماه حرام را در برابر ماه حرام قرار دهید. زیرا حرمت خون مسلمانان و حفظ نظام اسلامی از حرمت این ماهها بیشتر است، و هر کس حرمت ها را شکست باید مورد

قصاص قرار گیرد. سپس به عنوان یک قانون کلی می فرماید: هر کس به شما تجاوز کرد، به همان مقدار به او تعدی کنید. و تقوا داشته باشید و بیش از مقدار لازم قصاص نکنید و بدانید که خداوند با متقین است.

صاحب مجمع البیان در ذیل آیه می گوید: در مورد غضب نیز می توان با استدلال به این آیه تقاص کرد، یعنی از مال غاصب تقاص نمود.

پیام ها:

۱ همه ی زمان ها یکسان نیستند، حرمت بعضی ماهها باید حفظ شود. «الشَّهْرُ الْحَرَامُ» ۲ در اسلام بن بست وجود ندارد. حفظ اسلام و جان مسلمان ها بر حفظ احترام مکان ها و زمان ها مقدم است. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ» ۳ اسلام، دین تجاوز و تعدی نیست، ولی تعدی و تجاوز دیگران را نیز نمی پذیرد. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ» ۴ حتی در برخورد با دشمنان، عادل باشیم. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ» ۵ سیستم قانون گذاری باید به نحوی باشد که موجب یأس مسلمین و جرأت کفار نگردد و اصل مقابله به مثل به همین خاطر است. «فَاعْتَدُوا» («بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى» ۶ رعایت تقوی حتی به هنگام جنگ، از اصول تربیتی اسلام است. «اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ اگر در جنگ از مرز عدالت خارج نشوید، از امدادهای الهی نیز برخوردار خواهید بود. و گمان نکنید عدالت و تقوی پیروزی شما را به تأخیر می اندازد.

«بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى»

«وَ اتَّقُوا»

«وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۵]

اشاره

وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۹۵)

و در راه خدا انفاق کنید (و با ترک انفاق، خود را به دست خود به هلاکت نیندازید). و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

ص: ۳۰۸

پنج آیه پی در پی، مسلمانان را به دفاع از دین و مقابله با کفار فراخواند، این آیه پایان آن را با انفاق و احسان تمام کرده است. خودکشی و ضرر به نفس، حرام قطعی است که از آیه استفاده می شود. اما شهادت طلبی در مواردی که اساس اسلام در خطر باشد، افتادن در تهلکه نیست.

این آیه در کنار سفارش به انفاق، مسلمانان را از هر گونه افراط و تفریط بازمی دارد.

زیرا اگر ثروتمندان بخل ورزند و به فکر محرومان نباشند، اختلاف طبقاتی روز به روز توسعه پیدا کرده و عامل انفجار جامعه و نابودی آنان خواهد گردید. چنان که اگر میانه روی در انفاق مراعات نشود و انسان هر چه را دارد به دیگران بیخشد، به دست خود، خود و خانواده اش را به هلاکت کشانده است.

قرآن در آیات دیگر نیز مسلمانان را به میانه روی در انفاق سفارش نموده و به پیامبرش می فرماید: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۱)

ای

پیامبر! نه دست بسته باش که چیزی نبخشی و نه آن چنان که هر چه داری یک جا ببخشی.

امام صادق علیه السلام نیز در ذیل این آیه می فرماید:

انفاق شما، نباید در حدی باشد که دست خودتان خالی و به بدبختی کشیده شوید. (۲)

انسان علاقه دارد که محبوب باشد، لذا قرآن از این فطرت استفاده کرده و می فرماید:

نیکی کن که نیکوکاران محبوب خداوند هستند.

پیام ها:

۱ اقتصاد، پشتوانه ی هر حرکتی است. «أَنْفِقُوا» جهاد نیز بدون پشتوانه مالی و گذشت از برخی امکانات، امکان ندارد. اگر مردم به هنگام هجوم دشمن و در راه دفاع از حق، اموال خود را بکار نگیرند، گرفتار شکست قطعی می شوند.

۲ با انفاق، خود و اموالتان را بیمه کنید. «أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»

ص: ۳۰۹

۳ در اسلام جبهه و جنگ و کمک های مالی همه باید رنگ الهی داشته و برای رضای خداوند باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴
محبوب خدا شدن، بهترین تشویق برای احسان است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۶]

اشاره

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا
أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ
يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ
وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱۹۶)

و حج و عمره را برای خدا به اتمام رسانید و اگر محصور شدید (و موانعی مانند ترس از دشمن یا بیماری اجازه نداد که پس از احرام بستن، حج را کامل کنید) آنچه از قربانی فراهم است (ذبح کنید و از احرام خارج شوید). و سرهای خود را نتراشید تا قربانی به قربانگاه برسد و اگر کسی بیمار بود و یا ناراحتی در سر داشت (و ناچار بود سر خود را زودتر بتراشد)، باید کفاره ای از قبیل روزه یا صدقه یا قربانی بجا آورد و چون (از بیماری و یا دشمن) در امان شدید، پس هر کس بدنبال عمره تمتع، حج را آغاز کرده آنچه را از قربانی که میسر است (ذبح کند). و هر کس که قربانی نیافت، سه روز در ایام حج روزه بدارد و هفت روز به هنگامی که باز گشتید، این ده روز کامل است.

(البته) این (حج تمتع) برای کسی است که خاندانش ساکن (مکه و) مسجد الحرام نباشند. و از خدا پروا کنید و بدانید که او سخت کیفر است.

در این آیه، کلیات و گوشه ای از احکام حج و عمره آمده است، ولی تفصیل آن در روایات و فتاوی علمای می باشد.

«الْحَجَّ» مناسکی است که بنیان گذار آن حضرت ابراهیم علیه السلام بوده و در میان عرب از زمان آن حضرت متداول بوده و به فرمان خداوند این برنامه در اسلام نیز امضا شد و تا روز قیامت نیز خواهد بود.

«الْعُمْرَةَ» به معنای زیارت است و هر کس وارد مکه شود باید با لباس احرام به زیارت کعبه و طواف آن برود. حج و عمره مثل اذان و اقامه، دو عمل مشابه هستند که اندکی تفاوت دارند. «الْهَدْيِ»، نام قربانی حج است.

این آیه، عمره ی تمتع را در کنار حج تمتع آورده است؛ «فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ»، لکن یکی از خلفا به اجتهاد خود آن را منع کرد. البته این اجتهاد در برابر فرمان صریح خداوند است.

حکم مسائل اضطراری، محدود به زمان ضرورت است. و لذا بر خلاف موارد عادی که در سفر روزه جایز نیست، در این سفر در صورت عدم ذبح قربانی، روزه واجب است و آن هم باید در سه روز هفتم، هشتم و نهم ماه باشد، چرا که روز دهم عید قربان است که روزه ی آن حرام می باشد.

امامان معصوم در تفسیر جمله ی «أَتَمُّوا الْحَجَّ» فرمودند:

حج تمام، حجبی است که در آن کلام زشت، گناه و نزاع نباشد و از محرمات پرهیز شود. (۱) و انسان توفیق یابد امام زمان خود را ملاقات کند. (۲)

پیام ها:

۱ وظایف دینی را باید تمام و کمال به انجام رسانید. بعد از شروع اعمال حج، نمی توان آن را ناتمام و ناقص گذارد. «أَتَمُّوا»

ص: ۳۱۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۸۱ و برهان، ج ۱، ص ۱۹۳.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۱۸۳.

۲ در اعمال حج، قصد قربت و عبادت لازم است. به انگیزه‌ی جهانگردی و سیاحت نمی‌توان حج بجا آورد. «أَتَمُّوا» («لِلَّهِ» ۳ احکام اسلام، در مقام سخت‌گیری بر مردم نیست. تمام نمودن حج و عمره بر کسی که از درون مریض یا از بیرون ترس دارد، واجب نیست. «فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» ۴ مکان در عبادات سهم دارد. «يَبْلُغُ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ» ۵ بیماری سبب تخفیف در احکام است، نه تعطیل آن. لذا در حج، افراد معذور باید با روزه یا صدقه یا قربانی، وظایف خود را جبران کنند. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ» («فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ» ۶ ملاک وجوب قربانی در حج، آسان و سهل بودن آن است. «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ» ۷ قانون عمره و حج تمتع، تنها برای حجاجی است که ساکن مکه نباشند، حج ساکنان مکه نوع دیگری است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ» («ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» ۸ توجه به کیفر الهی، زمینه ساز تقواست و تقوی، زمینه ساز انجام تکالیف.

«وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ»

«وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

۹ توجه به تقوا، در انجام تمام فرمان‌های الهی مطرح است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ» («وَأَتَّقُوا اللَّهَ» ۱۰ اعمال حج، قبل از اسلام به نحو دیگری بوده است. لذا قرآن بر مراعات این تغییرات تأکید نموده است. «أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» ۱۱ برای کسانی که در احکام حج تغییری دهند، کیفر شدیدی است.

«شَدِيدُ الْعِقَابِ»

اشاره

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ (۱۹۷)

(موسم عمره و حج (در) ماههای معینی است (شوال، ذی القعدة، ذی الحجه)، پس هر که در این ماه ها فریضه ی حج را ادا کند، بدانند که) آمیزش جنسی و گناه و جدال در حج روا نیست و آنچه از کارهای خیر انجام دهید خدا می داند.

و زاد و توشه تهیه کنید که البته بهترین زاد و توشه، پرهیزگاری است.

ای خردمندان! تنها از من پروا کنید.

نکته ها:

کلمه «رَفَثٌ» به معنای آمیزش جنسی و «فُسُوقٌ» به معنای دروغ و ناسزاگویی و جدال و گفتن «لا و الله» و «بلی و الله» است.

زمان مطرح شده در آیه، ناظر به حج و عمره با هم است. عمره تمتع در طول سه ماه شوال، ذی القعدة و ذی الحجه انجام می شود، ولی زمان حج ماه ذی الحجه است.

پیام ها:

۱ در عبادات اسلامی، زمان نقش مهمی دارد. «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ» ۲ محیط و فضای با صفای حج و مکه را نباید با ارتکاب گناه و کدورت آلوده نمود. «فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ» ۳ اعتقاد و یقین به آگاهی خداوند، رمز نشاط و امید در انجام وظایف است. «مَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ» ۴ در هر سفری، زاد و توشه لازم است، بهترین زاد و توشه ی سفر حج تقواست.

«خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ»

۵ پرهیزکاری نشانه ی خردمندی است. «وَ اتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ»

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَادْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ (۱۹۸)

گناهی بر شما نیست که (به هنگام حج) به سراغ فضل پروردگارتان (و کسب و تجارت) بروید. پس چون از عرفات کوچ کردید، خدا را در مشعر الحرام یاد کنید، و او را یاد کنید از آن روی که شما را با آنکه پیش از آن از گمراهان بودید، هدایت کرد.

نکته ها:

عرفات، نام سرزمینی است در بیست کیلومتری مکه که بر زائران خانه خدا واجب است از ظهر روز نهم ذی الحجه تا غروب در آنجا بمانند و اگر قبل از غروب از آنجا خارج شوند باید یک شتر جریمه دهند. واژه ی «عرفات» از «معرفت» به معنای محلّ شناخت است. در آنجا آدم و حوا علیهما السلام یکدیگر را شناختند و به گناه خود اعتراف کردند. به فرموده امام صادق و امام باقر علیهما السلام جبرئیل در این مکان به حضرت ابراهیم گفت:

وظایف خود را بشناس و فراگیر. (۱)

در حدیث می خوانیم:

حضرت مهدی علیه السلام هر سال در عرفات حضور دارند. زمین عرفات خاطراتی از ناله ها و اشک های اولیای خدا دارد. در روایات می خوانیم:

غروب عرفه، خداوند تمام گناهان زائران خانه خود را می بخشد. و برای روز عرفه دعاهای خاصی از امام حسین و امام سجاد علیهما السلام نقل شده است. (۲)

از نشانه های جامعیت اسلام آن است که در کنار اعمال عبادی حج، به زندگی مادی و کسب معاش نیز توجه دارد. همانگونه که در سوره جمعه در کنار دستور به شرکت در نماز جمعه، می فرماید:

بعد از پایان نماز به سراغ کسب معاش بروید. (۳)

ص: ۳۱۴

۱- ۱). کافی، ج ۴، ص ۲۰۷.

۲- ۲). برای تفصیل بیشتر به کتاب حج نوشته مؤلف مراجعه شود.

آری، حج در عین عبادت، اقتصاد است.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

یکی از آثار حج، تشکیل یک اجتماع بزرگ از مسلمانان نقاط مختلف جهان و نقل و انتقال انواع تجربیات می باشد و زمینه ی انجام مبادلات تجاری و اقتصادی است. (۱)

پیام ها:

۱ مبارزه با تحجر از برنامه های قرآن است. گروهی فکر می کردند دین امری یک بُعدی و حج یک عبادت خشک است، اسلام این تفکر را رد می کند. «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ» ۲ در آمد حلال، فضل الهی است. قرآن بجای واژه «کسب»، کلمه ی «فضل» را بکار برده تا بگوید: در آمد حلال فضل الهی است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ گرچه تلاش و طلب از شماست؛ «تَبْتَغُوا» اما رزق، فضل خداوند است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۴ رزق رسانی، از شئون ربوبیت الهی است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۵ در رزق رسانی، دست خداوند باز است. کلمه «فضل» نکره آمده است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۶ انجام عبادات باید طبق دستور باشد. «وَ اذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ» ۷ توجه به توفیق الهی از یک سو و خطاها و گناهان گذشته ی خود از طرف دیگر، عشق و علاقه انسان را به الطاف خداوند زیاد می کند. «هَدَاكُمْ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ» ۸ سابقه خودتان را فراموش نکنید، او بود که شما را هدایت کرد. «اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ»

ص: ۳۱۵

اشاره

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۹)

سپس از همانجا که مردم کوچ می کنند، کوچ کنید و از خداوند طلب آمرزش نمایید که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در این آیه ضمن دستور به حرکت دسته جمعی همراه مردم، به اهل مکه تذکر می دهد مبادا خیال کنید که چون اهل حرم یا از قبیله ی قریش و امثال آن هستید باید حرکات عبادی شما با دیگران فرقی داشته باشد، این خودبزرگ بینی ها را کنار گذاشته و همچون عموم مردم باشید.

اساساً یکی از آثار و فلسفه های حج، کنار زدن امتیازات پوشالی است. در آنجا انسان از کفش، کلاه، لباس، همسر و مسکن خود می گذرد و قطره ای می شود که به دریا ملحق شده است.

در این آیه، دو بار و در آیه قبل یک مرتبه کلمه «افاضه» بکار رفته که به معنای حرکت دسته جمعی است، این تکرار و اصرار نشان می دهد که حرکت دسته جمعی در انجام عبادات ارزشمند است.

استغفار و ذکر خداوند، بهترین اعمال عرفات و مشعر است. گرچه در این سرزمین ها اصل توقف، شرط است و هیچ عمل دیگری واجب نیست، اما در این آیات، قرآن ما را به ذکر خدا و یاد سوابق پرخطا و اشتباه خود و طلب آمرزش درباره گذشته ی خویش دعوت می کند. مگر می توان در سرزمینی که اولیای خدا اشک ریخته اند بی تفاوت نشست.

پیام ها:

۱ امتیازطلبی، تحت هر نام و عنوانی، ممنوع است. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ» ۲ حرکت دسته جمعی، ارزش دارد. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ»

۳ هرگز مایوس نشویم، گذشته ها هر چه باشد استغفار چاره ساز است. زیرا او غفور و رحیم است. «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۰]

اشاره

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ الَّذِي كَذَّبَكُمْ عَنْ آبَائِكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ (۲۰۰)

پس چون مناسک (حج) خود را انجام دادید، خدا را یاد کنید، همانگونه که پدران خویش را یاد می کنید، بلکه بیشتر و بهتر از آن. پس بعضی از مردم کسانی هستند که می گویند: خداوند! به ما در دنیا عطا کن. آنان در آخرت بهره ای ندارند.

نکته ها:

گروهی از اهل مکه، بعد از پایان مراسم حج در محلی اجتماع کرده و با یاد کردن پدران و نیاکان خود به آنان افتخار و مباحات می کردند. قرآن دستور می دهد به جای تفاخر به پدران و نیاکان، خدا را یاد کنید (۱) و از نعمت ها و توفیقات او سخن بگویید و در این کار جدی تر باشید.

یاد هر کس یا هر چیز، نشانه ی حاکمیت آن بر فکر انسان است. کسی که یاد نیاکان را دارد و به آنان افتخار می کند، فکر و فرهنگ آنان را پذیرفته است و این یاد کرد می تواند فرهنگ جاهلی را بر جامعه حاکم کند. به همین دلیل حضرت موسی گفت:

من گوساله طلایی و پر قیمت سامری را آتش می زنم و خاکسترش را به دریا می ریزم. زیرا تماشای آن، فرهنگ و تفکر شرک را در انسان زنده می کند.

ص: ۳۱۷

۱ جهت دهی به ایام فراغت، یکی از وظایف مربی است. «فَإِذَا قُضِيَتْمْ» (فَإِذْ كُرُوا اللَّهَ) ۲ یاد خدا، هم از نظر کمیت باید کثیر باشد؛ «وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» و هم از نظر کیفیت، عاشقانه و خالصانه. «أَشَدَّ ذِكْرًا» ۳ سطحی نگر نباشیم. گروهی در بهترین زمان ها و مکان ها، تنها دعای آنها رسیدن به زندگی کوتاه مادی است. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۱]

اشاره

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَفِي عَذَابِ النَّارِ (۲۰۱)

(اما) بعضی از مردم می گویند: پروردگارا! در دنیا به ما نیکی عطا کن و در آخرت نیز نیکی مرحمت فرما و ما را از عذاب آتش نگهدار.

نکته ها:

یکی از راههای شناخت مردم، آشنایی با آرزوها و دعاهاى آنان است. در آیه قبل، درخواست گروه اول از خداوند مربوط به دنیا بود و کاری به خیر و شر آن نداشتند، ولی در این آیه درخواست گروه دوم از خداوند، «حَسَنَةً» است در دنیا و آخرت. در دیدگاه گروه اول، دنیا به خودی خود مطلوب است، ولی در دید گروه دوم، دنیایی ارزشمند است که حسنه باشد و به آخرت منتهی گردد.

در روایات نمونه ها و مصادیقی برای نیکی های دنیا و آخرت نقل شده است (۱)، ولی حسنه در انحصار چند نمونه نیست.

در قرآن مجید ۱۱۵ مرتبه کلمه ی «دنیا» بکار رفته و ۱۱۵ مرتبه کلمه «آخرت» استعمال شده است و این یک تصادف نیست. البته این به معنای آن نیست که اهمیت دنیا و آخرت هر دو یکسان است.

ص: ۳۱۸

در دعاها، هدف های کلی مطرح شود و تعیین مصداق به عهده خداوند گذاشته شود. ما از خداوند حسنه و سعادت می خواهیم، ولی در اینکه رشد و صلاح ما در چیست؟ آن را به عهده ی خداوند می گذاریم. چون ما به خاطر محدودیت های علمی و عدم آگاهی از آینده و ابعاد روحی خودمان، نمی توانیم مصداق جزئی را تعیین بنمائیم. به همین جهت توصیه شده است از خداوند وسیله کار را نخواهید، خود کار را بخواهید. زیرا ممکن است خداوند از وسیله ی دیگری که به فکر و ذهن ما نمی آید، کاری را برای ما محقق سازد. مثلاً از خداوند توفیق زیارت حج را بخواهید، اما نگوئید: خدایا مالی به من بده تا به مکه بروم. چون خداوند گاهی سبب را به گونه ای قرار می دهد که ما فکر آن را نمی کردیم.

پیام ها:

۱ دنیا و آخرت با هم منافاتی ندارند، به شرط آنکه انسان به دنبال حسنه و نیکی باشد. «فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ» ۲ هر رفاهی مذموم نیست، بلکه زندگانی نیکو، مطلوب نیز هست. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» ۳ دوزخ، حساب جدایی دارد. با اینکه از خداوند نیکی آخرت را می خواهند، ولی برای نجات از آتش، جداگانه دعا می کنند. (۱) «فَتَا عَذَابَ النَّارِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۲]

اشاره

أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۲۰۲)

آنها از کسب (و دعای) خود بهره و نصیبی دارند و خداوند به سرعت به حساب هر کس می رسد.

ص: ۳۱۹

۱- ۱. در دعاها برای نجات از آتش، اصرار و تکرار عجیبی است. مثلاً در دعای مجیر حدود هفتاد بار می خوانیم: «اجرنا من النار یا رب» پروردگارا! ما را از آتش جهنم نجات بده. و یا در دعای جوشن کبیر که صد بند دارد در پایان هر بند آن می گوئیم: «خَلَّصْنَا مِنَ النَّارِ يَا رَبَّ»

به «بهره»، «نَصِيبٌ» می گویند. گویا سهمی را برای انسان نصب کرده اند. بهره ی مؤمنان تنها به خاطر دعای «رَبَّنَا آتِنَا» نیست، بلکه به خاطر تلاش و کسب آنان نیز بوده است. و این به ما هشدار می دهد که الطاف خداوند به کسانی می رسد که به همراه دعا، تلاش و کوشش نیز بکنند.

پیام ها:

۱ بهره ی انسان در قیامت، تنها از بعضی کارهای خویش است، نه تمام آنها. «مِمَّا كَسَبُوا» چه بسیار کارهایی که انسان می کند، ولی بخاطر نداشتن قصد قربت و نیت خالص، در قیامت از آن بهره نمی برد.

۲ بدون کسب و تلاش، بهره ای نیست. «لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا» ۳ پاداش سریع، یک امتیاز است. (۱) «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۳]

اشاره

وَ اذْكُرُوا اللّٰهَ فِيْ اَيّٰمٍ مَّعِيْدٰتٍۭ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيْ يَوْمَيْنِۭ فَلَاۤ اِثْمَ عَلَيْهِ وَاٰثْمٌ عَلَيْهِ وَاٰثْمٌ عَلَيْهِ لِمَنْ اٰتَقٰى وَاَتَّقُوا اللّٰهَ وَاَعْلَمُوْا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ (۲۰۳)

و خدا را در روزهای معینی یاد کنید، (روزهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ ماه ذی الحجّه که به ایام تشریق معروف است). پس هر کس تعجیل کند (و اعمال منی را) در دو روز (انجام دهد)، گناهی بر او نیست و هر پرهیزکاری که تأخیر کند (و اعمال را در سه روز انجام دهد نیز) گناهی بر او نیست. و از خدا پروا کنید و بدانید شما به سوی او محشور خواهید شد.

ص: ۳۲۰

۱- ۱). حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند حساب همه ی خلق را یک باره می رسد، همانگونه که همه مردم را دفعه رزق می دهد. تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۱.

نکته ها:

در حدیثی که در تفسیر نور الثقلین آمده، توصیه شده است: در پشت سر پانزده نماز که آغازش نماز ظهر روز عید و انجامش، نماز صبح روز سیزدهم است، این دعا خوانده شود: «الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله و الله اکبر، و لله الحمد، الله اکبر علی ما هدانا، الله اکبر علی ما رزقنا من بهیمه الانعام»

خداوند بزرگتر است، خداوند بزرگتر است و معبودی جز او نیست، خداوند بزرگتر است و حمد و سپاس مخصوص اوست، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه ما را هدایت کرد، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه از گوشت چهار پایان به ما روزی داد.

این آیه می فرماید: کسی که در خارج شدن از سرزمین منی عجله کند و روز دوازدهم بعد از ظهر بیرون آمده و به مکه رود، گناهی بر او نیست، چنان که اگر کسی شب سیزدهم را نیز در منی بماند، گناهی بر او نیست.

پیام ها:

۱ زمان در دعا اثر دارد. «فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ» ۲ خداوند در سایه لطف خود، راه را بر مردم تنگ نمی کند. «فَمَنْ تَعَجَّلَ» (وَمَنْ تَأَخَّرَ» ۳ اساس کار، تقوی است. «لِمَنِ اتَّقَى» به فرموده روایات مراد از «تقوی» در اینجا دوری کردن از محرمات در حال احرام می باشد.

۴ تعجیل در خروج از سرزمین منی در روز ۱۲ ذی الحجه یا تأخیر تا روز ۱۳، باید همراه تقوا باشد. «لِمَنِ اتَّقَى» اگر عجله برای نشان دادن زرنگی یا هدف فاسدی باشد و یا اضافه ماندن در آن سرزمین جهت خودنمایی و شهرت باشد، عمل فاسد می شود.

۵ کار مقدس و سرزمین مقدس به تنهایی کافی نیست، انسان نیز باید مقدس و با تقوا باشد. دو بار کلمه «تقوی» در کنار هم برای زائران خانه خدا آن هم در سرزمین منی، نشانه ی نفوذ شیطان در همه جا است.

۶ ایمان به معاد، قوی ترین عامل تقواست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ» (أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ (۲۰۴)

و از مردم کسی است که گفتارش درباره زندگی دنیا، مایه ی اعجاب تو می شود و خداوند را بر آنچه در دل (پنهان) دارد گواه می گیرد (در حالی که) او سرسخت ترین دشمنان است.

نکته ها:

کلمه «لد» به معنای خصومت زیاد است و کلمه «ألدُّ» به کسی گفته می شود که شدیدترین خصومت ها را دارد. کلمه ی «الْخِصَامِ» یا جمع «خصم» است و یا مصدر، به معنای خصومت است.

منافقان با ترفندهای مقایسه ای، آماری، کارشناسی، تجربی و حدس های به ظاهر عالمانه با تکیه بر مسائل اجتماعی و با شایعات، تهدید، تطمیع و تبلیغات، تنها قدرت مانور در همین زندگی مادی را دارند، ولی در میدان معنویات و در توجه به امدادهای غیبی و اراده ی خداوندی، پای آنان لنگ است و در آخرت نیز زبانشان بسته و حتی اجازه عذرخواهی نیز ندارند.

پیام ها:

۱ سخنان شیوا و سحرآمیز منافقان، شما را فریب ندهد. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ» ۲ به هر سوگندی اطمینان نکنید. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ» ۳ سوگند دروغ یکی از راههای نفوذ منافقان است. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ» دشمنان همیشه از مقدّسات علیه مقدّسات و از مذهب علیه مذهب استفاده می کنند و با سوگند به نام خدا، به رسول خدا خیانت می کنند.

۴ سوژه های سخن منافقان، مربوط به مسائل دنیوی است تا دیگران را تحت تاثیر قرار دهند. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۵ خداوند پیامبرش را از غیب و درون دیگران آگاه می سازد. «هُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ»

ع کسانی که می دانند دروغگو هستند، با سوگند و زیبا سازی کلمات، سعی دارند خود را دلسوز و مخلص نشان دهند. «يُشْهَدُ اللَّهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۵]

اشاره

وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ (۲۰۵)

و هر گاه به قدرت و حکومت رسد برای فساد در زمین و نابودی زراعت ها و نسل کوشش می کند و خداوند فساد را دوست ندارد.

نکته ها:

کلمه «تَوَلَّى» را دو نوع می توان معنا نمود: یکی به معنای به قدرت و حکومت رسیدن که در ترجمه آمده است. و دیگر به معنای اعراض کردن است که در این صورت معنای آیه این می شود: هر گاه از حق و هدایت الهی اعراض نمود و از نزد تو بیرون رفت، به سراغ فتنه و فساد می رود.

در آیه قبل، گفتار به ظاهر نیکوی منافقان مطرح شد و در این آیه رفتار مفسدانه ی آنان را بیان می کند.

قرآن می فرماید: «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» (۱)

اگر صالحان حکومت را بدست گیرند، نماز به پا می دارند و

زکات می دهند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند. و بدین وسیله رابطه خود را با خداوند و محرومان جامعه حفظ می کنند، ولی اگر نااهل به قدرت رسید و ولایت مردم را بدست گرفت، بخاطر طوفان هوسهای درونی و ناآگاهی ها و فشارهای بیرونی، همه چیز جامعه را فدای خود می کند. به گفته ی المیزان؛ تاریخ گواه آن است که چه مسلمان نمایانی به نام اسلام و تظاهر به ایمان، بر مردم حاکم شده و حرث و نسل را نابود ساختند.

ص: ۳۲۳

کسانی که با جعل قوانین و تهاجم فرهنگی و تبلیغات و مواد مخدر، سبب نابودی اقتصاد و نسل نو می شوند، مصداق این آیه و «مفسد فی الارض» هستند.

هلاک حرث به معنای محو کشاورزی، و هلاک نسل، انحراف نسل آینده است.

مراغی و فخر رازی در تفاسیر خود احتمال داده اند که مراد از «الْحَرْث» زنان باشند، بدلیل «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ» (۱) و مراد از «نسل» فرزندان. یعنی طاغوت ها، نظام خانواده و تربیت فرزندان را نابود می کنند.

پیام ها:

۱ ناهل اگر به قدرت رسد، همه چیز را به فساد می کشاند. «إِذَا تَوَلَّى سَيِّئًا» ۲ بزرگ ترین خطر، نابودی اقتصاد و فرهنگ امت است. «يُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۶]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهَادُ (۲۰۶)

و هنگامی که به او گفته شود از خدای پروا کن، عزت و غروری که در سایه ی گناه بدست آورده او را بگیرد. پس آتش دوزخ برای او کافی است و چه بد جایگاهی است.

پیام ها:

۱ مستکبران، به موعظه ی دیگران گوش نمی دهند. «إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» در تاریخ آورده اند که عبد الملک مروان از خلفای بنی امیه بر بالای منبر در شهر مدینه گفت: به خدا سوگند هر کس مرا امر به تقوی کند، گردنش را خواهم زد. (۲)

۲ حاکم باید پندپذیر باشد. «إِذَا قِيلَ» («أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» ۳ گناه، مایه ی عجب، غرور و تکبر است. «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ»

ص: ۳۲۴

۱- (۱). بقره، ۲۲۳.

۲- (۲). تفسیر احسن الحدیث، ج ۱، ص ۳۷۶.

۴ توجه دادن به دوزخ، هشداری غرور شکن است. «فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۷]

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (۲۰۷)

و از مردم کسی است که برای کسب خشنودی خدا، جان خود را می فروشد و خداوند نسبت به بندگان مهربان است.

نکته ها:

ابن ابی الحدید که از علمای قرن هفتم اهل سنت است، در شرح نهج البلاغه خود آورده است: تمام مفسران گفته اند این آیه درباره علی بن ابی طالب علیه السلام نازل شده است که در ليله المبيت در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله خوابید. و این موضوع در حدی از تواتر است که جز کافر یا دیوانه آن را انکار نمی کند. (۱)

مشرکان مکّه، قرار گذاشتند از هر قبیله ای یک نفر را برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله انتخاب کنند و آن حضرت را دسته جمعی از بین ببرند تا بنی هاشم به خونخواهی او قیام نکنند و با این عمل از دعوت پیامبر راحت شوند. پیامبر صلی الله علیه و آله از نقشه ی آنان با خبر شد و علی علیه السلام برای اینکه پیامبر به سلامت از مکّه خارج شود، در بستر ایشان خوابید و این آیه در شأن آن حضرت نازل گردید. (۲)

ص: ۳۲۵

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۶۲.

۲- ۲. بسیاری از علمای اهل سنت، به این فضیلت علی علیه السلام اقرار کرده اند که علامه امینی «ره» در الغدير (ج ۲، ص ۴۸) آنان را نام برده است، از آن جمله امام أحمد حنبل، در مسند خود (ج ۱، ص ۳۴۸) می باشد. صاحب تفسیر اُطیب البیان می نویسد: در کتاب غایه المرام، بیست حدیث آمده که نه حدیث از علمای اهل سنت و یازده حدیث از علمای شیعه است و این آیه را درباره ی فداکاری حضرت علی علیه السلام دانسته اند. در تاریخ طبری، (ج ۲، ص ۳۷۳) نیز که از نوشته های قرن سوم است، ماجرای خوابیدن حضرت علی علیه السلام در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است. هم چنان که تاریخ یعقوبی (ج ۲، ص ۳۹) موضوع را به صراحت بازگو می نماید. در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید (ج ۴، ص ۷۳) آمده است: معاویه چهار هزار درهم پول داد تا بگویند این آیه در شأن ابن ملجم نازل شده است! تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۴۹.

همین که علی علیه السلام در آن شب خطرناک به جای پیامبر خوابید، خداوند به دو فرشته ی خود، جبرئیل و میکائیل فرمود: کدامیک از شما حاضرید فدای دیگری شوید؟! هیچکدام از آنها حاضر نشدند. خداوند فرمود:

اینک مشاهده کنید که چگونه علی بن ابی طالب علیهما السلام حاضر است جان خود را فدای رسول خدا کند.

گاهی باید برای احیای یک معروف و یا محو یک منکر، جان را تسلیم کرد.

حضرت علی علیه السلام فرمودند:

کسی که در راه امر به معروف و نهی از منکر کشته شود، یکی از مصادیق این آیه است. (۱)

پیام ها:

۱ ناهل، حرفش زیباست و انسان را به تعجب وامی دارد، ولی مؤمن، عملش دنیا را متعجب می کند. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»، «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ» ۲ یاد ایثارگران را زنده بداریم. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي» ۳ پیش مرگ اولیای خدا شدن، یک ارزش است. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي» ۴ بزرگ ترین سود آن است که انسان بهترین متاع را که جان اوست به خالق خود بفروشد، آن هم نه برای بهشت و یا نجات از دوزخ، بلکه فقط برای کسب رضای او. «اِئْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۵ در راه خدا، استقبال از خطر و آمادگی برای جانفشانی همچون دریافت خطر است. با توجه به شأن نزول آیه، ستایش از کسی است که جان خود را در معرض خطر قرار داد، هر چند حادثه ای اتفاق نیفتاد. «مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ» ۶ رأفت خداوند، بهترین پاداش است. خداوند برای هر کاری پاداشی قرار داده است، اما در این آیه می فرماید: خداوند رثوف است. «اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۲۰۸)

ص: ۳۲۶

ای کسانی که ایمان آورده اید! همگی در صلح و آشتی در آئید (و تسلیم مطلق خداوند شوید) و گامهای شیطان را پیروی نکنید که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

قرآن، ایجاد رابطه ی مسالمت آمیز با گروه های زیر را مطرح کرده است:

۱ با مشرکان بی آزار. «لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ» (۱)

با کسانی که سر جنگ با شما ندارند و مزاحم وطن شما نیستند،

خوشرفتاری کنید.

۲ با اهل کتاب. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» (۲)

به اهل کتاب بگو:

بیاید تا در آنچه ما و شما هم عقیده هستیم، متحد باشیم.

۳ با دیگر مسلمانان. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» در چند آیه قبل (۳) درباره اجتماع بزرگ سیاسی عبادی حج فرمود:

در آنجا فسق و

جدال نباشد. پس می توان جامعه ای بدون فسق و جدال تشکیل داد و چه بهتر که همیشه چنین باشیم و از گام های شیطانی که عامل تفرقه است دوری نمائیم.

روایات متعدّد، دخول در سلّم را ورود در تحت رهبری معصوم دانسته اند. (۴) چنان که در روایات آمده است: «ولایه علی بن ابی طالب حصنی» و ناگفته پیداست که دخول در حصن و دژ، دخول در سلّم و سلامتی و آرامش است و چه آرامشی بالاتر از اینکه انسان احساس کند رهبرش الهی، معصوم، آگاه، دلسوز و پیشگام ترین افراد در همه ارزشها و کمالات می باشد.

پیام ها:

۱ ورود در فضای سلّم و سلام و تسلیم امکان ندارد، مگر در سایه ی ایمان.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

١-١. ممتحنه، ٨.

٢-٢. آل عمران، ٦٤.

٣-٣. بقره، ١٩٧.

٤-٤. تفسير نور الثقلين، ج ١، ص ٢٠٥.

۲ سلیقه ها را کنار گذاشته، تنها تسلیم قانون خدا باشیم. «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» ۳ ایجاد صلح، وظیفه ی همه مسلمانان است. «كَافَّةً» ۴ وسوسه های شیطان، انسان را مجبور به گناه نمی کند، بلکه انسان قدرت مقابله با شیطان را دارد و به همین دلیل از اطاعت او نهی شده است. «لَا تَتَّبِعُوا» ۵ شیطان، گام به گام انسان را منحرف می کند. «خُطُواتِ» ۶ راههای منحرف کردن شیطان، بسیار است. «خُطُواتِ» ۷ شیطان، دشمن صلح و وحدت است و همه ی ندهای تفرقه انگیز، بلندگوهای شیطانی هستند. «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۹]

اشاره

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۰۹)

و اگر بعد از آنکه نشانه های روشن برای شما آمد، دچار لغزش (و گمراهی) شدید، بدانید که خداوند عزیز و حکیم است. (طبق حکمت خود عمل می کند و هیچ قدرتی مانع اراده ی او نیست.)

پیام ها:

۱ خداوند، اتمام حجت نموده است. «جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۲ کسانی که آگاهانه مرتکب خلاف می شوند، در انتظار عذاب باشند. «زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ» («عَزِيزٌ حَكِيمٌ» ۳ عدم تسلیم شما، در عزت خداوندی اثری ندارد. «عَزِيزٌ» گر جمله کائنات، کافر گردند بر دامن کبریا پیش، ننشیند گرد ۴ کیفر خداوند بر اساس حکمت است. «حَكِيمٌ»

ص: ۳۲۸

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۲۱۰)

آیا جز این انتظار دارند که خداوند و فرشتگان در سایه های ابر به سوی آنها بیایند تا کار آنان یکسره شود؟ (در حالی که بعد از نزول آیات روشن، نیازی به چیز دیگری نیست.) و به سوی خدا تمام امور برمی گردد.

نکته ها:

دعوت انبیا از طریق استدلال و معجزه است، ولی گاهی مردم بهانه جو، انتظارات دیگری داشتند. خداوند بر انجام هر کاری قدرت دارد، ولی می فرماید:

اگر بعد از برآمدن انتظار شما بازهم لجاجت کنید، قهر الهی شما را فرا خواهد گرفت و دیگر مهلتی برای عذرخواهی و توبه در کار نیست. نمونه آن را در مائده آسمانی که از حضرت عیسی خواستند و یا ناقه ای که از حضرت صالح درخواست نمودند، می بینیم که هر گاه نوع معجزه به درخواست مردم صورت گیرد، باید اطاعت حتمی باشد و گرنه قهر حتمی است. البته این در مواردی است که اصل انتظار محال نباشد، مانند دیدن خدا و گرنه اگر اصل توقع نابجا باشد، پاسخ ردّ به آنان داده می شود.

نظام آفرینش و تربیتی خداوند، بر محور انتظارات نابجای شما نمی چرخد.

ممکن است شما انتظار داشته باشید خداوند و فرشتگان در لابلای ابرها، بالای سر شما به صورت جسمی پیدا شوند و مستقیماً با خودتان حرف بزنند، ولی چنین چیزی ممکن نیست.

پیام ها:

۱ با وجود دلایل روشن بر رسالت پیامبر، توقع نابجا ممنوع است. «هَلْ يَنْظُرُونَ» ۲ انتظار رؤیت خدا و فرشتگان، بهانه ای برای فرار از پذیرش حقّ است.

«يَنْظُرُونَ»

«يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ»

، «وَالْمَلَائِكَةُ» ۳ سرچشمه و بازگشت همه چیز به سوی خداست. چرا در انتظار دیدن خود او هستید، مگر آثار او را نمی بینید. «هَلْ يَنْظُرُونَ» («وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»)

اشاره

سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيْنَهُ وَ مَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۱۱)

از بنی اسرائیل پرس: چه بسیار از دلایل روشن به آنها دادیم؟ و هر کس نعمت (هدایت) خدا را پس از آنکه به سراغ او آمد، (کفران و) تبدیل کند (بداند که) همانا خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

به گفته روایات، نزدیک ترین تاریخ به مسلمانان در پیش آمدن حوادث گوناگون، تاریخ بنی اسرائیل است. خداوند به آنان، رهبری همچون موسی و معجزات و الطاف خویش را مرحمت فرمود و آنان را از اسارت فرعون نجات داد. برای اداره زندگی آنان، قوانین آسمانی فرستاد و به لحاظ مادی نیز زندگی خوبی برای آنان تأمین کرد. اما کفران و تبدیل نعمت ها از سوی آنان به حدی رسید که به جای هارون، پیروی سامری کردند و به جای خداپرستی به گوساله پرستی روی آوردند تا آنکه خداوند که درباره ی آنان «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۱) فرموده بود، در اثر چنین رفتارهایی فرمود: «بَأْوُ بِغَضَبٍ» (۲) از سنت های ثابت الهی آن است که هر قوم و ملتی، اعم از مسلمانان و غیر مسلمان، اگر نعمت های الهی را تبدیل و تغییر دهند، دچار قهر الهی خواهند شد.

چنان که امروزه دنیای پیشرفته به جای بهره گیری مفید از تکنولوژی و صنعت، دنیا را به آتش و فساد کشانده است.

پیام ها:

۱ بررسی تاریخ و عبرت های آن لازم است. «سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۲ نعمت ها، مسئولیت آورند و کوتاهی در آن کیفر آور. «مَنْ يُبَدِّلُ» («شَدِيدُ الْعِقَابِ»)

ص: ۳۳۰

۱-۱. بقره، ۴۷.

۲-۲. بقره، ۶۱.

اشاره

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
(۲۱۲)

زندگی دنیا، در چشم کافران جلوه یافته است و (به همین دلیل) افراد با ایمان را مسخره می کنند. در حالی که مؤمنان و پرهیزکاران در قیامت از آنها برترند. و خداوند هر کس را بخواهد، روزی بی شمار مرحمت می کند.

نکته ها:

این آیه، هم هشدار به کفار است که به زرق و برق دنیا، سرگرم و مست نشوید و مؤمنان را مسخره نکنید. زیرا قیامتی هست که صحنه ها عوض می شوند. و هم موجب تسلای خاطر مؤمنان می باشد که با تمسخر کافران، سست نشوند و به آینده امیدوار باشند.

پیام ها:

۱ کفر، دنیا را در نظر انسان جلوه می دهد. «زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا» آری، دنیا برای کسانی جلوه می کند که به الطاف و نعمت های بی حساب قیامت، اعتقادی ندارند، ولی در نظر مؤمن، دنیا کجا و بهشت کجا.

۲ دنیاگرایی عامل تحقیر و استهزای دیگران می شود. «زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا» («يَسْخَرُونَ» ۳ مسخره کردن تهیدستان، شیوه دائمی اهل دنیا است. «يَسْخَرُونَ» (۱) برتری در قیامت، مخصوص مؤمنانی است که زخم زبان کفار، رشته تقوای آنها را پاره نکرده باشد. «وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ» ۵ رزق بی حساب، نشانه ی لطف اوست، نه آنکه خداوند حساب آن را ندارد و یا حکیمانه تقسیم نمی کند. «يَرْزُقُ» («بِغَيْرِ حِسَابٍ»

ص: ۳۳۱

اشاره

كَانَ الْإِنْسَانُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ وَ مَا اِخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۱۳)

مردم (در آغاز) امتی یگانه و یک دست بودند (و در میان آنها تضاد و درگیری نبود. سپس در میان آنها اختلافات بوجود آمد)، پس خداوند پیامبران را بشارت آور و بیم دهنده برانگیخت و با آنان کتاب آسمانی را به حق نازل نمود تا میان مردم در آنچه اختلاف داشتند حکم کند. و در آن (کتاب) اختلاف نکردند مگر کسانی که به آنان داده شده بود، (آن هم) پس از آنکه دلایل روشن برایشان آمد، (و بخاطر) حسادتی که میانشان بود. پس خداوند آنهایی را که ایمان آورده بودند، به حقیقت آنچه مورد اختلاف بود، به خواست خود هدایت نمود. (اما افراد بی ایمان، هم چنان در گمراهی و اختلاف باقی ماندند.) و خداوند هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

آنچه از این آیه استفاده می شود این است که مردم در ابتدا زندگی ساده و بسیطی داشتند، ولی کم کم در اثر کثرت افراد و ازدیاد سلیقه ها، اختلافات و درگیری ها پیش آمد. در برخی از روایات، این زمان به دوران قبل از حضرت نوح علیه السلام تطبیق شده که در آن زمان، مردم زندگی ساده و محدودی داشته و در بی خبری به سر می بردند. (۱) سپس افراد بر سر بهره گیری از منابع طبیعی و اینکه هر کسی می خواست دیگری را به استخدام خود در آورده و از منافع او بهره ببرد، اختلاف

ص: ۳۳۲

کرده و جوامع و طبقات پیش آمد. لازمه ی زندگی اجتماعی، وجود قانون محکم و عادلانه ای است که بتواند اختلافات را حل نماید، خداوند پیامبران را برای حل اختلافات و رفع درگیری ها، مبعوث نمود و کتاب های آسمانی را نازل نمود، ولی گروهی آگاهانه و از سر لجاجت، در برابر انذار و تبشیر پیامبران مقاومت کرده و خود بوجود آورنده ی اختلافات دیگری نیز شدند. اما خداوند با لطف خویش افرادی که مستعد و پذیرای هدایت بودند، هدایت نمود و آنهایی که در اثر حسادت و یا ظلم مقابله می کردند، به حال خود رها کرد تا کیفر خود را ببینند.

انتقاد قرآن، از اختلاف لجوجانه ای است که انسان حاضر به پذیرش داوری انبیا و قانون خداوند نباشد و گر نه اختلافی که عاقبت تسلیم عدالت شود، اشکالی ندارد. همچون اختلاف دو کفه ی ترازو که در حرکت های متضاد خود، دنبال رسیدن به عدالت هستند. «فَهَدَى اللّهُ» («لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ»)

پیام ها:

۱ قانون و تمدن های بشری، قادر بر حل اختلافات نیستند. زیرا هر گروه و فردی دنبال خواست های خود است. حل اختلافات باید از طریق قانون الهی و داوری انبیا صورت گیرد. قانونی که مصون از تحریف و خطاست و داوری که از هوا و هوس و اغراض نفسانی معصوم است. «فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِيِّينَ» («مَعَهُمُ الْكِتَابُ» ۲ بهترین راه حل اختلاف، تقویت ایمان به معاد است. انبیا برای پیشگیری از اختلافات، از بشارت و برای درمان آنها، از انذار استفاده می کنند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» («لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ» ۳ خطوط کلی اهداف انبیا یکی است. «النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۴ داوری انبیا، در چارچوب قوانین آسمانی است. «أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ» ۵ یکی از وظایف انبیا، ایجاد وحدت و تفرقه زدایی است. «لِيُحْكُمَ» («فِيْمَا اخْتَلَفُوا» ۶ قضاوت همه انبیا، یک گونه است. فرمود: «لِيُحْكُمَ» و نفرمود: «ليحكموا» ۷ بدترین نوع اختلاف، اختلاف آگاهانه ای است که بخاطر حسادت و ظلم

بوجود می آید. «مَا اخْتَلَفَ فِيهِ» («مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغِيًّا بَيْنَهُمْ» ۸ در بین مؤمنان هم اختلاف پیدا می شود، ولی در پرتو ولایت خداوند، رهبری می شوند. «فَهَدَى اللَّهُ» («لَمَّا اخْتَلَفُوا فِيهِ» ۹ ایمان، زمینه بر خورداری از هدایت خاص الهی است. «فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۱۰ گرچه هدایت همه افراد به خواست خداوند است، ولی خواست خداوند بر اساس حکمت است. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» ۱۱ صراط مستقیم، پایان دهنده اختلافات است. «اخْتَلَفُوا» («يَهْدِي» («صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۴]

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْتِمُ الْبِئْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَ زُلْزُلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (۲۱۴)

آیا گمان کردید داخل بهشت می شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر پیشینیان شما گذشت به شما نرسیده است؟! آنان گرفتار تنگدستی و ناخوشی شده و چنان زیر و زبر شدند که پیامبر و افرادی که ایمان آورده و همراه او بودند، گفتند: یاری خدا چه وقت خواهد بود؟ آگاه باشید که یاری خداوند نزدیک است.

نکته ها:

«الْبِئْسَاءُ» سختی هایی است که از خارج به انسان تحمیل می شود، مثل جنگ و سرقت. و «الضَّرَاءُ» سختی های درونی است، مانند بیماری، زخم و جراحت.

این آیه یادآور تحمل سختی از سوی مؤمنان گذشته و هشدار و تسلایی برای مسلمانان است. حوادث سخت، آزمایش الهی است و مشکلاتی همچون حوادث تلخ مالی و جانی همه برای ساخته شدن انسان هاست. هر بلایی را عطایی با وی است

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم:

بهشت با سختی ها پیچیده شده است. (۱) و در روایت دیگری آمده:

برای مؤمنان گرفتار در دنیا، چنان پاداشی است که دیگران می گویند: ای کاش این سختی ها با سختی بیشتری برای ما بود. (۲) آری، مشکلات، عامل رشد و قرب و راه ورود به بهشت است. ناپرده رنج، گنج میسر نمی شود مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد تأخیر استجاب دعا، مایه ی تردید نشود. خداوند بارها وعده داده است که «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۳)

انبیا و بندگان ما حتماً یاری می شوند. و «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴)

خداوند نوشته است که من و فرستادگانم پیروز هستیم. به هر حال خداوند وعده ی پیروزی داده و ممکن است به دلالتی این وعده ها به تأخیر بیافتد، لکن این تأخیر نباید سبب تردید شود.

پیام ها:

۱ انتظار بهشت رفتن، تنها بخاطر ایمان داشتن و بدون سختی کشیدن، انتظار نادرستی است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ» ۲ در سنت های الهی، هیچ تغییری نیست. همه ملت ها و امتهای و افراد باید از کوران آزمایش بگذرند. «وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا» ۳ توجه به مشکلات دیگران، عامل تسکین است. از تاریخ، عبرت و الگو بگیریم. «مَسْتَهْمِمُ الْبَالِغَاءِ وَالصَّرَائِءِ» ۴ آماده باشیم، آزمایشات الهی به قدری سخت است که بعضی مواقع انبیا را نیز مضطرب می کند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ» ۵ در سختی ها، انبیا از مردم جدا نبودند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» ۶ یکی از شروط استجاب دعا، اضطرار و قطع امید از غیر خداست. «مَتَى

ص: ۳۳۵

۱-۱). «انَّ الْجَنَّةَ حَفَّتْ بِالْمَكَارِهِ وَانَّ النَّارَ حَفَّتْ بِالشَّهْوَاتِ». تفسیر کاشف، ج ۱، ص ۹۳۱.

۲-۲). تفسیر منهج الصادقین، ج ۱، ص ۵۵۲.

۳-۳). صافات، ۱۷۲.

۴-۴). مجادله، ۲۱.

نَصْرُ اللَّهِ»

﴿إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

۷ آرام بخش همه ی مشکلات، یاد نصرت خداوند است. «أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ» ۸ مقاومت، زمینه ی دریافت نصرت الهی است. «مَسَّتْهُمْ» ﴿إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۵]

اشاره

يَسِّرْ لَوْلَا نَفَقَةٌ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَإِنَّ السَّبِيلِ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۱۵)

از تو می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: هر مالی که (می خواهید) انفاق کنید، برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان باشد.

و (بدانید) هر کار خیری که انجام دهید، همانا خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در این آیه دو بار کلمه «خَيْرٍ» بکار رفته است: یکی انفاق خیر؛ «أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ» و دیگری کار خیر؛ «تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ» تا بگوید افراد بی پول نیز می توانند با عمل و کار خود، به خیر برسند.

در حدیث می خوانیم: «لا صدقه و ذو رحم محتاج» (۱)

در صورت نیازمندی بستگان،

نوبت صدقه به دیگران نمی رسد.

در انفاق، رعایت اهم و مهم، اطلاع کامل و موازین عاطفی مورد نظر است.

انفاق پنج گونه است: (۲)

۱ انفاق واجب. مانند زکات، خمس، کفارات، فدیة و نفقه زندگی که بر عهده مرد است.

۲ انفاق مستحب. مانند کمک به مستمندان، یتیمان و هدیه به دوستان.

۳ انفاق حرام. مانند انفاق با مال غصبی یا در راه گناه.

۴ انفاق مکروه. مانند انفاق به دیگران با وجود مستحقّ در خویشاوندان.

ص: ۳۳۶

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۹.

۲-۲. تفسیر مواهب الرّحمن، ج ۳، ص ۲۶۴.

۵ انفاق مباح. مانند انفاق به دیگران برای توسعه زندگی. زیرا انفاق برای رفع فقر، واجب یا مستحب است.

پیام ها:

۱ نوع انفاق و مورد و راه آن را باید از مکتب وحی آموخت. «يَسْئَلُونَكَ» امام سجاد علیه السلام در دعای مکارم الاخلاق از خداوند می خواهد که او را در انفاق کردن هدایت کند. «و أصب بی سبیل الهدایه للبر فیما انفق منه» ۲ سؤال مردم، زمینه ی نزول پاسخ از طرف خداوند است. «يَسْئَلُونَكَ» («قُلْ») ۳ انفاق، شامل کارهای کوچک و بزرگ می شود. «مِنْ خَيْرٍ» ۴ مال و دارایی دنیا، در دست افراد با ایمان، مایه ی خیر است. «مِنْ خَيْرٍ» ۵ انفاق باید از چیزهای خوب و مرغوب باشد. «مِنْ خَيْرٍ» ۶ انفاق، تنها در امور مالی نیست، هر نفع و بهره ای را در برمی گزیند گیرد. «مِنْ خَيْرٍ» ۷ بهترین مورد انفاق، والدین و بستگان هستند. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ» ۸ انفاق به خویشان، مایه ی استحکام پیوندهای خانوادگی، و انفاق به دیگران، سبب جبران کمبودهای مالی و عاطفی نیازمندان و برطرف نمودن اختلاف طبقاتی است. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۹ حکیم کسی است که در پاسخ، به چیزی اشاره کند که سؤال کننده از آن غافل است. در آیه از جنس انفاق سؤال شد، خداوند مورد را معین نمود. «مَا ذَا يُنْفِقُونَ» («فَلِلْوَالِدَيْنِ» ۱۰ اسلام، به طبقه ی محروم توجه خاصی دارد. «وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۱۱ عمل صالح، هرگز ضایع نمی شود. خواه آشکار صورت گیرد یا مخفیانه، کم باشد یا زیاد. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ» ۱۲ ایمان به آگاهی خداوند از عمل ما، بهترین تشویق است. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

اشاره

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۲۱۶)

جهاد بر شما مقرر شد، در حالی که برای شما ناخوشایند است و چه بسا چیزی را ناخوش دارید، در حالی که خیر شما در آن است و چه بسا چیزی را دوست دارید، در حالی که ضرر و شرّ شما در آن است. و خداوند (صلاح شما را) می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

کلمه «کُرْهٌ» به مشقّتی گفته می شود که انسان از درون خود احساس کند، مانند ترس از جنگ. و «کُرْهٌ» به مشقّتی گویند که از خارج به انسان تحمیل شود، مانند حکم اجباری در آیه ی «اِنَّيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَاتِلَا اَئِيْتَا طَائِعِينَ» (۱)

به آسمان ها و زمین

گفتیم: یا با رغبت بیاید یا با اکراه، گفتند: ما با رغبت می آییم.

آیه قبل مربوط به مال دادن بود و این آیه مربوط به جان دادن است.

اکراه از جنگ، یا به خاطر روحیه ی رفاه طلبی است و یا به جهت انسان دوستی و رحم به دیگران و یا بخاطر عدم توازن قوا و برتری دشمن است. قرآن می فرماید:

شما آثار و نتایج جهاد را نمی دانید و فقط به زیان های مادی و ظاهری آن توجه می کنید، در حالی که خداوند از اسرار و آثار امروز و فردای کارها در ابعاد مختلفش آگاه است.

جنگ با همه ی سختی هایی که دارد، آثار مثبت و فوایدی نیز دارد. از جمله:

الف: توان رزمی بالا می رود.

ب: دشمن جسور نمی شود.

ج: روح تعهد و ایثار در افراد جامعه بوجود می آید.

د: قدرت و عزت اسلام و مسلمين در دنيا مطرح مي شود.

ص: ۳۳۸

۱-۱. فصلت، ۱۱.

ه: امدادهای غیبی سرازیر می گردد.

و: روحیه ی استمداد از خدا پیدا می شود.

ز: اجر و پاداش الهی بدست می آید.

ح: روحیه ی ابداع و اختراع و ابتکار بوجود می آید.

جهاد در ادیان دیگر

بر خلاف تبلیغاتی که دنیا برای صلح و علیه خشونت دارد، مسئله جهاد در راه دین، در تمام ادیان آسمانی بوده و یک ضرورت حتمی است.

در تورات می خوانیم:

ساکنان شهر را بدم شمشیر بکش و اموالشان را جمع نمای. (۱)

همگی ایشان را هلاک ساز و ترخم منما. (۲)

چون برای مقاتله بیرون روی و دشمن را زیاد بینی، نترس. (۳)

برادر و دوست و همسایه خود را بکشد تا کفاره گوساله پرستی باشد. (۴)

موسی جمعیتی را به سوی جنگ حرکت داد و مقاتله مهمی صورت گرفت. (۵)

در انجیل متی آمده است:

گمان مبرید که آمده ام تا سلامتی بر زمین بگذارم، نیامده ام تا سلامتی بگذارم، بلکه شمشیر را. (۶)

هر که جان خود را دریابد (و به جنگ نیاید) آن را هلاک سازد و هر که جان خود را به خاطر من هلاک کرد آن را خواهد یافت. (۷)

در انجیل لوقا می خوانیم:

دشمنان را که نخواستند من بر ایشان حکمرانی کنم، در اینجا حاضر ساخته،

١-١. تورات، سفر تثنیه، باب ١٣، جمله ١٥.

٢-٢. تورات، سفر تثنیه، باب ٧، جمله ٣.

٣-٣. تورات، سفر تثنیه، باب ٢٠، جمله ١.

٤-٤. تورات، سفر خروج، جمله ٢٦.

٥-٥. تورات، سفر اعداد، باب ٣١، جمله ٣٤.

٦-٦. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٧.

٧-٧. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٣٩.

پیش من به قتل رسانید. (۱)

هر کس شمشیر ندارد، جامه خود را فروخته آن را بخرد. (۲)

در قرآن نیز در سوره های آل عمران، (۳) مائده (۴) و بقره (۵) از وجود جنگ و جهاد در ادیان گذشته، سخن به میان آمده است.

پیام ها:

۱ ملاک خیر و شر، آسانی و سختی و یا تمایلات شخصی نیست، بلکه مصالح واقعی ملاک است و نباید به پیشداوری خود تکیه کنیم. «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۲ کراهت و محبت نفسانی، نشانه ی خیر و شر واقعی نیست. «تَكْرَهُوا» (وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ) «تُحِبُّوا» (وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ) ۳ جنگ و جهاد در راه دین، مایه ی خیر است. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ» (وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ) ۴ تسلیم فرمان خدایی باشیم که بر اساس علم بی نهایت به ما دستور می دهد، گرچه ما دلیل آن را ندانیم. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۷]

اشاره

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتِطَاعُوا وَ مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۱۷)

ص: ۳۴۰

۱-۱. انجیل لوقا، باب ۱۹، جمله ۲۸.

۲-۲. انجیل لوقا، باب ۲۲، جمله ۳۶.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۷.

۴-۴. مائده، ۲۴.

۵-۵. بقره، ۲۴۶.

(ای پیامبر!) از تو درباره ی جنگ در ماه حرام سؤال می کنند، بگو: جنگ در آن ماهها (ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب، گناهی) بزرگ است، ولی بازداشتن (مردم) از راه خدا و کفر ورزیدن به او و (بازداشتن مردم از) مسجد الحرام و اخراج ساکنانش از آنجا، (گناهش) نزد خداوند بزرگتر است.

(زیرا ایجاد) فتنه، از قتل بالاتر است. (مشرکان) پیوسته با شما می جنگند، تا اگر بتوانند شما را از دینتان برگردانند، و هر کس از شما که از دینش برگردد و در حال کفر بمیرد، اعمال آنان در دنیا و آخرت تباه می شود و آنان اهل دوزخند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

مراد از کلمه «الْفِتْنَةُ» در آیه، شرک، شکنجه، امتحان و بلوی است. □

در تفاسیر شیعه و سنی آمده است: رسول اکرم صلی الله علیه و آله شخصی را به نام عبد الله بن جحش به همراه هشت نفر با نامه ای برای کسب اطلاعات از کفار و مشرکین فرستاد، اما بعد از ملاقات، درگیری پیش آمد و در این بین رئیس گروه مقابل کشته شد و دو نفر از آنان به اسارت درآمده و اموالشان مصادره گردید. □

این حادثه در اول ماه رجب که از ماه های حرام است (۱) واقع شده بود، در حالی که این گروه گمان کرده بودند که آخر جمادی الثانیه است، نه اول رجب. به هر حال این قتال اشتباهاً در اول رجب صورت گرفت و کفار این موضوع را دستاویز قرار داده و شایع کردند که مسلمانان احترام ماه های حرام را نگه نمی دارند.

در برابر این تبلیغات دشمنان، قرآن جواب می دهد که گرچه جنگ در ماه حرام واقع شده، ولی این قتال به اشتباه از سوی مسلمانان صورت گرفته است، در حالی که شما مشرکان به عمد مرتکب گناهی شده اید که مجازات آنها به مراتب

ص: ۳۴۱

۱- ۱) از سنت های ابراهیمی رایج در میان عرب قبل از اسلام، احترام گذاشتن به چهار ماه رجب، ذی القعدة، ذی الحجه و محرم بود که در این ماهها، به هیچ جنگ و قتالی نمی پرداختند. اسلام نیز این سنت را امضا کرد و قتال و درگیری در این ماهها را تحریم نمود.

از قتال در ماه حرام بیشتر است. بنا بر این شما با داشتن سابقه ی آن همه جنایت و رسوایی و ارتکاب گناهان بزرگ، نباید این عمل اشتباه را دستاویز قرار دهید.

حبط عمل مرتد در دنیا، به این است که از فوائد اسلام محروم می شود. زیرا کیفر او، جدایی از همسر مسلمان، محرومیت از ارث، قطع رابطه با مسلمانان، خروج از حمایت اسلام و در نهایت قتل است.

و حبط عمل او در آخرت، محو تمام کارهای خیر اوست. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

پیام ها:

۱ به شبهات، پاسخ مناسب بدهید. «يَسْئَلُونَكَ» («قُلْ») ۲ مسجد الحرام و اهل آن، احترام ویژه دارند. «الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِيَّاهُ»
أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ» ۳ تعیین اهمیت گناهان، بدست خداوند است. «إِيَّاهُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ»، «الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ» ۴ سلب امتیاز، مهم تر از قتل است. «وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» ۵ لازم است آرزوها، هدف ها و تلاش های دشمن خود را بشناسیم. «وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» ۶ هجوم دشمن، توجیه کننده ی کفر و ارتداد شما نیست. «وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ» («وَ مَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ» ۷ دشمنان، همواره در کمین هستند و ارتداد و کفر و پشت کردن به دینتان را می خواهند و به غیر آن راضی نمی شوند. آنها دنبال پیروزی موقت نیستند، بلکه می خواهند فرهنگ و مکتب شما را از بین ببرند. «حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» ۸ حسن عاقبت، ملاک ارزش است. چه بسا مسلمانانی که کافر مرده اند. «فَيَمُتْ وَ هُوَ كَافِرٌ» ۹ ارتداد، دارای آثار دنیوی و اخروی است. «مَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ» («حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۱۰ ارتداد، مایه ی حبط کارهای نیک است. «مَنْ يَرْتَدِدْ») («حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

۱۱ ارزش ایمان و عقیده تا جایی است که اگر ایمان رفت، اعمال صالح نیز حبط می شود. «مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ» («حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۸]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۱۸)

همانا کسانی که ایمان آورده اند و کسانی که مهاجرت نموده و در راه خدا جهاد کرده اند، آنها به رحمت پروردگار امیدوار هستند و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه که در ادامه آیه پیش است، می خوانیم: مؤمنانی که هجرت و جهاد کردند، ولی هلال ماه رجب را با ماه جمادی الاخری اشتباه گرفتند و دست به قتال زدند، ناراحت نباشند. زیرا اشتباهشان مورد عفو است و آنان قصد انجام گناه نداشته اند.

امید بدون عمل، آرزویی بیش نیست. چنان که در آخرین آیه سوره ی کهف می خوانیم: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

هر کس امید به لقای پروردگار و رسیدن به مقام قرب را دارد، پس باید عمل خالصانه انجام دهد. آری، «رجاء»، آن امیدی است که انسان مقدمات رسیدن به آن را فراهم کند.

برای امیدوار بودن به الطاف الهی، اسلام زمینه هایی را فراهم کرده است:

۱ یأس و ناامیدی از گناهان کبیره است. (۱)

۲ خداوند می فرماید:

من نزد گمان بنده ی مؤمن هستم، اگر گمان خوب به من ببرد به او خوبی می رسانم. (۲)

۳ انبیا و فرشتگان، به مؤمنین دعا و برای آنان استغفار می کنند. (۳)

ص: ۳۴۳

۱-۱. زمر، ۵۳.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۷۲.

۴ پاداش الهی چندین برابر است. (۱)

۵ راه توبه باز است. (۲)

۶ گرفتاری های مؤمن، کفاره ی گناهان او محسوب می شود. (۳)

۷ خداوند توبه را قبول کرده و سیئات را به حسنات مبدل می سازد. (۴)

پیام ها:

۱ رتبه ی ایمان، مقدم بر عمل است. «آمَنُوا» («هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا» ۲ امید به لطف پروردگار، مشروط به ایمان، هجرت و جهاد است. «آمَنُوا» («هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا»)) «أُولَئِكَ يَرْجُونَ» ۳ اصول افکار و اعمال اگر صحیح باشد، اشتباهات جزئی قابل عفو است.

«آمَنُوا»

«هَاجِرُوا»

«يَرْجُونَ»

۴ به لطف خداوند امیدوار باشیم، نه به کارهای نیک خود. زیرا خطر سوء عاقبت و حبط عمل و عدم قبول اطاعت، تا پایان عمر در کمین است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ» ۵ چون بنده امیدوار به رحمت خداوند است، خداوند نیز اعلام می کند: آمرزنده و مهربان است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۶ ارزش هجرت و جهاد آن است که در راه خدا و برای او باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۷ مؤمنان و مهاجران مخلص نیز به رحمت و مغفرت او نیاز دارند. «آمَنُوا»، «هَاجِرُوا» («يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ» ۸ از خطای مهاجران و مجاهدان در راه خدا، باید گذشت. «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

ص: ۳۴۴

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. نساء، ۱۸.

۳-۳. بحار، ج ۸۱، ص ۱۷۶.

۴-۴. فرقان، ۷۰.

اشاره

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (۲۱۹)

از تو درباره شراب و قمار می پرسند، بگو: در آن دو گناهی بزرگ است و منافی (مادی) نیز برای مردم دارند. (ولی) گناه آن دو از سود آنها بزرگ تر است. (همچنین) از تو می پرسند که چه انفاق کنند؟ بگو: افزون (بر نیاز خود را)، خداوند اینچنین آیات را برای شما روشن می سازد تا شاید اندیشه کنید.

نکته ها:

کلمه «إِثْمٌ» به گفته ی راغب در مفردات، به کاری گویند که انسان را در انجام کارهای خیر کند و سست کند.

سؤال اول مردم درباره ی حکم خمر و میسر است. کلمه «خمر» به معنای پوشش است و لذا به پارچه ای که زنان سر خود را با آن پوشانده و مراعات حجاب می کنند، «خمار» می گویند. از آنجا که شراب، قدرت تشخیص را از عقل گرفته و در واقع آن را می پوشاند، به آن «خمر» می گویند.

همچنین کلمه ی «میسر» از «یسر» به معنای آسان است. گویا در قمار، طرفین می خواهند مال همدیگر را به آسانی برابند.

این آیه در پاسخ پرسش آنها می فرماید: شرابخواری و قماربازی، گناهان بزرگی هستند، گرچه ممکن است منافی داشته باشند. چنان که عده ای از راه کشت انگور یا شراب فروشی و گروه هایی با دایر کردن قمارخانه، ثروتی بدست می آورند. در کتاب های علمی و تربیتی، آثار و عوارض منفی شراب و قمار به تفصیل بازگو شده است.

در اینجا فهرستی از آنچه در تفسیر نمونه در باب زیان های شراب و قمار آمده است، می آوریم:

۱ کوتاه شدن عمر.

۲ عوارض منفی در کودکان. مخصوصاً اگر آمیزشی در حال مستی صورت گیرد.

۳ گسترش فساد اخلاقی و بالا- رفتن آمار جنایات از قبیل: سرقت، ضرب و جرح، جرائم جنسی و افزایش خطرات و حوادث رانندگی. از یکی از دانشمندان نقل شده است که اگر دولت ها نیمی از شراب فروشی ها را ببندند، ما نیمی از بیمارستان ها و تیمارستان ها را می بندیم.

قمار نیز از جمله عوامل هیجان، بیماری های عصبی، سکنه های مغزی و قلبی، بالا- رفتن ضربان قلب، بی اشتها، و رنگ پریدگی و... است. هم چنان که بررسی کنندگان، سی درصد آمار جنایات را مرتبط با قمار دانسته اند. در ضمن قمار، در شکوفایی اقتصادی نقش تخریبی داشته و نشاط کار مفید را از بین می برد. در بعضی از کشورهای غیر اسلامی نیز در سال های قمار را ممنوع و غیر قانونی اعلام کرده اند. مثلاً انگلستان در سال ۱۸۵۳، شوروی در سال ۱۸۵۴ و آلمان در سال ۱۸۷۳ قمار را ممنوع اعلام کردند.

سؤال دوم مردم درباره ی انفاق است که می پرسند چه چیزی را انفاق کنند؟ آیه در جواب می فرماید: «عفو» را! عفو در لغت علاوه بر گذشت و آمرزش به معنای حدّ وسط، مقدار اضافی، و بهترین قسمت مال آمده است و هر یک از این معانی نیز با آیه سازگار است و ممکن است مراد از عفو، همه ی این معانی باشد. یعنی اگر خواستید انفاق کنید، هم مراعات اعتدال را نموده و همه ی اموالتان را یک جا انفاق نکنید تا خود نیازمند نشوید و هم در موقع انفاق، از بهترین اموال خود بدهید. چنان که قرآن در جای دیگر می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۱)

به نیکی نمی رسید مگر از آنچه دوست دارید انفاق کنید.

ص: ۳۴۶

در تفاسیر آمده است که تحریم شراب به صورت تدریجی بوده است. زیرا اعراب، گرفتار شراب بودند و لذا آیات، به تدریج آنها را آماده پذیرش تحریم نمود. ابتدا این آیه نازل شد: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» (۱)

از انگور، هم

نوشابه ی مست کننده و هم رزق نیکو بدست می آید. یعنی شراب، رزق حسن نیست.

بعد این آیه نازل شد: «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

ضرر شراب و قمار برای مردم، بیشتر از منفعت آنهاست. و سپس این آیه نازل شد: «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» (۲) به هنگام نماز نباید مست باشید. و در خاتمه حرمت دائمی و علنی بیان شد؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ» (رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) (۳)

شراب و قمار رجس و از اعمال شیطان هستند.

پیام ها:

۱ شراب و قمار، هر دو عامل فساد جسم و روح و مایه ی غفلت هستند. لذا در قرآن در کنار هم مطرح شده اند. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ» ۲ از اندیشه و امیّت، پاسداری کنید. با تحریم شراب، از عقل و فکر، و با تحریم قمار، از آرامش و سلامتی روحی و اقتصادی پاسداری شده است. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ» (و «وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۳ در برخوردها، انصاف داشته باشید. بدی های دیگران را در کنار خوبی های آنها ببینید. آیه از منافع شراب و قمار چشم نمی پوشد و موضوع را به نحوی مطرح می کند که قدرت تعقل و تفکر در انسان زنده شود. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۴ در محرمات گاهی ممکن است منافی باشد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ» ۵ در جعل قوانین باید به مسئله اهمّ و مهمّ توجه کرد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۶ احکام الهی بر اساس مصالح و مفاسد است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۷ آشنایی با فلسفه احکام، گامی به سوی پذیرش آن است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

ص: ۳۴۷

۱- (۱). نحل، ۶۷.

۲- (۲). نساء، ۴۳.

۳- (۳). مائده، ۹۰.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۰]

اشاره

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبْتَكُمْ إِنْ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۲۰)

(تا اندیشه کنید) در دنیا و آخرت. و از تو درباره یتیمان می پرسند، بگو:

اصلاح امور آنان بهتر است و اگر زندگی خود را با زندگی آنان بیامیزید (مانعی ندارد)، آنها برادران (دینی) شما هستند. خداوند، مفسد را از مصلح باز می شناسد و اگر خدا می خواست شما را به زحمت می انداخت، (و دستور می داد در عین سرپرستی یتیمان، زندگی و اموال آنها را بکلی از اموال خود جدا سازید، ولی خداوند چنین نمی کند). همانا او عزیز و حکیم است.

نکته ها:

جمله «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»، یا مربوط به مسئله انفاق است که در آیه قبل آمده است، یعنی انفاق شما برای آسایش دنیا و آخرت باشد، نه همه مال را خرج کنید که باعث زحمت شما در دنیا شود، و نه بخل ورزید که مایه محرومیت شما از ثواب آخرت باشد، (۱) و یا اینکه مربوط به تفکر باشد که در پایان آیه قبل اشاره شد. یعنی انسان باید در مسائل دنیا و آخرت فکر کند و برای آخرت خود از همین دنیا چیزی را کسب کند و در مبدأ و معاد و اسرار هستی و آفریده ها و قوانین حاکم فکر کند و تا آنجا که می تواند، مسائل را با تعقل و اندیشه قبول کند هر چند شرط پذیرش مکتب، آگاهی بر همه اسرار نیست. (۲)

در تفاسیر آمده است: وقتی آیه دهم سوره نساء نازل شد، که خوردن مال یتیم، خوردن آتش است، افرادی که در منزل یتیمی داشتند به اضطراب افتادند. برخی

ص: ۳۴۸

۱-۱. ترجمه مرحوم الهی قمشه ای.

۲-۲. تفسیر المیزان، ذیل آیه.

یتیمان را از خانه بیرون کردند و بعضی ظرف و غذای یتیم را جدا نمودند به طوری که برای یتیم و صاحب خانه مشکلاتی بوجود آمد. آنان به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیده و از رفتار با یتیمان سؤال نمودند، پیامبر جواب داد:

اصلاح امور یتیمان، از رها کردن آنها بهتر است، نباید به خاطر آمیخته شدن اموال آنان با اموال خودتان، ایتم را رها کرده و از مسئولیت اداره آنها شانه خالی کنید، آنان برادران دینی شما هستند و مخلوط شدن اموال آنان با زندگی شما، در صورتی که هدف، حیف و میل اموال آنها نباشد مانعی ندارد و بدانید خداوند مفسد را از مصلح باز می شناسد.

پیام ها:

۱ دنیا و آخرت را سطحی ننگرید و در آن فکر کنید. «تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۲ رها کردن کار یتیمان، مصلحت نیست، بلکه به نیت خیر و با چشم برادری معاشرت نمودن با آنان مصلحت است. «قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ» ۳ هر گونه اصلاح در وضعیت یتیمان، ارزش است. کلمه «إِصْلَاحٌ» به صورت مطلق آمده تا شامل همه ی اصلاحات اعم از اصلاح مالی، علمی، عملی، تربیتی و دینی بشود. «إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ» ۴ یتیمان، نه برده و نه فرزند ما هستند، بلکه برادر کوچک ما و جزء خود ما هستند. «فَاِخْوَانُكُمْ» ۵ نه افراط و نه تفریط، نه به نام اصلاح، اموال ایتم را بخورید و نه از ترس فساد، آنان را رها کنید که خداوند مصلح و مفسد را می شناسد. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ» ۶ اگر بدانیم خداوند افکار و نیت ما را می داند، فساد و خلاف نمی کنیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ» ۷ تکلیف فوق طاقت در اسلام نیست. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتْكُم» ۸ آسان گیری دستورات، کاری حکیمانه است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتْكُم إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

اشاره

وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ وَلَامَهُ مُؤْمِنَهُ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكِهِ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۲۱)

و با زنان مشرک، ازدواج نکنید تا ایمان آورند و قطعاً کنیز با ایمان از زن (آزاد) مشرک بهتر است، اگرچه (زیبایی یا ثروت یا موقعیت او) شما را به شگفتی درآورد. و به مردان مشرک، زن ندهید تا ایمان آورند و قطعاً برده با ایمان از مرد (آزاد) مشرک بهتر است، هر چند (زیبایی و موقعیت و ثروت او) شما را به شگفتی وادارد. آن مشرکان (شما را) به سوی آتش دعوت می کنند، در حالی که خداوند با فرمان و دستورات خود، شما را به بهشت و آمرزش فرا می خواند و آیات خویش را برای مردم روشن می کند تا شاید متذکر شوند.

نکته ها:

ازدواج با همسران غیر مؤمن، می تواند تأثیر منفی بر تربیت فرزندان و نسل آینده انسان بگذارد، چنان که ممکن است آنها عامل جاسوسی برای بیگانه باشند. گرچه آیه درباره ی ازدواج با غیر مسلمانان است، ولی هر نوع معاشرتی که ایمان انسان را در معرض خطر قرار دهد ممنوع است.

پیام ها:

۱ مسلمانان، حق پیوند خانوادگی با کفار را ندارند. «وَلَا تُنكِحُوا» ۲ دفع خطر، مهم تر از کسب منفعت است. در ازدواج با مشرک دو احتمال در پیش است: یکی آنکه مشرک ایمان آورد. دیگر آنکه مؤمن مشرک شود. از آنجایی که خطر مشرک شدن مؤمن مهم تر است، لذا اسلام ازدواج قبل از

ایمان را نهی نموده است. «لَا تَتَّكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ» ۳ در انتخاب همسر، ایمان اصالت دارد و ازدواج با کفار ممنوع است. «وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ» ۴ در ازدواج، فریب جمال، ثروت و موقعیت دیگران را نخورید. «وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ» (وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ) ۵ مقام و مال و جمال، جای ایمان را پر نمی کند. «وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ» ۶ به ضعیفان و محرومان با ایمان بها داده و با آنان ازدواج کنید. «لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ» (لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ) ۷ ازدواج می تواند وسیله ای برای دعوت به مکتب باشد. «حَتَّى يُؤْمِنُوا» ۸ غرائز باید در مسیر مکتب کنترل شود. «حَتَّى يُؤْمِنَ» (حَتَّى يُؤْمِنُوا) ۹ ایمان مایه ی ارزش است، گرچه در بنده و کنیز باشد و شرک رمز سقوط است، گرچه در حر و آزاد باشد. «لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ» ۱۰ پدر، حق ولایت بر ازدواج دخترش دارد. در مسئله داماد گرفتن، به پدر خطاب می کند که دختر خود را به مشرکان ندهید. «لَا تَتَّكِحُوا» ۱۱ اول ایمان، بعد ازدواج. فکر نکنید شاید بعد از ازدواج ایمان بیاورند. «حَتَّى يُؤْمِنَ» (حَتَّى يُؤْمِنُوا) ۱۲ از نفوذ عوامل مشرک در تار و پود زندگی مسلمانان، جلوگیری کنید و توجه به خطرات مختلف این نوع ازدواج ها داشته باشید. «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» ۱۳ همسر بد، زمینه ساز جهنم است. «يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» ۱۴ عمل به دستورات الهی، راه رسیدن به بهشت است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ» ۱۵ مغفرت، با توفیق و اذن الهی است. بر خلاف مسیحیت که آموزش را بدست بزرگان خود می دانند. «وَالْمَغْفِرَةَ بِإِذْنِهِ» ۱۶ انسان، واقعیات را به طور فطری در می یابد. بیان احکام فقط برای یادآوری است. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

اشاره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هِيَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (۲۲۲)

و از تو درباره حیض (ایام عادت ماهانه زنان) سؤال می کنند، بگو: آن مایه ی رنج و آزار است، پس در حالت قاعدگی از (آمیزش با) زنان کناره گیری کنید، و با آنها نزدیکی ننمایید تا پاک شوند. پس هنگامی که پاک شدند (یا با غسل کردن ظاهر شدند)، آن گونه که خداوند به شما فرمان داده با آنها آمیزش کنید.

همانا خداوند توبه کنندگان را دوست دارد و پاکان را نیز دوست دارد.

نکته ها:

درباره برخورد با زنان در ایام حیض، یهود بسیار سخت گیر و نصاری بی تفاوتند.

در تورات می خوانیم:

هر کس زن را در حال حیض لمس کند، تا شام نجس است.

رختخواب آن زن نجس و هر کجا بنشیند نجس است. هر کس بستر او را لمس کند باید لباس خود را بشوید. و هر کس چیزی را که او بر آن نشسته لمس کند باید خود را بشوید و تا شام نجس است. و اگر مرد با او هم بستر شود تا هفت روز نجس است. و اگر روزهای بیشتر از قاعده خون ببیند، نجس است. (۱)

در مقابل این حکم سخت تورات، نصاری حتی آمیزش جنسی را در ایام حیض جایز می دانند.

اما اسلام، راه میانه و اعتدال را برگزیده و در ایام حیض، تنها آمیزش جنسی را ممنوع دانسته است، و هر گونه معاشرت و نشست و برخاست با زنان هیچگونه مانعی ندارد.

اسلام، دین جامعی است و برای هر یک از سؤال های مورد طرح در زندگی بشری پاسخی دارد. در آیات قبل بارها با جمله ی «يَسْأَلُونَكَ» سؤالات مردم از

ص: ۳۵۲

رسول اکرم صلی الله علیه و آله را نقل و پاسخ های آن را بیان نمود. گاهی سؤال از جنگ است و گاهی از قمار و شراب، و گاهی از انفاق. و در این آیه نیز سؤال از مسائل زنان. این نشانه ی جامعیت یک مکتب است که حتی در مورد آمیزش جنسی، احکام دارد و می فرماید: «مِنْ حَيْثُ أَمَرَكَ اللَّهُ» یعنی خداوند در تمام مسائل جزئی و کلی، مادی و معنوی فرمان دارد.

زن در ایام حیض به لحاظ جسمی، آمادگی آمیزش جنسی ندارد و کسالت و اختلال مزاج که برای زن پیش می آید، او را نسبت به آمیزش بی نشاط می سازد.

همچنین در این ایام که رحم زن در حال تخلیه خون است، آمادگی پذیرش نطفه را ندارد و طبق اظهار نظر دانشمندان، ممکن است انتقال آلودگی های خون از مجرای مرد، او را برای همیشه عقیم سازد.

در روایات نیز آمده است:

اگر فرزندی در این ایام نطفه اش منعقد شود، به لحاظ جسمی و روحی مشکلاتی خواهد داشت. (۱)

پیام ها:

۱ انبیا، مرجع و پاسخ گوی سؤالات مردم هستند. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ» ۲ در سؤال کردن، حیا بی معنا است. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ» ۳ بیان دلیل و فلسفه احکام، در پذیرش آن مؤثر است. در این آیه ابتدا دلیل حرمت مقاربت را بیان فرموده و سپس دستور به عدم نزدیکی می دهد. «هُوَ أَذَى فَاَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ» ۴ احکام الهی بر اساس حفظ مصالح و دفع مفسد می باشد. «هُوَ أَذَى فَاَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ» ۵ قاعدگی، دوره ای سخت برای زن است. «هُوَ أَذَى» ۶ کسب لذت از همسر هم حد و مرزی دارد. «فَاَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ» ۷ همسر باید مراعات همسر را بکند. اکنون که او در ناراحتی است، شما

ص: ۳۵۳

کام گیری نکنید. «فَاعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي المَحِيصِ» ۸ آمیزش جنسی باید همراه با رعایت بهداشت باشد. «حَتَّى يَطْهَرْنَ» ۹ در آمیزش با همسر، باید احکام الهی مراعات شود. «فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّهُ» ۱۰ اگر مقاربتی انجام گرفت و توبه کردید، خداوند شما را می بخشد. «إِنَّ اللّهُ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» ۱۱ توبه و برگشت از لغزش، راه محبوبیت نزد خداوند است. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» ۱۲ علاقه و محبت خود را نسبت به نادمان و توبه کنندگان اظهار کنیم. «إِنَّ اللّهُ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۳]

اشاره

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّهُ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۲۲۳)

زنان شما کشتزار شمايند، هر جا و هر گاه که بخواهيد، به کشتزار خود در آييد (وبا آنان آمیزش نماييد) و (در انجام کار نيک) برای خود، پيش بگيريد و از خدا پروا کنيد و بدانيد که او را ملاقات خواهيد کرد، و به مؤمنان بشارت ده.

نکته ها:

در اين آيه، زنان به مزرعه و کشتزاری تشبيه شده اند که بذر مرد را در درون خود پرورش داده و پس از ۹ ماه، گل فرزند را به بوستان بشری تقديم می کنند. هم چنان که انسان، بدون کشت و مزرعه از بين می رود، جامعه بشری نیز بدون وجود زن نابود می گردد.

زنان وسيله ی هوسبازی نيستند، بلکه رمز بقای نسل بشر هستند. پس لازم است در آمیزش جنسی، هدف انسان توليد يك نسل پاک که ذخيره قيامت است باشد و در چنين لحظات و حالاتی نیز هدف مقدسی دنبال شود. جمله ی «وَ اتَّقُوا اللّهُ» هشدار می دهد که از راههای غير مجاز، بهره جنسی نبريد و به نحوی حرکت کنيد

ص: ۳۵۴

که در قیامت سرافراز باشید و اولاد و نسلی را تحویل دهید که مجسمه‌ی عمل صالح و خیرات آن روز باشند.

پیام‌ها:

۱ همسر مناسب همچون مزرعه‌ی مناسب است و سلامت بذر، شرط تولید بهتر است. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ» ۲ بذر و زمین، هر دو در تولید نقش مهمی دارند. زن و مرد نیز در بقای نسل آینده نقش اساسی دارند. «حَرْثٌ لَّكُمْ» ۳ در کنار ممنوعیت‌های موسمی، بهره‌گیری‌های دراز مدت است. در آیه قبل فرمود: «فَاعْتَرِلُوا» در این آیه می‌فرماید: «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ» ۴ در آمیزش، مرد باید به سراغ زن برود. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ» ۵ غرائز نیز باید جهت‌خدایی بگیرند. اگر هدف از آمیزش، فرزندان پاک و ذخیره قیامت باشد، آن نیز رنگ الهی می‌گیرد. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» در صحیح بخاری آمده است: اولیای خدا در آمیزش قصد می‌کنند که صاحب فرزندان جهادگر شوند.

۶ اگر نسل پاک تحویل دهید، خودتان بهره‌مند خواهید شد. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» ۷ زن، نه کلاست و نه منشأ تاریکی، بلکه او بنیان‌گذار آبادی‌ها و سرمایه‌گذار تاریخ و فرستنده‌های احوالی است. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ»، «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» ۸ زاد و ولد، هدف اصلی ازدواج است. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» ۹ در مسائل جنسی، تقوا را مراعات کنید. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ» («وَأَتَّقُوا اللَّهَ» ۱۰ خواسته‌های نفسانی باید با تقوا کنترل شود. «أَنْیَ شِئْتُمْ» («وَأَتَّقُوا اللَّهَ» ۱۱ ایمان به آخرت، بهترین وسیله‌ی رسیدن به تقوا می‌باشد. «أَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ»

اشاره

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۲۴)

برای نیکی کردن و پروا داشتن و اصلاح بین مردم، خدا را دستاویز سوگندهای خود قرار ندهید. همانا خداوند شنوا و دانا است.

نکته ها:

در تفاسیر متعدّد از جمله مجمع البیان و روح البیان در شأن نزول این آیه آمده است که میان داماد و دختر یکی از یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بنام عبد الله بن رواحه اختلافی پیش آمد، او سوگند یاد کرد که برای اصلاح کار آنها هیچ دخالتی نکند.

آیه نازل شد و اینگونه سوگندها را ممنوع ساخت.

کلمه «ایمان» جمع «یمین» به معنای سوگند و کلمه ی «عُرْضَةً» به معنای «در معرض قرار دادن» است.

سوگند را وسیله ای برای توجیه و فرار از مسئولیت خود قرار ندهید و به هر مناسبتی از خداوند و نام مقدّس او خرج نکنید، این کار خود نوعی جرأت و بی ادبی است. امام صادق علیه السلام فرمود: «لا تحلفوا بالله صادقین و لا کاذبین» (۱)

نه راست

و نه دروغ، به خدا سوگند یاد نکنید.

پیام ها:

۱ احترام نام خداوند و مقدّسات باید حفظ شود. «وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ» ۲ سوگند، نباید مانع انجام کار نیک و اصلاح میان مردم قرار گیرد. «لَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ» ۳ ارزشهای والا- و کارهای خیر، نباید با بهانه های بی جا ترک شوند. «أَنْ تَبَرُّوا» ۴ به هوش باشید که خداوند گفتارها را می شنود و ناگفته ها را نیز می داند. برای

ص: ۳۵۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۵]

اشاره

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۲۲۵)

خداوند، شما را به خاطر سوگندهای لغو (که بدون قصد یاد کرده اید)، مؤاخذه نمی کند، اما به آنچه دلهای شما (از روی اراده و آگاهی و اختیار) کسب کرده، مؤاخذه می کند و خداوند آمرزنده و حلیم (بردبار) است.

نکته ها:

سوگندهایی که از روی بی توجهی و یا در حال عصبانیت و بدون فکر و اراده و یا پر حرفی و عجله و سبق لسان از انسان سر می زند، ارزش حقوقی ندارد. مسئولیت، تنها در برابر سوگندهایی است که با توجه و در حال عادی، به نام مقدس خداوند برای انجام کار مفید یاد شود. این قبیل سوگندها شرعاً واجب الاجرا می باشد و شکستن آن حرام می باشد و کفاره آن عبارت است از: اطعام ده فقیر، یا اعطای لباس به آنها، و یا آزاد کردن یک برده و در صورت عدم امکان هیچ یک از اینها، سه روز روزه گرفتن. (۱)

پیام ها:

۱ مسئولیت انسان، وابسته به اراده و انتخاب اوست. خداوند لغزش هایی را که در شرائط غیر عادی از انسان صادر شود، می بخشد. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ» ۲ انگیزه و نیت، ملاک ثواب و عقاب است. «كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» ۳ یکی از جلوه های حلم و مغفرت الهی، گذشت از خطاهای غیر عمدی انسان است. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ» («غَفُورٌ حَلِيمٌ»

ص: ۳۵۷

اشاره

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِن فَاءُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۲۲۶)

برای کسانی که (به قصد آزار همسر،) سوگند می‌خورند که با زنان خویش نیامیزند، چهار ماه مهلت است. پس اگر (از سوگند خود دست برداشته و به آشتی) برگشتند، (چیزی بر آنها نیست و) خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته‌ها:

کلمه ی «ایلاء» به معنای سوگند خوردن برای ترک آمیزش جنسی است. این کار را بعضی از مردان در زمان جاهلیت برای در تنگنا قرار دادن همسران می‌کردند و بدینوسیله آنان را در فشار روحی و غریزی قرار می‌دادند. نه خود همسر مفیدی بودند و نه آنان را با طلاق دادن آزاد می‌کردند. این آیه به مردان چهار ماه فرصت می‌دهد که تکلیف همسران خود را روشن کنند، یا از سوگند خود برگشته و با همسر خویش زندگی کنند و یا رسماً او را طلاق دهند. البته این مدت چهار ماه، نه به خاطر احترام به سوگند نارواست، بلکه به جهت آن است که هر مردی در شرایط عادی نیز تا چهار ماه بیشتر حق عدم آمیزش را ندارد.

پیام‌ها:

۱ اسلام، حامی مظلومان است. زنان، در طول تاریخ مورد ظلم و تضييع حقوق قرار گرفته‌اند و قرآن بارها از آنها حمایت نموده است. «لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ» ۲ مبارزه با بساط سنت‌های خرافی و جاهلی، از اصول وظایف انبیا است.

«لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ»

۳ انسان برای بدترین کارها، گاهی مقدس‌ترین نام‌ها را دستاویز قرار می‌دهد.

«يُؤْلُونَ»

۴ توجه به حقوق و نیازهای روحی و غریزی زن، یک اصل است. «تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ»

۵ برای بازگشت افراد و اتخاذ تصمیم عاقلانه، فرصتی لازم است. «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» ۶ به جای دعوت به طلاق، باید مردم را به ادامه زندگی تشویق کرد. مرد و زن بدانند بازگشت به زندگی، رمز دریافت مغفرت و رحمت خداوندی است.

﴿فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۷]

اشاره

﴿وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (۲۲۷)

و اگر تصمیم به طلاق گرفتند (آن هم با شرایطش، مانعی ندارد). همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه ی کوتاه، در عین اینکه طلاق را بلامانع می داند، ولی در مفهوم آن، این هشدار و تهدید نیز وجود دارد که اگر مردان تصمیم بر طلاق گرفتند، دیگر وعده ی مغفرت و رحمت در کار نیست و خداوند نسبت به کردار آنان شنوا و آگاه است و می داند که آیا هواپرستی، شوهر را وادار کرده تا از قانون طلاق سوء استفاده کند و یا اینکه براستی وضعیت خانوادگی چنان اقتضا می کرد که از همدیگر جدا شوند؟

پیام ها:

۱ اسلام، طلاق را با همه تلخی ها و زشتی هایش می پذیرد، ولی بلا تکلیف گذاشتن همسر را نمی پذیرد. «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ»
۲ تصمیم طلاق با مرد است. «عَزَمُوا» ۳ در طلاق، قصد جدی لازم است. «عَزَمُوا» ۴ از هواپرستی و تصمیمی که زندگی زن را تباه می کند پرهیز نمایید. «فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۳۵۹

اشاره

وَالْمُطَلَّاتُ الَّتِي تَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكِ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۲۸)

زنان طلاق داده شده، خودشان را تا سه پاکی در انتظار قرار دهند. (یکی پاکی که طلاق در آن واقع شده و دو پاکی کامل دیگر و همین که حیض سوم را دید، عده او تمام می شود.) و اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارند، برای آنها روا نیست که آنچه را خدا در رحم آنها آفریده است، کتمان کنند. و شوهرانشان اگر سر آشتی دارند، به بازآوردن آنها در این مدّت، (از دیگران) سزاوارترند و همانند وظائفی که زنان بر عهده دارند، به نفع آنان حقوقی شایسته است و مردان را بر زنان مرتبتی است. و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

«قرء» به معنای پاک شدن و به معنای عادت ماهیانه، هر دو آمده است، ولی اگر به صورت «قُرُوءٍ» جمع بسته شود به معنای پاک شدن است و اگر به صورت «اقراء» جمع بسته شود به معنای عادت ماهانه است.

مهلت عده، ضامن حفظ حقوق خانواده است. زیرا در این مدّت هم فرصتی برای فکر و بازگشتن به زندگی اولیه پیدا می شود و هیجان ها فروکش می کند، و هم مشخص می گردد که زن باردار است یا نه، تا اگر تصمیم بر ازدواج دیگری دارد، نسل مرد بعدی با شوهر قبلی اشتباه نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمود: در مسئله حیض، پاک شدن و بارداری، گواهی خود زن کافی است و شهادت و سوگند و یا دلیل دیگری لازم نیست. اما بر زنان حرام است که خلاف واقع بگویند. و باید شرایط خود را بی پرده بگویند که اگر کتمان کنند، به خدا و قیامت ایمان ندارند.

رجوع مرد به همسر در ایام عدّه، تابع هیچگونه تشریفات خاصّی نیست، بر خلاف طلاق که شرایط و تشریفات زیادی را لازم دارد. البته این مدّت، مخصوص گروهی از زنان است، ولی طلاق زنان باردار، یا نسه یا زنانی که آمیزش جنسی با آنان صورت نگرفته، احکام خاصّی دارد که خواهد آمد.

پیام ها:

۱ زن به محض طلاق، حقّ ازدواج با دیگری را ندارد. «وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ» ۲ در طلاق، نباید فرزندان از حقوق خود محروم شوند. «مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ» ۳ بهترین ضامن اجرای قوانین، ایمان به خداوند است. «لَا يَحِلُّ لَهُنَّ» («إِنْ كُنَّ يُؤْمِنْنَ» ۴ اولویّت در ادامه زندگی، با شوهر اوّل است. «بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ» ۵ حسن نیت در رجوع، یک اصل است. مبادا شوهر فقط به خاطر مسائل جنسی رجوع کند و دوباره بی تفاوت گردد. «إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا» ۶ مسئولیت، حقّ آور است. هر کسی وظیفه ای بر دوش گرفت، حقّی نیز پیدا می کند. مثلاً والدین در مورد فرزند وظیفه ای دارند و لذا حقّی هم بر فرزند دارند. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَهُنَّ» ۷ در برخورد با زن، باید عدالت مراعات شود. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَهُنَّ» ۸ در جاهلیت بر ضرر زنان، قوانین قطعی بود که اسلام آن ضررها را جبران کرد. «لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَهُنَّ» «عَلَيْهِنَّ» دلالت بر ضرر می کند.

۹ تبعیض، در شرائط یکسان ممنوع است، ولی تفاوت به جهت اختلاف در انجام تکالیف یا استعدادها یا نیازها مانعی ندارد. «وَاللِّرِّجَالِ عَلَيَهُنَّ دَرَجَةٌ» ۱۰ مردان حقّ ندارند از قدرت خود سوء استفاده کنند که قدرت اصلی از آن خداوند است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ» ۱۱ عدّه نگه داشتن، از برنامه های حکیمانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

اشاره

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ حِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۲۹)

طلاق (رجعی که امکان رجوع و بازگشت دارد، حد اکثر) دو مرتبه است. پس (در هر مرتبه) یا باید به طور شایسته همسر خود را نگهدارد و (آشتی نماید)، یا با نیکی او را رها کند (و از او جدا شود). و برای شما مردان روا نیست که چیزی از آنچه به همسرانتان داده اید، پس بگیرید مگر اینکه دو همسر بترسند که حدود الهی را بر پا ندارند. پس اگر بترسید که آنان حدود الهی را رعایت نکنند، مانعی ندارد که زن فدیة و عوض دهد. (و طلاق خلع بگیرد). اینها حدود و مرزهای الهی است، پس از آن تجاوز نکنید. و هر کس از حدود الهی تجاوز کند پس آنان ستمگرانند.

نکته ها:

در جاهلیت، طلاق دادن و رجوع کردن به زن، امری عادی و بدون محدودیت بود. اما اسلام، حد اکثر سه بار طلاق و دو بار رجوع را جایز دانست تا حرمت زن و خانواده حفظ شود. (۱)

در اسلام، طلاق امری منفور و بدترین حلال نام گذاری شده است، ولی گاهی عدم توافق تا جایی است که امکان ادامه زندگی برای دو طرف نیست.

در این آیه علاوه بر طلاق رجعی که از سوی مرد است، طرح طلاق خلع که پیشنهاد طلاق از سوی زن است نیز ارائه شده است. به این معنا که زن، مهریه

ص: ۳۶۲

خود یا چیز دیگری را فدای آزاد سازی خود قرار دهد و طلاق بگیرد.

تعدد طلاق، بر اساس تعدد رجوع و بقای ازدواج است. کسی که در یک جلسه می گوید: «من سه بار طلاق دادم»، در واقع یک طلاق صورت گرفته است. چون یک ازدواج را بیشتر قطع نکرده است. لذا بر اساس فقه اهل بیت علیهم السلام، چند طلاق باید در چند مرحله باشد و یک جا واقع نمی شود. زیرا به مصلحت نیست که زندگی خانوادگی در یک جلسه و با یک تصمیم برای همیشه از هم پاشد. (۱)

پیام ها:

۱ در قطع رابطه با دیگران، نباید آخرین تصمیم را یک مرتبه گرفت، بلکه باید میدان را برای فکر و بازگشت باز گذاشت. «الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ» ۲ آزار و ضرر رسانی به همسر، ممنوع است. مرد نباید به قصد کام گرفتن یا ضربه روحی زدن به زن، به او رجوع نموده و سپس او را رها کند. «فَإِذَا مَنَّكَ بِمَعْرُوفٍ» ۳ در همسر داری باید از سلیقه های شخصی و ناشناخته دوری کرد و به زندگی عادی و عرفی تن در داد. «فَإِذَا مَنَّكَ بِمَعْرُوفٍ» ۴ تلخی جدایی را با شیرینی هدیه و احسان جبران کنید. «أَوْ تَشْرِيحٍ يَّحْسِنَانِ» ۵ طلاق، نباید عامل کینه، خشونت و انتقام باشد، بلکه در صورت ضرورت طلاق، نیکی و احسان شرط اساسی است. «أَوْ تَشْرِيحٍ يَّحْسِنَانِ» ۶ اصل در زندگی، نگهداری همسر است، نه رها کردن او. کلمه «فَإِذَا مَنَّكَ» همه جا قبل از کلمه «تَشْرِيحٍ» آمده است. «فَإِذَا مَنَّكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ يَّحْسِنَانِ» ۷ حقوق و احکام در اسلام، از اخلاق و عاطفه جدا نیست. کلمات «يَّحْسِنَانِ» و «بِمَعْرُوفٍ» نشانه ی همین موضوع است. «فَإِذَا مَنَّكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ يَّحْسِنَانِ»

ص: ۳۶۳

۱- ۱). با عنایت به همین موضوع بود که شیخ محمود شلتوت، مفتی اعظم مصر و رئیس دانشگاه الازهر گفت: من در مسئله طلاق، فقه شیعه را ترجیح می دهم.

۸ مراعات حقوق، لازم است. مرد، حق ندارد از مهریه زن که حق قطعی اوست چیزی را پس بگیرد. «لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً» ۹ خواسته های مرد و زن باید در چارچوب حدود الهی باشد. «إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» ۱۰ تنها نظر زن و شوهر در مورد طلاق کافی نیست، بلکه باید دیگران نیز به ادامه زندگی آنان امیدی نداشته باشند. «يَخَافَا» (فَإِنْ خِفْتُمْ) گاهی زن و شوهر می گویند: با هم توافق اخلاقی نداریم، اما این حرف برخاسته از هیجان آنهاست. لذا قرآن در کنار خوف زن و شوهر «يَخَافَا» پای مردم را به میان کشیده که آنان نیز این ناسازگاری را درک کنند. «خِفْتُمْ» ۱۱ در تصمیم گیری ها باید محور اصلی، اقامه ی حدود الهی و انجام وظایف باشد. اگر حدود الهی مراعات می شود ازدواج باقی بماند و گر نه طلاق مطرح شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» ۱۲ طرح «طلاق خلع» برای آن است که زن بتواند خود را از بن بست خارج سازد. «افْتَدَتْ بِهِ» ۱۳ اسلام با ادامه زندگی به صورت تحمیلی و با اجبار و اکراه، موافق نیست. در صورتی که زن به اندازه ای در فشار است که حاضر است مهریه ی خود را ببخشد تا رها شود، اسلام راه را برای وی باز گذاشته است. البته مرد ملزم به پذیرش طلاق خلع نیست. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ» ۱۴ شکستن قانون الهی، ظلم است. «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۰]

اشاره

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَ تَلَكَ حُدُودَ اللَّهِ يَبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۲۳۰)

ص: ۳۶۴

پس اگر (بعد از دو طلاق و دو رجوع، برای بار سوم) او را طلاق داد، دیگر آن زن بر او حلال نخواهد بود، مگر آنکه به نکاح مرد دیگری درآید (و با او آمیزش نماید). پس اگر (همسر دوّم) او را طلاق داد، مانعی ندارد که به یکدیگر بازگشت کنند (و زن با همسر اوّل خود مجدّداً ازدواج نماید). البتّه در صورتی که امید داشته باشند حدود الهی را برپا دارند. و اینها حدود الهی است که خداوند آن را برای افرادی که آگاهند بیان می کند.

نکته ها:

در اسلام بعضی از مقرّرات، جهت جلوگیری از تصمیمات عجولانه به چشم می خورد. مثلاً:

الف: هر کسی بنا دارد زن خود را طلاق دهد، باید زن در حال پاکی بوده و طلاق در برابر دو شاهد عادل باشد. باید تا مدّتی هزینه زن را پردازد و زن در این مدّت می تواند با آرایش کردن، خود را به مرد عرضه کند. هر یک از این شرائط می تواند از طلاق های عجولانه جلوگیری کند.

ب: مردم برای گفتگوهای خصوصی با پیامبر بسیار هجوم می کردند، خداوند دستور داد هر کس با پیامبر سخن خصوصی دارد، مقداری صدقه بدهد و بعد گفتگو کند. این قانون برای جلوگیری از طرح سؤالات غیر ضروری بود. (۱)

به هر حال شرط ازدواج با شوهر دیگر و طلاق دادن او، برای همسر شوهر اوّل شدن، یکی دیگر از نمونه های قوانین سرعت گیر در اسلام است.

پیام ها:

۱ مردان نباید از اختیارات خود سوء استفاده کنند و باید بدانند که اختیار آنها برای طلاق، محدود است. از امام رضا علیه السلام روایت شده است که فرمود: طلاق را سبک نگیرید و به زنان ضرر نرسانید. (۲) «فَلَا تَحِلُّ لَهُ»

ص: ۳۶۵

۱-۱. مجادله، ۱۲.

۲-۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۰۲.

۲ امید به زندگی بر اساس احکام الهی، شرط ازدواج است. «إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» ۳ مسلمانان بدانند که حدود الهی، تنها در نماز، زکاه، حج و جهاد نیست، مراعات مسائل خانوادگی نیز از حدود الهی است. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ» ۴ هر کسی اسرار و حکمت مقررات الهی را نمی داند. مردم عادی، ظاهر دستورات و آگاهان، روح و عمق آن را می بینند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۱]

اشاره

وَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لَتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۳۱)

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و به پایان مهلت (عده) رسیدند، پس یا به طرز شایسته آنها را نگاه دارید (و آشتی کنید) و یا آنها را به طرز پسندیده ای رها سازید. و برای آزار رسانیدن، آنان را نگاه ندارید تا (به حقوقشان) تعدی کنید و کسی که چنین کند، به خویشتن ظلم کرده و مبادا آیات خدا را به مسخره بگیرد. و نعمتی را که خداوند به شما داده و کتاب آسمانی و حکمتی را که بر شما نازل کرده و شما را با آن پند می دهد، یاد کنید و از خدا پروا داشته و بدانید خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

هر کجا زمینه ی انحراف و ظلم و خطر بیشتر است، هشدارها و سفارش ها نیز باید بیشتر باشد. با آنکه در دو آیه ی قبل فرمود: «فَأَمْسِكِيَنَّكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحِيَنَّ بِإِحْسَانٍ» بار دیگر در این آیه می فرماید: «فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ» زیرا شرایط

روحي زن و مرد در موقع جدایی، عادی نیست و زمینه ی انتقام و آزار رسانی بسیار وسیع و خطر ظلم و تعدی فراوان است.

در ظلم و تعدی به حقوق زن، خود مرد نیز زجر می کشد. زن و مرد در نظام آفرینش جزء یک پیکرند و ظلم به عضوی، ظلم به تمام اعضا است. کسی که به زن ظلم کند به استقبال کیفر الهی رفته و لذا به خودش نیز ظلم کرده است.

پیام ها:

۱ اسلام، زندگی همراه با صفا و محبت را می خواهد، نگاهداری همسر به قصد آزار او حرام است. «وَلَا تُمَسِّسُوا كُوهُنَّ ذِيَرَارًا لِّتَعْتَدُوا» ۲ کسانی که با همسر خود بد رفتاری می کنند، متجاوزند. (۱) «لِّتَعْتَدُوا» ۳ ظلم به زن، ظلم به خویشتن است. «فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ» ۴ ازدواج، یکی از آیات بزرگ الهی است (۲) و نباید با طلاق های بی مورد یا نگاهداری همسر به قصد آزار او، این قانون مقدس استهزا شود. «وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا» ۵ به جای کینه ها و ضعف ها و تلخی ها از نعمت ها یاد کنید. مشکلات اندک خانوادگی را در کنار میلیون ها نعمت الهی چیزی نشمارید. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» ۶ برای بهبود روابط زناشویی، توجه به احکام و مواعظ کتاب آسمانی و تقوا لازم است. «وَ اذْكُرُوا» (۱) «مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ کسی که خود را در محضر خدا بداند، از گناه پرهیز می کند. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

ص: ۳۶۷

---

۱ - ۱). آنان که متجاوز به حدود و حقوق دیگران باشند، مورد مهر و محبت خداوند قرار نمی گیرند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» بقره، ۱۹۰.

۲ - ۲). «وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» از آیات الهی آن است که برای شما از خودتان، همسرانی آفرید تا وسیله آرامش شما باشند و بین شما و آنان مودت و رحمت قرار داد. روم، ۲۱.

۱۸ اگر هدفتان از طلاق، ظلم به همسر و سوء استفاده باشد، باید بدانید که خداوند آگاه است. «أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۲]

اشاره

وَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمَ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۲۳۲)

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و مهلت (عده) خود را پایان رساندند، مانع آنها نشوید که با همسران (سابق) خویش ازدواج کنند، البته در صورتی که میان آنها به طرز پسندیده ای، توافق برقرار گردد. هر کس از شما که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، به این دستورات پند داده می شود. (مراعات) این امر مایه ی پیرایش و پاکی بیشتر شما است و خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

اگر زنان مطلقه، با همان شوهران سابق خود توافق کرده و ازدواج کنند، در پاکی و تزکیه فرد و جامعه، تأثیر بسیار دارد. «ذَلِكَمَ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ» زیرا در این نوع ازدواج، اسرار یکدیگر مخفی مانده و فرزندان به آغوش والدین و سرپرست واقعی خود برمی گردند و چون زن و شوهر طعم تلخ طلاق را چشیده اند، از جدایی مجدد نگرانند.

پیام ها:

۱ رأی زن مطلقه، در انتخاب شوهر محترم است و در ازدواج مجدد، اجازه از دیگری لازم نیست. «فَلَا تَعْضُوهُنَّ» ۲ با یک طلاق، برای همیشه بدبین نباشید. چه بسا بعد از طلاق، دو طرف پشیمان شده و آماده زندگی مجدد به نحو شایسته ای باشند. «يَنْكِحْنَ»

ص: ۳۶۸

۳ شرط اصلی ازدواج، رضایت طرفین است. «تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ» ۴ توافق بر ازدواج، باید بر اساسی عقلایی و عادلانه باشد. «تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ» ۵ کسانی که در راه ازدواج مشروع دیگران، کارشکنی و مشکل آفرینی می کنند، باید در ایمان خود نسبت به خدا و قیامت شک کنند. «فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ» («ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۶ از جاذبه های طبیعی و مشروع، جلوگیری نکنید. چه بسا زن و مردی که میان آنها طلاق جدایی افکنده، از یکدیگر خاطرات شیرینی نیز داشته باشند و گاه و بیگاه آن خاطرات را یاد بیاورند که اگر به طور طبیعی و مشروع به هم نرسند، خطر انحراف وجود دارد. «يُنكِحَنَّ أَزْوَاجَهُنَّ» («ذَلِكَ كُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ» ۷ برای حفظ سلامتی جامعه، زنان مطلقه نباید بی همسر بمانند. «يُنكِحَنَّ» («ذَلِكَ كُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ» ۸ برکات ازدواج مجدد و بازگشت به همسر اول و همچنین مفاسد طلاق و بی همسری، فوق درک بشر است. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۳]

اشاره

وَ الْوَالِدَاتُ يُرْضِينَ عَنْ أَوْلَادِهِنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِكَمَ الرِّضَاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَ عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِضَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُم مِمَّا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۳۳)

مادرانی که می خواهند دوران شیردهی را کامل سازند، دو سال تمام فرزندانشان را شیر دهند. و خوراک و پوشاک این مادران، به وجهی نیکو بر عهده (پدر و) صاحب فرزند است. هیچ کس جز به قدر توانش مکلف نمی شود.

هیچ مادری به خاطر فرزندش و نیز هیچ پدری به خاطر فرزندش نباید دچار ضرر شود. و (اگر پدر نباشد، هزینه خوراک و پوشاک مادر) بر عهده وارث اوست. و اگر پدر و مادر با توافق و مشورت یکدیگر بخواهند کودک را (زودتر از دو سال) از شیر بازگیرند، گناهی بر آنها نیست. و اگر (به جهت عدم توانایی یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه ای برای فرزندانتان بگیرید، گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه آنچه را به وجهی پسندیده قرار گذاشته اید بپردازید. و از خدا پروا داشته و بدانید خدا به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

در مورد پدر و مادر و فرزند، در این آیه کلمات «أب» و «ام» نیامده، بلکه «والد» و «والده» آمده است. زیرا کلمات «أب» و «ام» شامل عمو، معلم و پدر زن می شود.

همانگونه که زنان پیامبر صلی الله علیه و آله امهات مؤمنین هستند، نه والدات آنها.

چون آیات قبل مربوط به طلاق و جدایی زن و شوهر از یکدیگر بود، لازم است تکلیف کودکان و نوزادان نیز روشن شود، تا آنان فدای اختلافات پدر و مادر نشوند. توجه به عواطف مادر، اهمیت شیر مادر، مقدار نیاز طبیعی نوزاد به شیر و مدت آن، در این آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱ اسلام، دینی جامع است. حتی برای تغذیه مناسب نوزاد با شیر مادر، برنامه دارد. «وَ الْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ» ۲ حتی مادر طلاق داده شده، در شیر دادن نوزادش بر سایرین اولویت دارد.

«وَ الْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ»

۳ مدت شیر دادن کامل دو سال است. «حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ»

۴ باید حقوق مالی و مادی مادر و دایه در برابر شیر دادن فرزند پرداخت شود. «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ» («إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ» ۵ مقدار خرجی باید بر اساس عرف شناخته شده و به قدر توانایی باشد.

«بِالْمَعْرُوفِ لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»

۶ تکلیف، بر اساس قدرت و به اندازه ی توانایی انسان است. «لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا» ۷ فرزند نباید اسباب ضرر به والدین شود. «لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بِوَلَدِهَا» ۸ باید زندگی مادر در دوران شیردهی تأمین شود، هر چند پدر فرزند از دنیا رفته باشد. «وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ» ۹ از شیر گرفتن کودک، نیاز به مشورت و توافق والدین دارد. «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ» ۱۰ زن و شوهر درباره امور نوزاد باید مشورت کنند. «تَشَاوُرٍ» ۱۱ در شیر دادن، اول مادر بعد دایه. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ» («إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ» ۱۲ رعایت تقوا در تغذیه کودکان، بر عهده والدین است. («وَاتَّقُوا اللَّهَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۴]

اشاره

وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَكُمْ مِنْكُمْ وَيَدْرُونَ أَرْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۳۴)

و کسانی از شما که می میرند و همسرانی باقی می گذارند، آن زنان باید چهار ماه و ده روز خویشتن را در انتظار نگاه دارند و چون به پایان مهلت (عده) شان رسیدند، گناهی بر شما نیست در آنچه (می خواهند) درباره ی خودشان به طور شایسته انجام دهند. (و با مرد دلخواه خود ازدواج کنند.) و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

ص: ۳۷۱

نکته ها:

در تفسیر المیزان، گزارشی از عقاید اقوام و ملل مختلف، در مورد زنانی که شوهران خود را از دست می دهند، آمده است. در آنجا می خوانیم: برخی اقوام معتقد بودند که باید بعد از مرگ شوهر، زن را زنده بسوزانند. و برخی دیگر می گفتند که او را به همراه شوهر، زنده در زیر خاک دفن کنند. بعضی از اقوام برای همیشه ازدواج مجدد همسر را ممنوع می دانستند. و برخی زودتر از یک سال و یا نه ماه را مجاز نمی دانستند.

در میان بعضی از اقوام رایج بود که اگر مرد وصیت کند، باید تا آن مدت که وصیت کرده همسرش ازدواج نکند و برخی نیز از همان لحظه مرگ، ازدواج مجدد را مجاز می دانستند. در میان این عقاید انحرافی که افراط و تفریط در آنها نمایان است، اسلام نظریه خود را مبنی بر نگاه داشتن عده و سپس اجازه ازدواج با مرد دلخواه را در چارچوب شایستگی و معروف بودن، ارائه داده است.

در مدت چهار ماه و ده روز عده ی وفات، روشن می شود که آیا زن باردار است یا نه. به علاوه اگر زن بعد از فوت شوهر بلافاصله با مرد دیگری ازدواج کند، احساسات و عواطف بستگان شوهر قبل جریحه دار می شود.

البته این مدت در مورد زنان غیر باردار است و زنان باردار باید تا وقت وضع حمل عده نگهدارند.

قرآن در بیشتر موارد مربوط به ازدواج، کلمه ی «معروف» را بکار برده است. این نشان دهنده ی آن است که اساس هر گونه تصمیم باید عاقلانه و شرع پسند باشد.

پیام ها:

۱ مرگ، نابودی نیست، بلکه بازپس گرفتن کامل روح از جسم است. کلمه «توفی» به معنای گرفتن کامل است. «يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ» ۲ زن، به محض فوت شوهرش، حق ازدواج با دیگری را ندارد. «يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ»

۳ بستگان شوهر، حق دخالت در تصمیمات زنان بیوه را ندارند. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ» ۴ ایمان به اینکه همه ی کارها و تصمیمات ما زیر نظر خداوند است، بهترین پشتوانه تقواست. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۵]

اشاره

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَغْرِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۲۳۵)

و گناهی بر شما نیست که به طور کنایه (از زنانی که در عده وفات و یا در عده طلاق غیر رجعی هستند)، خواستگاری کنید، یا (تصمیم خود را) در دل نهمان دارید. خداوند می داند که شما آنها را یاد خواهید کرد، ولی با آنها وعده پنهانی (برای ازدواج مخفیانه) نداشته باشید، مگر آنکه (به کنایه) سخن پسندیده بگویید، ولی (در هر حال) اقدام به عقد ازدواج ننمایید تا مدت مقرر به سر آید، و بدانید که خداوند آنچه را که در دل دارید می داند، پس از (مخالفت با) او پرهیزید و بدانید خداوند آمرزنده و بردبار است.

نکته ها:

«عَرَّضْتُمْ»

به معنای سخن همراه با تعریض و کنایه و «خِطْبَةِ» به معنای خواستگاری است. در این آیه اظهار تمایل به ازدواج در مدت عده، بلامانع شمرده شده است، مشروط به اینکه صریح نبوده و با کنایه باشد. «قول معروف» در این موارد آن است که نحوه اظهار تمایل به خواستگاری، با ادب اجتماعی و با فراقی که زن داغیده دارد، مناسبت داشته باشد، مثل اینکه بگوید: خداوند رحمت کند شوهرت را و به شما صبر عطا نماید، ولی دیگرانی که مانند شوهر

ص: ۳۷۳

سابق، شما را دوست بدارند پیدا می شوند.

پیام ها:

۱ اسلام، دین فطری است و انسان فطرتاً متمایل به ازدواج است. لذا اسلام اجازه می دهد این خواسته حتی در زمان عده، به نحو کنایه که عواطف بستگان جریحه دار نگردد، طرح شود. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ» ۲ به غرائز و هیجان های نفسانی توجه داشته باشید و به جای سرکوب غرائز، جوانان را راهنمایی کرده و هشدار بدهید. «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَيَتَذَكَّرُونَ هُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا» ۳ توجه به زمان و حالات، در طرح پیشنهادات، یک اصل است. خواستگاری زن داغدار در ایام عده و با صراحت، بی ادبی یا بی سلیقگی و نوعی گستاخی است. «عَرَّضْتُمْ» («تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا» ۴ کسی که بداند خداوند از درون او آگاه است، تقوا پیشه می کند. «يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ» ۵ سفارش به تقوا در هر حال، مخصوصاً در مسائل زناشویی مورد نظر است.

«فَاحْذَرُوهُ»

۶ خداوند با حلم خود، کم صبری شما را جبران می کند. شما به قدری عجله دارید که به سراغ زن داغدیده آن هم در ایام عده می روید، ولی خداوند با حلم خود این کار را بر شما منع نکرده است. «أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ» ۷ به دنبال هشدار، زمینه ی بازگشت را نیز فراهم کنید. «فَاحْذَرُوهُ» («غَفُورٌ حَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۶]

اشاره

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَ مَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمُسْعِ قَدَرُهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (۲۳۶)

ص: ۳۷۴

اگر زنان را قبل از آمیزش جنسی و یا تعیین مهر طلاق دهید، گناهی بر شما نیست، ولی آنها را (با هدیه ای مناسب) بهره مند سازید. آن کس که توانایی دارد، به اندازه توانش و آن کس که تنگدست است به اندازه ی وسعش، هدیه ای شایسته (که مناسب حال دهنده و گیرنده باشد). این کار برای نیکوکاران سزاوار است.

نکته ها:

برخی گمان می کردند، طلاق قبل از عمل زناشویی و یا قبل از تعیین مهریه، صحیح نیست. این آیه ضمن اصلاح این تفکر، مورد هدیه را نیز یادآوری می کند.

پیام ها:

۱ حتی طلاق دادن باید در فضای خیرخواهی و نیکی باشد. «إِنْ طَلَّقْتُمْ» («مَتَّعُوهُنَّ») «بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» ۲ عفت کلام، یک ارزش است. به جای تصریح به مسائل زناشویی، خداوند می فرماید: «مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ» ۳ تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «تَفَرِّضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً» ۴ تلخی طلاق را با هدیه ای مناسب جبران نمائید. هر چند آمیزش جنسی صورت نگرفته است، ولی طلاق یک نوع فشار روحی برای زن محسوب می شود که با احسان و هدیه ای شایسته باید جبران شود. «مَتَّعُوهُنَّ» ۵ عقد ازدواج، قداست و احترام دارد. با اینکه آمیزشی صورت نگرفته است، لکن اجرای صیغه ی عقد، به زن حق می دهد تا به هنگام جدایی هدیه ای مناسب دریافت نماید. «مَتَّعُوهُنَّ» ۶ حفظ انصاف و عدالت از سوی مرد و زن، مورد نظر است. همانگونه که سرشکستگی زن باید با هدیه ای مناسب جبران شود، مرد نیز نباید به خاطر هدیه، تحت فشار قرار گیرد و هر کس باید به مقدار توانایی اش اقدام کند.

«عَلَى الْمُوسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ»

۷ تکلیف مرد در برابر خانواده، به قدر توان او می باشد. «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ» ۸ احترام به شئون اجتماعی همسر، لازم است. کلمه «بِالْمَعْرُوفِ» یعنی در هدیه دادن باید مسائل عرفی و اجتماعی را مراعات نمود. «مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» ۹ از افراط و تفریط در امور زندگی دوری کنید. «بِالْمَعْرُوفِ» ۱۰ هدیه به همسر، از نشانه های نیکوکاران است. «مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» ۱۱ هدیه ی جنسی، بهتر از پول نقد است. کلمه «مَتَاعًا» به جای درهم و دینار، نشانه ی آن است که هدیه جنس باشد. «مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» ۱۲ هدیه ای که شوهر به همسر می دهد، تحمیل بار و باج و صدقه نپندارد، یک نوع حق زن بر مرد است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» ۱۳ اخلاق، پشتوانه احکام الهی است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۷]

اشاره

وَ إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَ لَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۳۷)

و اگر زنان را قبل از آمیزش طلاق دهید، در حالی که برای آنها مهریه تعیین کرده اید، نصف آنچه را تعیین کرده اید (به آنها بدهید)، مگر اینکه آنها (حق خود را) ببخشند و یا کسی که عقد ازدواج به دست اوست آن را ببخشد، و اینکه شما گذشت کنید، (و تمام مهر آنان را پردازید) به پرهیزگاری نزدیکتر است.

و گذشت و نیکوکاری در میان خود را فراموش نکنید که همانا خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

۱ در گفتگو درباره ی مسائل زناشویی خانواده، عفت کلام را مراعات کنید.

«تَمْسُوهُنَّ»

۲ تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «فَرِيضَةً» ۳ عفو و گذشت از سوی زن و مرد، هر دو پسندیده است. یا زن نصف مهریه را ببخشد، یا مرد تمام مهریه را بدهد. «يَعْفُونَ» (تَعْفُوا) ۴ اجازه ازدواج زن، با ولی اوست. «بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ» ۵ کسانی که بخشش دارند، به تقوی نزدیک ترند. «وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» ۶ طلاق باید همراه با عفو و فضل باشد. «تَعْفُوا» (لَا تَنْسُوا الْفَضْلَ) ۷ در طلاق نباید مسائل اخلاقی و کرامت های انسانی را به فراموشی سپرد.

«وَ لَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۸]

اشاره

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (۲۳۸)

بر انجام همه ی نمازها و (خصوصاً) نماز وسطی (ظهر)، مواظبت کنید و برای خدا خاضعانه بپاییزید.

نکته ها:

درباره مراد از نماز وسطی، چند نظریه است، ولی با توجه به شأن نزول آیه که گروهی بخاطر گرمی هوا در نماز ظهر شرکت نمی کردند و با توجه به روایات و تفاسیر، مراد همان نماز ظهر است.

توجه به نماز در لابلای آیات مربوط به مسائل خانوادگی، اشاره به آن است که غرائز و کشش های مالی و حقوقی همسر، شما را از نماز غافل نکند.

حفظ هر چیزی باید مناسب با خودش باشد؛ حفظ مال از دست برد دزد است، حفظ بدن از میکرب است، حفظ روح از آفات اخلاقی نظیر حرص، حسد و تکبر است، و حفظ فرزند از دوست بد می باشد. اما حفظ نماز به چیست؟ حفظ نماز،

آشنایی با اسرار آن، انجام به موقع آن، صحیح بجا آوردن، فراگرفتن احکام و آداب آن و حفظ مراکز عبادت و تمرکز فکر به هنگام آن است.

در حدیثی می خوانیم:

نماز به گروهی می گوید: مرا ضایع کردی خدا تو را ضایع کند و به گروهی می گوید: مرا حفظ کردی خداوند تو را حفظ کند. (۱)

پیام ها:

۱ اقامه نماز باید مداوم باشد. «حَافِظُوا» ۲ همه ی مردم مسئول حفظ نمازند. «حَافِظُوا» ۳ نماز را به جماعت برپا کنید. «حَافِظُوا»، «قُومُوا» ۴ هر کجا زمینه ی سهل انگاری یا غفلت احساس می شود، هشدار بیشتری لازم است. «وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ» ۵ اقامه ی نماز، به توجه، نشاط، معرفت و اخلاص نیاز دارد. «قُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» ۶ انسان نباید وصله ی ناهمرنگ هستی باشد. قرآن درباره هستی می فرماید: «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» (۲) پس اگر ما قانت نباشیم، وصله ناهمرنگ هستی خواهیم بود. «قُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» ۷ ارزش نماز به خضوع آن است. «قَانِتِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۹]

اشاره

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (۲۳۹)

پس اگر (از دشمن یا خطری) بیم داشتید، پیاده یا سواره (به هر شکل که می توانید نماز گزارید) و آن گاه که ایمن شدید خدا را یاد کنید، همانگونه که آنچه را نمی توانستید بدانید به شما آموخت.

ص: ۳۷۸

۱-۱. کافی، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲-۲. روم، ۲۶.

در قرآن گاهی به جای کلمه ی «صلاه»، کلمه «ذکر» گفته شده است، چنان که درباره نماز جمعه می فرماید: «فَاسْتَجِئُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ»

به سوی ذکر خدا بشتابید. و یا خداوند به موسی علیه السلام می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي»

نماز را بپادار تا یاد من باشی. در این آیه نیز مراد از «فَاذْكُرُوا اللَّهَ» نماز است.

آری، فلسفه و روح نماز، یاد خداوند است.

این آیه اشاره به نماز خوف دارد که در شرایط جنگی با احکام مخصوصی که در فقه آمده است، اقامه می شود.

در احادیث می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ احزاب با اشاره نماز خواندند و حضرت علی علیه السلام در بعضی از جنگ ها دستور می دادند که هنگام جنگ با ایماء و اشاره نماز بخوانند. امام کاظم علیه السلام در جواب شخصی که پرسید: اگر حیوان درنده ای به ما حمله کرد و وقت نماز تنگ بود چه کنیم؟ فرمودند: با همان وضعی که دارید نماز بخوانید، گرچه پشت به قبله باشد. (۱)

پیام ها:

۱ نماز، در هیچ حالی ساقط نمی شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا» ۲ در اسلام عسر و حرج نیست. وقتی امکان استقرار بدن و یا ایستادن به سوی قبله و یا سایر شرایط نباشد، حذف می شوند. «فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا» ۳ نماز، شکر نعمت است. «فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم» ۴ بعضی از مسائل را انسان نمی داند، ولی می تواند به تجربه بدست آورد. ولی بعضی از مسائل را انسان نمی داند و نمی تواند که بداند، مگر از طریق وحی.

«مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»

و نفرمود: «لا تعلمون»

ص: ۳۷۹

اشاره

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۴۰)

و کسانی از شما که در آستانه مرگ قرار می گیرند و همسرانی از خود به جای می گذارند، درباره ی همسرانشان این سفارش است که تا یک سال، آنها را (با پرداخت هزینه زندگی) بهره مند سازند و از خانه بیرون نکنند. ولی اگر آنها خود بیرون رفتند و تصمیم شایسته ای درباره ی خودشان گرفتند، بر شما گناهی نیست و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند نزول این آیه، قبل از آیه عدّه (۱) و قبل از آیه ارث می باشد و با نزول آن آیات، این آیه نسخ شده و یا به عبارتی تاریخی عمل به آن پایان پذیرفته است. ولی برخی دیگر معتقدند آیات عدّه و ارث، مقدار ضروری و واجب را مطرح کرده که زن فلان مقدار حقّ ارث دارد و فلان مدّت نیز واجب است عدّه نگهدارد، ولی این آیه را می توان در کنار وظیفه ی واجب، به صورت یک عمل استحبابی قلمداد کرد. به این معنا که علاوه بر مدّت عدّه، اگر زن به احترام شوهر، خواست تا یک سال در خانه بماند، شوهر هم به احترام زن علاوه بر سهم ارث، مخارج یک ساله ی او را از ثلث خود، که درباره آن حقّ وصیت دارد، پردازد. (۲)

پیام ها:

۱ مردان، بخشی از مال خود را برای همسرانشان وصیت کنند. «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ» («وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ»

ص: ۳۸۰

۱- ۱. بقره، ۲۳۴.

۲- ۲. تفسیر اُطیب البیان.

۲ در وصیت، همسر انسان بر دیگران اولویت دارد. «وَصِيَّتُهُ لِأَزْوَاجِهِمْ» ۳ آینده زنان بیوه باید تأمین شود. «مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ» ۴ هر گونه تصمیم زن در انتخاب شوهر مجدد، باید عاقلانه و مشروع و با احراز مصلحت باشد. «فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ» ۵ تشریح احکام الهی، بر اساس حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیات ۲۴۱ تا ۲۴۲]

اشاره

وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۲۴۱) كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲۴۲)

و برای زنان طلاق داده شده، بهره‌ی مناسبی است که (پرداخت آن) بر مردانِ پرهیزکار سزاوار است.

این چنین خداوند آیات خود را برای شما تبیین می‌کند، شاید که اندیشه کنید.

نکته‌ها:

در آیات قبل، نحوه‌ی پرداخت مهریه به زنان طلاق داده شده، قبل از آمیزش و بعد از آن بیان شد. این آیه یا در مورد کسانی است که در ضمن عقد، مهریه آنان مشخص نشده و قبل از آمیزش طلاق داده می‌شوند، و یا یک سفارش عاطفی و اخلاقی برای تمام موارد طلاق است که علاوه بر پرداخت تمام یا نصف مهریه، هدیه‌ای جداگانه برای جبران ناراحتی‌ها و دل شکستگی‌های زن، از سوی شوهر به او پرداخت شود.

البته این یک دستور اخلاقی و استحبابی است که سزاوار است متقین و پرهیزگاران آن را مراعات نمایند.

به هر حال از جمله‌ی «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» در آیه ۲۳۶ و «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» در اینجا و «لَا تَسْأَلُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ» آیه ۲۳۷، می‌توان توجه مخصوص اسلام را درباره‌ی حفظ حقوق و عواطف زنان مطلقه بدست آورد.

امام حسن علیه السلام به زنی که طلاق داده بود، کنیزی را به عنوان هدیه بخشید. (۱)

پیام ها:

۱ در برخورد با زنان مطلقه، تقوا لازم است. «وَلِلْمُطَلَّاتِ» («حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» ۲ هدیه دادن که نقش کدورت زدایی و دلجویی دارد، نشانه‌ی پرهیزکاران است.

«مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

۳ در احکام و دستورات الهی، باید اندیشه نمود تا به مصالح آن پی برد. «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۳]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (۲۴۳)

۲۴۳/۲

آیا ندیدی کسانی را که از ترس مرگ از خانه‌های خود فرار کردند، در حالی که هزاران نفر بودند، پس خداوند به آنها گفت: بمیرید (و آنها مردند)، سپس آنان را زنده کرد (تا درس عبرتی برای آیندگان باشند؟) همانا خداوند نسبت به مردم احسان می‌کند، ولی بیشتر مردم سپاس نمی‌گذارند.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که در یکی از شهرهای شام که حدود هفتاد هزار خانوار جمعیت داشت، بیماری طاعون پیدا شد و با سرعتی عجیب مردم را یکی پس از دیگری از بین می‌برد. در این میان عده‌ای از مردم (۲) که توانایی و امکانات کوچ داشتند، به امید اینکه از مرگ نجات پیدا کنند از شهر خارج شدند، پروردگار،

ص: ۳۸۲

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۱۰۵.

۲- ۲. بگفته صاحب تفسیر تبیان (ج ۲، ص ۲۸۲) تعدادشان از ده هزار بیشتر بوده است، زیرا عرب به بیش از ده هزار «الوف» و به کمتر از آن «آلاف» می‌گوید.

آنها را در همان بیابان به همان بیماری نابود ساخت.

از برخی روایات استفاده می شود که اصل بیماری مزبور در آن شهر، به عنوان مجازات بود. زیرا وقتی رهبر و پیشوای آنان از آنها خواست که خود را برای مبارزه و جهاد آماده کرده و از شهر خارج شوند، آنها به بهانه اینکه در منطقه جنگی مرض طاعون شایع است، از رفتن به میدان جنگ خودداری کردند و خداوند آنها را به همان چیزی که بهانه فرار از جنگ قرار داده بودند، مبتلا ساخت.

در برخی تفاسیر و روایات (۱) آمده است: وقتی حزقیل نبی، یکی از پیامبران بنی اسرائیل، از آنجا عبور می کرد از خداوند درخواست کرد که آنها را زنده کند.

خداوند دعای او را اجابت کرد و آنها را مجدداً زنده نمود و به زندگی باز گشتند.

البته این الطاف الهی، هشدار و درس عبرتی برای آیندگان تاریخ است که انسان بفهمد و شکر گزار خداوند باشد.

صاحب تفسیر المنار، مرگ و حیات در آیه را به شکلی سمبولیک معنا کرده و آن را کنایه از بدست آوردن استقلال و از دست دادن آن دانسته است.

صاحب تفسیر المیزان، ضمن انتقاد شدید از این طرز تفکر می فرماید: باید به ظاهر آیات معتقد بود و گر نه لازم می آید تمام معجزات و امور خارق العاده را توجیه یا تأویل نمائیم.

از آنجا که شکر، تنها به زبان نیست، بلکه حقیقت شکر آن است که نعمت های الهی را در جای خود مصرف کنیم، لذا اکثر مردم شکر گزار واقعی نیستند.

در آیه اگر می فرمود: «**B** أَكْثَرُهُمْ لَا يَشْكُرُونَ»* معنا این بود که اکثر آن مردم اهل شکر نبودند، ولی قرآن سیمای اکثر مردم در تمام اعصار را بیان می کند، نه گروهی خاص را. «**A** أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ» شیعه، به رجعت و زنده شدن گروهی از افراد قبل از قیامت، اعتقاد دارد و علاوه بر صدها حدیث، از آیاتی همچون این آیه، امکان وقوع آن را استفاده می کند.

ص: ۳۸۳

پیام ها:

۱ به تاریخ بنگریم و از آن درس بگیریم. «أَلَمْ تَرَ» ۲ در بیان تاریخ، آنچه مهم است عوامل عزت و سقوط است، نه نام افراد و قبایل و مناطق. «الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ۳ آنجا که اراده خداوند باشد، فرار کارساز نیست. «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا» ۴ خداوند در همین دنیا بارها مردگان را زنده کرده است. «ثُمَّ أَخْبَاهُمْ» ۵ فراز و نشیب ها، مرگ و میرها، زاد و ولدها و زنده شدن های مجدد، همه نمونه هایی از الطاف و فضل الهی است. «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۴]

اشاره

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۴۴)

و در راه خداوند پیکار کنید و بدانید که خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که فرار از جنگ، چاره ساز نیست و قهر خداوند می تواند هزاران نفر فراری را فرا گیرد. این آیه می فرماید: اکنون که مرگ و حیات به دست اوست، پس در راه او پیکار کنید و بدانید که پاداش شما نزد او محفوظ است. زیرا او به آنچه بر شما می گذرد، آگاه است.

پیام ها:

۱ جهاد و مبارزه، زمانی ارزش دارد که برای خدا و در راه خدا باشد. جنگ از سر انتقام و برای اظهار قدرت و استعمار و کشور گشایی مقدس نیست، بلکه ضد ارزش است. «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۲ جنگ در راه خدا، شکر نعمت حیات است. آیه قبل فرمود: خداوند آنان را زنده نمود، ولی شاکر نبودند. و این آیه می فرماید: در راه خدا پیکار کنید.

بنا بر این جهاد، نوعی شکر است. «لَا يَشْكُرُونَ» («وَقَاتِلُوا» ۳ توجه به اینکه ما در محضر خدا هستیم، قوی ترین عامل و انگیزه برای پیکار

در میدان جنگ است. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ» ۴ برای فرار از جهاد، عذر تراشی نکنید. زیرا خداوند نیت شما را می داند و بهانه های شما را می شنود. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۵]

اشاره

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۴۵)

کیست که به خداوند وام دهد، وامی نیکو تا خداوند آن را برای او چندین برابر بیافزاید و خداوند (روزی بندگان را) محدود و گسترده می سازد، و به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

در تفاسیر مختلف (۱) آمده است که این آیه به دنبال آیه قبل که مردم را به جهاد تشویق می کرد، مؤمنان را به انفاق و وام ترغیب می نماید. زیرا همانگونه که برای امتیت و صیانت جامعه، نیاز به جهاد و تلاش مخلصانه است، همچنین برای تأمین محرومان و تهیه وسایل جهاد، نیاز به کمک های مادی می باشد.

موضوع وام دادن به خدا، هفت بار در قرآن آمده است. تفسیر مجمع البیان (۲) شرایطی را برای قرض الحسنه بیان کرده است. از آن جمله:

۱ از مال حلال باشد. ۲ از مال سالم باشد.

۳ برای مصرف ضروری باشد. ۴ بی منت باشد.

۵ بی ریا باشد. ۶ مخفیانه باشد.

۷ با عشق و ایثار پرداخت شود. ۸ سریع پرداخت شود.

۹ قرض دهنده خداوند را بر این توفیق شکرگزار باشد.

۱۰ آبروی گیرنده وام حفظ شود.

ص: ۳۸۵

۱-۱. تفسیر کبیر، کاشف و نمونه.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه ی ۱۱ سوره حدید.

«قَرَضاً»، در زبان عربی به معنای بریدن است و اینکه به وام، قرض می گویند بخاطر آن است که بخشی از مال بریده و به دیگران داده می شود تا دوباره باز پس گرفته شود. کلمه «بسط» به معنای گشایش و وسعت است و «بساط» به اجناسی گفته می شود که در زمین پهن شده باشد.

جهاد، گاهی با جان است که در آیه قبل مطرح شد و گاهی با مال است که در این آیه مطرح شده است.

کلمه «کثیر» در کنار کلمه «اضعاف»، نشانه ی پاداش بسیار زیاد است. و جمله «فَيُضَاعِفُهُ» بجای «يُضَعِفُهُ» رمز مبالغه و ازدیاد است. (۱)

تعبیر قرض به خداوند، نشان دهنده آن است که پاداش قرض الحسنه بر عهده خداوند است.

به جای فرمان به قرض دادن، سؤال می کند که کیست که به خداوند قرض دهد، تا مردم احساس اکراه و اجبار در خود نکنند، بلکه با میل و رغبت و تشویق به دیگران قرض دهند. از آنجا که انسان گزینه منفعت طلبی دارد، لذا خداوند برای تحریک انسان، از این گزینه استفاده کرده و می فرماید: «فَيُضَاعِفُهُ لَهُ أَضْعَافًا» به جای «قرض به مردم» فرمود: «به خداوند قرض دهید»، تا فقرا احساس کنند خداوند خودش را به جای آنان گذاشته و احساس ضعف و ذلت نکنند.

با اینکه وجود ما و هر چه داریم از خداوند است، اما خداوند گاهی خود را مشتری و گاهی قرض گیرنده معرفی می کند تا ما را به این کار تشویق نماید.

حضرت علی علیه السلام فرمودند:

جنود آسمان ها و زمین از آن خداست، پس آیه قرض برای آزمایش شماست. (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود:

از مصادیق قرض به خداوند، کمک مالی به امام معصوم است. (۳)

گرچه در آیه، قبض و بسط به خداوند نسبت داده شده است، ولی در روایات

ص: ۳۸۶

۱-۱). تفسیر روح المعانی.

۲-۲). نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳.

۳-۳). تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۳۸۱.

می خوانیم:

هر که با مردم گشاده دست باشد، خداوند به او بسط می دهد و هر کس با مردم بخل ورزد، خداوند نسبت به او تنگ می گیرد.

در روایات،

پاداش قرض الحسنه هیجده برابر، ولی پاداش صدقه ده برابر آمده است. (۱) و دلیل این تفاوت چنین بیان شده است که

قرض را افراد محتاج می گیرند، ولی هدیه و بخشش گاهی به غیر محتاج نیز داده می شود. (۲)

به فرموده ی روایات:

هر کس بتواند قرض بدهد و ندهد، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می کند. (۳)

هنگامی که این آیه نازل شد: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا» (۴)

هر کس کار خوبی

آورد، بهتر از آن را پاداش می گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از خداوند تقاضای ازدیاد کرد، آیه نازل شد: «فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (۵) ده برابر داده می شود. باز درخواست نمود، آیه قرض الحسنه با جمله ی «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» نازل شد. پیامبر متوجه شد که کثیری که خداوند مقدر کند، قابل شماره نیست. (۶)

پاداش خدا به قرض دهندگان، هم در دنیا و هم در آخرت است. زیرا در کنار «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» می فرماید: «وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ» گویا حساب قیامت، جدا از پاداش های دنیوی است.

جلوی بدآموزی و سوء برداشت باید گرفته شود. اگر در اول آیه خداوند با لحنی عاطفی از مردم قرض می خواهد، بدنبال آن می فرماید: «وَ اللَّهُ يَفْبِضُ وَيَبْصِطُ» تا مبادا گروهی همچون یهود خیال کنند که خداوند فقیر است و بگویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» (۷) و همچنین بدانند که قرض گرفتن خدا، برای رشد انسان است، نه به خاطر نیاز او. منافقان می گفتند: به مسلمانان انفاق نکنید تا از دور رسول خدا پراکنده شوند. قرآن در جواب آنها فرمود: آنها در چه باوری هستند،

ص: ۳۸۷

۱-۱. بحار، ج ۷۴، ص ۳۱۱.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

۳-۳. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

٤-٤. نمل، ٨٩.

٥-٥. انعام، ١٦٠.

٦-٦. تفسير الميزان، ج ٢، ص ٣١٠.

٧-٧. آل عمران، ١٨١.

مگر نمی دانند خزائن آسمان ها و زمین در دست خداوند است! (۱)

پیام ها:

۱ کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «يُقْرِضُ اللَّهُ» بجای «يقرض الناس» ۲ برای ترغیب مردم به کارهای خیر، تشویق لازم است. «فِيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً» ۳ اگر ما گشایش و تنگ دستی را بدست خدا بدانیم، راحت انفاق می کنیم. «وَاللَّهُ يَبْضُطُ وَيَنْبُطُ» ۴ اگر بدانیم که ما به سوی او باز می گردیم و هر چه داده ایم پس می گیریم، راحت انفاق خواهیم کرد. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۶]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلِئِكِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ائْتِنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَانَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۲۴۶)

آیا ندیدی گروهی از بزرگان بنی اسرائیل را که بعد از موسی به پیامبر خود گفتند: برای ما زمامدار (و فرماندهی) برانگیز تا (تحت فرماندهی او) در راه خدا پیکار کنیم، او گفت: آیا احتمال می دهید که اگر دستور جنگ به شما داده شود (نافرمانی کرده و) پیکار و جهاد نکنید؟ گفتند: چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، در حالی که از خانه و فرزندانمان رانده شده ایم؟ پس چون دستور جنگ بر آنان مقرر گشت، جز عده اندکی، سرپیچی کردند و خداوند به ظالمان آگاه است.

ص: ۳۸۸

«الْمَلَأَ» به بزرگان و اشرافی گفته می شود که هیبت آنها چشم و سینه ها را پر می کند.

بنی اسرائیل بعد از حضرت موسی علیه السلام، به خاطر قانون شکنی و رفاه طلبی، مجدداً تحت سلطه و فشار طاغوت قرار گرفته، آزادی و سرزمین خود را از دست دادند. آنها برای نجات از آوارگی و خارج شدن از زیر یوغ طاغوت، تصمیم به مبارزه گرفتند و از پیامبر خویش اشموئیل خواستند برای آنها فرمانده و امیری را انتخاب کند تا به رهبری او با طاغوت مبارزه کنند، ولی با همه این ادعاها وقتی دستور صادر شد، همه آنها جز اندکی به میدان نبرد پشت کرده و از آن دستور سرپیچی نمودند.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید با دقت تاریخ بنی اسرائیل را بنگرند و پند بگیرند. «أَلَمْ تَرَ» ۲ وجود رهبر الهی، مانع پراکندگی، آوارگی و ستم پذیری است. «مَنْ بَعْدَ مُوسَى» ۳ بعضی از انبیا، تنها برای گروهی از مردم رسالت داشتند، نه همه ی مردم. «إِذْ قَالُوا لَنَبِيِّ لَهْمُ» (۱) ۴ فرمانده نظامی باید از سوی رهبر آسمانی انتخاب و نصب شود. «ابْعَثْ لَنَا» پس دین از سیاست جدا نیست.

۵ جنگ موفق، فرمانده لایق می خواهد. «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا» ۶ برای نجات از طاغوت ها باید به انبیای الهی پناه برد. «قَالُوا لَنَبِيِّ لَهْمُ» ۷ تعهد گرفتن از کسانی که پیشنهادات اصلاحی دارند لازم است. «هَلْ عَسَيْتُمْ» ۸ رهبر باید آینده نگر باشد و احتمال پیمان شکنی و فرار از مسئولیت را از سوی مردم بدهد. «هَلْ عَسَيْتُمْ»

ص: ۳۸۹

۱- ۱. اگر می فرمود: «نَبِيَّهِمْ» اشاره کمتری داشت که پیامبر خاصی است و همین که فرمود: «لَنَبِيِّ لَهْمُ» این اشاره تشدید می شود.

۹ جهاد برای رفع ظلم و دفاع از وطن، جهاد در راه خداست. «وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا» ۱۰. پیدایش مشکلات، سبب بیداری و حرکت برای رهایی است. «أَخْرَجْنَا» ۱۱ میدان مبارزه، عامل ارزیابی افراد پر ادعا است. «تَوَلَّوْا» خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد ۱۲ پیمان شکنان و شعار دهندگان بی عمل، ظالمند. «عَلَيْمٌ بِالظَّالِمِينَ» ۱۳ خداوند آگاه است، پس این همه تظاهر برای چه؟! «وَاللَّهُ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۷]

اشاره

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةَ مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۲۴۷)

و پیامبرشان به آنها گفت: همانا خداوند «طالوت» را برای زمامداری شما مبعوث (و انتخاب) کرده است، گفتند: چگونه او بر ما حکومت داشته باشد در حالی که ما از او به فرمانروایی شایسته تریم و به او ثروت زیادی داده نشده است؟ پیامبرشان گفت: خداوند او را بر شما برگزیده و توان علمی و جسمی او را افزون نموده است و خداوند ملکش (فرماندهی و رهبری) را به هر کس بخواهد می بخشد و خداوند (احسانش) وسیع و (به لیاقت ها و توانایی های افراد) آگاه است.

نکته ها:

کلمه «وَاسِعٌ» یعنی خداوند بی نیازی است که از هیچگونه بخششی عاجز نیست.

گرچه بنی اسرائیل از پیامبرشان فرمانده نظامی برای رهبری جنگ خواستند؛ «مَلِكًا نُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ولی از آنجا که آنان بهانه گرفته و گفتند: طالوت را به

سلطنت چه کار؟ معلوم می شود که او علاوه بر فرمانده نظامی، سلطان آنان نیز قرار گرفت. این گروه ستمدیده بنی اسرائیل با آنکه برای رهایی از چنگال ظالمان، از پیامبرشان درخواست تعیین فرمانده کرده بودند، ولی وقتی پیامبرشان طالوت را که جوانی چوپان و فقیر و گمنام بود، به فرماندهی و زمامداری آنان تعیین نمود، گفتند: چگونه او می تواند فرمانده ما باشد در حالی که شهرت و ثروتی ندارد؟ و ما به جهت ثروت و دارایی که داریم، از او لایق تریم! پیامبر وقتی بهانه گیری آنها را به خاطر فقر و نداری طالوت شنید، فرمود: بی گمان خدا او را بر شما برگزیده است و او توانایی علمی و قدرت بدنی و نیروی لازم برای فرماندهی جنگ را دارد. خداوند هر کس را که بخواهد بخاطر لیاقت و استعدادهای نهفته اش فرماندهی می بخشد.

آری، اگر نظر او به سنگی تعلق گیرد، جواهر می شود و اگر به خاری افتد، گل و اگر به فقیری نظر کند فرمانده می شود.

آیا چوپانی که گوسفندانش گم می شوند، لیاقت فرماندهی دارد؟ در روایات آمده است: طالوت چوپانی بود که در پی گوسفندان گمشده اش از اطراف به سوی شهر آمده بود و به خدمت پیامبر رسید و خداوند به پیامبر وحی کرد که همین چوپان لیاقت فرماندهی دارد و او را به مردم معرفی کن.

شاید مراد از جمله ی «بَسَطَهُ فِي الْعِلْمِ» جامعیت علوم باشد. یعنی او در بسیاری از علوم، اطلاعات گسترده ای داشت.

پیام ها:

۱ پیامبران بر اساس وحی، جانشین خود را انتخاب می کنند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ» ۲ رهبری که خداوند تعیین کند، به نفع مردم است. «بَعَثَ لَكُمْ» ۳ اگر می خواهید به آزادی و نجات برسید، باید رهبر الهی را بپذیرید. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» ۴ دین از سیاست جدا نیست. انبیا مستقیماً در مسائل نظامی دخالت و فرمانده

نظامی عزل و نصب می کردند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ» ۵ از استعدادهای نهفته در افراد گمنام و فقیر، غافل نباشید. «قَدْ بَعَثَ لَكُمْ» ۶ نشانه ی ایمان واقعی، تسلیم خدا و رسول بودن است و بنی اسرائیل به خاطر پندار غلط تسلیم نبودند. «أَنْتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا» ۷ یکی از امتحانات الهی، نحوه برخورد ما با رهبر الهی است. «قَالُوا أَنْتَى يَكُونُ» ۸ خود برترینی، محکوم است. (۱) «نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ» ۹ نام و مقام و شهرنشینی، نشانه برتری نیست. در این آیه از کسانی که ملاک برتری را مال و مقام دانسته اند، انتقاد شده است. «لَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ» ۱۰ انتخاب الهی، بر اساس لیاقت است، نه گراف و بیهوده. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ۱۱ قدرت علمی و توانایی جسمی، دو شرط لازم برای فرماندهی لشکر است.

«بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۲ توانایی علمی، مهم تر از توانایی جسمی است. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ابتدا کلمه ی «الْعِلْمِ» آمد، سپس «الْجِسْمِ».

۱۳ اعلم بودن، در گزینش یک اصل است. «بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ» ۱۴ رهبر و مدیر باید زیر دستان خود را توجیه کند و دلیل کار و انتخاب خود را بازگو کرده و ابهامات را برطرف کند و نگوید این حق من است که هر کاری بخواهم انجام دهم. پیامبر دلیل انتخاب طالوت را توانایی علمی و جسمی او بیان کرد. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ۱۵ نه فقر و گمنامی، مانع لطف الهی است و نه ثروت و شهرت، باعث آن. «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» ۱۶ سرچشمه ی اکثر اعتراضات مردم، کومه بینان نظری و کومه بینان فکری است، ولی علم خداوند بی نهایت و نامحدود است. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۳۹۲

۱-۱. چنان که شیطان گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» اعراف، ۱۲.

اشاره

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ (۲۴۸)

و پیامبرشان به آنها گفت: نشانه ی حکومت او این است که تابوت (عهد) به سوی شما خواهد آمد، (همان صندوقی که) آرامشی از پروردگارتان و یادگاری از میراث خاندان موسی و هارون در آن است، در حالی که فرشتگان آن را حمل می کنند، همانا در این موضوع، نشانه ی روشنی برای شما است، اگر ایمان داشته باشید.

نکته ها:

برای اینکه یهود به فرماندهی طالوت اطمینان و یقین پیدا کنند، پیامبرشان به آنها گفت: صندوق مقدّس بنی اسرائیل به آنها بازگردانده می شود، تا نشانه ای برای انتخاب طالوت از سوی خداوند باشد. مراد از تابوت همان صندوق چوبی بود که مادر موسی، نوزاد خود را در آن گذاشت و به فرمان خدا در آب نیل انداخت و مأموران فرعون صندوق را گرفته و نوزاد را با آن به نزد فرعون بردند. آن صندوق هم چنان در دربار فرعون بود.

وقتی موسی علیه السلام به پیامبری رسید، الواح تورات را در آن قرار داد و به هنگام رحلت نیز زره و سایر یادگارهای خود را در آن گذاشت و به وصی خود «یوشع بن نون» سپرد. این صندوق، به صورت صندوقی مقدّس که صندوق عهد نام گرفته بود، در میان بنی اسرائیل بود و آن را در جنگ ها پیشاپیش سپاه حمل می کردند، ولی کم کم قداست آن شکسته و مفقود شد. این صندوق ربوده شده را در زمان ریاست طالوت، خداوند از طریق ملائک به آنان بازگرداند تا موجب آرامش و اطمینان خاطر آنان باشد. (۱)

ص: ۳۹۳

۱- (۱). در تورات، سفر خروج، فصل ۳۷، درباره این صندوق مطالبی آمده است.

۱ سرچشمه ی آرامش خداوند است، گرچه با وسائل باشد. «فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ» ۲ انسان همیشه به آرامش نیاز دارد، به خصوص در آستانه رفتن به میدان جهاد.

«فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ» (۱)

۳ رهبر الهی، نشانه ی الهی لازم دارد. چون طالوت انتخاب شده از جانب خداوند بود، لازم بود نشانه ای الهی او را تأیید کند. «تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ» ۴ اگر صندوقی که با بدن موسی و الواح تورات تماس داشته، مقدس و آرام بخش است، پس مقدس شمردن صندوقی که بر روی قبر اولیای الهی است، خلاف قرآن نیست. زیرا در همه آن صندوق هایی که در مشاهد مشرفه است، «بقیه مایه ترک آل محمد صلی الله علیه و آله» قرار دارد. «بَقِيَّتُهُ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَ آلُ هَارُونَ» ۵ حفظ آثار انبیا، ارزش داشته و مایه ی آرامش خاطر و تبرک است. «بَقِيَّتُهُ مِمَّا تَرَكَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۹]

اشاره

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (۲۴۹)

پس هنگامی که طالوت، سپاهیان را با خود بیرون برد، به آنها گفت: خداوند شما را به یک نهر آب آزمایش می کند، پس هر که از آن بنوشد از من نیست و هر کس از آن نخورد از من هست، مگر آنکه با دست، مشت یا برگیرد (و

ص: ۳۹۴

۱- ۱). کلمه «سکینه» در این آیه با توجه به آیات قبل که بنی اسرائیل عازم میدان جهاد و دفاع بودند، نشانه ی اهمیت و لزوم آرامش فکری در جبهه است.

بیاشامد. پس (همین که به نهر آب رسیدند)، جز اندکی همه از آن نوشیدند، سپس هنگامی که او و یاوران با ایمان او از آن نهر گذشتند، (و دشمن را دیدند) گفتند: امروز ما توانایی مقابله با جالوت و سپاهیان او را نداریم. اما آنها که اعتقاد داشتند خدا را ملاقات خواهند کرد (و به روز قیامت ایمان داشتند) گفتند: چه بسا گروهی اندک که با اذن خدا بر گروهی بسیار پیروز شدند و خداوند با صابران (و استقامت کنندگان) است.

نکته ها:

کلمه «جنود» جمع «جند» به معنای لشکر است و حضور چندین لشکر بعد از اعراض گروه هایی از مردم، نشانه کثرت جمعیت آنان است.

این آیه خبر از مردودی گروه زیادی از بنی اسرائیل می دهد که از صحنه آزمایش نوشیدن آب و تحمل تشنگی، سربلند بیرون نیامدند. اما این گروه باقیمانده، آزمایش دیگری داشتند که آزمایش روحی و معنوی بود. وقتی آنان با سپاه انبوه جالوت مواجه شدند، گفتند: ما توانایی مقابله با این سپاه مسلح را نداریم. ولی آنهایی که به روز قیامت ایمان داشتند، گفتند: پیروزی به دست خداست، ای بسا گروه های اندک که به اذن خداوند بر سپاهیان بزرگ پیروز می شوند.

پیروزی در یک مرحله از آزمایش، کافی نیست. افرادی در بعضی از مراحل موفق می شوند، ولی در مرحله ای دیگر شکست می خورند. در این داستان گروهی رهبر را بخاطر فقر نپذیرفتند، گروهی در آزمایش شکم، شکست خوردند و گروهی در برخورد با دشمن خود را باختند.

طالوت در ابتدا جمعیت را به خود نسبت نداد و فرمود: «جُنُودِ»، بلکه فرمود:

«بِالْجُنُودِ» گرچه لشکریان انبوه بودند و فرماندهی او را پذیرفته اند، ولی هنوز میزان فرمانبری آنان را آزمایش نکرده است، ولی بعد از آزمایش، به خود نسبت می دهد. «فَإِنَّهُ مِنِّي» امام باقر علیه السلام می فرماید:

افرادی که تا آخر کار به طالوت وفادار ماندند، سیصد و سیزده

حساب دو گروه روشن است، هر کس ننوشد قطعاً خودی است و هر کس بنوشد قطعاً بیگانه است، ولی کسانی که با مشتم نوشیدند، نه خودی هستند و نه بیگانه.

باید آنان را نه مأیوس کرد و نه مشمول الطاف. لذا برای «مَنْ اعْتَرَفَ عُزْفَهُ بِيَدِهِ» نه کلمه «مِنِّي» بکار رفته و نه «فَلَيْسَ مِنِّي».

کسانی که دستشان به اموال مردم یا اموال دولتی رسید، ولی با کرامت و زهد از کنارش گذشتند و حرص و طمع آنان را آلوده نکرد، حزب اللّهی هستند و کسانی که پشت خود را با ذخیره اموال می بندند، مؤمن واقعی نیستند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي»

پیام ها:

۱ یکی از وظایف فرمانده نظامی آن است که نیروهای رزمی را از تماشاچیان جدا سازد. «فَصَلِّ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ» ۲ یکی از راههای آزمایش، ممنوعیت های موسمی است. راحت طلبی و عدم تحمل فشارها و سختی های موسمی و موقتی، با سلحشوری سازگاری ندارد.

«إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ»

۳ قبل از برخورد و مقابله با دشمن، باید تمرین مقاومت کرد. «مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ» ۴ مدیر باید نیروهای غیر مفید را طرد کند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي» ۵ تسلیم فرمانده بودن، رمز موفقیت است. «مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي» ۶ حساب نیاز ضروری، از حساب رفاه کامل جداست. «إِلَّا مَنْ اعْتَرَفَ عُزْفَهُ بِيَدِهِ» ۷ کسانی که از میدان امتحان بیرون آیند، اندک هستند. «إِلَّا قَلِيلًا» ۸ انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. در این ماجرا شعار دهنده بسیار بود، ولی آنان که در آزمایشات موفق شدند، اندک بودند. «إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ»

ص: ۳۹۶

۹ ایمان به معاد و وعده های الهی، توانایی ایستادگی در برابر سختی ها و مشکلات را ایجاد می کند. «مُلاَقُوا اللَّهَ» ۱۰ ایمان، درجاتی دارد. با اینکه گروهی همراه با طالوت بودند و به او ایمان داشتند و از نوشیدن آب هم گذشتند؛ «آمَنُوا مَعَهُ» ولی هر مؤمنی رزمنده نیست، تنها مؤمنانی رزمنده هستند که به لقاء الله ایمان داشته باشند. «يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ» ۱۱ فراوانی عده و عده ی دشمن در برابر اراده ی خداوند چیزی نیست. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» ۱۲ نیروهای کیفی بر نیروهای کمی برتری دارند. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ» ۱۳ مؤمن مخلص، پیروزی را از خدا می داند. «بِإِذْنِ اللَّهِ» ۱۴ مسلمانان اگر صبور و پایدار باشند، نباید از تعداد زیاد دشمن هراس داشته باشند. زیرا خداوند با صابران است. «وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۰]

اشاره

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۲۵۰)

و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند، گفتند: پروردگارا صبر و شکیبایی بر ما فرو ریز و قدمهای ما را ثابت و استوار بدار و ما را بر گروه کافران پیروز فرما.

پیام ها:

۱ همیشه و به خصوص در جبهه ها، دعا همراه با حرکت لازم است، نه دعا به جای حرکت. «بَرَزُوا لِجَالُوتَ» («رَبَّنَا أَفْرِغْ» ۲ صبر و پیروزی، ملازم یکدیگرند. در اثر صبر، ظفر آید. «صَبْرًا») («وَأَنْصُرْنَا» ۳ دعاهاى خود را با «رَبَّنَا» آغاز کنیم. «رَبَّنَا أَفْرِغْ» ۴ در شدايد، انسان به صبرِ بسيار محتاج است. «أَفْرِغْ» به معنای نزول فراوان

است. کلمه «صَبْرًا» نیز در قالب نکره آمده است که نشانه‌ی صبر بزرگ است.

۵ پشت سر گذاشتن امتحانات و موفقیت در آنها شما را مغرور نکند، باز هم از خداوند استمداد نمائید. «تَبَّتْ أَفْئَامُنَا» ۶ وظیفه انسان، حرکت و تلاش است، اما پیروزی بدست خداست. «وَ أَنْصُرْنَا» ۷ پیروزی در جنگ، زمانی با ارزش است که هدف رزمندگان برتری حق بر باطل باشد، نه برتری یکی بر دیگری. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۱]

اشاره

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (۲۵۱)

سپس آنها (طالوت و یاران او) به اذن خداوند، سپاه دشمن را درهم شکستند و داود (که جوانی کم سن و سال، ولی مؤمن، شجاع و از یاران طالوت بود)، جالوت را (که فرمانده سپاه دشمن بود) کشت، و خداوند حکومت و حکمت به او عطا نمود و از آنچه می خواست به او آموخت. و اگر خداوند (فساد) بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نکند، قطعاً زمین را فساد می گرفت. ولی خداوند نسبت به جهانیان لطف و احسان دارد.

نکته ها:

بر اساس روایات، داود علیه السلام بر اثر همین شجاعت و دلآوری به مقام نبوت رسید و فرزندش سلیمان علیه السلام نیز از انبیای الهی گردید.

در روایات می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

خداوند به خاطر یک مسلمان صالح، بلا را از صد هزار خانه از همسایگان دور می کند. سپس آن حضرت این آیه را تلاوت نمودند: «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ» (۱)

ص: ۳۹۸

با توجه به آیات گذشته معلوم می شود که عوامل پیروزی در چند چیز است:

۱ رهبر توانا و لایق. «زَادَهُ نَسِيطَهُ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ۲ پیروان مؤمن. «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ» ۳ توکل. «كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِيهِ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ» ۴ صبر و استقامت. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبَّتْ أَعْقَابُنَا» ۵ انگیزه ی الهی داشتن. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

پیام ها:

۱ گرچه تلاش و جهاد از شما بود، اما شکست دشمن بدست خداوند است.

«فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۲ دعاهای خالصانه رزمندگان و مجاهدان، مستجاب می شود. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ. فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ» ۳ تا استعداد، لیاقت، ایثار و سابقه درخشانی نباشد، کسی مورد لطف خاص الهی قرار نمی گیرد. «وَ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ» ۴ در جبهه و جهاد، لبه ی تیز حمله به سوی فرماندهی دشمن باشد. «قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ» ۵ نام کسانی را که در جنگ مردانگی از خود نشان داده اند، زنده نگاه دارید.

«قَتَلَ دَاوُدُ»

۶ نابودی رهبر کفر، با تار و مار شدن لشکر او برابر است. «فَهَزَمُوهُمْ» («قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ» ۷ اگر در برابر متجاوز و ظالم دفاع صورت نگیرد، فساد و تباهی زمین را فرا خواهد گرفت. «لَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ») («لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» ۸ جنگ با مفسدان، یک ضرورت است. اگر عنصر مضر حذف نشود، عناصر دیگر به تباهی کشیده می شوند. «لَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ») («لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» ۹ اراده و فضل الهی از راه عوامل طبیعی عملی می شود. «دَفَعَ اللَّهُ») («بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»

ص: ۳۹۹

۱۰ حکم جهاد و دفاع در برابر متجاوز، فضل الهی است. «اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۲]

اشاره

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۲۵۲)

اینها آیات خداوند است که به حق بر تو می خوانیم و برستی تو از فرستادگان الهی هستی.

نکته ها:

این آیه، پایان جزء دوم قرآن است و می فرماید: داستان ها و حوادثی که در آیات گذشته از آنها سخن به میان آمد، مایه ی عبرت و درس آموزی است.

داستان مرگ هزاران نفر در یک لحظه و زنده شدن مجدد آنان با دعای پیامبر، اعطای منصب رهبری به جوان چوپانی گمنام، ولی لایق و دانا، پیروزی گروهی اندک بر گروه انبوه دشمن، شهادت و شجاعت یک نوجوان در جنگ و اعطای مقام نبوت به او، همه و همه جلوه هایی از آیات الهی و نشانه هایی از صدق گفتار و رسالت پیامبر اسلام است.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۳]

اشاره

تِلْمَكَ الرَّسِيلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (۲۵۳)

آن پیامبران، ما بعضی از آنان را بر بعضی برتری دادیم. از آنان کسی بود که خداوند با او سخن گفته و درجات بعضی از آنان را بالا برد، و به عیسی بن مریم نشانه های روشن (و معجزات) دادیم و او را با روح القدس (جبرئیل) تأیید نمودیم، و اگر خدا می خواست، کسانی که بعد از آنان (پیامبران) بودند، پس از

ص: ۴۰۰

آنکه نشانه های روشن برای آنها آمد، با هم جنگ و ستیز نمی کردند. (امّا خداوند مردم را در پیمودن راه سعادت آزاد گذارده است)، ولی با هم اختلاف کردند پس برخی از آنان ایمان آورده و بعضی کافر شدند. (و باز) اگر خدا می خواست (مؤمنان و کافران) با هم پیکار نمی کردند، ولی خداوند آنچه را اراده کند انجام می دهد. (و اراده حکیمانه ی او بر آزاد گذاردن مردم است).

نکته ها:

گرچه طبق احادیث، تعداد انبیا ۱۲۴ هزار نفر بوده است، امّا تنها نام ۲۵ نفر از آنان در قرآن آمده و نام دیگران برده نشده است؛ «مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ» (۱) مقام و درجات انبیا یکسان نیست و هر کدام جایگاه و امتیازاتی دارند. مثلاً امتیاز پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خاتمیت، امّی بودن، تحریف نشدن کتابش، امتیاز ابراهیم علیه السلام یک تنه امّت بودن و نسل مبارک داشتن، امتیاز نوح علیه السلام طول عمر و پایداری و دریافت سلام ویژه از طرف خداوند است. در این آیه، امتیاز حضرت موسی و عیسی علیهما السلام بیان شده که موسی مخاطب سخن خداوند و عیسی مؤید به روح القدس بوده است. کلمه «دَرَجَاتٍ» نشانه ی برتری های متعدّد است.

فخر رازی در تفسیر کبیر ذیل این آیه، حدود بیست امتیاز برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان کرده است. از آن جمله: معجزه ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قرآن کریم بر همه معجزات برتری دارد. دیگر اینکه پیامبر اسلام بر همه پیامبران گواه است، چنان که می فرماید: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۲)

پیام ها:

۱ انبیا، مقامی بس والا دارند. «تِلْكَ» اشاره به دور و مقام والا است.

۲ انبیا، همه در یک رتبه نیستند. یگانگی در هدف، مانع بعضی کمالات ویژه و برتری های خاص نیست. «فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ»

ص: ۴۰۱

۱-۱. غافر، ۷۸.

۲-۲. نساء، ۴۱.

۳ تجلیل از انبیای گذشته لازم است. موسی و عیسی علیهما السلام در آیه تکریم شده اند.

﴿مَنْ كَلَّمَ اللَّهَ﴾

﴿عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ﴾

۴ سنت و قانون خداوند، آزاد گذاشتن انسان است. او می تواند مردم را به اجبار به راه حق وادار کند، اما رشد واقعی در سایه آزادی است. در این آیه دو بار می خوانیم که اگر خدا می خواست، اختلاف و نزاعی میان مردم ایجاد نمی شد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ» ۵ ریشه ی اکثر اختلافات، هوس ها، حسدها و خودبینی هاست، نه جهل و ناآگاهی. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۶ راه انبیا، همراه با دلیل روشن است. «الْبَيِّنَاتِ» ۷ اختلافات اعتقادی، از عوامل پیدایش جنگ هاست. البته دین منشأ اختلاف نیست، بلکه مردم اختلاف می کنند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ» (وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا) ۸ اختلاف عقائد مردم، دلیل اختیار آنها است. «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۵۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از آنچه به شما روزی داده ایم انفاق کنید، پیش از آنکه روزی فرا رسد که نه خرید و فروشی در آن است و نه دوستی و نه شفاعتی، و (بدانید که) کافران همان ستمگران هستند. (که هم به خود ستم می کنند و هم به دیگران).

نکته ها:

در این آیه خداوند اهرم هایی را برای تشویق مردم به انفاق بکار برده است، الف: آنچه داری، ما به تو دادیم از خودت نیست. «رَزَقْنَاكُمْ» ب: مقداری از آنچه داری کمک کن، نه همه را. «مِمَّا» ج: این انفاق برای قیامت تو، از هر دوستی بهتر است. «يَأْتِيَ يَوْمٌ»

ص: ۴۰۲

۱ قبل از دستور، مردم را با احترام صدا زنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۲ استفاده از فرصت ها در کارهای خیر، ارزش است. «مَنْ قَبِلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ» ۳ محروم کردن امروز، محروم شدن فرداست. اگر امروز انفاق و بخششی صورت نگیرد، در آن روز هم محبت و دوستی و وساطتی در بین نخواهد بود. «أَنْفِقُوا» («يَوْمَ لَا يَنْبَغُ فِيهِ» ۴ یاد معاد، عاملی برای تشویق به انفاق است. «أَنْفِقُوا» («يَأْتِيَ يَوْمَ» ۵ یکی از راههای ایجاد روحیه ی سخاوت، توجه به دست خالی بودن انسان در قیامت است. «لَا يَنْبَغُ فِيهِ وَلَا حُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» ۶ بخل، نشانه ی کفران نعمت و کفر به وعده های الهی است. «أَنْفِقُوا» («وَالْكَافِرُونَ» ۷ کفر، نمونه ی بارز ظلم است. «الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۵]

اشاره

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (۲۵۵)

اللّه، که جز او معبودی نیست، زنده و برپادارنده است. نه خوابی سبک او را فرا گیرد و نه خوابی سنگین. آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. کیست آنکه جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند. گذشته و آینده آنان را می داند. و به چیزی از علم او احاطه پیدا نمی کنند مگر به مقداری که او بخواهد. کرسی (علم و قدرت) او آسمان ها و زمین را در بر گرفته و نگهداری آن دو بر او سنگین نیست و او والا و بزرگ است.

به مناسبت وجود کلمه ی «کرسی» در آیه، رسول اکرم صلی الله علیه و آله این آیه «آیه الکرسی» نامید. در روایات شیعه و سنی آمده است که

این آیه به منزله ی قلّه قرآن است و بزرگترین مقام را در میان آیات دارد. (۱) همچنین نسبت به تلاوت این آیه سفارش بسیار شده است، از علی علیه السلام نقل کرده اند که فرمود:

بعد از شنیدن فضیلت این آیه، شبی بر من نگذشت، مگر آنکه آیه الکرسی را خوانده باشم. (۲)

در این آیه، شانزده مرتبه نام خداوند و صفات او مطرح شده است. به همین سبب آیه الکرسی را شعار و پیام توحید دانسته اند. هر چند در قرآن بارها شعار توحید با بیانات گوناگون مطرح شده است، مانند: «لا إله الا الله» (۳)، «لا إله إلا هو» (۴)، «لا إله إلا أنت» (۵)، «لا إله إلا أنا» (۶)، ولی در هیچ کدام آنها مثل آیه الکرسی در کنار شعار توحید، صفات خداوند مطرح نشده است.

صفات خداوند دو گونه اند، برخی صفات، عین ذات او هستند و قابل تجزیه از ذات الهی نمی باشند. مانند: علم، قدرت و حیات. اما برخی صفات که آنها را صفات فعل می نامند، مربوط به فعل خداوند است، مثل خلق کردن و عفو نمودن. منشأ اینگونه صفات، اراده الهی است که اگر بخواهد خلق می کند، ولی درباره ی صفات ذات این را نمی توان گفت که اگر خداوند بخواهد می داند و اگر نخواهد نمی داند. اگر بخواهیم صفات ذات را تشبیه کنیم، باید بگوئیم عالم و قادر بودن برای خداوند، نظیر مخلوق بودن برای انسان است. هرگز صفت مخلوق بودن از انسان جدا نمی شود، همانگونه که هرگز صفت علم از خداوند جدا نمی شود.

کلمه «إِلَه» درباره هر معبودی بکار می رود، خواه حقّ و یا باطل، «أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ

ص: ۴۰۴

۱-۱. تفسیر روح المعانی، ج ۳، ص ۱۰ و تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۵۴.

۲-۲. تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۹۱؛ المیزان، ج ۲، ص ۳۵۵.

۳-۳. صفات، ۳۵.

۴-۴. بقره، ۱۶۳.

۵-۵. انبیاء، ۸۷.

۶-۶. نحل، ۲.

إِلَهَهُ هُوَ» (۱) ولی کلمه «الله» نام ذات مقدّس الهی است. معبودانِ غیر از خدا، از آفریدنِ مگسی عاجزند؛ «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۲) و آنان که به پرستش غیر خدا می پردازند، از بلندای توحید به دره های خوفناک سقوط می کنند. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنْ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ» (۳) «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اولین صفحه شناسنامه ی هر مسلمان است. اولین شعار و دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز با همین جمله بود: «قولوا لا إله الا الله تفلحوا» (۴) هم چنان که فرمود: «من قال لا إله الا الله مخلصا دخل الجنة و اخلاصه بها ان تحجزه لا إله الا الله عما حرم الله»

هر کس خالصانه شعار توحید سر دهد، وارد بهشت می شود و نشان اخلاص او آن است که گفتن

لا إله إلا الله

«وی را از حرامهای الهی دور سازد. (۵)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «قول لا إله الا الله ثمن الجنة» (۶)

گفتن «لا إله الا الله

بهای بهشت

است. هم چنان که امام رضا علیه السلام در حدیث قدسی نقل کرده اند: «کلمه لا إله الا الله حصنی» (۷)

کلمه ی توحید، دژ مستحکم الهی است.

آری، توحید، مایه ی نجات و رستگاری انسان است. البته همانگونه که می گویند هر کس به دانشگاه یا حوزه علمیه قدم گذاشت، دانشمند شد. یعنی به شرط اینکه تمام دروس لازم را بخواند. گفتن «لا إله إلا الله» نجات دهنده است، اما با داشتن شرایطش که در جای خود بدان اشاره خواهد شد.

اعتقاد به توحید، همه ی قدرت ها و جاذبه ها را در چشم انسان کوچک و حقیر می کند. نمونه ای از آثار تربیتی توحید همین است که مسلمانان در برابر پادشاهان و صاحبان قدرت سجده نمی کردند. در دربار نجاشی پادشاه حبشه، پناهندگان مسلمان گفتند: «لا نسجد الا لله» ما به غیر خدا سجده نمی کنیم. (۸) دحیه کلبی یکی دیگر از مسلمانان در کاخ قیصر روم، سجده نکرد و در جواب کاخ نشینان گفت:

ص: ۴۰۵

۱-۱. فرقان، ۴۳.

۲-۲. حج، ۷۳.

۳-۳. حج، ۳۱.

- ۴-۴. کنز العمال، ح ۳۵۵۴۱.
- ۵-۵. ثواب الاعمال، ص ۲۰.
- ۶-۶. بحار، ج ۹۳، ص ۱۹۶.
- ۷-۷. بحار، ج ۳، ص ۷.
- ۸-۸. سیره ی حلبی، ج ۱، ص ۳۸۷.

من برای غیر خداوند سجده نمی کنم. (۱)

آری، توحید انسان را تا آنجا بالا می برد که حتی بهشت و دوزخ نیز برای او مطرح نمی شود. امامان معصوم علیهم السلام نیز برای تربیت چنین انسان هایی تلاش می کردند.

علی علیه السلام فرمودند: «لا تکن عبد غیرک و قد جعلک الله حراً» (۲)،

بنده دیگری مباش که

خداوند تو را آزاد آفریده است.

لازم است مسلمانان هر روز و در هر جا با صدای بلند، اذان بگویند و فریاد آزادی از بندگی خدایان دروغین و طاغوت ها را سر دهند. و گوش نوزادان خود را قبل از هر صدایی، با طنین توحید «بِلا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ*» آشنا سازند.

«هُوَ الْحَيُّ»

در فراز هفتادم دعای جوشن کبیر، حی بودن خداوند را اینگونه مطرح می کند:

«یا حیا قبل کل حی، یا حیا بعد کل حی، یا حی الذی لیس کمثله حی، یا حی الذی لا یشارکه حی، یا حی الذی لا یحتاج الی حی، یا حی الذی یمیت کل حی، یا حی الذی یرزق کل حی، یا حیا لم یرث الحیاة من حی، یا حی الذی یحیی الموتی، یا حی یا قیوم» آری، خداوند زنده است، قبل از هر زنده ای و بعد از هر زنده ای. در زنده بودن، وی را نظیر و شریکی نیست و برای زنده ماندن، نیازمند دیگری نیست. او زندگان را می میراند و به همه زنده ها روزی می بخشد. او زندگی را از زنده ای دیگر به ارث نبرده، بلکه به مردگان نیز زندگی می بخشد. او زنده و پا برجاست.

معنای حیات درباره ذات پروردگار با دیگران فرق می کند و مانند سایر صفات الهی، از ذات او جدایی ناپذیر است و در آن فنا راه ندارد؛ «وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ» (۳) او در حیات خویش نیازمند تغذیه، تولید مثل، جذب و دفع، که لازمه حیات موجوداتی همچون انسان و حیوان و گیاه است، نیست. «یا حی الذی لیس کمثله حی»

ص: ۴۰۶

۱-۱. سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۷۲.

۲-۲. نهج البلاغه، نامه ی ۳۱.

۳-۳. فرقان، ۵۸.

«الْقِيَوْمُ» از ریشه ی «قیام»، به کسی گفته می شود که روی پای خود ایستاده و دیگران به او وابسته هستند. (۱) کلمه ی «الْقِيَوْمُ» سه مرتبه در قرآن آمده است و در هر سه مورد در کنار کلمه «الْحَيُّ» قرار دارد.

قیام او از خود اوست، ولی قیام سایر موجودات به وجود اوست. و مراد از قیومیت پروردگار، تسلط و حفاظت و تدبیر کامل او نسبت به مخلوقات است.

قیام او دائمی و همه جانبه است، می آفریند، روزی می دهد، هدایت می کند و می میراند و لحظه ای غافل نیست.

هر موجود زنده ای برای ادامه ی حیات، نیازمند منبع فیض است. همچون لامپی که برای ادامه ی روشنی، نیاز به انحصال برق دارد. تمام موجودات برای زنده شدن باید از «الْحَيُّ» تغذیه شوند و برای ادامه ی زندگی باید از «قیوم» مایه بگیرند.

امام علی علیه السلام می فرماید: «کل شیء خاضع له و کل شیء قائم به»

هر چیزی تسلیم او و هر چیزی وابسته به اوست. (۲) نقل کرده اند که در جنگ بدر رسول خدا صلی الله علیه و آله مکرر در سجده می گفتند: «یا حی یا قیوم» (۳) «لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ» امام صادق علیه السلام فرموده اند: «ما من حی الا و هو ینام خلا الله وحده»

هیچ زنده ای نیست مگر اینکه می خوابد، تنها خداوند از خواب بدور است. (۴)

خداوند حی است و نیازمند خواب و چرت نیست. (۵) خواب، زنده ها را از خود منقطع می کند تا چه رسد به دیگران، ولی خداوند خواب ندارد و همواره بر همه چیز قیومیت دارد.

ص: ۴۰۷

۱- ۱. مفردات راغب.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

۳- ۳. روح البیان، ج ۱، ص ۴۰۰.

۴- ۴. بحار، ج ۵۹، ص ۱۸۵.

۵- ۵. چون در طبع انسان، ابتدا حالت رخوت و چرت پیدا می شود، سپس خواب می آید، قرآن هم کلمه ی «سِنَةٌ» را مقدم بر «نوم» بکار برده است.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

مالک حقیقی همه چیز اوست و مالکیت انسان در واقع عاریتی بیش نیست.

مالکیت انسان، چند روزه و با شرایط محدودی است که از طرف مالک حقیقی یعنی خداوند تعیین می شود. حال که همه مملوک او هستند، پس چرا مملوکی مملوک دیگر را پرستد؟ دیگران نیز بندگانی همچون ما هستند؛ «عِبَادُ اللَّهِ أَكْثَرُكُمْ» (۱) طبیعت، ملک خداست و قوانین حاکم بر آن محکوم خداوندند. ای کاش انسان ها هم از ملک او و هم از ملک او بهتر استفاده می کردند. اگر همه چیز از خدا و برای خداست، دیگر بخل و حرص چرا؟ آیا خدای خالق، ما را رها کرده است؟ «أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا الدُّعَاءَ الَّذِي دُعِيَ لَهَا وَلَهُ الْجَنَّةُ الْمُنَاقِبَاتُ» (۲) امام کاظم علیه السلام از در خانه شخصی بنام «بُشْر» می گذشت، متوجه سر و صدا و آواز لهو و لعبی شدند که از خانه بلند بود. از کنیزی که از آن خانه بیرون آمده بود پرسیدند صاحبخانه کیست؟ آیا بنده است؟! جواب داد: نه آقا، بنده نیست آزاد است. امام فرمود: اگر بنده بود این همه نافرمانی نمی کرد. کنیز سخن امام را وقتی وارد منزل شد به صاحبخانه باز گفت. او تکانی خورد و توبه کرد. (۳)

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود:

اولین درجه تقوا و بندگی خدا آن است که انسان خودش را مالک نداند. (۴)

«مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ»

مشرکان، خداوند را قبول داشتند؛ «لَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۵) ولی بت ها را شفیع می دانستند: «وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۶) آیه الکرسی، این پناهگاه موهوم را در هم می کوبد و می گوید: کیست که بدون اجازه ی او بتواند شفاعت کند؟ نه تنها هستی برای اوست، کارآیی هستی نیز با اذن اوست. با خیال و توهم شما، مخلوقی شفیع دیگری نمی شود. شفاعت در قیامت وجود دارد،

ص: ۴۰۸

۱-۱. اعراف، ۱۹۴.

۲-۲. قیامت، ۳۶.

۳-۳. تتمه المنتهی، ص ۳۲۹.

۴-۴. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

۵-۵. لقمان، ۲۵.

۶-۶. یونس، ۱۸.

ولی با حساب و کتاب و با اذن خداوند. اگر از کسی عملی سر می زند، با اذن و اراده خداوند بوده و قیوم بودن او خدشه بردار نیست تا بتوان در گوشه ای دور از خواست او کاری صورت داد.

شفاعت آن است که یک موجود قوی به موجود ضعیف یاری برساند. مثلاً در نظام آفرینش، نور، آب، هوا و زمین، دانه ی گیاه را یاری می کنند تا به مرحله درخت برسد. در نظام کيفر و پاداش نیز، اولیای خدا گنهکاری را یاری می رسانند تا نجات یابد. (۱) ولی هرگز این امدادها نشانه ی ضعف خداوند و یا تأثیرپذیری او نیست. زیرا خود اوست که مقام شفاعت و اجازه آن را به اولیای خود می دهد. و اوست که نظام آفرینش را به نوعی آفریده که وقتی دانه در مسیر رستن قرار گرفت، با نور و هوا و خاک رشد می کند.

به هر حال عوامل مادّی و کمک هایی که انسان از مخلوقات می گیرد، در پرتو اذن اوست و در چهار چوب قوانینی است که او حاکم کرده است. به همین دلیل افرادی از شفاعت شدن محرومند؛ «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ اللَّهِ أَفَعِينَ» (۲) چنان که نور، حرارت، آب و خاک، دانه ای را رشد می دهند که قابلیت رشد داشته باشد.

حساب شفاعت از حساب پارتی بازی و توصیه های بی دلیل دنیوی در جوامع فاسد، جدا است. شفاعت، برای جلوگیری از یأس و ناامیدی و ایجاد پیوند مردم با اولیای خداست. شفاعت، پاداشی است که خداوند به اولیای خود می دهد و بهره گیری از آن در روز قیامت، تجسّمی از بهره گیری انسان، از نور علم و هدایت انبیا و اولیا در دنیا است.

شفاعت کننده، قدرت مستقلی در برابر قدرت خداوند نیست، بلکه پرتوی از اوست و مقام شفاعت مخصوص کسانی است که او بخواهد. لذا نباید بت پرستان با شعار؛ «هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۳) خیال کنند که بهره مند از شفاعت خواهند شد.

ص: ۴۰۹

---

۱ - ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: «نحن الشافعون» ما هستیم آنهایی که اذن شفاعت دارند. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۵۸.

۲ - ۲. مدثر، ۴۸.

۳ - ۳. یونس، ۱۸.

یادآوری این نکته لازم است که عبادت غیر خداوند شرک است، ولی دعوت و خواندن غیر خدا، همه جا شرک نیست. جملات: «يَدْعُوكَ» (۱)، «يَدْعُوكُمْ» (۲)، «يَدْعُونَ» (۳)، «نَدْعُ» (۴) و «دُعَاءَ الرَّسُولِ» (۵) که در قرآن آمده است، هیچ یک با شرک ربطی ندارد. لکن هر دعوتی ارزشمند نیست، بیمار اگر پزشک را صدا زند، حق است و اگر فالگیر را صدا زند باطل است.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

خداوند همه ی واقعیات را می داند و شفاعت نزد پروردگار، تلاش برای اثبات بی گناهی شخصی نیست، بلکه شفاعت، تلاش برای نجات و عفو است. آگاهی خدا باید موجب شود که اندکی انسان حیا کند، او از درون سینه ها خبر دارد و از رازهای پنهانی و آشکار با خبر است، از درون رحم مادران خبر دارد که نوزاد پسر است یا دختر. علم روز قیامت و اندازه هر چیزی را می داند. (۶) در حالی که علم ما انسان ها محدود است. ما صدا را تا حدی می شنویم، دیدنی ها را تا حدودی می بینیم، اسرار را نمی دانیم، مگر آن قسمتی را که خداوند اراده کند و اجازه دهد.

«وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ»

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: مراد از «عرش»، علومی از خداوند است که انبیا و رسل را به آنها آگاه کرده است (۷) ولی «کرسی»، علومی هستند که آنها را هیچ کس نمی داند. (۸)

برخی «کرسی» را کنایه از قدرت و حکومت خدا می دانند که آسمان ها و زمین را

ص: ۴۱۰

۱-۱. قصص، ۲۵.

۲-۲. آل عمران، ۱۵۳.

۳-۳. آل عمران، ۱۰۴.

۴-۴. آل عمران، ۶۱.

۵-۵. نور، ۶۳.

۶-۶. «يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ سَبَأً، ۲. «إِنَّ تَخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ» آل عمران، ۲۹. «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» انعام، ۵۹؛ «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» طه، ۷. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» هود، ۵؛ «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

۷-۷. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۵۹.

۸-۸. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۲۴۰.

در بر گرفته است. با آنکه جهان بس وسیع است و زمین نسبت به آن همچون حلقه انگشتری در بیابان، ولی با همه اینها حفظ و نگهداری آنها برای خداوند سنگین نیست. آیه الکرسی به مردم می فهماند که خداوند نه تنها مالکِ عالم و عالم به تمام مملوک های خود است، بلکه سراسر هستی با همه ی مخلوقاتش، تحت سلطه و قدرت اوست. (۱) و مردم قدرت نامحدود خالق را با قدرت مخلوق مقایسه نکنند. زیرا خستگی، از عوارض ماده است، اما توانایی خداوند عین ذات اوست. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ» (۲) علی علیه السلام می فرماید:

خداوند را، نه گذشت زمان

پیر و فرسوده می کند و نه خود دگرگون گشته و تغییر می یابد. (۳)

آری، توجّه به قدرت نامحدود خداوند، در روح مؤمن آرامش ایجاد می کند و مؤمن با آن خویشتن را در مصونیت و امان می یابد.

هر یک از صفات خدا: قیوم، حی، علیم، قدیر و عظیم، نقش سازنده ای در تربیت انسان دارد. زیرا بهترین مکتب آن است که به پیروان خود امید و عشق بدهد، سرنوشت و آینده آنان را روشن کند و پیروانش نیز بدانند که هر لحظه زیر نظر هستند، لغزشهایشان قابل عفو است و حاکم آنان مهربان است.

خلاصه آنکه خدایی سزاوار پرستش است که زنده و پابرجا و نستوه باشد، گرفتار ضعف و خستگی و دچار خواب و چرت نگردد، احدی بدون اراده او قدرت انجام کاری را نداشته باشد. همه چیز را بداند و بر همه چیز احاطه و تسلط داشته باشد. این چنین خدایی می تواند معبود و محبوب باشد و به چنین خدایی می توان توکل کرد و عشق ورزید و به او امیدوار بود. خدایی که قرآن اینگونه معرفی می کند، با خدای انجیل و تورات تحریف شده قابل مقایسه نیست. آن کسانی که در بن بست های تنگ و تاریک نظام مادی جهان گرفتار شده اند، چگونه می اندیشند؟ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»

ص: ۴۱۱

۱-۱). «بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ» بقره، ۱۱۶. و «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹.

۲-۲). هود، ۶۶.

۳-۳). نهج البلاغه، خطبه ی ۲۲۸.

۱ هیچ موجودی جز او، ارزش معبود شدن ندارد. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۲ حیات واقعی و ابدی و همه ی حیات های دیگر از آن اوست. «الْحَيُّ» ۳ همه چیز دائماً به او بستگی دارد و لحظه ای از تدبیر او خارج نیست. «الْقَيُّومُ» ۴ همه چیز از اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۵ نه تنها هستی از اوست، کارایی هستی نیز از اوست. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ» ۶ با خیال و توهم شما، چیزی شفیع و واسطه نمی شود. «مَنْ ذَا الَّذِي» ۷ احدی از او مهربان تر نیست. علاقه و مهربانی هر شفيعی از اوست. «إِلَّا بِإِذْنِهِ» ۸ خداوند بر همه چیز و در همه حال آگاه است، پس از گناه در برابر او حیا کنیم.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

۹ او بر همه چیز احاطه دارد، ولی دیگران بدون اراده او حتی به گوشه ای از علم او احاطه ندارند. (۱) «لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ» ۱۰ حکومت و قدرت او محدود نیست. «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ» ۱۱ حفاظت هستی برای او سنگین نیست. «وَلَا يَؤُودُهُ» ۱۲ کسی که از هستی حفاظت می کند، می تواند ما را در برابر خطرات حفظ کند.

«حِفْظُهُمَا»

و لذا برای حفاظت، سفارش به خواندن آیه الکرسی شده است.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۶]

اشاره

«لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۵۶)»

در (پذیرش) دین، اکراهی نیست. همانا راه رشد از گمراهی روشن شده است، پس هر که به طاغوت کافر شود و به خداوند ایمان آورد، قطعاً به دستگیره محکمی دست یافته، که گسستی برای آن نیست. و خداوند شنوای دانا است.

ص: ۴۱۲

(۱-۱). «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى» علق، ۱۴.

ایمان قلبی با اجبار حاصل نمی شود، بلکه با برهان، اخلاق و موعظه می توان در دلها نفوذ کرد، ولی این به آن معنا نیست که هر کس در عمل بتواند هر منکری را انجام دهد و بگوید من آزادم و کسی حق ندارد مرا از راهی که انتخاب کرده ام بازدارد. قوانین جزایی اسلام همچون تعزیرات، حدود، دیات و قصاص و واجباتی همچون نهی از منکر و جهاد، نشانه آن است که حتی اگر کسی قلباً اعتقادی ندارد، ولی حق ندارد برای جامعه یک فرد موذی باشد.

اسلامی که به کفار می گوید: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱)

اگر در ادعای خود

صادقید، برهان و دلیل ارائه کنید. چگونه ممکن است مردم را در پذیرش اسلام، اجبار نماید؟ جهاد در اسلام یا برای مبارزه با طاغوت ها و شکستن نظام های جباری است که اجازه تفکر را به ملت ها نمی دهند و یا برای محو شرک و خرافه پرستی است که در حقیقت یک بیماری است و سکوت در برابر آن، ظلم به انسانیت است.

مطابق روایات، یکی از مصادیق تمسک به «بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى» و ریسمان محکم الهی، اتصال با اولیای خدا و اهل بیت علیهم السلام است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمودند: «انت العروه الوثقی». (۲)

پیام ها:

۱ دینی که برهان و منطق دارد، نیازی به اکراه و اجبار ندارد. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» ۲ تأثیر زور در اعمال و حرکات است، نه در افکار و عقاید. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» ۳ راه حق از باطل جدا شده، تا حجت بر مردم تمام باشد. روشن شدن راه حق، با عقل، وحی و معجزات است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» اسلام دین رشد است.

۴ دین، مایه ی رشد انسانیت است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»

ص: ۴۱۳

۱- (۱). بقره، ۱۱۱.

۲- (۲). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۴۱.

۵ اسلام با استکبار سازش ندارد. «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» ۶ تا طاغوت ها محو نشوند، توحید جلوه نمی کند. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا. «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» ۷ کفر به طاغوت و ایمان به خدا باید دائمی باشد. «يَكْفُرُ» ، «يُؤْمِنُ» فعل مضارع نشانه ی تداوم است.

۸ محکم بودن ریسمان الهی کافی نیست، محکم گرفتن هم شرط است. «فَقَدْ اسْتَيْمَسَكَ بِالْعُرْوَةِ» ۹ تکیه به طاغوت ها و هر آنچه غیر خدایی است، گسستی و از بین رفتنی است.

تنها رشته ای که گسسته نمی گردد، ایمان به خداست. «لَا أَنْفِصَامَ لَهَا» ۱۰ ایمان به خدا و رابطه با اولیای خدا ابدی است. «لَا أَنْفِصَامَ لَهَا» ولی طاغوت ها در قیامت از پیروان خود تبری خواهند جست.

۱۱ ایمان به خدا و کفر به طاغوت باید واقعی باشد، نه منافقانه. زیرا خداوند می داند و می شنود. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۷]

اشاره

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۵۷)

خداوند دوست و سرپرست مؤمنان است، آنها را از تاریکی ها (ی گوناگون) بیرون و به سوی نور می برد. لکن سرپرستان کفار، طاغوت ها هستند که آنان را از نور به تاریکی ها سوق می دهند، آنها اهل آتشند و همانان همواره در آن خواهند بود.

نکته ها:

اشاره

در آیه قبل خواندیم که او مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» و در این آیه می خوانیم: نسبت او به مؤمنان، نسبت خاص و ولایی است. «وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»

آنکه ولایت خدا را پذیرفت، کارهایش رنگ خدایی پیدا می کند. «صَبَّغَهُ اللَّهُ» (۱) برای خود رهبری الهی برمی گزیند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» (۲) راهش روشن، آینده اش معلوم و به کارهایش دلگرم است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۳)، «إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (۴)، «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۵) در جنگ ها و سختی ها به یاری خدا چشم دوخته و از قدرت های غیر خدایی نمی هراسد. «فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» (۶) از مرگ نمی ترسد و کشته شدن در تحت ولایت الهی را سعادت می داند. امام حسین علیه السلام فرمود: «انی لا اری الموت الا سعادة». (۷)

تنهایی در زندگی برای او تلخ و ناگوار نیست، چون می داند او زیر نظر خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» (۸) از انفاق و خرج کردن مال نگران نیست، چون مال خود را به ولی خود می سپارد.

«يُقْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا» (۹) تبلیغات منفی در او بی اثر است، چون دل به وعده های حتمی الهی داده است:

«وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

(۱۰)

غیر از خدا همه چیز در نظر او کوچک است. امام علی علیه السلام فرمود: «عظم الخالق في أنفسهم فصغر ما دونه في أعينهم».

(۱۱)

از قوانین و دستورات متعدد متحیر نمی شود، چون او تنها قانون خدا را پذیرفته و فقط به آن می اندیشد. و اگر صدها راه در آمد برایش باز شود تنها با معیار الهی آن راهی را انتخاب می کند که خداوند معین کرده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

(۱۲)

ص: ۴۱۵

۱-۱. بقره، ۱۳۸.

۲-۲. بقره، ۲۴۷.

۳-۳. یونس، ۹.

۴-۴. بقره، ۱۵۶.

۵-۵. یوسف، ۵۶.

۶-۶. بقره، ۱۷۳.

۷-۷. بحار، ج ۴۴، ص ۱۹۲.

۸-۸. توبه، ۴۰.

۹-۹. بقره، ۲۴۵.

١٠-١٠. اعراف، ١٢٨.

١١-١١. نهج البلاغه، خ ١٩٣.

١٢-١٢. مائده، ٤٤ و ٤٥.

۱ مؤمنان، یک سرپرست دارند که خداست و کافران سرپرستان متعدّد دارند که طاغوت ها باشند و پذیرش یک سرپرست آسان تر است. (۱) درباره مؤمنان می فرماید: «اللَّهُ وَلِيُّ» اما درباره ی کفار می فرماید: «أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۲ آیه قبل فرمود: «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» این آیه نمونه ای از رشد و غی را بیان می کند که ولایت خداوند، رشد و ولایت طاغوت انحراف است. «اللَّهُ وَلِيُّ» (أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ) ۳ راه حقّ یکی است، ولی راههای انحرافی متعدّد. قرآن درباره راه حقّ کلمه ی نور را به کار می برد، ولی از راههای انحرافی و کج، به ظلمات و تاریکی ها تعبیر می کند. «النُّور»، «الظُّلُمَاتِ» ۴ راه حقّ، نور است و در نور امکان حرکت، رشد، امید و آرامش وجود دارد.

«النُّور»

۵ مؤمن در بن بست قرار نمی گیرد. «يُخْرِجُهُمُ مِنَ الظُّلُمَاتِ» ۶ طاغوت ها در فضای کفر و شرک قدرت مانور دارند. «الَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۷ هر کس تحت ولایت خداوند قرار نگیرد، خواه ناخواه طاغوت ها بر او ولایت می یابند. «اللَّهُ وَلِيُّ» (أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ) ۸ هر ولایتی غیر از ولایت الهی، ولایت طاغوتی است. «اللَّهُ وَلِيُّ» (أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ) ۹ توجه به عاقبت طاغوت پذیری، انسان را به حقّ پذیری سوق می دهد. «أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

ص: ۴۱۶

---

۱ - ۱). یوسف علیه السلام نیز در دعوت کفار به همین معنا استدلال کرد: «أرباب متفرقون خیر أم الله الواحد القهار» آیا صاحبان متعدّد و پراکنده بهترند یا خدای یگانه و قدرتمند؟! یوسف، ۳۹.

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۲۵۸)

آیا آن کس (نمرود) را که خداوند به او پادشاهی داده بود، ندیدی که با ابراهیم درباره ی پروردگارش محاجّه و گفتگو می کرد؟ زمانی که ابراهیم گفت: خدای من کسی است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من هم زنده می کنم و می میرانم. ابراهیم گفت: خداوند خورشید را از مشرق می آورد، پس تو (که می گویی حاکم بر جهان هستی)، خورشید را از مغرب بیاور. (در اینجا بود که) آن مرد کافر مبهوت و وامانده شد. و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند ولیّ مؤمنان است و آنان را از ظلمات خارج و به سوی نور می برد، این آیه و آیات بعد نمونه هایی از ولایت خداوند و بیرون آوردن از ظلمات به نور را مطرح می کند.

در روایات تاریخی آمده است که نمرود از پادشاهان بابل بود و حکومت مقتدرانه ای داشت او با حضرت ابراهیم درباره ی خداوند مباحثه و مجادله کرد.

وقتی حضرت ابراهیم گفت: پروردگار من آن است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من نیز زنده می کنم و می میرانم. سپس دستور داد دو زندانی را حاضر کردند، یکی را آزاد نمود و دیگری را دستور داد بکشند. وقتی ابراهیم علیه السلام این سفسطه و مغالطه را مشاهده کرد که این شخص چه برداشتی از زنده کردن و میراندن دارد و چگونه می خواهد افکار دیگران را منحرف کند، فرمود: خداوند طلوع خورشید را از مشرق قرار داده است، اگر تو ادعا داری که بر جهان هستی حکومت داری و همه چیز در اختیار و تحت قدرت توست، خورشید را از مغرب

بیرون بیاور! آن موقع بود که نمرود مبهوت ماند و پاسخی جز سکوت نداشت.

پیام ها:

۱ هر کس هر چه دارد از اوست. کافران نیز در دنیا از نعمت های او بهره مند می شوند، ولی از آن سوء استفاده می کنند. «آتاهُ اللَّهُ» ۲ قدرت و حکومت می تواند عامل استکبار و غرور گردد. «آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ» («أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ» ۳ توجه به افکار عمومی و قضاوت مردم لازم است. گرچه پدیده ی حیات یکی از راههای خداشناسی است و جواب نمرود صحیح نبود، ولی آن بحث ها و مجادله ها، افکار عمومی را پاسخ نمی گفت. «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ» ۴ مغالطه و سفسطه، ترفند اهل باطل است. «أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ» ۵ حق، اگر منطقی و مستدل ارائه شود، بر باطل پیروز و حاکم است. «فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ» ۶ در مباحثه ها از استدلال های فطری، عقلی و عمومی استفاده کنید، تا مخالف لجوج نیز مقهور و مبهوت شود. «فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ» ۷ کافر ظالم است، زیرا به خود و مقام انسانیت ظلم کرده است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۹]

اشاره

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَك آيَةً لِلنَّاسِ وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۵۹)

ص: ۴۱۸

یا همانند کسی (عزیر) که از کنار یک آبادی عبور کرد، در حالی که دیوارهای آن بر روی سقف هایش فرو ریخته بود (و مردم آن مرده و استخوان هایشان در هر سو پراکنده بود، او با خود) گفت: خداوند چگونه اینها را پس از مرگ زنده می کند؟ پس خداوند او را یک صد سال میراند و سپس زنده کرد (و به او) گفت: چقدر درنگ کردی؟ گفت یک روز، یا قسمتی از یک روز را درنگ کرده ام! فرمود: (نه) بلکه یکصد سال درنگ کرده ای، به غذا و نوشیدنی خود (که همراه داشتی) نگاه کن (که با گذشت سالها) تغییر نیافته است. و به الاغ خود نگاه کن (که چگونه متلاشی شده است، این ماجرا برای آن است که هم به تو پاسخ گوئیم) و (هم) تو را نشانه (رستاخیز) و حجتی برای مردم قرار می دهیم. (اکنون) به استخوان ها (ی مرکب خود) بنگر که چگونه آنها را بهم پیوند می دهیم و بر آن گوشت می پوشانیم. پس هنگامی که (این حقایق برای آن مرد خدا) آشکار شد، گفت: (اکنون با تمام وجود) می دانم که خداوند بر هر کاری قادر و تواناست.

نکته ها:

آیه ی قبل گفتگوی حضرت ابراهیم با نمرود را بازگو کرد که پیرامون توحید گفتگو می کردند و هدایت از طریق استدلال بود و ابراهیم با استدلال پیروز شد.

نمونه ی دوم خروج از ظلمات به نور، در این آیه است که پیرامون معاد گفتگو می شود و هدایت از طریق نمایش و به صورت محسوس و عملی صورت می گیرد. در تفاسیر و برخی روایات آمده است که نام این شخص «B عزیر» بوده است. در تفسیر المیزان می خوانیم که این شخص باید پیامبر باشد، زیرا خداوند با او سخن گفته است.

پیام ها:

۱ به تمدن های ویران شده گذشته، باید به دیده عبرت نگریست و درسهای تازه گرفت. «مَرَّ عَلَی قَزَیْهٍ»

۲ هر چند می دانید، اما باز هم علم خود را با تجربه و پرسیدن بالا ببرید. «أَنْتَى يُحْيَىٰ هَذِهِ اللَّهُ» ۳ صد سال مردن، برای یک نکته فهمیدن بجاست. «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةً عَامٍ» ۴ گذشت زمان طولانی، خللی در قدرت خداوند وارد نمی آورد. «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةً عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ» ۵ رجعت و زنده شدن مردگان در همین دنیا و قبل از قیامت قابل قبول است.

«فَأَمَّا تَهُ»

«بَعَثَهُ»

۶ نمایش، از بهترین راههای بیان معارف دینی است. «فَأَنْظُرُ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ» («وَ أَنْظُرُ إِلَىٰ») («وَ أَنْظُرُ إِلَىٰ الْعِظَامِ» ۷ با اراده الهی استخوان محکم، متلاشی می شود، ولی غذایی که زود فاسد می شود، صد سال سالم باقی می ماند. «لَمْ يَتَسَيَّرْهُ» ۸ نمایش قدرت پروردگار برای ارشاد و هدایت مردم است، نه برای سرگرمی و یا حتی قدرت نمایی. «وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ» ۹ خداوند صحنه ای از قیامت را در دنیا آورده است. «فَأَمَّا تَهُ» («ثُمَّ بَعَثَهُ») («وَ أَنْظُرُ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِئُهَا» ۱۰ معاد، جسمانی است. زیرا اگر معاد روحانی بود، سخن از استخوان به میان نمی آمد. «وَ أَنْظُرُ إِلَىٰ الْعِظَامِ» ۱۱ مشت نمونه ی خروار است. خداوند گوشه هایی از قدرت خود در قیامت را در دنیا به نمایش گذارده است. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۰]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَ لَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۶۰)

ص: ۴۲۰

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا به من نشان بده که چگونه مردگان را زنده می کنی؟ فرمود: مگر ایمان نیاورده ای؟ عرض کرد: چرا، ولی برای آنکه قلبم آرامش یابد. (خداوند) فرمود: چهار پرنده (طاووس، خروس، کبوتر و کلاغ) (۱) را بگیر و آنها را نزد خود جمع و قطعه قطعه کن (و درهم بیامیز) سپس بر هر کوهی (۲) قسمتی از آنها را قرار ده، آن گاه پرندگان را بخوان، به سرعت بسوی تو بیایند و بدان که خداوند توانای حکیم است.

نکته ها:

تنها از یگانه ابر مرد تاریخ پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله، یعنی علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: «لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا»

اگر پرده ها کنار روند، بر یقین من افزوده نمی شود. (۳) ولی سایر مردمان همه دوست دارند که شنیده ها و حتی باورهای خود را به صورت عینی مشاهده نمایند. چنان که همه می دانند قند را از چغندر می گیرند، ولی دوست دارند چگونگی آن را مشاهده کنند.

در تفاسیر آمده است: حضرت ابراهیم از کنار دریایی می گذشت، مرداری را دید که در کنار دریا افتاده و قسمتی از آن در آب و قسمتی دیگر در خشکی است و پرندگان و حیوانات دریایی، صحرایی و هوایی از هر سو آن را طعمه ی خود قرار داده اند. حضرت با خود گفت: اگر این اتفاق برای انسان رخ دهد و ذرات بدن انسان در بین جانداران دیگر پخش شود، در قیامت آنها چگونه یک جا جمع و زنده می شوند. لذا از خداوند درخواست کرد که نحوه ی زنده شدن مردگان را مشاهده کند. خداوند نیز با این نمایش، ابراهیم را به نور یقین و اطمینان رهسپار نمود.

ص: ۴۲۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۸۰.

۲-۲. در حدیث می خوانیم که اجزای مخلوط شده را بر سر ده کوه قرار داد. کافی، ج ۸، ص ۳۰۵.

۳-۳. غرر الحکم و تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۴۱۶.

۱ زنده کردن مردگان، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي» ۲ برای آموزش عمیق، استفاده از نمایش و مشاهدات حسی لازم است. «أَرِنِي» ۳ کشف و شهود تنها برای کسانی است که مراتبی از علم، ایمان و استدلال را طی کرده باشند. درخواست «أَرِنِي» ابراهیم پاسخ داده می شود، نه هر کس دیگر.

۴ در پی آن باشیم که ایمان و یقین خود را بالا برده تا به مرز اطمینان برسیم.

پژوهش و کنجکاوی یک ارزش است. «لِيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» ۵ ایمان، دارای مراحل و درجاتی است. «لِيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» ۶ قلب، مرکز آرامش است. «لِيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» ۷ اولیای خدا، قدرت تصرف در هستی را دارند که به آن ولایت تکوینی گفته می شود. «ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَا تَيْنَكَ سَعِيًّا» ۸ معاد، جسمانی است و در قیامت بازگشت روح به همین ذرات بدن خواهد بود. «يَا تَيْنَكَ سَعِيًّا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۱]

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۲۶۱)

مثل کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، همانند بذری است که هفت خوشه برویاند و در هر خوشه یکصد دانه باشد و خداوند آن را برای هر کس بخواهد (و شایستگی داشته باشد)، دو یا چند برابر می کند و خدا (از نظر قدرت و رحمت) وسیع و (به همه چیز) داناست.

نکته ها:

سفارش به انفاق و منع از اسراف و تبذیر، بهترین راه برای حل اختلافات طبقاتی است. هم چنان که پیدایش و گسترش ربا، زمینه ساز و بوجود آورنده ی طبقات

است. لذا در قرآن آیات لزوم انفاق و تحریم ربا در کنار هم آمده است. (۱)

هر دانه ای، در هر زمینی، هفت خوشه که در هر خوشه صد دانه باشد نمی رویاند، بلکه باید دانه، سالم و زمین، مستعد و زمان، مناسب و حفاظت، کامل باشد. همچنین انفاق مال حلال، با قصد قربت، بدون منت و با شیوه ی نیکو آن همه آثار خواهد داشت.

پیام ها:

۱ انفاق، تنها پاداش اخروی ندارد، بلکه سبب رشد و تکامل و جودی خود انسان می گردد. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ» ۲ ستایش قرآن از کسانی است که انفاق سیره ی همیشگی آنان باشد. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد.

۳ انفاق، زمانی ارزشمند است که در راه خدا باشد. در اسلام اقتصاد از اخلاق جدا نیست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ استفاده از مثال های طبیعی، هرگز کهنه نمی شود و برای همه مردم در هر سن و شرایطی که باشند قابل فهم است. تشبیه مال به بذر و تشبیه آثار انفاق به خوشه های متعدد پر دانه. «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ» ۵ تشویق و وعده ی پاداش، قوی ترین عامل حرکت است. پاداش هفتصد برابر.

«وَاللَّهُ يُضَاعِفُ»

۶ لطف خداوند، محدودیت ندارد. «وَاللَّهُ يُضَاعِفُ» (وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» ۷ اگر انفاق مال، تا هفتصد برابر قابلیت رشد و نمو دارد؛ «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ» پس حساب کسانی که در راه خدا جان خود را انفاق می کنند چه می تواند باشد؟! «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۴۲۳

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۶۲)

کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند و سپس به دنبال آنچه انفاق کرده اند، منت نمی گذارند و آزاری نمی رسانند، پاداش آنها برایشان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی دارند و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن شکم فقرا نیست، بلکه این کار زیبا باید بدست افراد خوب، یا شیوه خوب و همراه با اهداف خوبی باشد.

گاهی انسان گامی برای خدا بر می دارد و کاری را به نیکی شروع می کند، ولی به خاطر عوارضی از قبیل غرور یا منت یا توقع و یا امثال آن ارزش کار را از بین می برد. با منت، اثر انفاق از بین می رود، چون هدف از انفاق تطهیر روح از بخل است، ولی نتیجه ی منت، آلوده شدن روح می باشد. منت گذار، یا در صدد بزرگ کردن خود و تحقیر دیگران است و یا می خواهد نظر مردم را به خود جلب کند که در هر صورت از اخلاص بدور است. مگر خداوند به خاطر همه ی نعمت هایی که به ما داده بر ما منت گذاشته تا ما با بخشیدن جزئی از آن بر خلق او منت بگذاریم.

در مجمع البیان حدیثی روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

خداوند در قیامت به منت گذاران، نگاه لطف آمیز نمی کند.

پیام ها:

۱ شروع نیکو کافی نیست، اتمام نیکو هم شرط است. «يُنْفِقُونَ» («ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ») («مَنًّا») ۲ اسلام حافظ شخصیت محرومان و فقراست و کوبیدن شخصیت فقرا از طریق منت را سبب باطل شدن عمل می داند. «لَا يُتَّبِعُونَ») («مَنًّا وَلَا أَدَىٰ») ۳ اعمال انسان، در یکدیگر تأثیر دارند، یعنی یک عمل می تواند عمل دیگر را

خنثی کند. انفاق برای درمان فقر است، ولی منت گذاری آن را مایه ی درد فقرا می گرداند. «يُنْفِقُونَ» («لَا يُتْعُونَ») («مَنَّا وَلَا أَدَىٰ» ۴ خداوند، آینده انفاق کننده را تضمین کرده است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» ه کسی که بدون منت و آزار و فقط برای خدا انفاق می کند، از آرامشی الهی برخوردار است. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» («لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۳]

اشاره

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (۲۶۳)

گفتار پسندیده (با نیازمندان) و گذشت (از تندی آنان)، از بخششی که بدنبال آن آزاری باشد، بهتر است. و خداوند بی نیاز بردبار است.

نکته ها:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

اگر سائلی نزد شما آمد، به یکی از این دو روش عمل کنید «بذل سیر او رد جمیل» (۱)

یا چیزی که در توان دارید به او عطا کنید، یا به طرز شایسته ای او را رد

نمایید. همچنین فرمود:

اگر با مال نمی توانید به مردم رسیدگی کنید، با اخلاق برسید. (۲)

پیام ها:

۱ آبرو و شخصیت فقیر، با ارزش تر از حفظ شکم و شخص فقیر است. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ» («خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ» ۲ فقیر را با محبت و دلسوزی به کار مفیدی که زندگی او را تأمین کند، راهنمایی کنید. (۳) «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ» ۳ انفاق باید همراه با اخلاق باشد. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ» («خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ» ۴ گفتگوی خوش با فقیر، موجب تسکین او و عامل رشد انسان است، در حالی

ص: ۴۲۵

۱-۱. تفسیر قرطبی و نمونه، ذیل آیه.

۲-۲. تفسیر کاشف، ج ۱، ص ۲۷۲.

۳-۳. تفسیر پرتوی از قرآن، ذیل آیه.

که صدقه با منت، هیچکدام را به همراه ندارد. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» («خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ» ۵ اگر فقیری بخاطر فشار و تنگدستی، ناروایی گفت او را ببخشید. «مَغْفِرَةٌ» ۶ رعایت عرف جامعه، در سخن و عمل لازم است. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» ۷ خداوند آزار رسانی به فقیر را پاسخ می دهد، ولی نه با عجله. «حَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَمْرِ كَالَّذِي يُنْفِقُ مِمَّا لَمْ يَنْبَغِ لَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَ كُفْرَهُ صَلاً لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۲۶۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! بخشش های خود را با منت و آزار باطل نسازید، همانند کسی که مال خود را برای خودنمایی به مردم، انفاق می کند و ایمان به خدا و روز رستاخیز ندارد. پس مثال او همچون مثل قطعه سنگ صافی است که بر روی آن (قشر نازکی از) خاک باشد (و بذرهایی در آن افشاندن شود) پس رگباری به آن رسد (و همه خاک ها و بذرها را بشوید) و آن سنگ را صاف (و خالی از خاک و بذر) رها کند! (ریاکاران نیز) از دستاوردها، هیچ بهره ای نمی برند و خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه نیز تشبیهی را با خود دارد و نمایانگر باطن اشخاصی است که به قصد ریا و تظاهر انفاق می کنند. ظاهر عمل اینان همچون خاک، نرم ولی باطن آن چون سنگ، سفت است که قابلیت نفوذ ندارد. به خاطر سفتی و سختی دلهای سنگین شان، از انفاق خود بهره ای نمی برند.

پیام ها:

۱ منت گذاری و آزار فقیر، پاداش انفاق و صدقات را از بین می برد. «لَا تُبْطُلُوا»

۲ ریا، نشانه عدم ایمان واقعی به پروردگار و قیامت است. «يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» ۳ انفاق مهم نیست، انگیزه و روحیه ی انفاق کننده مهم است. «رِثَاءَ النَّاسِ» ۴ اعمال شخص منت گذار، ریاکار و کافر، تباه است. کلمه ی «فَمَثَلُهُ» قابل تطبیق با هر سه گروه است.

۵ ریاکار، عاقبت رسوا می شود و حوادث، کاشف حقایق است. «فَسَتَرَ كُهُ صَيْلِدًا» ۶ ریاکار نه تنها از پاداش آخرت محروم است، بلکه رشد روحی را نیز کسب نکرده است. «لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ» ۷ منت گذار و ریاکار، در مدار کفر و مورد تهدید قرار می گیرد. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۵]

اشاره

وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اِتِّعَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَ تَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۶۵)

و مثل کسانی که اموال خود را در طلب رضای خداوند و استواری روح خود انفاق می کنند، همچون مثل باغی است که در نقطه ای بلند باشد (و از هوای آزاد بحد کافی بهره بگیرد) و باران های درشت به آن برسد و میوه ی خود را دو چندان بدهد. و اگر باران درشتی نبارد، باران های ریز و شبنم (ببارد تا همیشه این باغ شاداب و پر طراوت باشد.) و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱ اگر هدف، تحصیل رضای خداوند و رشد و کمال روحی باشد، کارها بارور می شود. «اِتِّعَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» («فَاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ» ۲ اخلاص، ساده بدست نمی آید، باید به سراغ آن رفت. «اِتِّعَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۳ کارهای خالص، همچون مزرعه ای در نقطه ای مرتفع است که از خرابی سیل

محفوظ است. «بِرَبْوِهِ أَصَابَهَا» ۴ اگر هدف خدا باشد، از جلوه ها و جمال ها هم محروم نمی شویم. مخلصین در جامعه محبوب تر از ریاکارانند. «جَنَّةِ بَرْبَوِّهِ» انفاق خالص، همانند مزرعه ی در دامنه کوه و زمین مرتفع است، که همه مردم آن را می بینند و از آن لذت می برند.

۵ مهم تر از امکانات، بهره گیری از امکانات است. باران ریز یا درشت مهم نیست، مهم آن است که زمین بتواند آن را جذب کند. «فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلٌّ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۶]

اشاره

أَيُّوْدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَخْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (۲۶۶)

آیا کسی از شما دوست دارد که باغی از درختان خرما و انگور داشته که از زیر درختان آن نهرها در جریان و برای او در آن (باغ) از هر گونه میوه ای وجود داشته باشد و در حالی که به سن پیری رسیده و فرزندان (کوچک و) ضعیف دارد، گردبادی همراه با آتش سوزان به آن باغ بوزد و باغ را یکسره بسوزاند.

این چنین خداوند آیات را برای شما بیان می کند تا شاید اندیشه کنید.

نکته ها:

انسان هنگامی که پیر و عیالمنند شد، توان تولیدش از بین می رود، ولی نیاز و مصرفش شدید می شود. حال اگر منبع درآمدش نیز نابود شود، به ذلت کشیده می شود. انسان در قیامت، از یک سو توان عمل صالح ندارد و از سوی دیگر نیازش شدید است. در این حال اگر کارهای صالحش با منت و ریا محو شده باشد، به چه ذلتی می رسد.

خرما و انگور، از مفیدترین میوه ها می باشند و در قرآن نام آنها به کرات آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس «لا اله الا الله» بگوید به واسطه آن کار، درختی

در بهشت برای او کاشته می شود و همچنین است هر کس «الله اکبر» بگوید.

شخصی به پیامبر گفت: پس درختان ما در بهشت بسیار است! حضرت فرمودند:

آری، به شرط آنکه آتشی بدنبال آن نفرستید و آن را نسوزانید. (۱)

پیام ها:

۱ خودت را به جای دیگران بگذار تا مسائل را خوب درک کنی. «أَيُّودُ أَحِيدُكُمْ» ۲ از مثال های طبیعی که زمان و مکان و عصر و نسل در آن اثر نمی گذارد، استفاده کنیم. «جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ» ۳ مَنَّتْ و آزار بعد از انفاق، همچون باد سوزانی است بر باغی سرسبز، و آتشی بر بوستانی خرم. «فَاخْتَرَقَتْ» ۴ رشد یافتن، تدریجی است، ولی تخریب و حبط عمل در یک لحظه است.

«فَأَصَابَهَا إِغْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاخْتَرَقَتْ»

۵ مثال های قرآن، برای فکر کردن است. «لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۲۶۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از پاکیزه ترین چیزهایی که بدست آورده اید و از آنچه ما برای شما از زمین رویانیده ایم، انفاق کنید و برای انفاق به سراغ قسمت های ناپاک (و پست) نروید، در حالی که خود شما هم حاضر نیستید آنها را بپذیرید مگر از روی اغماض (و ناچاری) و بدانید که خداوند بی نیاز و ستوده است.

ص: ۴۲۹

آیات قبل، شرایط انفاق کننده را مطرح کرد و این آیه شرایط چیزهایی را بیان می کند که به محرومان انفاق می شود.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند:

بعضی از مسلمانان درآمدهای حرامی مانند ربا داشتند که صرف فقرا می کردند، این آیه آنان را نهی نمود. (۱)

پیام ها:

۱ هدف از انفاق، رهایی از بخل است، نه رهایی از اشیای بی ارزش و نامطلوب.

«أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ»

۲ در انفاق، تفاوتی میان پول نقد یا کالا نیست. «مَا كَسَبْتُمْ» («مِمَّا أَخْرَجْنَا» ۳ بخشش با آورده ها مهم نیست، بلکه بخشش از دست رنج، دارای ارزش است. «مَا كَسَبْتُمْ» ۴ در انفاق باید کرامت محرومان محفوظ بماند. «وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ» ۵ نه تنها از چیزهای ناپاک و پست انفاق نکنید، بلکه به فکر آن نیز نیفتید.

«وَلَا تَيَمَّمُوا»

۶ و جدان انسان، بهترین معیار برای شناخت پسندیده و ناپسند است. هر آنچه را می پسندی که به تو انفاق کنند، شایسته است که انفاق کنی و اگر آن را دوست نمی داری، شایسته ی انفاق نیست. «لَسْتُمْ بِأَخَذِيهِ إِلَّا أَنْ تُعْمِضُوا» ۷ هر فرد ثروتمندی احتمال فقیر شدن خود را بدهد، شاید روزی دست دهنده شما، دست گیرنده شد. «بِأَخْذِيهِ» ۸ گرفتن مال نامرغوب، نشانه رضایت فقرا نیست، بلکه نشانه ی استیصال آنان است. «تُعْمِضُوا» یعنی شما هم با اغماض و سختی ممکن است چیزی را بگیرید، ولی این نشانه ی رضایت شما نیست.

ص: ۴۳۰

۹ اثر انفاق به خود شما بر می گردد، و گر نه خداوند غنی و بی نیاز است. «أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ» ۱۰ غنای الهی همراه با کمالات و محبوبیت است. «غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۸]

اشاره

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۲۶۸)

شیطان (به هنگام انفاق)، شما را از فقر و تهیدستی بیم می دهد و شما را به فحشا و زشتی ها فرا می خواند، ولی خداوند از جانب خود به شما وعده ی آمرزش و فروزی می دهد و خداوند وسعت بخش داناست.

نکته ها:

به هنگام انفاق، شیطان به سراغ انسان می آید و القاء می کند که اگر امروز انفاق کنی فردا خودت فقیر خواهی شد، بهتر است اموالت را ذخیره کنی تا به هنگام پیری و بیماری و... خرج نمایی. اینها القائات و وعده های شیطانی است.

نیاز ما در فردای قیامت به مغفرت الهی، به مراتب بیشتر از نیاز ما در فردای دنیا است. مبادا مغفرت الهی را با خیال رفاه در زندگی مبادله کنیم. زیرا:

أولاً: شاید پیر نشدم و نیازمند نشدم، ولی در قیامت نیاز من قطعی است.

ثانیاً: شاید مالی که امروز برای فردا نگه می دارم، باقی نماند، ولی انفاق امروز حتماً برای فردای قیامت باقی است.

ثالثاً: شاید از مال اندوخته ی امروز در فردای پیری نتوانم بهره مند شوم، ولی از انفاق امروز بهره مندی در قیامت قطعی است.

رابعاً: بهره مندی انسان از اندوخته خود در دوران پیری، موقتی است، ولی بهره گیری انسان از انفاق در قیامت ابدی است. (۱)

ص: ۴۳۱

۱ شیطان، انسان را از انفاق اموال مرغوب باز می دارد. «أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ» (الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ) ۲ بخل شما، فقرا را به فساد و فحشا می کشاند. «يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ» ۳ انسان در انتخاب راه خدا یا شیطان، آزاد است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ» (وَ اللَّهُ يَعِدُكُمُ) ۴ اطرافیانی که انسان را از انفاق باز می دارند و از آینده می ترسانند، ولی نسبت به گناهان تشویق می نمایند، شیطانند. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ» ۵ میان فقر و فحشا، رابطه است. بسیاری از گناهان بخاطر ترس از فقر است.

«يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ»

۶ انفاق نکردن و یا انفاق از اموال نامرغوب، از نمونه های زشتی و فحشا می باشد. «لَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ» (الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ) ۷ انفاق، مال را زیاد می کند و سبب آموزش گناهان است. «أَنْفِقُوا» (اللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا) ۸ با موانع انفاق و افکار شیطانی، مبارزه کنید. در برابر ترس از فقر، به یاد فضل و لطف خدا باشید. «مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا» ۹ هر فکر و توهمی که برای شما تنگ نظری، ترس و اثر منفی بیاورد، شیطانی است و هر فکر و الهامی که برای شما حرکت، نشاط و سعه صدر آورد، الهی است. «وَ اللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۹]

اشاره

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (۲۶۹)

(خداوند) حکمت و بینش را به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می دهد و به هر کس حکمت داده شود، همانا خیری فراوان به او داده شده است و جز خردمندان (از این نکته) متذکر نمی گردند.

«الْأَلْبَابِ» جمع «لب» به معنای مغز است و به همه انسان ها «أُولُوا الْأَلْبَابِ» نمی گویند، بلکه تنها به خردمندانی می گویند که عقل خود را بکار گیرند و راه زندگی و سعادت واقعی خود را بیابند.

حکمت را به معنی معرفت و شناختِ اسرار و آگاهی از حقایق و رسیدن به حق دانسته اند که خداوند به بعضی از افراد به خاطر پاکی و تقوی و تلاش عطا می کند، تا آنان و سوسه های شیطانی را از الهامات الهی باز شناخته و چاه را از راه و شعار را از شعور تشخیص دهند و این خیر کثیر است.

در روایات می خوانیم: حکمت، معرفت و تفقه در دین است. حکمت، اطاعت از خدا، شناخت امام و پرهیز از گناهان کبیره است.

(۱)

۱ گرچه مال و ثروت خیر است، ولی خیر کثیر، داشتن دید و قدرت تشخیص است. کسانی که از آن خیر انفاق کنند به خیر کثیر می رسند. «أَنْفَقُوا» («يُؤْتِي الْحِكْمَةَ» ۲ شیطان وعده ی فقر، و خداوند وعده ی مغفرت و فضل می دهد. اما تشخیص و انتخاب هر یک از این دو راه، حکمت لازم دارد. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ» ۳ همه ی دنیا متاع قلیل است، (۲) ولی حکمت خیر کثیر است. اگر همه امکانات مادی فدای دست یابی به حکمت و بینش صحیح گردد، ارزش دارد. «فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» ۴ حکمت هدیه ای کلیدی و مادر همه ی خیرات است. هر که آن را داشت چیزهای زیادی خواهد داشت. «وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» ۵ هر کسی به ارزش حکمت پی نمی برد. «مَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ» دنیاگرایان بر

ص: ۴۳۳

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۸۷.

۲- ۲). «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» نساء، ۷۷.

مال و آمار و محاسبات مادی تکیه می کنند و سود و زیان را بر اساس مادیات می سنجند، ولی دوراندیشان عاقل و راه شناسان اندیشمند، از بعد دیگری محاسبه می کنند.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۰]

اشاره

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۲۷۰)

و هر مالی را که انفاق کرده اید، یا نذری را که نذر کرده اید، پس قطعاً خداوند آن را می داند و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

پیام ها:

۱ حال که خداوند از انفاق ما با خبر است، پس بهترین مال را با والاترین اهداف خرج کنیم. «مَا أَنْفَقْتُمْ» (فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ) ۲ انفاق، مخصوص ثروتمندان و اموال زیاد نیست، مال کم را نیز انفاق کنید. «مِنْ نَفَقَةٍ» گاهی یک برگ زرد پائیزی، کشتی چندین مورچه در حوض می شود.

۳ ایمان به اینکه خداوند می داند، بهترین دلگرمی برای انفاق و عمل به تعهدات و نذر هاست. «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» ۴ تشویق و هشدار، در کنار هم عامل رشد است. جمله «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» عامل تشویق، و جمله «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» هشدار است.

۵ وفای به نذر، واجب و ترک آن ظلم است. «نَذَرْتُمْ» (مَا لِلظَّالِمِينَ) ۶ ظلم به خود، راه توبه و کفاره دارد، ولی در ظلمی که به محرومان به خاطر ترک انفاق می شود، ظالم هیچ یآوری ندارد. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» ۷ شفاعت، شامل حال افراد بخیل نمی شود. (۱) «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» ۸ اگر انگیزه بخل، استمداد و یاری خواستن از مال و مردم باشد، بدانید هر گاه

ص: ۴۳۴

۱-۱. هم چنان که در سوره مدثر آیه ۴۸ آمده است: «وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ» «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ» شفاعت شفیعان، آنان را (کسانی که انفاق نمی کنند) سود نمی رساند.

قهر خداوند بیاید، نه مال و نه مردم کار آیی ندارند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» ۹ حرم، با جریمه باید متناسب باشد. کسی که در دنیا با انفاق، یار دیگران نیست، در آخرت هم دیگران یاور او نخواهند بود. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۱]

اشاره

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
(۲۷۱)

اگر صدقات را آشکارا بدهید، پس آن کار خوبی است، ولی اگر آنها را مخفی ساخته و به نیازمندان بدهید، پس این برای شما بهتر است و قسمتی از گناهان شما را می زداید و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود:

زکات واجب را علنی پرداخت کنید، ولی زکات مستحب را مخفیانه بدهید. (۱) شاید دلیل این باشد که زکات واجب یک وظیفه عمومی، معمولی و دور از ریا است. گرچه آیه در مورد کمک های مالی است، ولی در فرهنگ اسلام، به هر کار خیری صدقه گفته می شود. حتی اگر سنگی را از میان راه مسلمین کنار زدیم، صدقه است. بنا بر این کمک به محرومان از طریق علم و آبرو و وساطت نیز صدقه می باشد.

پیام ها:

۱ انفاق علنی، سبب تشویق دیگران و رفع تهمت بخل از انسان و یک نوع تبلیغ عملی است. «فَنِعِمَّا هِيَ» ۲ شرط رسیدگی به فقرا، مسلمان بودن آنها نیست. «الْفُقَرَاءُ» ۳ با اینکه صدقات و زکات، مصارف زیادی دارد، لکن نام فقرا در آیه نشانه اولویت آنان است. «تُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءُ»

ص: ۴۳۵

۴ شما باید به سراغ فقرا بروید، نه آنکه آنان به سراغ شما بیایند. «تَوْتُوها الْفُقَرَاءُ» و فرمود: «يَأْتِكُمُ الْفُقَرَاءُ» ۵ انفاق پنهانی، از ریا و خودنمایی دور و به اخلاص نزدیک است و آبروی گیرنده صدقه را محفوظ نگه می دارد. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۶ انسان، غریزه سودجویی و خیرخواهی دارد، گرچه در مصداق گاهی به سراغ شر می رود. لذا پیامبران الهی، مصادیق و نمونه های خیر را برای انسان بیان کرده اند. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۷ کمک به فقرا، بخشی از گناهان صغیره را می بخشد. «يُكْفِرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ» «سینات» در قرآن در برابر گناهان کبیره آمده و به گناهان صغیره گفته می شود. (۱)

۸ آنچه مهم است علم خداست، نه اطلاع و آگاهی مردم. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۲]

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَ مَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ (۲۷۲)

هدایت یافتن آنان بر عهده تو نیست، بلکه خداوند هر که را بخواهد (و شایسته باشد) هدایت می کند. و آنچه را از خوبی ها انفاق کنید، به نفع خودتان است. و جز برای کسب رضای خدا انفاق نکنید و (پاداش) آنچه از خوبی ها انفاق کنید به طور کامل به شما داده خواهد شد و بر شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی، شأن نزولهایی برای آیه ذکر شده است که از مفاد آنها بر می آید که مسلمانان در انفاق به فقرای مشرک و غیر مسلمان شک

ص: ۴۳۶

۱-۱. «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ» («نُكْفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ») نساء، ۳۱.

داشتند، وقتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند، این آیه نازل شد.

ضمناً در سیره ی عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت او علیهم السلام نمونه های زیادی از کمک به غیر مسلمانان مشاهده می شود که حتی برای کسانی که به آن بزرگواران ناسزا می گفتند و یا حق آنان را غصب کرده بودند، دلسوز و خیرخواه بودند.

پیام ها:

۱ از ایجاد فشار اقتصادی و ترک انفاق، برای ایمان آوردن کفار استفاده نکنید.

﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ﴾

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ﴾

۲ هدایت، توفیق الهی است که تنها شامل دل‌های آماده می شود. ﴿يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾^۳ رسیدگی به محرومان، یک وظیفه انسانی است. پس بر غیر مسلمانان نیز انفاق کنید. ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ﴾^۴ اسلام، مکتب انسان دوستی است و فقر و محرومیت را حتی برای غیر مسلمانان نیز نمی پسندد. ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ﴾^۵ فایده ی انفاق به خودتان باز می گردد و روح سخاوت را در شما زنده می کند.

با انفاق از پیدایش اختلافات طبقاتی و انفجارهای اجتماعی جلوگیری شده و در جامعه ایجاد محبت می گردد. انفاق مایه محرومیت شما نیست، بلکه سبب مصونیت شماست. ﴿فَلَأَنْفُسِكُمْ﴾^۶ جز برای خداوند انفاق نکنید. زیرا تمام فوائد و آثار این جهانی، دیر یا زود از میان می رود، ولی اگر انفاق برای خدا باشد، تا ابد از برکات آن بهره مند خواهید بود. ﴿إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ﴾^۷ مال و دارایی خیر است. ﴿مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ﴾^۸ در انفاق دست و دل باز باشید. زیرا آنچه انفاق می کنید، بدون کم و کاست بازخواهد گرفت. ﴿يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ﴾^۹ بهره گیری در قیامت، زمانی است که هدف از انفاق تنها رضای خدا باشد. ﴿إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ﴾ (﴿يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ﴾

اشاره

لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْيَاءً مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ الْإِحْفَافًا وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۷۳)

(انفاق شما باید) برای نیازمندانی باشد که در راه خدا محصور شده اند. (به خاطر دین خدا، از وطن آواره و یا در جبهه های جهاد هستند.) توان حرکت و سفر در زمین را (برای تأمین هزینه زندگی و یا کسب سرمایه برای تجارت) ندارند. از شدت عفاف و آبروداری، شخص بی اطلاع آنها را غنی می پندارد، اما تو آنها را از سیما و چهره هایشان می شناسی. آنان هرگز با اصرار از مردم چیزی نمی خواهند. و هر چیز نیکو و خیری را (به این افراد) انفاق کنید، پس قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در برخی از تفاسیر همچون تفسیر کبیر فخر رازی، مجمع البیان و قرطبی آمده که این آیه درباره اصحاب صُفّه نازل شده است. اصحاب صُفّه تقریباً چهارصد نفر بودند که از مکه به مدینه هجرت کرده و چون در مدینه خانه و کاشانه و آشنایانی نداشتند، در کنار مسجد پیامبر روی صُفّه (سکویی بزرگ) زندگی می کردند و اینان همیشه برای جهاد در راه خدا آماده بودند.

پیام ها:

۱ فقرا، در اموال اغنیا حقی دارند. «لِّلْفُقَرَاءِ» ۲ باید به مجاهدان و کسانی که به خاطر فعالیت های سیاسی برای مبارزه با طاغوت ها در محاصره ی زندان ها و تبعیدگاه ها قرار دارند و مهاجران بی پناه و همه کسانی که در راه خدا دچار فقر شده و فرصت تلاش برای تأمین زندگی را ندارند، توجه لازم صورت گیرد. «أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا» ۳ کسانی که می توانند با مسافرت و مهاجرت به نقطه ای دیگر زندگی خود را

تأمین نمایند، نباید منتظر انفاق مردم باشند. «لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ» ۴ فقیران عقیف، پاکدامن و آبرودار، مورد ستایش خداوند هستند. «يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءً» ۵ فقرای گمنام و محترم، در اولویت هستند. «تَعْرِفُهُمْ بِسَيِّئَاتِهِمْ» ۶ حتی اگر ضرورتی پیش آمد، باز هم سؤال با اصرار از مردم نداشته باشید.

«لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا»

تکدی گری، ناپسند است.

۷ شرط انصاف نیست که گروهی خود و تمام هستی خود را فدا کرده و در محاصره قرار گیرند، ولی گروه دیگر حتی از انفاق به آنان تنگ نظری داشته باشند. (۱) «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۴]

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۷۴)

کسانی که اموال خود را در شب و روز، پنهان و آشکارا انفاق می کنند، اجر و پاداششان نزد پروردگارشان است و نه ترسی برای آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

در تفاسیر صافی، مجمع البیان، قرطبی و کبیر فخر رازی آمده که این آیه در شأن حضرت علی علیه السلام نازل شده است. هنگامی که آن حضرت فقط چهار درهم ذخیره

ص: ۴۳۹

۱-۱). بازنگری این آیه را که تمام کردم، هنوز قلم را به زمین نگذاشته بودم که شخصی وارد شد و روزنامه ای بدستم داد که از سیمای فرزنانگان مطلبی نوشته بود. دیدم که با این آیه بسیار سازگار است، لذا آن را در پاورقی آوردم. آیه الله میرزا علی آقا قاضی قدس سره استاد عرفان علامه طباطبایی قدس سره را در نجف اشرف دیدند که از سبزی فروشی کاهوهای پلاستیک و نامرغوب را خریداری می کند، از او پرسیدند: چرا این کار را می کنی؟ فرمود: این مغازه دار شخص فقیری است، می خواهم به او کمک کنم، لکن میل دارم که هم آبرویش محفوظ بماند و هم به گرفتن مال بلا عوض عادت نکند! لذا این کاهوها را از او می خرم که به نوایی برسد و برای من فرق زیادی ندارد که کاهوی تازه مصرف کنم، یا کهنه.

داشت، یک درهم را در روز، یک درهم را در شب، سومین آن را مخفیانه، و چهارمین درهم را آشکارا در راه خدا انفاق نمود. البته وعده‌ی این آیه، شامل همه کسانی می‌شود که اینگونه عمل کنند. چنین افرادی نه از فقر و تنگدستی بیم دارند، چون به وعده‌های خداوند ایمان داشته و به او توکل می‌کنند، و نه بخاطر انفاق، اندوهگین می‌شوند، چون به رضایت الهی و آثار اخروی انفاق توجه دارند.

شاید دلیل آنکه «لیل» بر «نهار» و یا «سر» بر «علاویه» مقدم شده است، آن باشد که انفاق‌های پنهانی در دل شب ارزش بیشتری دارد. (۱)

این آیه به منزله‌ی جمع‌بندی چهارده آیه گذشته است که درباره انفاق بحث می‌کرد. موضوعی که هیچ موردی در قرآن اینگونه مفصل بحث نشده است. آثار انفاق بر کسی پوشیده نیست، از جمله: تعدیل ثروت و کم شدن اختلافات طبقاتی، ایجاد محبت، شکوفایی روح سخاوت و بالاتر از همه قرب به خداوند.

انفاق، علاوه بر انفاق مال و ثروت، شامل انفاق علم، آبرو و مقام نیز می‌شود.

کلمه‌ی انفاق، در لغت به معنای پر کردن گودال و در اصطلاح، به معنای پر کردن و بر طرف نمودن کمبودهای مالی است.

یادآوری این نکته لازم است که توجه اسلام به مسئله انفاق، به معنای گداپرووری و رواج تکدی‌گری نیست. زیرا در بسیاری از روایات، از کسانی که بدون داشتن نیاز، از دیگران درخواست کمک می‌کنند، مذمت شده و از سوی دیگر بهترین نوع انفاق، در اختیار قرار دادن ابزار کار به جای پول دادن، معرفی شده است.

پیام‌ها:

۱ داشتن روحیه‌ی انفاق و سخاوت مهم است، نه یکی دو بار انفاق آنهم از روی ترحم. «يُتَّفِقُونَ» فعل مضارع بر استمرار دلالت دارد.

ص: ۴۴۰

۲ تعیین نشدن اجر الهی، نشانه ی گستردگی آن است. «أَجْرُهُمْ» ۳ وعده های الهی، بهترین مشوق انسان در کارهای نیک است. «فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ» ۴ آرامش و امنیت، از برکات انفاق است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۵]

اشاره

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكِ بَأْتَهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۷۵)

کسانی که ربا می خورند، (در قیامت از قبرها) بر نمی خیزند مگر همانند برخاستن کسی که بر اثر تماس شیطان، آشفته و دیوانه شده است.

(نمی تواند تعادل خود را حفظ کند، گاهی زمین می خورد و گاهی بر می خیزد.) این (آسیب) بدان سبب است که گفتند: داد و ستد نیز مانند ربا است. در حالی که خداوند خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است. پس هر کس که موعظه ای از پروردگارش به او رسید و (از رباخواری) خودداری کرد، آنچه در گذشته (از طریق ربا بدست آورده) مال اوست، و کار او به خدا واگذار می شود. اما کسانی که (دوباره به رباخواری) بازگردند، آنان اهل آتش خواهند بود و در آن جاودانه می مانند.

نکته ها:

اشاره

ص: ۴۴۱

«الرِّبَا» در لغت به معنای زیادی و افزایش است. و در شریعت اسلام به معنای زیاده گرفتن در وام یا بیع است. مورد ربا، یا پول است یا جنس. گاهی پول را قرض می دهد و بیش از آنچه داده باز پس می گیرد، که این ربای در وام است و گاهی جنسی را می دهد و مقدار بیشتری از همان جنس را تحویل می گیرد، که این نیز در مواردی ربا می شود.

رباخوار، به کسی تشبیه شده که شیطان او را خبط کرده است. «خبط» به معنای افتادن و برخاستن و عدم تعادل به هنگام حرکت است.

رباخوار در قیامت همچون دیوانگان محشور می شود، چرا که در دنیا روش او باعث بهم خوردن تعادل جامعه گردیده است. ثروت پرستی، چشم عقلش را کور کرده و با عمل خود چنان اختلافات طبقاتی و کینه را بر می انگیزد که فقر و کینه سبب انفجار شده و اصل مالکیت را نیز متزلزل می کند. برای این افراد، گویا ربا اصل و خرید و فروش فرع است، فلذا می گویند: بیع و معامله هم مثل رباست و تفاوتی ندارند.

انتقاد از رباخواری، ربا گرفتن و ربا دادن، از ابتدای اسلام مطرح بوده است. در سوره روم که در مکه نازل شده است، می فرماید: «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبَاً لِيَرْبُؤَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُؤُوا عِنْدَ اللَّهِ» (۱)

یعنی آنچه به قصد ربا می دهید تا برای شما در اموال مردم

ببفازید، بدانید که نزد خداوند افزون نمی شود. سپس در سوره ی آل عمران با فرمان «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» (۲) از آن نهی گردیده و بیشترین انتقاد از رباخواری در همین آیات آمده است. ضمناً آیه «وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ» (۳)، یادآور می شود که در مذهب یهود نیز «ربا» حرام بوده، هم چنان که این حرمت در تورات (۴) ذکر شده است.

آیات مربوط به ربا، بدنبال آیات انفاق آمد، تا دو جهت خیر و شر را که توسط مال و ثروت پدید می آید مطرح کند. انفاق یعنی دادن بلاعوض و ربا یعنی گرفتن بلاعوض. هر آثار خوبی که انفاق دارد، مقابله آثار سوئی است که ربا در جامعه پدید می آورد. به همین جهت قرآن می فرماید: «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ»

خداوند ثروت بدست آمده از ربا را نابود، ولی صدقات را افزایش می دهد.

تهدیدهایی که در قرآن برای اخذ ربا و پذیرش حاکمیت طاغوت آمده، برای قتل،

ص: ۴۴۲

۱-۱. روم، ۳۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۰.

۳-۳. نساء، ۱۶۱.

۴-۴. تورات، سفر خروج، فصل ۲۳ جمله ۲۵ و سفر لایوان، فصل ۲۵.

ظلم، شرب خمر، قمار و زنا نیامده است. (۱) حرمت ربا نزد تمام فرق اسلامی، قطعی و از گناهان کبیره است. وقتی به امام صادق علیه السلام خبر دادند که فلانی رباخوار است، فرمود:

اگر قدرت می داشتتم گردنش را می زدم. (۲) هم چنان که حضرت علی علیه السلام وقتی با رباخواری مواجه شد، از او خواست توبه کند، وقتی توبه کرد او را رها نمود و به دنبال آن فرمود:

رباخوار را باید از عمل خود توبه دهند، هم چنان که از شرک توبه می دهند. از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود:

□
خبیث ترین درآمدها، رباخواری است. (۳) و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده اند:

هر گاه خداوند اراده ی هلاک قریه ای را داشته

باشد، رباخواری در آن قریه ظاهر می شود. (۴) و خداوند، فرد رباخوار، وکیل، شاهد و کاتب ربا را لعنت نموده است. (۵) در حدیث می خوانیم:

رباخواران، در قیامت

همچون دیوانگان محشور می شوند. (۶)

امام صادق علیه السلام علت تکرار آیات ربا را آماده سازی ثروتمندان برای کار خیر و صدقات می داند و می فرماید: چون از یک سو «ربا» حرام است و از طرف دیگر کنز و انباشتن ثروت به صورت راکد نیز حرام است، پس چاره ای برای ثروتمندان جز انفاق و یا کارهای تولیدی مفید باقی نمی ماند. (۷) هم چنان که درباره ی علت تحریم ربا گفته اند: رباخواری مانع جریان پول در مسیر تولید و کارهای عام المنفعه است و به جای تلاش و فکر و بازو، فقط از سود پول بهره گیری می شود، لذا ربا تحریم شده است. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمودند: «لو كان الربا حلالا لترك الناس التجارات»

اگر ربا حلال بود، مردم کسب و کار را رها می کردند. (۸) و از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است که فرمودند:

اگر ربا شیوع پیدا کند راه قرض دادن بسته می شود. (۹) ضمناً چون احتمال در دام ربا افتادن در امور اقتصادی زیاد

ص: ۴۴۳

۱-۱. تفسیر المیزان، ذیل آیه.

۲-۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۹.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۱۴۷.

۴-۴. کنز العمال، ج ۴، ص ۱۰۴.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۳۰.

۶-۶. تفسیر در المنثور، ج ۲، ص ۱۰۲.

۷-۷. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۳.

۸-۸. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۴ و بحار، ج ۱۰۳، ص ۱۱۹.

۹-۹. الحیاه، ج ۴، ص ۳۳۴.

است، در حدیث می خوانیم: «من اتجر بغير فقه فقد ارتطم فی الربا» (۱)

هر کس بدون

دانش و آگاهی از مسائل تجاری وارد تجارت شود، گرفتار ربا می شود.

آثار ربا:

گرفتن پول اضافی، بدون انجام کاری مفید و یا مشارکت در تولید، نوعی ظلم و اجحاف است که موجب پیدایش دشمنی و قساوت می شود. ربا دهنده به جهت بدهی های تصاعدی، گاهی ورشکست و مجبور به قبول انواع ذلت ها و اسارت ها می شود. (۲) ربا، تعادل جامعه را بهم زده و موجب تقسیم جامعه به دو قطب مستکبر و مستضعف می شود. (۳)

با توجه به این آثار تخریبی، نه تنها در شریعت اسلام، بلکه در تمام ادیان آسمانی ربا تحریم شده است. اما برخی به بهانه هایی می خواهند ربا را توجیه کنند و به دنبال راه فرار هستند. کلاه شرعی ساختن، همانند حيله يهود برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیات قبل ماجرای آن بیان شد، نوعی بازی بیش نیست و قرآن از این گونه بازی ها انتقاد کرده است.

ربا، آثار تخریبی خود را دارد هر چند که جوامع انسانی آن را در سیستم اقتصادی خود پذیرفته باشند. علت پیشرفت جوامع غربی، توجه به علم و صنعت است، نه اینکه رباخواری موجب ترقی آنها شده باشد.

پیام ها:

۱ رباخواران، از تعادل روحی و روانی برخوردار نیستند و جامعه را نیز از تعادل اقتصادی خارج می سازند. «كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» ۲ تشبیه بیع حلال به ربای حرام، نشانه ی عدم تعادل فکری آنان است. «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» (بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا) ۳ شیطان، قدرت تصرف بر درون انسان را دارد. «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ»

ص: ۴۴۴

۱- ۱. نهج البلاغه، قصار ۴۴۷.

۲- ۲. تفسیر مراغی، ذیل آیه.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴ توجیه گناه، راه را برای انجام گناه باز می کند. «إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا» ۵ تا قبل از ابلاغ تکلیف، مسئولیتی نیست. «فَمَنْ لَجَّاهُ مَوْعِظَةً مِنْ رَبِّهِ» ۶ احکام الهی، در جهت پند و تربیت مردم است. «لَجَّاهُ مَوْعِظَةً مِنْ رَبِّهِ» ۷ قانون امروز، شامل گذشته افراد نمی شود. «فَلَهُ مَا سَلَفَ» ۸ از گناه ناآگاهان اغماض می شود، ولی از آگاهان مغرض و مُصِرِّ هرگز. «وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۶]

اشاره

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (۲۷۶)

خداوند ربا را نابود می کند، ولی صدقات را افزایش می دهد و خداوند هیچ انسان ناسپاس و کافر گنهکاری را دوست نمی دارد.

نکته ها:

کلمه ی «محق» به معنای نقصان تدریجی است و مُحَاق به ماه گفته می شود که نورش در شبهای آخر آن چنان کاهش یافته که دیده نمی شود. و در مقابل، «الرِّبَا» به معنی رشد تدریجی است.

این آیه یادآور می شود که هر چند رباخوار به قصد انباشت ثروت، از دیگران ربا می گیرد، ولی خداوند برکت و آثار خوبی که باید ازدیاد مال داشته باشد از ربا می گیرد. لازم نیست خود مال رَبَوی از بین برود، بلکه اهدافی که از افزایش ثروت در نظر است از بین می رود. در نظام رَبَوی، سعادت، محبت و امتیّت نیست و چه بسیار ثروتمندانی که از سرمایه خود، هیچ نوع راحتی و آرامش و یا محبوبیتی بدست نمی آورند، ولی در نظامی که در آن انفاق، صدقه و قرض الحسنه رایج باشد، آن جامعه از برکات زیادی برخوردار است. در آن نظام، فقرا مأیوس نبوده و اغنیا در فکر تکاثر نیستند. محرومان به فکر انتقام و سرقت، و اغنیا نگران حراست و حفاظت اموال خود نمی باشند و جامعه از یک تعادل نسبی همراه با الفت و رحمت و تفاهم و امتیّت برخوردار خواهد بود. در تفسیر کبیر فخر رازی

آمده است: وقتی رباخوار، عواطف و عدالت انسانی را در خود محو کند، خود و اموالش مورد نفرین فقرا قرار می گیرد و کینه و انتقام و توطئه سرقت هر لحظه او را تهدید می کند و این نمونه ای از آن نابودی است که در آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱ به رشد ظاهری ثروت خیره نشوید، نظام اقتصادی بر اساس ربا رو به نابودی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَّاءَ» ۲ نابود کردن مال ربوی، از سنت های الهی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَّاءَ» فعل مضارع نشانه ی استمرار است.

۳ رواج صدقه و زکات، سبب رشد و استواری اقتصاد است. «يُزَيِّبُ الصَّدَقَاتِ» ۴ رباخوار، از رحمت و محبت الهی محروم است. «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ» ۵ رباخوار، بسیار ناسپاس و گنهکار است. او با گرفتن ربا خود را ضامن مردم، زندگی خود را حرام، عباداتش را باطل، و حرص و طمع قساوت را بر خود حاکم می گرداند. «كَفَّارٍ أَثِيمٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۷۷)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند و نماز برپا داشته و زکات پرداخته اند، پاداششان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

این آیه، برابر رباخواران که «کفارِ اثم» هستند، سیمای مؤمنان را ترسیم می کند که عمل صالح انجام داده و نماز را بر پای می دارند و زکات پرداخت می کنند. تا اشاره به این باشد که زمینه ی برچیده شدن ربا در جامعه، توجه به ایمان و عمل صالح و احیای نماز و زکات است.

مردم چهار گروهند:

۱ گروهی ایمان آورده و عمل صالح انجام می دهند که اینان «مؤمنانند».

۲ گروهی، نه ایمان آورده و نه کار شایسته انجام می دهند که اینان «کافراند».

۳ گروهی ایمان دارند، ولی عمل صالح ندارند که اینان «فاسقانند».

۴ گروهی ایمان ندارند، ولی اظهار ایمان می کنند و در ظاهر کار نیک انجام می دهند که اینان «منافقانند».

اگر رباخواران از خدا و مردم بریده اند، اما در مقابل، کسانی هستند که اهل ایمان و عمل صالح بوده و از طریق نماز، با خداوند مرتبط می باشند و با پرداخت زکات با مردم پیوند دارند.

پیام ها:

۱ اسلام در کنار مسائل عبادی و فردی، به مسائل اقتصادی و مردمی نیز توجه دارد. نماز و زکات در کنار هم مطرحند. «اقاموا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۲ ذکر نماز و زکات بعد از عمل صالح، نشانه آن است که در میان کارهای شایسته حساب این دو جداست. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۳ تشویق نیکوکاران بدنبال تهدید بدکاران، یک اصل تربیتی است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۴ هوشمند کسی است که در محاسبات، تنها به موجودی امروز که در دست دارد ننگرد، بلکه به آینده و ذخیره هایی که نزد خداوند است توجه داشته باشد. «عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۵ پروردگار، به مؤمنانی که اهل عمل صالح و نماز و زکاتند، نظر ویژه ای دارد.

کلمه «رَبِّهِمْ» اشاره به لطف خاص اوست.

۶ وعده های الهی، انگیزه ی عمل صالح است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۷ امانت و آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح و پیوند با خدا و مردم است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

ص: ۴۴۷

۸ عوامل آرامش، ایمان، عمل صالح، نماز و زکات است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ» («لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۷۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و آنچه را از (مطالبات) ربا باقی مانده است، رها کنید، اگر ایمان دارید.

نکته ها:

در آیات قبل به مفسد ربا اشاره شد که ربا فرد و جامعه را از تعادل خارج و آشفته می کند؛ «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» و روشن شد که ربا در حقیقت کم شدن است، نه زیاد شدن؛ «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا» اکنون نهی از ربا را صریحاً بیان می کند. «ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا» در تفاسیر مجمع البیان، المیزان و مراغی نقل شده است که وقتی آیه تحریم ربا نازل شد، برخی از صحابه همانند خالد بن ولید، عباس و عثمان، از مردم مقداری طلب از بابت ربا داشتند، آنها در مورد طلبکاری خود، از پیامبر صلی الله علیه و آله کسب تکلیف کردند و آیه فوق نازل شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از نزول این آیه فرمود: عباس، عموی من نیز حق مطالبه ربا ندارد و قبل از همه، باید خویشان من دست از ربا بردارند.

هم چنان که در طی خطبه ای فرمود: «و کل ربا فی الجاهلیه موضوع تحت قدمی هاتین و اول ربا اضع ربا العباس»

تمام رباهای مقرر در دوره جاهلیت را زیر پای می اندازم و از همه پیشتر رباهایی که برای عباس است. (۱)

پیام ها:

۱ رباخواری، از عادات زمان جاهلیت بود که مسلمانان صدر اسلام نیز به آن آلوده بودند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» («ذَرُوا»)

ص: ۴۴۸

(۱-۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

۲ تقوا، مرحله ای بالاتر از ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» ۳ رباخوار، مالک بهره نمی شود و اسلام سود رِبَوِي را به رسمیت نمی شناسد.

«ذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا»

۴ لازمه ی ایمان و تقوا، صرف نظر کردن از مال حرام است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۹]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (۲۷۹)

پس اگر چنین نکرديد، (بدانيد که) اعلان جنگ با خدا و رسولش داده ايد و اگر توبه کنيد، (اصل) سرمايه های شما از آن خودتان است. (و در اين صورت) نه ستم می کنيد و نه بر شما ستم می شود.

نکته ها:

در اسلام، نه اجازه ربا و بهره کشی و استثمار داده شده و نه اموال مردم یک جانبه مصادره می گردد. در بعضی نظام ها، مالکیت ملغی و تمام اموال را از صاحبان نشان می گیرند و در برخی ديگر، استثمار و بهره کشی و ربا، به هر شکلی آزاد است.

پیام ها:

۱ رباخوار، محارب با خداست. او باید بداند که در این جنگ، در یک طرف او قرار دارد و در طرف ديگر، خداوند جبار. «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۲ رباخواری، گناه کبیره است. چون اعلام جنگ با خداوند است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۳ رباخوار، گمان نکند با مردم محروم طرف است، بلکه خداوند به حمایت از محرومان برخاسته و از حق آنان دفاع می کند. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۴ چون رباخوار محارب با خداست، از وظایف حکومت اسلامی مبارزه با رباخواری است. «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۵ برای محاربین با خدا نیز راه توبه باز است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» («وَإِنْ تُبْتُمْ»)

۶ رباخوار، تنها مالک اصل مال است، نه بهره آن. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ» ۷ برای نجات محرومان، اصل مالکیت مردم را نادیده نگیرید و مالکیت خصوصی در اقتصاد اسلامی پذیرفته شده است. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ» ۸ سلطه پذیری و سلطه گری هر دو محکوم است، نه ظلم بینید و نه ظلم روا دارید. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» ۹ انتقام ممنوع است. به رباخوار توبه کننده نیز نباید ظلم شود. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» ۱۰ به توبه کنندگان، نباید بخاطر خلاف کاری های پیشین ظمی شود. سرزنش کسانی که قبلاً خلاف کار بوده اند ممنوع است. «فَإِنْ تَبْتِغُوا» (لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» ۱۱ استقرار عدالت اقتصادی، از وظایف حکومت اسلامی است. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۰]

اشاره

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۸۰)

و اگر (بدهکار) تنگ دست بوده، او را تا هنگام توانایی مهلت دهید و (در صورتی که واقعاً توان پرداخت ندارد)، اگر ببخشید برای شما بهتر است، اگر (نتایج آن را) بدانید.

نکته ها:

هر چند در این آیه سفارش شده که به بدهکار مهلت داده شود، ولی نباید بدهکار از این موضوع سوء استفاده کند. لذا اگر بدون عذر در پرداخت بدهی خود تأخیر کند، گناهکار است. در حدیث آمده است:

برای کسانی که بدون عذر، بدهی خود را نمی پردازند، گناه دزد نوشته می شود. هم چنان که برای مهلت دهندگان، پاداشی چون پاداش شهیدان ثبت می شود. به هر روزی که به بدهکار مهلت داده شود،

پاداش صدقه ی همان مبلغ، برای طلبکار ثبت می شود. (۱)

گذشت از بدهکار نادار، برای شما بهتر است، زیرا:

الف: شاید فردا برای خود شما نیز این صحنه پیش آید.

ب: مال فراموش می شود، ولی بخشیدن به نادار هرگز فراموش نمی شود.

ج: کسب رضایت دل محروم و رضای خالق، از کسب درآمد بمراتب بهتر است.

در احکام فقهی آمده است: زندانی کردن بدهکار معذور، ممنوع است و در مواردی که شخص بدهکار واقعاً مالی نداشته باشد که بدهی خود را پرداخت کند، وظیفه ی حکومت اسلامی است که بدهی او را بپردازد.

پیام ها:

۱ اسلام، حامی مستضعفان است. «وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ ۲ نَهَتْهَا رَبًّا نَتَّيْبَةً، بَلْكَهْ دَرِ الْغُرْتِ رَأْسِ الْمَالِ وَاصِلِ سِرْمَايَهْ نِيْزِ مَدَارَا كُنِيْد.»

«فَنَظْرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ»

۳ اصل در زمان بندی برای بازپرداخت، توان بدهکار است. «فَنَظْرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ» ۴ اجبار بدهکاری که توانایی پرداخت دارد، مانعی ندارد. «إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظْرَةٌ» ۵ بخشیدن بدهکار فقیر، صدقه است. «وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ» ۶ نظام حقوقی و اقتصادی اسلام، با نظام اخلاقی آن پیوند دارد. گرچه بازپس گیری وام حق است، ولی مهلت دادن و بخشیدن بدهکار باید مراعات شود. «فَنَظْرَةٌ» («تَصَيَّرُوا» ۷ محدودیت انسان و ثروت دوستی او نمی گذارد که انسان به حقیقت ارزشها و کمالات بی ببرد. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۴۵۱

اشاره

وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۸۱)

و پروا کنید از روزی که در آن به پیشگاه خداوند باز گردانده می شوید و سپس هر کس (جزای) آنچه را کسب کرده، بدون کم و کاست داده می شود و به آنان ستمی نمی رود.

نکته ها:

این آیه به منزله ی جمع بندی و هشدار عمومی در پایان آیات ربا است. در تفاسیری همچون کشاف، المیزان، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و پرهان آمده است که این آیه، آخرین آیه ای بوده که بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شده، ولی به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله در اینجا قرار گرفته است.

پیام ها:

۱ قیامت، روز مهمی است. تنوین کلمه «يَوْمًا» اشاره به عظمت آن روز دارد.

۲ ربا گرفتن و رسیدن به دنیا، ساده و زود گذر است، آنچه ابدی و باقی است، قیامت است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا» ۳ تقوی و یاد قیامت، قوی ترین عامل برای دور شدن از ربا و سایر محرّمات است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ» ۴ ضامن اجرای نظام اقتصادی اسلام، ایمان و تقوای مردم است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا» ۵ در معاملات این جهان، امکان کم و کاست هست، ولی در معامله با خداوند هیچگونه کم و کاستی نیست. «تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ» ۶ ملاک جزا و پاداش، عمل است، نه آرزو. «مَّا كَسَبَتْ» ۷ نگران انفاق و ترک سود رباهایتان نباشید، از اعمال نیک شما اندکی کاسته نمی شود. «تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ» («لَا يُظْلَمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلَا يَكْتُبُ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبُ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَفْسَدُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أَقْوَمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأُذْنِي أَلَّا تَزْتَمِلُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّحُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۸۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که بدهی مدّت داری (بر اثر وام یا معامله) به یکدیگر پیدا می کنید، آن را بنویسید. و باید نویسنده ای در میان شما به عدالت (سند را) بنویسد. کسی که قدرت بر نویسندگی دارد، نباید از نوشتن خودداری کند، همانطور که خدا به او تعلیم داده است. پس باید او بنویسد و آن کس که حقّ بر ذمه او (بدهکار) است املا کند و از خدایی که پرورگار اوست بپرهیزد و چیزی از آن فروگذار ننماید. و اگر کسی که حقّ بر ذمه اوست، سفیه یا (از نظر عقل) ضعیف و یا (به جهت لال بودن) توانایی بر املا کردن ندارد، باید ولیّ او (بجای او) با رعایت عدالت (مدّت و مقدار بدهی را) املا کند و دو نفر از مردان را (بر این حقّ) شاهد بگیرد و اگر دو مرد نبودند،

یک مرد و دو زن از گواهان، از کسانی که مورد رضایت و اطمینان شما هستند (انتخاب کنید) تا اگر یکی از آنان فراموش کرد، دیگری به او یادآوری کند. و شهود نباید به هنگامی که آنها را (برای ادای شهادت) دعوت می کنند خودداری نمایند. و از نوشتن (بدهی های) کوچک یا بزرگ مدّت دار، ملول نشوید (هر چه باشد بنویسید)، این در نزد خدا به عدالت نزدیکتر و برای ادای شهادت استوارتر و برای جلوگیری از شک و تردید بهتر می باشد، مگر اینکه تجارت و داد و ستد نقدی باشد که در میان خود دست به دست می کنید که ایرادی بر شما نیست که آن را بنویسید. و هنگامی که خرید و فروش (نقدی) می کنید، (باز هم) شاهد بگیرید و نباید به نویسنده و شاهد (به خاطر حقگویی) زیانی برسد (و تحت فشار قرار گیرد) و اگر چنین کنید از فرمان خداوند خارج شده اید و از خدا پرهیزید و خداوند (راه درست زندگی را) به شما تعلیم می دهد و خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

بزرگترین آیه ی قرآن، این آیه است که درباره ی مسائل حقوقی و نحوه ی تنظیم اسناد تجاری می باشد. این آیه نشانه ی دقت نظر و جامعیت اسلام است که در دوره جاهلیت و در میان مردمی عقب افتاده، دقیق ترین مسائل حقوقی را طرح کرده است.

کلمه «تَدَايْتُمْ» از «بَدَيْنَ» به معنای بدهی، شامل هر گونه معامله غیر نقدی، وام و خرید سلف می شود.

در حدیث آمده است: اگر کسی در معامله سند و شاهد نگیرد و مالش در معرض تلف قرار گیرد، هر چه دعا کند، خداوند مستجاب نمی کند و می فرماید: چرا به سفارشات من عمل نکردی؟! (۱)

ص: ۴۵۴

اگر دقت در حفظ حقوق فردی ضروری است، حفظ بیت المال بمراتب ضروری تر است! تنظیم سند، حتی در معاملات نقدی مفید است، ولی ضرورت آن به اندازه‌ی معاملات نسیه نیست. چون در معاملات موعده‌دار، ممکن است طرفهای معامله و یا شاهدان از دنیا بروند یا فراموش کنند، بنا بر این لازم است نوشته هم بشود.

از فرمان نوشتن، معلوم می‌شود که اسناد تنظیم شده‌ای که همراه با گواهی عادل باشد، قابل استشهاد است.

از این آیه استفاده می‌شود که جامعه اسلامی باید یکدیگر را در حفظ حقوق حمایت کنند. زیرا هر معامله‌ای، نیاز به کاتب و چند شاهد دارد.

در زمانی که در تمام جزیره العرب به گفته مورخان، ۱۷ باسواد بیشتر نبوده، این همه سخن از نوشتن، نشانه‌ی توجه اسلام به علم و حفظ حقوق است.

پیام‌ها:

۱ ایمان، بستر و مقدمه عمل به احکام، و خطاب؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» تشویقی برای عمل به احکام است.

۲ مدت بدهکاری، باید روشن باشد. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۳ برای حفظ اعتماد و خوش بینی به همدیگر و آرامش روحی طرفین و جلوگیری از فراموشی، انکار و سوء ظن، باید بدهی‌ها نوشته شود. «فَاكْتُبُوهُ» ۴ برای اطمینان و حفظ قرارداد از دخل و تصرف احتمالی طرفین، سند باید با حضور طرفین و توسط شخص سوّمی نوشته شود. «وَلْيُكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ» ۵ نویسنده‌ی قرار داد، حقّ را در نظر گرفته و عین واقع را بنویسد. «بِالْعَدْلِ» شرط گزینش نویسنده‌ی اسناد، داشتن عدالت در قلم است.

۶ به شکرانه سواد و علمی که خداوند به ما داده است، کارگشایی کنیم. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ» ۷ اهل هر فن و حرفه‌ای مسئولیت ویژه دارد، کسی که قلم دارد باید برای مردم

بنویسد. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ» ۸ باید بدهکار که حق بر ذمه اوست، متن قرار داد را بگوید و کاتب بنویسد، نه آنچه را بستانکار ادعا نماید. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ» ۹ اقرار انسان علیه خودش، قابل قبول است. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ» ۱۰ بدهکار، هنگام املاي قرارداد باید خدا را در نظر بگیرد و چیزی را فروگذار نکند و تمام خصوصیات بدهی را بگوید. «وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ» ۱۱ تدوین قانون باید به گونه ای باشد که حق ناتوان ضایع نشود. اگر بدهکار، سفیه یا ضعیف و ناتوان و یا گنگ و لال بود، سرپرست و ولی او متن قرارداد را بگوید و کاتب بنویسد. «فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَافِهًا أَوْ ضَعِيفًا» («فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ» ۱۲ سفیهان و ناتوانان در مناسبات اجتماعی، نیازمند ولی هستند. «فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ» ۱۳ توجه به حقوق طبقه محروم و اقشار ضعیف، از سوی مسئولان و سرپرستان لازم است. «فَلْيُمْلِلْ» صیغه امر نشانه لزوم این کار است.

۱۴ مردان، در گواه شدن و گواهی دادن بر زنان مقدم می باشند. «شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ» ۱۵ گواهان باید عادل و مورد اطمینان و رضایت طرفین باشند. «مِمَّنْ تَرْضَوْنَ» ۱۶ هر کدام از مردها به تنهایی می توانند شاهد باشند، ولی اگر شاهد یک مرد و دو زن بود، آن دو زن به اتفاق هم ادای شهادت کنند. تا اگر یکی لغزش یا اشتباه کرد، نفر دوم یادآوری کند. «فَتَذَكَّرْ إِحْدَاهُمَا» دو زن به جای یک مرد در گواهی، یا به خاطر روحیه ی ظریف و عاطفی آنهاست و یا به جهت آن است که معمولاً زنان در مسائل بازار و اقتصاد حضور فعال ندارند و آشنایی آنها با نحوه ی معاملات کمتر است.

۱۷ اگر برای شاهد گرفتن از شما دعوت کردند، خودداری نکنید، گرچه گواه شدن بدون دعوت واجب نیست. «وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا» ۱۸ مبلغ قرارداد مهم نیست، حفظ اطمینان و حق الناس مهم است. «وَلَا تَسْتُمُوا أَنْ

۱۹ ثبت سند به صورت دقیق و عادلانه سه فایده دارد:

الف: ضامن اجرای عدالت است. «أَقْسَطُ» ب: موجب جرأت گواهان بر شهادت دادن است. «أَقْوَمُ» ج: مانع ایجاد بدبینی در جامعه است. «أَذْنِي أَلَا تَزْتَابُوا» ۲۰ اگر فایده و اسرار احکام برای مردم گفته شود، پذیرفتن آن آسان می شود.

«ذَلِكَمُ أَقْسَطُ»

۲۱ معطل شدن امروز برای نوشتن قرارداد، بهتر از فتنه و اختلاف فرداست.

«أَذْنِي أَلَا تَزْتَابُوا»

۲۲ در معاملات نقدی، لزومی به نوشتن نیست. «إِلَّا- أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً» ۲۳ در معاملات نقدی، اگرچه نوشتن لازم نیست، ولی شاهد بگیرید. «فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا بَايَعْتُمْ» ۲۴ کاتب و شاهد در امان هستند و نباید به خاطر حق نوشتن و حق گفتن مورد آزار و اذیت یکی از طرفین قرار گیرند. «لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ» ۲۵ اگر ادای شهادت و یا نوشتن قرارداد، نیازمند زمان یا تحمل زحمتی بود، باید شاهد و کاتب به نحوی تأمین مالی شوند و گر نه هر دو ضرر خواهند کرد.

«وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۶ کاتب و شاهد حق ندارند سند را به گونه ای تنظیم کنند که به یکی از طرفین ضرری وارد شود. «لَا- يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ» ۲۷ هر گونه خدشه در سند، از هر کس که باشد، فسق و گناه است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ» ۲۸ کاتب و شاهد، مرزبان حقوق مردم هستند و شکستن مرزها همان خروج از مرز و فسق است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ» ۲۹ قلب پاک و با تقوی، همچون آینه علوم و حقایق را می گیرد. «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ»

۳۰ خداوند تمام نیازهای مادی و معنوی شما را می‌داند و بر اساس آن، احکام و قوانین را برای شما بیان می‌کند. قانون گذار باید آگاهی عمیق و گسترده داشته باشد. «وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۳]

اشاره

وَ إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَ لِيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَ لَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَ مَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۲۸۳)

و اگر در سفر بودید و نویسنده ای نیافتید، وثیقه ای بگیرید و اگر به یکدیگر اطمینان داشتید (وثیقه لازم نیست). پس کسی که امین شمرده شده، امانت (و بدهی خود را بموقع) پردازد و از خدایی که پروردگار اوست پروا کند. و شهادت را کتمان نکنید و هر کس آن را کتمان کند، پس بی شک قلبش گناهکار است و خداوند به آنچه انجام می‌دهید داناست.

نکته ها:

هر گاه برای تنظیم سند بدهی نویسنده ای نبود، می‌توان از بدهکار گرو و وثیقه گرفت، خواه در سفر باشیم یا نباشیم. بنا بر این جمله ی «إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ» برای آن است که معمولاً در سفرها انسان با کمبودها برخورد می‌کند. نظیر جمله ی «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ» یعنی هنگامی که مرگ به سراغ شما آمد وصیت کنید. با اینکه می‌دانیم وصیت مخصوص زمان مرگ نیست، لکن آخرین فرصت آن، زمان فرا رسیدن مرگ است.

پیام ها:

۱ شرط وثیقه، بدست گرفتن و در اختیار بودن است. «مَقْبُوضَةٌ» (۱)

ص: ۴۵۸

۱- ۱). امام باقر علیه السلام فرمود: «لا رهن إلا مقبوضه» رهن، بدون قبض نمی‌شود. تهذیب، ج ۷، ص ۱۷۶.

۲ کار از محکم کاری عیب نمی کند، در برابر طلب، وثیقه بگیرید. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ» ۳ جایگاه افراد در احکام تفاوت دارد. برای ناشناس رهن و برای افراد مطمئن بدون رهن. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ» ۴ نگذارید اعتمادها و اطمینانها در معاملات سلب شود. «فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ» فلسفه رهن گرفتن، اطمینان است که اگر بدون آن اطمینان بود، رهن گرفتن ضرورتی ندارد.

۵ افراد آگاه به حقوق مردم، در برابر مظلومان مسئولند. «وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ» ۶ آنجا که بیان حق لازم است، سکوت حرام است. «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ» ۷ انحراف درونی، سبب انحراف بیرونی می شود. قلب گناهکار، عامل کتمان گواهی می شود. «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ» ۸ ایمان به اینکه خداوند همه کارهای ما را می داند، سبب پیدایش تقوا و بیان حقایق است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۴]

اشاره

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۸۴)

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، تنها از آن خداست. (بنا بر این) اگر آنچه را در دل دارید آشکار سازید یا پنهان دارید، خداوند شما را طبق آن محاسبه می کند. پس هر که را بخواهد (و شایستگی داشته باشد) می بخشد و هر که را بخواهد (و مستحق باشد) مجازات می کند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

علامه طباطبائی در تفسیر المیزان می فرماید: حالات قلبی انسان دو نوع است:

گاهی خطور است که بدون اختیار چیزی به ذهن می آید و انسان هیچگونه تصمیمی بر آن نمی گیرد که آن خطور گناه نیست، چون به دست ما نیست. اما آن

حالات روحی که سرچشمه ی اعمال بد انسان می شود و در عمق روان ما پایگاه دارد، مورد مؤاخذه قرار می گیرد.

ممکن است مراد آیه از کیفر حالات باطنی انسان، گناهانی باشد که ذاتاً جنبه درونی دارد و عمل قلب است، مانند کفر و کتمان حق، نه مواردی که مقدمه گناه بیرونی است.

انسان، در برابر روحيات، حالات و انگیزه هایش مسئول است و این مطلب مکرر در قرآن آمده است. از آن جمله:

﴿يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبُكُمْ﴾ (۱)

خداوند شما را به آنچه دل‌های شما کسب نموده است

مؤاخذه می کند.

﴿فَإِنَّهُ آتِمُّ قَلْبُهُ﴾ (۲)

براستی که کتمان کننده، دل او گناهکار است.

﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا﴾ (۳)

همانا گوش و چشم و دل، هر

کدام مورد سؤال هستند.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ (۴)

علاقه قلبی به شیوع گناه و فساد در میان مؤمنان، سبب عذاب دنیا و آخرت است.

حضرت علی علیه السلام می فرمایند:

مردم بر اساس افکار و نیات خود مجازات می شوند. (۵)

پیام ها:

۱ خداوند، هم مالک مطلق است؛ ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ و هم عالم مطلق؛ ﴿إِنْ تُبْدُوا﴾ («أَوْ تُخْفُوهُ» و هم قادر مطلق. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۲ از کوزه همان برون تراود که در اوست. اعمال انسان ها نشانگر طرز تفکر و اعتقادات درونی آنهاست. «تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ» ۳ مربی باید مردم را میان بیم و امید نگه دارد. «فَيَغْفِرُ»، «يُعَذِّبُ»

١-١. بقره، ٢٢٥.

٢-٢. بقره، ٢٨٣.

٣-٣. اسراء، ٣٦.

٤-٤. نور، ١٩.

٥-٥. نهج البلاغه، خطبه ٧٥.

اشاره

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (۲۸۵)

پیامبر به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده ایمان دارد و همه مؤمنان (نیز) به خدا و فرشتگان و کتاب‌ها (ی آسمانی) و فرستادگانش ایمان دارند (و می گویند: ما میان هیچ یک از پیامبران او فرق نمی گذاریم) (و به همگی ایمان داریم) گفتند: ما (ندای حق را) شنیدیم و اطاعت کردیم، پروردگارا! آمرزش تو را (خواهانیم) و بازگشت (ما) به سوی توست.

نکته ها:

در این آیه اصول دین (توحید، نبوت، معاد) بیان شده و در آیه بعد، آمادگی انسان برای انجام تکالیف الهی و درخواست رحمت و مغفرت از خدا مطرح می شود. لذا در حدیث آمده است که این آیه و آیه بعد ارزش خاصی دارند و تلاوت آن دو همانند گنج است.

تکریم پیامبر لازم است و حساب رسول الله صلی الله علیه و آله از دیگران جداست. لذا در این آیه ابتدا نام رسول خدا و ایمان او آمد و سپس نام مؤمنان و عقاید آنان.

پیام ها:

۱ تبلور مکتب در رهبر است. «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ» ۲ مبلغان دینی باید به آنچه دعوت می کنند، باور داشته باشند. «آمَنَ الرَّسُولُ» ۳ نزول کتب آسمانی، برای پرورش و تربیت انسان هاست. «مِنْ رَبِّهِ» ۴ ایمان به همه انبیا لازم است، چون تمام انبیا یک هدف دارند. «كُتِبَ وَرُسُلِهِ» ۵ زمینه ی دریافت مغفرت الهی، ایمان و عمل است. «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا» ۶ در کنار ایمان و عمل، باز هم باید چشم امید به رحمت و غفران الهی داشت.

«سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

۷ بخشش، از شئون ربوبیت و زمینه‌ی پرورش است. «غُفْرَانِكَ رَبَّنَا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۶]

اشاره

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۲۸۶)

خداوند هیچ کس را جز به اندازه توانایی اش تکلیف نمی کند، هر کس آنچه از کارها (ی نیک) انجام دهد به سود خود انجام داده و آنچه از کارها (ی بد) کسب کرده به ضرر خود کسب کرده است. (مؤمنان می گویند:) پروردگارا! اگر (در انجام تکالیف چیزی را) فراموش یا خطا نمودیم، ما را مؤاخذه مکن. پروردگارا! تکلیف سنگین بر ما قرار مده، آن چنان که (به خاطر گناه و طغیان) بر کسانی که پیش از ما بودند قرار دادی. پروردگارا! آنچه را (از مجازات) که طاقت تحمل آن را نداریم، بر ما مقّر نکن و از ما درگذر و ما را بیمارز و در رحمت خود قرار ده، تو مولی و سرپرست مایی، پس ما را بر گروه کافران پیروز گردان.

نکته ها:

گاهی منشا فراموشی، سهل انگاری خود انسان است که قابل مؤاخذه می باشد.

چنان که خداوند می فرماید: «كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيْتَهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى» (۱)

آن

چنان که آیات ما بر تو آمد و تو آنها را فراموش کردی، همانگونه امروز نیز تو به فراموشی سپرده می شوی. لذا در این آیه از فراموش کاری در کنار خطا کاری، طلب آمرزش می شود. در ضمن از مجازات های سنگین که در اثر طغیان و فساد امت های پیشین بر آنها تحمیل شد، درخواست عفو می شود.

ص: ۴۶۲

در این آیه انسان تمام مراحل لطف را از خداوند می خواهد: مرحله اول عفو است که محو آثار گناه و عقاب است. مرحله دوم مغفرت و محو آثار گناه از روح است و مرحله سوم بهره گیری از رحمت پروردگار و پیروزی بر کافران می باشد.

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

در آیات دیگر نیز فرموده است: ﴿مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ (۱) و ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ (۲) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرموده است:

من

به دین آسان و سهل مبعوث شده ام. (۳)

پیام ها:

۱ تکالیف الهی، بیش از توان انسان نیست. ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ اسلام، دین آسانی است، نه سخت گیری.

۲ اعمال ما آثاری دارد که بازتابش به خود ما برمی گردد. ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا﴾ ۳ انسان، آزاد و صاحب اختیار است. ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ ۴ انجام یا ترک دستورات الهی، سود و ضررش برای خود ماست. ﴿لَهَا﴾ (عَلَيْهَا) ۵ کسانی که می گویند: «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» و سراپا عادل و متقی هستند، بازهم از خطا و نسیان های خود نگرانند و دعا می کنند. «إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا» ۶ به تاریخ گذشتگان و حوادث تلخ آنان بنگریم تا درس عبرت گرفته و به خدا پناه ببریم. «كَمَا حَمَلْتُهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا» ۷ آداب دعا آن است که ابتدا به ضعف خود اقرار کنیم؛ «لَا طَاقَةَ لَنَا» سپس به عظمت خداوند گواهی دهیم؛ «أَنْتَ مَوْلَانَا» آن گاه خواست خود را مطرح کنیم.

﴿وَ اعْفُ عَنَّا وَ اعْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا﴾

۸ پیروزی اسلام بر کفر، خواسته دائمی مؤمنان است. «فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

ص: ۴۶۳

۱- ۱. حج، ۷۸.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

۳- ۳. «بعثنی بالحنیفیه السهله السمحه» بحار، ج ۲۲، ص ۲۶۳.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹